

PL ISSN 0035-9599

POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

z a ł o ż o n y   p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM LV
NUMER 1

R. J a d c z a k : W sześćdziesiątą rocznicę śmierci Kazimierza Twardowskiego. – Jan Fryling: Wspomnienia ucznia o Kazimierzu Twardowskim. – Autoreferaty z odczytów i wykładów. – Recenzje i sprawozdania. – Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. – Autobiogramy. – Przegląd czasopism (W. Mincer). – Zapiski bibliograficzne (W. Mincer). – Wiadomości bieżące.

wydawnictwo
adam marszałek

SPIS RZECZY

Ryszard Jadczyk – W sześćdziesiątą rocznicę śmierci Kazimierza Twardowskiego	3
Jan Fryling – Wspomnienia ucznia o Kazimierzu Twardowskim	5
Autoreferaty z odczytów i wykładów	43
<p>H. Ono: What are substructural logics?, s. 11. D. Evans: Argumenty platońskie, s. 16. J. Woleński: Przeciw postmodernizmowi, s. 31. W. Suchoń: Sylogistyki Wasiljewa: Logika pojęć (cz. I), s. 35. W. Suchoń: Sylogistyki Wasiljewa: Logika pojęć (cz. II), s. 53. T. Linkner: Jeszcze w rękopisie, a już znany, czyli historia pewnego plagiatu, s. 65. J. Sowa: Znaczenie pojęcia φιλιὰν w platońskim dialogu "Lizys", s. 83.</p>	
Recenzje i sprawozdania	93
<p>J. Woleński: Szkoła Lwowsko-Warszawska w polemikach (R. Jadczyk), s. 93. W.K.C. Guthrie: Filozofowie greccy od Talesa do Arystotelesa (Z. Nerczuk), s. 98. Szkoła Rittera. (A. Zwolińska), s. 102.</p>	
Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego	107
<p>Sprawozdania z działalności oddziałów i sekcji, s. 107.</p>	
Autobiogramy	131
<p>L. Gumański, s. 131. M. Heller, s. 133. J. Herbut, s. 153. R.S. Ingarden, s. 155. M. N. Jakubowski, s. 157. J. Jarco, s. 159. M. Jaworski, s. 162. S. Jedynek, s. 168. M. Jędraszewski, s. 171. R.S. Jadczyk, s. 175.</p>	
Przegląd czasopism (W. Mincer).....	187
<p>Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, s. 187a. Archiv für Begriffsgeschichte, s. 187b. Archiv für Geschichte der Philosophie, s. 187b, 188a. Archives de Philosophie, s. 188a. Australasian Journal of Philosophy, s. 184b, 185a. The British Journal for the Philosophy of Science, s. 189b. Les Études Philosophiques, s. 190a. Filosofia Oggi, s. 190b. Kant-Studien, s. 190b, 191a. Philosophical Studies, s. 191b. Revue de la Métaphysique et de Morale, s. 192a, 192b. Zeitschrift für Philosophische Forschung, s. 193a, 193b.</p>	
Zapiski bibliograficzne (W. Mincer).....	195
<p>a) Prace opublikowane w Polsce, s.195a. b) Piśmiennictwo obce, s. 203b.</p>	
Wiadomości bieżące	213
<p>Wiadomości wydawnicze: publikacje jednostkowe, s. 213a; publikacje zbiorowe, s. 217a; wydawnictwa ciągłe, s. 217b; czasopisma, s. 219b. Odczyty i wykłady, s. 220b. Organizacje, s. 221a. Zjazdy i konferencje, s. 221a. Nauczanie, s. 224b. Wiadomości osobiste, s. 224b. Konkursy i nagrody, s. 225b. Varia, s. 225b. Nekrologia, s. 225b.</p>	

PL ISSN 0035-9599

POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

założony przez

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM LV
NUMER 1

wydawnictwo
adam marszałek

1998

Komitet Redakcyjny
ZARZĄD POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO

Redaktor
LEON GUMAŃSKI

Sekretarz Redakcji
RYSZARD WIŚNIEWSKI

Korespondenci
BOLESŁAW ANDRZEJEWSKI (Poznań), CZESŁAW GŁOMBIK (Katowice), MARIA
GOŁASZEWSKA (Kraków), JACEK J. JADACKI (Warszawa), RYSZARD KLESZCZ (Łódź),
TADEUSZ KWIATKOWSKI (Lublin), EUGENIUSZ ŻABSKI (Wrocław),
EWA ŻARNECKA-BIAŁY (Kraków)

Adres Redakcji
Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Filozofii,
ul. Podmurna 74, 87-100 Toruń

Wydano z pomocą finansową Komitetu Badań Naukowych

©Copyright by Wydawnictwo Adam Marszałek
Toruń 1998

Printed in Poland

WYDAWNICTWO ADAM MARSZAŁEK
87-100 Toruń, ul. Przy Kaszowniku 37/23
tel. (0-56) 322-38, 282-46, 48-38-60
Wydanie I. Ark. druk. 12,2 Ark. wyd. 16,03.
Druk: Drukarnia Marszałek
87-100 Toruń, ul. Rydygiera 12^a
tel. (0-56) 48-38-60

K. 71/2000

Ryszard Jadczyk

W sześćdziesiątą rocznicę śmierci Kazimierza Twardowskiego

Zgodnie z decyzją grona uczniów Twardowskiego, podjętą podczas jego pogrzebu 14 lutego 1938 r., Zarząd Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie zwołał na 11 i 12 lutego 1939 r, w pierwszą rocznicę śmierci Twardowskiego, Zjazd uczniów twórcy i mistrza Szkoły Lwowsko-Warszawskiej. Na program składały się wystąpienia referatowe, złożenie wieńca na grobie założyciela Szkoły, inauguracyjne posiedzenie byłych uczniów Twardowskiego dla ustalenia organizacyjnych ram współpracy między nimi w dziele kontynuowania idei mistrza i kultywowania pamięci o nim, oraz towarzyskie spotkania wspomnieniowe.

W ramach uroczystości rocznicowych 11 lutego 1939 roku Dr Jan Fryling wygłosił w radio we Lwowie wspomnienie poświęcone Twardowskiemu. Kilka godzin później audycję powtórzył II program Radia Warszawa.

Fryling urodził się w 1891 r. we Lwowie, ukończył III Gimnazjum, a następnie odbył studia w uniwersytetach Monachium i we Lwowie, gdzie jako student prawa słuchał wykładów Twardowskiego i uczestniczył w innych prowadzonych przez niego zajęciach. 5 lutego 1921 odbyła się promocja Frylinga na doktora praw. Po studiach podjął pracę w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Od 1922 roku był członkiem wspierającym PTF we Lwowie. W latach 1927–1931 przebywał w Japonii, w charakterze radcy polskiej ambasady. Po powrocie do kraju był radcą w MSZ, kierownikiem referatu Ligi Narodów w tym Ministerstwie, a od 1932 r. miał też wykłady zleczone w Uniwersytecie Jana Kazimierza (historia polityczna Dalekiego Wschodu). Nadal współpracował, jako członek wspierający, z PTF we Lwowie, na posiedzeniu którego np. 16 czerwca 1934 r. wygłosił odczyt o podstawach wychowania moralnego w Japonii. Od 1939 do 1944 roku znów przebywał jako radca ambasady w Tokio, a potem w polskim przedstawicielstwie dyplomatycznym w Chinach. W 1956 roku osiadł w Nowym Jorku i podjął pracę krytyka literackiego. Należał do współzałożycieli Instytutu Józefa Piłsudskiego, współpracował m.in. z londyńskimi „Wiadomościami”. Zmarł w 1977 roku¹.

¹ Patrz: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 2, Warszawa 1994, s. 349/350.

Publikowany poniżej maszynopisowy tekst odczytu radiowego Frylinga z 1939 roku pochodzi z archiwum domowego Profesora Andrzeja Tomczaka (Toruń), któremu Redakcja dziękuje za zgodę na jego wykorzystanie. Tekst zaopatrzone w niezbędne przypisy.

Jan Fryling

Wspomnienia ucznia o Kazimierzu Twardowskim

Nazywaliśmy go Mistrzem. W odróżnieniu od innych profesorów. Było w tym zwyczaju nieco tradycji odziedziczonej po starszych kolegach, zwłaszcza w pierwszych okresach naszego obcowania z Kazimierzem Twardowskim; kiedy jednak później wchodziliśmy trwalej w krąg oddziaływania osobowości Twardowskiego, nazwa „mistrz” nabierała treści, stawała się najwłaściwszym określeniem stosunku nas, uczniów, do niego.

Inni profesorowie byli częstokroć świetnymi przewodnikami w dziedzinie swoich specjalności. Bez pomocy i wskazówek jednego zdawało nam się, zabłądzilibyśmy niechybnie na mrocznych obszarach historii; tamten jak nikt drugi oświecał nam istotny sens dzieł literatury i sztuki; za innym szliśmy pewnym krokiem przez labirynty przyrody.

Twardowski uczył nas filozofii. Ten przedmiot może snadniej niż inne dawał mu możliwość czynienia z nami tego, co czynił. Ale myślę, że jakikolwiek przedmiot by wykladał, skutek osiągnąłby ten sam: opanowanie całości naszych umysłów, oddziaływanie na życie nasze we wszystkich jego przejawach, kształtowanie naszych charakterów wedle jego zamierzeń. Jeden materiał był podatniejszy, inny bardziej oporny, nad tym Twardowski pracował dłużej, nad innym krócej; sądzę jednak, że każdy, kto choćby przez czas pewien był uczniem Twardowskiego, patrząc dziś w głąb własną znajdzie tam niechybnie jakiś rys, o którym powie: to jest z niego.

Albowiem Twardowski, profesor filozofii, był nauczycielem życia. Uczył go jakoś na marginesie pracy profesorskiej, gdzieś między wierszami, niby przypadkiem, ale uczył świadomie, uparcie, z pasją formowania dusz swoich uczniów na wzór wymarzonego przezeń typu człowieka.

Uczył przede wszystkim własnym przykładem.

Patrzyliśmy na Mistrza to z daleka, to niekiedy z bliska, a zawsze jak gdyby do góry. Była w nim jakaś wielkość, która stwarzała atmosferę dokoła niego.

Została nam w pamięci jego sylwetka. Widzimy go przed oczyma duszy, jak wysoki, wyprostowany, w czarnym miękkim kapeluszu, w płaszczu o kroju

jak gdyby żołnierskim, miarowym żołnierskim krokiem idzie ku Uniwersytetowi.

Zawsze myślałem sobie – zanim z praktyki własnej poznałem służbę wojskową – i później, że w Twardowskim był jakiś element żołnierski. Z czasem zrozumiałem, że to był duch dyscypliny, który go przenikał i od niego promieniował.

Twardowski pragnął, aby każda zasada postępowania, którą głosił, miała walor powszechny. Zasadę taką stosować pragnął do wszystkich, a więc stosował ją przede wszystkim do siebie. Wobec ludzi był wymagający, był nieraz surowy; wobec siebie był przez cały ciąg żywota nieubłagany. Jego pojęcie obowiązku aż przyjmowało lęk. Wydawało się aż niepokojące, że ten człowiek z krwi i kości, jak każdy z nas, szedł przez lat cały szereg wytkniętą drogą bez najmniejszych od niej zbroczeń, bez jakichkolwiek dostrzegalnych odchyień.

Wiedzieliśmy, że według chwili wchodzenia Twardowskiego na katedrę czy do seminarium zegarki można nastawiać; ale wiedzieliśmy także, czym pachnie drobne nawet spóźnienie się na kolokwium albo ćwiczenia. „Nie ma nic niemoralniejszego w skutkach, nic bardziej destrukcyjnego – mawiał Twardowski – od przepisu, którego wykonywania się nie przestrzega”. Był niestrudzonego tępicielem anarchii we wszystkich jej formach; tropił ją, piętnował i zwalczał bez litości, widząc w niej jedną z najgroźniejszych wad narodowych.

Kiedy na przełomie 1918 i 1919 roku na ulicach Lwowa toczyły się krwawe walki, Twardowski, jako członek Straży Obywatelskiej, z karabinem na ramieniu, pilnował porządku przy składach żywności. Przy tych składach działy się zazwyczaj niesamowite rzeczy: tłum napierał bezładnie, utrudniając wydawanie prowiantów. Tam, gdzie był Twardowski, porządek panował wzorowy. Kumoszki pyskowały trochę, ale każdy dostawał żywność w tej kolejności, w jakiej zajął miejsce w ogonku, a cała procedura szła sprawnie i szybko.

Pamiętam, kiedyś podczas jakiejś ruchawki politycznej w Uniwersytecie, taki wydarzył się fakt: po wykładzie Twardowskiego, kiedy pozostał on jeszcze na katedrze, podpisując indeksy, jeden ze słuchaczy wyskoczył na ławkę i zaczął wygłaszać przemówienie. Twardowski spojrzał na niego, spojrzenie to było niemal dotykalne – i głośno, stanowczo, ale spokojnie powiedział:

„Proszę zejść! Tutaj ja rozkazuję!” Niefortunny mówca przepadł w tłumie kolegów.

Twardowski był wyznawcą hierarchii, był apostołem poszanowania władzy. Z pojęciem władzy najściślej łączył pojęcie odpowiedzialności. Nie wyznawał kompromisu w zakresie przekonań.

Zastanawiałem się nieraz, jaka była namiętność tego żelazną wolą opawanego człowieka? Praca. Tak, ale praca była chlebem powszednim. I wydaje mi się, że największą namiętnością Twardowskiego, jego pasją, której nie mógł i nie chciał się opierać, była odwaga. W społeczeństwie miękkich półśrodków, zakłamanych uprzejmostek, wygodnych strusich metod, Twardowski ukazywał własne oblicze, mówiąc co myślał, nie bacząc na mogące stąd wynikać dla niego

konsekwencje. Tego wymagał również od innych. Żądanie karności łączyło się z żądaniem odwagi. Dziesięć lat przed wojną mówił: „W imię naszej przyszłości narodowej szkoła polska musi wychować karną młodzież, sumienną młodzież, by naród rozporządzał karnymi zastępami sumiennych pracowników na wszystkich polach życia publicznego i prywatnego”². Ale mówił także:

„Wszelka walka wymaga odwagi i bez odwagi w walce nikt nie zwyciężył jeszcze”³.

Odwagi nie brakło mu nigdy. Nie będę mnożył przykładów. Wystarczy wspomnieć o zwycięskiej walce, jaką on, profesor bądź co bądź zawziętego od Austrii Uniwersytetu, podjął i stoczył o usunięcie spośród przedmiotów egzaminu dojrzałości literatury niemieckiej. Pamiętać należy jak potężne były wpływy niemieckie w Wiedniu, aby uzyskać tło do słów wypowiedzianych przez Twardowskiego podczas obchodu grunwaldzkiego w Krakowie. Kreśląc zadania szkoły polskiej mówił: „Chodzi o to, by budząc i pielęgnując samowiedzę narodową młodzieży, zarazem dbała o należyte ustosunkowanie młodzieży polskiej do kultur obcych, by młodzież ta była daleka od jednostronnego ulegania wpływom niemieckim, a zawczasu uczyła się mieć oczy otwarte na wyższe od niemieckiej kultury francuskie i angielskie i by przede wszystkim nauczyła się unikać najskrupulatniej wszystkiego, co by świadczyć mogło o dobrowolnym poddawaniu się wpływom niemieckim w życiu codziennym”⁴. Aby to wówczas powiedzieć – trzeba było odwagi; aby to powiedzieć, będąc urzędnikiem austriackim, trzeba jej było bardzo wiele.

Twardowski był sprawiedliwy. Niezmiernie rzadko zdarzało się, że kogoś mimo woli skrzywdził. Umiał się wtedy przemóc, nie brakło mu nigdy męstwa, aby błąd swój uznać i jak najstaranniej naprawić.

Wymagał bezwzględnego dotrzymywania i wypełniania przyjętych zobowiązań. Obietnica Twardowskiego mieściła w sobie pewność dotrzymywania. Pamięć o tym jest i będzie dla nas zawsze jakby odzywającym się w głębi głosem sumienia.

W nekrologu Twardowskiego scharakteryzował go Władysław Witwicki jako profesora filozofii. Uwypuklił jego rolę pionierską w tej dziedzinie nauczania w Polsce. Opisał jasność i ścisłość wykładów Twardowskiego⁵.

Twardowski nie był profesorem pobłażliwym, wymagał rzetelnej znajomości przedmiotu. Ale wymagania swe określał jak najdokładniej, tak, że uczeń zawsze i z całą pewnością wiedział, jakich pytań ze strony profesora oczekiwać

---

² K. Twardowski, *Mowy i rozprawy z okresu Jego działalności w Towarzystwie Nauczycieli Szkół Wyższych*. Księga pamiątkowa wydana przez TNSW, zredagował K. Zagajewski, Lwów 1912, s. 129.

³ Tamże, s. 29.

⁴ Tamże, s. 73.

⁵ „Polskie Archiwum Psychologii” t. X, 193/38, z. 1-4.

może. W swych seminariach, proseminariach, w pracach psychologicznych zajmował się indywidualnie każdym słuchaczem.

Gdyby mówić mogły grube mury mrocznej pracowni uniwersyteckiej! Z jakimi prośbami nie przychodzono, jakich porad i wskazówek nie wymagano od niego! Twardowski godzinami słuchał, rozważał, pytał i radził. Dla ilu słowa, które w tych rozmowach padły, stawały się decydującymi wytycznymi na całe życie. Twardowski to była jak gdyby instytucja. Napływało do niego mnóstwo listów – Twardowski na każdy list odpowiadał. Po pełnych trudu dniach, zasiadał do starej maszyny i odpisywał tym, którzy szukali u niego rady i wskazówki. Wszyscy byli dla niego równie ważni.

Rozmawiałem niedawno z fryzjerem, z którego usług korzystał Twardowski w czasie paroletniej choroby. Młody chłopiec cenił te kontakty z filozofem i stawiał mu rozliczne pytania. „Pan Profesor zawsze długo mi odpowiadał”. „O czymże mówiliście?” – zapytałem. Okazało się, że ostatnia z tych rozmów, prowadzona na miesiąc przed śmiercią, była rozmową o Bogu i cierpieniu. Wyслуchałem jej zupełnie rozsądnego streszczenia i w prostych słowach dosłuchałem się echa poglądów Mistrza.

Dla Twardowskiego ważnym był człowiek. Każdy człowiek.

Ustępując ze stanowiska przewodniczącego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, które zajmował przez lat 6, dziękował Twardowski swym współpracownikom. Wymieniał profesorów, uczonych i działaczy społecznych. Ale nie pominął także woźnego Jędrzeja, gorliwego i sumiennego współpracownika⁶.

Wytrwały i znakomity organizator, obdarzony żywym poczuciem społecznym, rozwijał Twardowski wielką aktywność na licznych polach pracy obywatelskiej. Wspomnijmy bodaj świetne zorganizowanie na terenie Wiednia pomocy dla studentów uniwersytetów lwowskiego i krakowskiego w okresie inwazji rosyjskiej na obszarze Małopolski⁷.

Patriotyzm Twardowskiego był patriotyzmem czynnym, a kiedy mówił o miłości Ojczyzny, wówczas niejednokrotnie poglądami swymi wyprzedzał współczesną mu epokę. Gromił, jak o tym wspominaliśmy, wady narodowe. Piętnował niekarność, warcholstwo, partykularyzm i partyjniactwo⁸. Budował zręby szkoły narodowej, a myślą o niej wznosi się ponad kordony zaborów. W całym szeregu przemówień, poświęconych temu zagadnieniu na przestrzeni kilku lat, uparcie i konsekwentnie obok spraw szkoły polskiej w Galicji, poruszał problem szkolnictwa polskiego w Królestwie i Wielkopolsce. Z jaką radością witał w Towarzystwie Nauczycieli szkół Wyższych reprezentantów koła

---

⁶ K. Twardowski, *Mowy...*, op. cit., s. 122. Twardowski był przewodniczącym TNSW w latach 1905-1911.

⁷ Patrz: R. Jadcak, *Wojenny rektorat Kazimierza Twardowskiego*, „*Studia Historyczne*” t. XXXIII, 1990, z. 3-4.

⁸ K. Twardowski, *O patriotyzmie*, Lwów 1919.

orłowsko–cieszyńskiego⁹. Wówczas już podkreślał jedność rodziny polskiej na całym globie i troskał się o statystykę szkół polskich na obu półkulach. Na kongresach naukowych walczył o prawo imienia Polski, którą chciano zamykać wówczas w działach przyznawanych państwu zaborczym. Budził poczucie godności narodowej; oburzał go kompleks niższości, który słusznie uważał za jeden z najniebezpieczniejszych hamulców narodowego rozwoju.

Nie chcieliśmy, ani byśmy nie zdołali, zamknąć w tych słowach nawet części spuścizny po Twardowskim. Ani naszych uczuć, uczuć uczniów do Mistrza.

Uczył nas nie tylko słowem, uczył nas całym swoim życiem aż po kres. Uczył nad filozofii, ale co więcej – uczył nas życia. Pod koniec swoich dni jeszcze dawał nam wspaniały przykład zwycięstwa siły ducha nad słabością ciała.

Dla wielu z nas, jego uczniów, z nim razem odeszła reszta naszej młodości. Ale przez niego żyją w nas i żyć będą do kresu zawsze pełne młodości i życia jego ideały.

Lwów, 8 lutego 1939 r.

---

⁹ Tenże, *Mowy...*, op. cit., s. 88.

Autoreferaty z odczytów i wykładów

Hiroakira Ono

What are substructural logics?*

(Wspólne posiedzenie Katedry Logiki UŁ i Oddziału Łódzkiego 23 IV 1997 r.)

In the spring of 1997, the author gave a talk on substructural logics under the title „An algebraic approach to logics without the contraction rule” at a seminar of Department of Logic, University of Łódź. In this short note, the author would like to give an explanation of basic ideas in the study of substructural logics, which he hopes, would supplement his talk that was devoted mainly to technical sides of the study.

1. Roles of structural rules

Let us consider sequent systems, which are originally introduced by G. Gentzen for both the classical logic and the intuitionistic. The basic syntactic objects in sequent systems are *sequents*. For the simplicity's sake, we will consider here sequents in the intuitionistic system LJ, each of which is of the following form;

$$(1) A_1, \dots, A_m \rightarrow B,$$

where $A_1, \dots, A_m$, and B are formulas. Roughly speaking, the above sequent expresses that

„ B can be inferred from the assumptions $A_1, \dots, A_m$ ”. When the above sequent is provable in LJ, each proof of the sequent will show how B is inferred from these assumptions.

The system LJ has three kinds of structural rules, i.e. the exchange, the weakening and the contraction rules. They are sometimes regarded simply as

---

* The author would like to express his gratitude to Prof. G. Malinowski for his hospitality and for giving the author a chance of submitting the present article.

auxiliary rules of inference of sequent systems. But their roles in derivations will be clearer, when one analyzes carefully the way how a given consequence will be inferred from assumptions, in particular how often and in which order these assumptions will be used in the derivation. As an example, let us consider the weakening rule, which allows us to

infer $D_1, \dots, C, \dots, D_n \rightarrow E$ from $D_1, \dots, \dots, D_n \rightarrow E$.

Once we apply the above rule, the formula C , which is not essentially used in the derivation of E , will be put into the assumptions. In other words, if the sequent (1) is provable in a system without using the weakening rule, then (1) will mean that the formula B can be inferred from the assumptions $A_1, \dots, A_m$ by using each formula in the assumptions at least once. Relevant logicians insist that unnecessary assumptions should be eliminated in the relevant implication. It means that the weakening rule can not be accepted as a rule of inference in relevant logics. (Notice here that the weakening rule is expressed by a formula of the form $E \supset (C \supset E)$). By the same reason, the weakening is not accepted in the linear logic.

By the similar analysis of proofs, when a given system lacks the contraction rule, which allows us to infer

infer $D_1, \dots, C, \dots, D_n \rightarrow E$ from $D_1, \dots, C, C, \dots, D_n \rightarrow E$,

the number of occurrences of a given formula in the assumptions will have an essential meaning. More precisely, if the sequent (1) is provable, the formula B can be inferred from the assumptions $A_1, \dots, A_m$ and that each formula F in the assumptions is used *at most* k times if F has k occurrences in the assumptions. (Notice also that the contraction rule can be expressed by a formula of the form $(C \supset (C \supset E)) \supset (C \supset E)$). As examples, BCK-logic and Łukasiewicz's many-valued logics lack the contraction rule. Since the linear logic has neither the weakening rule nor the contraction, the sequent (1) means that the formula B can be inferred from the assumptions $A_1, \dots, A_m$ by using each occurrence of a formula in it *exactly once*. The similar argument works also for the exchange rule, which allows us to

infer $D_1, \dots, G, F, \dots, D_n \rightarrow E$ from $D_1, \dots, F, G, \dots, D_n \rightarrow E$.

Thus, the lack of the exchange rule will affect apparently the order of using assumptions.

As these discussions suggest, it may be possible to get logics which are more *sensitive* to the way how to use assumptions in derivations, by deleting some or all of structural rules. We call this kind of logics, *substructural logics*,

although there is no definite definition of them. As explained in the above, these logics are sometimes called *resource-sensitive* logics. Some people, in particular people in computer science, are interested in computational aspects of these resource-sensitive logics, especially of the linear logic.

2. Goals of the study of substructural logics.

Many of nonclassical logics can be regarded as substructural logics. Lambek calculus, which was originally introduced as a syntactic calculus for categorical grammar, is a basic substructural logic without any of structural rules. We have mentioned already that relevant logics, linear logic, BCK-logic and Łukasiewicz's many-valued logics are typical examples of substructural logics.

Historically, the study of each of these logics has been originated under different motivations with their own interests, and has been developed independently. Therefore, results obtained in these studies had seldom or never been compared seriously with each other until recently.

On the other hand, there must be strong resemblances in logical properties among some of them, even if they belong to different classes of logics. For instance, the lack of the weakening (or the contraction) rule will certainly cause the common effects in their logical properties.

This seems to suggest us a new viewpoint of the study of nonclassical logics. Isn't it possible to discuss various nonclassical logics within a uniform framework, in terms of „substructural logics“? For instance, let us consider the decision problems. Many results until now show that the contraction rule plays an essential role in it. It is known that many of basic substructural logics are decidable even in the case of predicate logics when they have no contraction rule. On the other hand, the situation is completely different when a logic has the contraction. If it is a predicate logic, usually it becomes undecidable. If it is a propositional logic, the complexity of the decision procedure will be sometimes quite high even if it is decidable, and moreover there are many basic logics whose decision problems remain open. (See [3] for the details).

This example shows our primal idea of the study of substructural logics. If the enterprise is successful, it might be possible to find some common features among different kinds of logics, e.g. between relevant logics and many-valued logics. In fact, recent studies show that such a comparative study of substructural logics seems to be quite fruitful and promising.

We must admit however, that the study of substructural logics is still in the beginning stage. While proof theoretic methods have shown already their effectiveness in developing our study, semantical studies up to now are quite unsatisfactory. Because of this, we haven't succeeded to get such general results as ones obtained e.g. in modal logic.

This is the reason why we are trying now to develop an algebraic study of logics without the contraction rule. In the study, we have obtained some partial

yet interesting results, which are related to both intermediate logics and Łukasiewicz's many-valued logics, and which have never been discussed in the same framework before. (See [4]).

References

- (1) K. Došen and P. Schroeder-Heister eds., *Substructural logics*, Oxford Univ. Press, 1993.
- (2) J.-Y. Girard, *Linear logic*, *Theoretical Computer Science* 50 (1987), 1–102.
- (3) H. Ono, *Decidability and the finite model property of substructural logics*, in: *The Tbilisi Symposium on Language, Logic and Computation*, CSLI Lecture Notes, 1997.
- (4) H. Ono, *Logics without the contraction rules and residuated lattices*, in preparation.
- (5) A.S. Troelstra, *Lecture on linear logic*, CSLI Lecture Notes, 1992.

David Evans

Argumenty platońskie*

(Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Toruniu, 10 IV 1997)

W kilku najznakomitszych platońskich fragmentach błyskotliwej argumentacji pojawia się charakterystyczny wzór argumentu, który prowadzi nas od wiarygodnych przesłanek do śmiałych i zadziwiających wniosków. Wzór ten przybiera mniej czy bardziej oczywiste formy. Argumenty te mają jednak wspólną wadę. Na podstawie tej diagnozy chcielibyśmy osiągnąć lepszy wgląd w to, w jaki sposób działają one swoją uwodzącą magią.

I

Krótki fragment argumentu z *Menona* (77b–e) może dostarczyć pierwszego posmaku fenomenowi, który chcemy zbadać. Sokrates dowodzi tam swojej ulubionej tezy – że każdy pragnie tego, co jest dobre i odrzuca to, co jest złe. Rozwijając argument ukazuje i odrzuca zdroworozsądkowe założenie, zgodnie z którym, kiedy jedni ludzie chcą dobra, inni chcą czegoś złego – a pośród tych drugich znajdują się tacy, którzy zdają sobie sprawę, że to, czego chcą, jest złe. W jaki więc sposób Sokrates odrzuca zdroworozsądkowe stanowisko, wedle którego w niektórych przypadkach ludzie świadomie i w sposób zamierzony dążą do złych celów? Zasadniczo dokonuje tego za pomocą wiarygodnej przesłanki, że to, co jest złe, szkodzi człowiekowi, oraz na mocy równie przekonującej przesłanki, że nikt nie chce doznać krzywdy.

Ten krótki fragment argumentu jest w widoczny sposób obciążony ekwiwokacją. Zło, o którym w sposób wiarygodny możemy powiedzieć, że szkodzi, jest równoznaczne z tym, co jest *aktualnie* i *rzeczywiście* złe. Ale dobro, o którym wiarygodnie można powiedzieć, że każdy go pragnie, jest tym, co *winno być uznane* za dobre. Rzeczy, które są dobre lub złe na te dwa sposoby, są określone przez warunki i racje, które dalekie są od tego, by być z konieczności ekwiwalentne. Ponieważ argument z *Menona* pomija ten aspekt, popełnia błąd ekwiwokacji¹.

---

* Angielska wersja tej pracy ukazała się w *Aristotelian Society Supplementary. Volume 70* (1996) s. 177–93. Niniejszego przekładu z języka angielskiego dokonał Zbigniew Nerczuk.

¹ Jak zauważa Arystoteles: por. *Topiki* Z8, 146b36–7a4; *O duszy*, Γ10, 433a25–30.

Ta szkicowa analiza nie powinna, oczywiście, stanowić końca naszego zainteresowania *Menonem* (77b–e): Wyszczególniliśmy przed chwilą wiarygodne interpretacje dwu kluczowych twierdzeń argumentu; pozostają jednak także mniej wiarygodne korespondujące twierdzenia, zgodnie z którymi ludzie doznają krzywdy w wyniku tego, *co jest uznawane* za złe, a każdy chce tego, *co aktualnie i faktycznie* jest dobre. Są to interesujące twierdzenia i mogą one nawet być prawdziwe. Są one jednak mniej wiarygodne od tych, które przedstawiliśmy powyżej, a na pewno są one odrębnymi twierdzeniami. Chcielibyśmy skoncentrować się na szczególnej ekwiwokacji bycia *rzeczywiście* F i bycia *uznanym* za F; nazywam obie konstrukcje odpowiednio „ekstensjonalną” i „intencjonalną”.

Określenia te nie mają wielkiego znaczenia. Znacznie bardziej istotne są przykłady argumentu u Platona, które musimy zinterpretować i ocenić. Oto bardziej rozwinięty przykład. W *Protagorasie* (353–360) Platon przedstawia swój słynny i znaczący argument wspierający tezę, wedle której ktoś, to wie, co jest dobre, może działać wyłącznie w zgodzie ze swoją wiedzą; musi postępować słusznie. Głównym celem argumentu jest odrzucenie zdroworozsądkowego zarzutu, że wiedza o tym, co jest dobre, nie wystarcza do tego, by postępować słusznie, ponieważ w niektórych wypadkach przeszkadza w tym oddziałująca z równą siłą motywacja wywoływana przez doznanie przyjemności. Innymi słowy, osoba, która zna dobro, może w dalszym ciągu robić coś innego, co jest złe, ponieważ jest to przyjemniejsze niż dobro. Jednak, jak odpowiada Sokrates, twierdzenie to jest nie do utrzymania w sytuacji, w której widzimy, że nie ma różnicy pomiędzy tym, co przyjemne i tym, co dobre. Jeśli są one tym samym, niekoherentne jest przypuszczenie, że ktoś mógłby dać się odwieść od jednego – dobra czy przyjemności – pragnąc drugiego.

Również i w tym wypadku argument opiera się na zrównaniu tworzących go pojęć dobro, przyjemność – mianowicie, utożsamieniu tego, w jaki *rzeczy naprawdę* są, z tym, za jakie są *uważane*. Przypuśćmy, że Sokrates ma rację utożsamiając dobro i przyjemność: hedonizm jest słuszny! A jednak nie każdy może znać albo przyjmować tę prawdę; i może wydawać się doskonale możliwe, przynajmniej w przypadku pewnych ludzi, by wiedząc, co jest dobre, jednak odchodzili od tego powodowani czymś innym – tym, co uważaliby za przyjemne. Sytuacja taka byłaby niemożliwa tylko wtedy, jeśli by nie było żadnej różnicy pomiędzy tym, co jest faktycznie F (dobre – w tym wypadku) i co może być uznane za F².

---

² W ten sposób będzie jasne, że w odróżnieniu od innych komentatorów włączając najnowszą pracę T.H. Irwina (*Plato's Ethics*, Oxford University Press, 1995, s. 78–94), nie uważam słuszności czy niesłuszności hedonizmu za główne zagadnienie podniesione w tym argumencie. Sądzę raczej, że tym, co argument uwydatnia, jest relacja pomiędzy wiarą a faktami zachodząca w teorii motywacji; problemy te pojawiają się zaś bez względu na to, czy przyjmujemy, czy też nie przyjmujemy hedonizmu.

II

Te argumenty ilustrują przypadek, na który chcemy zwrócić uwagę. Pokazują bowiem, że Platon przejawia z jednej strony zainteresowanie, a z drugiej brak wrażliwości na pewien aspekt relacji zachodzącej pomiędzy ludzkimi podmiotami a światem, a robią to w sposób szczególnie widoczny. Ten pominięty aspekt, który oświetlają, stanowi ograniczenie filozoficznej psychologii Platona. Ponieważ nasza działalność intelektualna i wolitywna kieruje się ku pewnym przedmiotom, nieadekwatna refleksja na temat tego, co jest związane z myśleniem czy chceniem, prowadzi Platona do przyrównania faktów dotyczących zawartości stanów psychologicznych i faktów dotyczących przedmiotów, które są z nimi powiązane.

Rozważania są jeszcze bardziej interesujące, kiedy filozoficznym problemem stanie się natura i status samych przedmiotów. Jednak sytuacja, odnośnie do właściwej oceny platońskich argumentów, nie ulega znaczącym zmianom. Stąd też więcej jest ciągłości niż różnicy pomiędzy argumentami dotychczas wzmiankowanymi i tymi, które teraz nastąpią, chociaż te, które przedstawimy, wzbudziły bardziej oczywiste metafizyczne zainteresowanie i wywarły większy wpływ.

W *Państwie* (523–5) Platon rozważa problem, jakie studia są stosowne dla tych, którzy chcieliby zająć się filozofią. W kontekście tej dyskusji, która poprzedzona jest poważną dawką ambitnego epistemologicznego i ontologicznego teoretyzowania, głównym przedmiotem zainteresowania jest to, w jaki sposób można określić badania, które połączą czysty, nieperceptualny rozum z rzeczywistością niepostrzegalną zmysłowo. Platon dowodzi, że wymóg ten są w stanie spełnić badania matematyczne. Przekonania tego dowodzi najstaranniej na przykładzie arytmetyki; i ten rezultat zostaje następnie odniesiony do innych rodzajów matematyki.

Idealny proces wychowawczy, którego poszukuje Platon, rozpocznie się od doświadczeń perceptualnych, które wywołują intelektualne zakłopotanie. Jednym z takich doświadczeń jest doświadczenie przeciwnych jakości. Zdarzają się one razem, dowodzi Platon, kiedy postrzegamy coś zarówno jako małe i jako duże albo zarówno twarde, jak i miękkie; a doświadczenie tego rodzaju z łatwością skłania umysł do rozważań nad tym, czy to, co jest postrzegane, jest pojedyncze czy podwójne³. Czy duże i małe są jednym czy dwoma? Mogą być jednym, jeśli wielkość jest rozumiana jako continuum, a duże i małe leżą w pomieszczeniu w różnych oraz nachodzących na siebie punktach. Albo też wielkie i małe mogą być dwoma, jeśli przeciwieństwo, które one z pewnością pod względem swej powierzchni reprezentują, także okazuje się być pewnym i niemożliwym do wyeliminowania faktem. Platon twierdzi, że istnieje taki pewny fakt i że już samo postawienie zagadnienia pod racjonalną rozwagę jest wska-

---

³ *Państwo* 523a–4a: por. *Fajdros* 263a–b.

zaniem określonej odpowiedzi na nie⁴. Ta właśnie sprawa interesuje go szczególnie w tym fragmencie.

Kluczowy punkt argumentu pojawia się w *Państwie* (524c). Wielkie i małe jest postrzegane jako pojedynczy, nieodróżnicowany byt. Ale to, czy są one w rzeczywistości jednym, czy dwoma, w dalszym ciągu musi zostać ustalone na mocy rozumowania. W ten sposób może być to otwartym zagadnieniem – ale tylko na użytek, albo dla użytkownika, rozumu, a nie dla tego, kto posługuje się postrzeżeniem. Innymi słowy, tylko w odniesieniu do przedmiotów rozumu, a nie przedmiotów spostrzegania, może zrodzić się pytanie o to, czy duże i małe powinno zostać uznane za jedno czy dwa; jako przedmioty spostrzeżenia są one (albo raczej jest) niewątpliwie jednym.

Wydaje się w takim razie, że tylko przy użyciu rozumu – a nie spostrzeżenia – pytania o liczbę mogą zostać postawione i rozwiązane. Jeśli przedmioty rozumu są odrębne od przedmiotów spostrzeżeń, tym, co musi być liczone i musi uczestniczyć w procesie liczenia, są te pierwsze, a nie te drugie.

Platon wcześniej dowodził, że istnieją dwie odrębne klasy przedmiotów – Formy i byty pojedyncze – które są odpowiednio przedmiotami rozumu i postrzegania⁵. Nie jest więc zaskakujące, że w obecnym fragmencie argumentu przyjmuje, że przedmioty, na których się koncentrujemy w naszym rozumowaniu, są odmienne od przedmiotów, które napotykamy w procesie postrzegania; ostatecznie, dowodzi, rozum odnosi się do przedmiotów, które są nieosiągalne dla postrzegania.

To jest właśnie ów niebezpieczny krok, który musi być poddany w wątpliwość. Przyjmijmy dwa równoległe rozróżnienia. Pierwszym z nich jest rozróżnienie, przedstawione wcześniej w *Państwie*, pomiędzy dwoma różnymi zbiorami przedmiotów, które osiąga się w wyniku odmiennych poznawczych dróg rozumu i postrzegania; drugie rozróżnienie wprowadza przedmioty, które wchodzą w grę, gdy rozumujemy, i te, które docierają do nas, gdy postrzegamy. To podwójne rozróżnienie odpowiada temu, które zaznaczyliśmy wcześniej, mianowicie rozróżnieniu na *ekstensjonalne* i *intencjonalne* tłumaczenie wypowiedzi o przedmiotach poznawczych władz czy działań. Winno się podkreślić, że te dwa rozróżnienia niekoniecznie ze sobą koincydują.

Na podstawie argumentu zawartego w *Państwie* (524) możemy przyjąć, że twierdzenie dotyczące intencjonalnego rozróżnienia pomiędzy przedmiotami jest dobrze uzasadnione albo przynajmniej dobrze zaadresowane. Zarzut w stosunku do wniosku, który Platon wyciąga z tego dowodu, może być przedstawiony na jeden z dwu sposobów: albo błędnie przyjmuje się, że rozróżnienie to jest tym samym, co rozróżnienie ekstensjonalne, albo też błędnie uważa się, że rozróżnienie intencjonalne pociąga za sobą rozróżnienie ekstensjonalne. Taki wariant pogodzi zarówno zwolenników teorii Form, jak i jej przeciwników albo –

---

⁴ *Państwo* 524d–5a.

⁵ *Państwo* 75d–6e, 507b.

wyrażając w inny sposób ten sam podział – tych, którzy uważają, że teoria Form jest niezbędna dla interpretacji platońskich argumentów (przynajmniej w tym momencie jego filozoficznej kariery) i tych, którzy nie przyjmują takiej hermeneutyki⁶.

Istnieje szczególnie bliska paralela pomiędzy sposobem myślenia, który występuje w argumencie w *Państwie* (523–5) i tym, który znajduje się w innym znaczącym argumencie dotyczącym relacji pomiędzy naszymi zdolnościami poznawczymi i naturą rzeczy. Ten drugi argument pojawia się w *Fedonie* (74–75). Szeroki kontekst stanowi dłuższy dowód, wedle którego charakter naszego doświadczenia zmysłowego jako stworzeń cielesnych w obecnym stanie naszej egzystencji zakłada wcześniejszy, zupełnie odmienny typ egzystencji – w pełni rozumową świadomość Form w niecielesnym stanie. „Założenie” jest tu rozumiane dosłownie. Sedno argumentu dotyczy czasowości istotnych elementów naszego poznania. Główny problem leży w twierdzeniu, że nasza świadomość Form musi poprzedzać wszelkie cielesne doświadczenie zmysłowe. Badanie tego fragmentu argumentu potwierdzi wcześniejsze twierdzenia dotyczące pewnych tendencji obecnych w platońskiej myśli.

Po raz kolejny przesłanką argumentu jest twierdzenie, że istnieją dwa rodzaje przedmiotów – Formy i byty szczegółowe – i że jedną z cech, która różni te przedmioty, jest to, że podczas gdy jedne są chwymane przez rozum, drugie są odbierane w procesie postrzegania⁷. Głównym celem argumentu jest pokazanie, w jaki sposób, jeśli posługujemy się tym rozróżnieniem do interpretacji natury znanego doświadczenia, fakt ten wymusza pewną konstrukcję czasowego porządku naszego doświadczenia. Sposób, w jaki postrzegamy rzeczy, pociąga za sobą wniosek, że mieliśmy na myśli pewne inne rzeczy uprzednio.

Teraz zwróćmy uwagę na kluczowy fragment argumentu (74d–5b). Po pierwsze, twierdzi się w nim, że, gdy postrzegamy byty jednostkowe, jesteśmy świadomi tego, że różnią się one od Form. Wynika z tego, że poznanie Form musi poprzedzać tę świadomość; a ponieważ postrzegamy byty jednostkowe od chwili narodzin w naszych obecnych ciałach, poznanie Form musiało nastąpić wcześniej. Z tego wynika, że istniejemy, przynajmniej w mierze umożliwiającej nam rozumienie Form, przed naszym narodzeniem.

Pomimo znaczenia, jakie pytanie o określenie porządku w czasie ma dla skuteczności tego argumentu, zdumiewa, jak niewiele uwagi na słabość argumentu w tym aspekcie zwrócili jego komentatorzy⁸. Od pierwszego rzutu oka

---

⁶ Por. J. McDowell. *Plato: Theaetetus* (Oxford: Clarendon Press, 1973), str. 174–7, 189–192.

⁷ *Fedon* 74a9–b7: 76d7–e7.

⁸ Komentatorzy, którzy zwrócili nieco uwagi na tę trudność to D. Gallop, *Plato: Phaedo...* (Oxford: Clarendon Press, 1975), s. 129, C. Osborne, *Perceiving Particulars and Recollecting the Forms in the Phaedo*, „Proceedings of the Aristotelian Society” 95 (1995), s. 211–233, i D. Scott, *Recollection and Experience* (Cambridge University

przesłanki argumentu nie wystarczają do podtrzymania jego ambitnej konkluzji. Ponieważ nawet jeśli przyjmiemy metafizyczne i ontologiczne twierdzenia, na których opierają się te przesłanki, w dalszym ciągu pozostaje problem, że doświadczenie poznawcze, do którego się odwołują, jest zbyt szczegółowe, by wytrzymać ogólne twierdzenia, które są na jego podstawie budowane. Jest to doświadczenie, które może przydarzyć się dojrzałemu filozofowi, który zna i przyjmuje platońską metafizykę; ale nie jest wiarygodne, by przypisywać takie doświadczenie komukolwiek innemu w jakimkolwiek innym stadium życia. Powiedzieliśmy już, że argument wydaje się przypisywać niemowlętom w ich wózkach uciechę z takich myśli, jak ta, że równe kije i kamienie nie przedstawiają sobą takiej równości, jaka przysługuje Formom. Mimo tego, że trudność jest tak oczywista i jasna, długo nie była dostatecznie silnie podkreślana. Jeśli nie jest tak, iż świadomość Form poprzedza dzieciństwo filozofa i jest zakładana przez jego dziecięce doświadczenia, brakuje nam stosownej racji, by wnioskować, że znajomość Form musi być prenatalna.

W przypadku filozofa wspomnieliśmy o uporczywym problemie związanym z określeniem porządku czasowego. Odnośnie pozostałej części populacji pojawia się inna trudność. Przypuszczalnie nigdy nie przychodzi jej do głowy, że równe kije i kamienie nie są odpowiednio równe⁹; nie jest to żadna forma dojrzałego, a co dopiero dziecięcego doświadczenia poznawczego. Nie ma więc niczego w ich doświadczeniu, co wymaga, by takie doświadczenie było poprzedzone poznaniem Form. A jednak argument ten ma wspierać wniosek, że każda osoba w każdym stadium swojego postnatalnego życia ma doświadczenie poznawcze takiego rodzaju, że musi być ono poprzedzone poznaniem Form. Nasze dusze istnieją przed naszymi ciałami – i „nasze” jest tu uogólnieniem odnoszącym się do całej ludzkości.

W jaki sposób można uratować ten argument, by miał on jakąkolwiek szansę na poprawne doprowadzenie od przesłanek do pożądanego wniosku? W tym celu winno się zrobić dwie uwagi. Przede wszystkim potrzebne są pewne środki prowadzące do ujednoczenia doświadczenia poznawczego w przypadku dojrzałego filozofa w ten sposób, by rozciągało się ono na całość jego przedfilozoficznego, ale postnatalnego życia. Po drugie, musi istnieć pewien sposób uogólnienia tego rozciągniętego w czasie doświadczenia od filozofów na całą ludzkość. Ponadto, rozszerzenie to musi dokonać się w sposób, który nie pozostawia wątpliwości, że tak samo, jak jest to oczywiste w przypadku dojrzałych Platoników, tak i (z pewnością, nawet jeśli nie tak ewidentnie) w przypadku całego rodzaju ludzkiego.

Press, 1995), s. 53–85. Argument ten – z bardziej epistemologicznej perspektywy – rozważam w *Meno's Puzzle* w R.S. Cohen & I. Kuçuradi (edd.), *The Concept of Knowledge* (Kluwer, 1995), s. 67–80.

⁹ Chociaż w argumencie zawartym w *Fedonie* zagadnienie to nie odgrywa zbyt wielkiej roli, konieczną poprawkę wnosi *Państwo* (476a–d).

Oczywistym sposobem służącym umożliwieniu tego posunięcia argumentacyjnego jest zrównanie przedmiotów, które są zewnętrzne wobec doświadczenia różnych podmiotów poznających, czyli, jak je nazwaliśmy, przedmiotów *ekstensjonalnych* i przedmiotów *intencjonalnych*, które odzwierciedlają charakter samych doświadczeń. W ten sposób brak zmian w czasie w przedmiotach ekstensjonalnych służy eliminacji trudności (przed chwilą wspomnianych), które wynikają ze zmian w doświadczeniu poznawczym, kiedy ludzie – albo dokładniej niektórzy z nich – przechodzą od stadium przedfilozoficznego do filozoficznego. Ponadto, Platon, w dwu miejscach tego argumentu, stara się podkreślić ciągłość podmiotowej jakości ludzkiego doświadczenia w przebiegu tych procesów¹⁰. Przypomina nam, że używamy postrzeżenia zmysłowego od chwili, gdy urodziliśmy się w tym ciele, i twierdzi, że nikt cielesny nie posiada w pełni wyartykułowanej znajomości Form.

Czy te elementy platońskiego argumentu mogą zostać zacytowane przez kogoś, kto chce go bronić przeciwko zarzutowi, który mu stawiamy? Wydaje się, że tak. Twierdzenia te odnoszą się bezpośrednio do charakteru doświadczenia i prawdopodobnie mają na celu wykazanie, że podmiotowość doświadczenia nie zmienia się bardziej niż natura przedmiotów zewnętrznych, do których się ona odnosi. Zarzucamy Platonowi zignorowanie przedmiotów intencjonalnych w tych argumentach; być może w tym miejscu niedostatek ten zostaje nadrobiony.

A jednak ta zamierzona obrona nie udaje się. Platon interesuje się nie tylko przedmiotami, które są zewnętrzne wobec ludzkiego poznania, ale także cechami samego poznania. Gdyby był w stanie operować tymi dwoma elementami z powodzeniem, oddaliłoby to zarzut, że je myli. Przeciwnie, brak stosownego oddzielenia pomiędzy dystynkcjami metafizycznymi i epistemologicznymi dowodzi słuszności naszego stanowiska. Argument z anamnezy w *Fedonie*, podobnie jak rozważany już przez nas argument z VII księgi *Państwa*, przechodzi od przesłanek ignorujących różnice czasowe w doświadczeniach ludzkich podmiotów, do wniosku, który zawiera istotne twierdzenie czasowe. Musi zatem tkwić w nim błąd; przesłanki dotyczące naszego rozumienia nte odnoszą się do faktów czasowych, które odgrywają tak dużą rolę we wniosku. Błąd jest wynikiem nieuprawnionej asymilacji intencjonalnych i ekstensjonalnych przedmiotów poznania.

III

Skoro rozpoznaliśmy już tę cechę platońskich argumentów, możemy prześledzić ją na bardziej rozległym tle. W tym celu poddamy badaniu dwa inne dobrze znane argumenty, z których pierwszy zawarty jest w *Fedonie*, a drugi w *Parmenidesie*. Żaden z nich nie przystaje w oczywisty sposób do już prze-

---

¹⁰ *Fedon* 75a10, 76b10.

analizowanych argumentów; w szczególności brak w nich jakiegokolwiek bezpośredniego nawiązania do związku ludzkich władz umysłowych ze światem przedmiotów, a wydają się natomiast dotyczyć wyłącznie samych przedmiotów. Będę starał się jednak wykazać, że pozór ten jest zwodniczy oraz że kiedy poddamy analizie logikę tych argumentów, by w efekcie zobaczyć, w jaki sposób są one rozwijane, znajdujemy w nich ten sam sposób myślenia, jak ten już napotkany we wcześniej przedstawionych argumentach.

Rozważmy najpierw jeden z najszlachetniejszych argumentów platońskich – końcowy argument za nieśmiertelnością duszy czy też, inaczej, za niezniszczalnością ludzkiej osoby¹¹. Przedstawmy główne zarysy tego długiego i złożonego argumentu.

Platon koncentruje uwagę na pewnym charakterystycznym rodzaju czynnika eksplanacyjnego C dla rezultatu E. Ten rodzaj eksplanacji wyróżnia się tym, iż podczas gdy C jest w oczywisty sposób skuteczne w wyjaśnianiu wyniku E, nie mogłoby jednak pełnić podobnej funkcji w odniesieniu do przeciwnego wyniku E*. Na przykład ciepło może powodować, że coś jest ciepłe, a choroba może powodować, że ktoś jest chory. Są to dobre przykłady, ponieważ, podczas gdy te poszczególne twierdzenia są niezmiernie przekonujące, twierdzenia, że ciepło może powodować, że coś jest zimne, albo że choroba może powodować, że coś jest zdrowe, są odpowiednio niewiarygodne.

Można jednak znaleźć ciekawsze przykłady tego rodzaju wyjaśniania przyczynowego. Ogień może powodować, że coś jest gorące albo gorączka może powodować, że ktoś jest chory. W tych przypadkach czynniki przyczynowe są mniej trywialne, podczas gdy zachowana zostaje ogólna zasada, że C jest dobrym wyjaśnieniem E tylko wtedy, gdy nie może to wyjaśnić zarazem E*. Wedle Platona te wyjaśnienia przyczynowe odpowiadają istocie rzeczy i są poprawne¹². Mogą one oczywiście być uważane za antycypację arystotelejskiej przyczyny formalnej – myśl, do której zachęca platońskie odrzucenie w tym fragmencie tego, co uważa on za konkurencyjne sposoby wyjaśniania przyczynowego, które również antycypują arystotelejskie przyczyny: materialną, sprawczą i celową¹³.

Po przedstawieniu pewnej liczby przykładów, które bardzo dobrze ilustrują relację C/E, Platon wprowadza dalszy przypadek Duszy i Życia. To, że coś jest żywe, a nie martwe, tłumaczy się obecnością duszy, w taki sam sposób, w jaki obecność choroby zamiast zdrowia tłumaczy się gorączką. Platon wiąże te twierdzenia dotyczące tłumaczenia przyczynowego z tezą zgodności lub nie-

---

¹¹ Argument znajduje się w *Fedonie* (100–6); rozważania na temat przyczyn (96–99) dostarczają ważny dla tego argumentu kontekst. Najszersze omówienie argumentu przedstawia D. O'Brien, *The Last Argument of Plato's Phaedo*, „Classical Quarterly” 17 (1967), s. 198–231 i 18 (1968), s. 95–106.

¹² *Fedon* 105b5–c6.

¹³ *De generatione et corruptione*, B9, 335b9–17.

zgodności czynników, które oznaczyliśmy C, E i E*. Ciepło i zimno są niezgodne, podobnie jak ogień i zimno. Życie i śmierć są niezgodne, podobnie jak dusza i śmierć.

Dlatego dusza nie może umrzeć; jest nieśmiertelna. W dalszej części argumentu Platon dowodzi, że nieśmiertelność duszy pociąga za sobą niezniszczalność, a więc jej wieczne istnienie. Skoro jednak dowód polega po prostu na truizmie, że dowolna rzecz nieśmiertelna jest niezniszczalna, komentatorzy starali się wykazać, w jaki sposób to rzeczywiście wpływa na postępowanie argumentu¹⁴. Nas interesuje ostatnia część tego argumentu.

Jeśli w dużej części przyjmiemy rozumowanie, które tworzy główną część tego szerokiego argumentu, dostrzeżemy konceptualny związek, jaki łączy takie przedmioty jak Dusza i Życie czy Dwa i Parzyste, a także pewien rodzaj rozłączenia pomiędzy takimi przedmiotami jak Dusza i Śmierć, Trzy i Parzyste czy Gorące i Zimne. Co jednak mówią nam związki zachodzące pomiędzy pojęciami o tym, jakie są rzeczy? Kant ma rację w swoim zarzucie wobec argumentu ontologicznego dotyczącego istnienia Boga twierdząc, że mówią nam bardzo niewiele o naturze rzeczy¹⁵.

Z faktu, że Kawaler i Nieżonaty są ze sobą pojęciowo powiązane, nie wynika, że coś jest kawalerem albo nieżonatym, jak widać na podstawie równoległej relacji konceptualnej zachodzącej pomiędzy Jednoróżcem a jednorogim. Platon wydaje się dostrzegać ten problem, kiedy przyznaje, że dowód, iż dusza jest nieśmiertelna, nie prowadzi do celu postawionego w argumencie. W dalszym ciągu pozostaje bowiem pytanie: czy może ona umrzeć? Decydująca, końcowa część argumentu winna postawić to pytanie. Czyni ona to jednak przedstawiając jeszcze jeden konceptualny związek tego samego typu, który był już wykorzystany we wcześniejszych fazach argumentu. Relacja pomiędzy tym, co Nieśmiertelne, i tym, co Niezniszczalne, jest tego samego rodzaju jak pomiędzy Duszą i Nieśmiertelnym. Jakikolwiek jest jedno, takie jest i drugie, twierdzi Platon (107 d2–7), wskazując na Boga i życie jako przykłady, które potwierdzają ten związek. Ale sugestia ta jest zbyt niejasna, by była przekonująca. W żadnym przypadku nie otrzymujemy jakiegoś dowodu, który usprawiedliwałby wniosek wskazujący na przeciwstawienie tego, co możemy znaleźć w świecie, temu, co jest w naszych umysłach.

Platon zakłada, że sposób, w jaki myślimy o rzeczach, musi odpowiadać sposobowi, w jaki rzeczy istnieją. Myśleć o duszy – albo, jak byśmy mogli to powiedzieć w sposób bardziej oczywisty, o osobie – znaczy myśleć o osobie jako o czymś żywym. Życie jest istotą osób: za tą myślą postępuje, że „martwa osoba” wydaje się wprowadzać sprzeczność. Pomimo tego są „martwe osoby” i osoby, które mają umrzeć; i jeśli jest to prawdą w odniesieniu do osób, może to

---

¹⁴ R. Hackforth, *Plato's Phaedo* (Cambridge: Cambridge University Press, 1955), s. 164, twierdzi, że nie posuwa to argumentu naprzód. Lepiej: O'Brien, *op.cit.*, s. 105–106.

¹⁵ *Krytyka czystego rozumu*, A601–2/B629–30.

być prawdą również w stosunku do dusz. Dlaczego Platon myślał w inny sposób? Chyba dlatego, że w zbytnej mierze polegał na łatwości, z jaką nasze wzory myślenia prowadzą nas ku naturze rzeczy.

Istnieje pewien rozdzwiek pomiędzy platońskimi ambicjami związanymi z tym argumentem i tym, co faktycznie w nim osiąga, który wynika z tego, że Platon nie dostrzega możliwości rozróżnienia na związki zachodzące w myśli i związki rzeczywiste. Rozpoczyna on od tego, co jest ze sobą powiązane w myśli, a chce skończyć na tym, co jest powiązane rzeczywiście. Jednak, ponieważ nie dysponuje odpowiednim rozróżnieniem pomiędzy tymi dwoma rodzajami myślenia o rzeczach, nie jest w stanie dokonać przejścia.

Jeśli nasze obserwacje są słuszne, mamy w tym przypadku jeszcze jeden przykład tego samego zjawiska, które zaobserwowaliśmy wcześniej w argumentach *Menona*, *Protagorasa* i *Fedona*. Określiliśmy tam mianem „platońskiego” przeniesienie wglądu w sposób, w jaki jesteśmy świadomi rzeczy, na to, jakimi rzeczy rzeczywiście są. Zjawisko to można stwierdzić łatwiej w tych miejscach, w których dyskusja bezpośrednio dotyczy władz poznawczych. Jest to względnie trudniejsze wtedy, gdy władzom tym każe się mówić wyłącznie o rzeczach, które wydają się zewnętrzne wobec nich. Niemniej jednak rozróżnienie to może być w większej mierze rozróżnieniem stopnia niż rodzaju, jak wynika to z żywotności idealizmu i weryfikacjonizmu w filozoficznej tradycji. Naszym zdaniem w przypadku Platona jest to z pewnością rozróżnienie stopnia. By wzmocnić tę tezę, rozważmy drugą postać tego samego zjawiska.

IV

Pierwsza wersja argumentu „Trzeciego Człowieka” (*Parmenides*, 132a–b) wydaje się dotyczyć całkowicie liczb i rodzajów rzeczy, które istnieją, a nie sposobów naszej świadomości tych rzeczy. Argument ten, jak dobrze wiadomo, kończy się wnioskiem, że jeśli istnienie wielości rzeczy ze wspólnym atrybutem stanowi podstawę przekonania o istnieniu Formy odrębnej od każdej i wszystkich z nich, istnienie początkowej wielości oraz Formy w równej mierze stanowi podstawę przyjęcia następnej, drugiej Formy; a posunięcie to dokonujące się pomiędzy pierwszym a drugim krokiem może być powtarzane w nieskończoność.

Ten znany problem¹⁶ wydaje się na pierwszy rzut oka być problemem ontologicznym. Problem dotyczy liczbowej stałości Platońskich Form; czy jest możliwe zatrzymanie się na jednej – albo określonej liczbie – czy też można

---

¹⁶ Dlaczego wynik ten jest katastrofą? Ponieważ pokazuje, że każda Forma jest zarazem jednym i wielością (132b2), i w ten sposób prowokuje do odtworzenia wśród Form sprzeczności, które są charakterystyczne dla świata postrzegalnego (130a1–2); por. J.D.G.Evans. *Socrates and Zeno; Plato Parmenides* 129, „International Journal of Philosophical Studies” 2 (1994), s. 243–55.

w ten sposób postępować w nieskończoność? W swoich próbach rozwiązania problemu „Trzeciego Człowieka” komentatorzy zaangażowali wiele pomysłowych metod w odniesieniu do rzeczy, które istnieją i sposobów, w jaki istnieją. Starzy przyjaciele, jak twierdzenia o samo–predykcji, nie–identyczności i „o jeden więcej niż wiele” głoszą tezy dotyczące sposobów istnienia desygnatów terminów ogólnych. Co istnieje, a szczególnie, jak wiele rzeczy istnieje, wydaje się być tematem argumentu „Trzeciego Człowieka”¹⁷.

Z drugiej strony język, w którym przedstawiony jest argument w tym fragmencie (132), często odnosi się do sposobu, w jaki myślimy o dyskutowanych przedmiotach. Argument postępuje naprzód koncentrując się na zagadnieniu, jakie przedmioty są konieczne; jeśli kwestie podniesione w dyskusji mają być rozstrzygnięte. W ten sposób we fragmencie *Parmenidesa* (132a1–3) postuluje się pierwotną Formę jako rezultat *widzenia tej samej formy w wielu przeglądanych wypadkach*. Powstanie drugiej i następnych Form (132a6–12) jest spowodowane dokonywanym w duszy przeglądem zbioru przedmiotów ustanowionych przez pierwszy krok procesu. Łatwo jest odrzucić te formuły wyłącznie jako dialogowe upiększenie. Identyfikacja przedmiotów przedstawiana jest, dla zwiększenia dramatycznej żywości opisu, jako proces badania i odkrycia, ale, jak można przekonywać, tym, co ma znaczenie, jest istnienie i natura przedmiotów, a nie to, w jaki sposób zostały one odkryte.

Zarzut ten nie uwzględnia jednak jednej ważnej cechy argumentu. Jest nią wymóg zawarty w przesłance, która rodzi pierwszy, pozornie niewinny krok argumentu, mianowicie że powinno się przebadać *wszystkie* z wielu rzeczy, które wykazują tę samą cechę. Punkt ten jest podkreślony w samym tekście¹⁸; a oczywiście jest, że częściowy i niekompletny przegląd nie spełniłby swojej roli. W jaki sposób bowiem moglibyśmy uzasadnić założenie, że Forma, która jest wynikiem przeglądu 50 procent przedmiotów posiadających pewną cechę, jest taka sama, jak Forma będąca wynikiem przeglądu pozostałych 50 procent? Jedynym sposobem odparcia tego zarzutu jest dokonanie całkowitego i powszechnego przeglądu.

---

¹⁷ Do wcześniejszego znaczącego dzieła Vlastosa, Geacha i Colin Stranga dodać możemy nowsze prace C. Meinwalda, *Plato's Parmenides* (Oxford: Oxford University Press, 1991), s. 155–7 i G. Fine'a, *Aristotle on Ideas* (Oxford: Clarendon Press, 1993), s. 228–231. Skorzystam ze sposobności, by podkreślić absurdalność wykorzystywania „samo–predykcji” jako instrumentu krytycznego. „Samo–predykcja” jest terminem takiego rodzaju, który musi czerpać swoją wiarygodność z filozofii języka. A jednak na tym polu, jak pokazał Frege, samo–predykcja byłaby dosłownie nonsensem: *On Concept and Object*, szczególnie s. 45–47, w: P.T. Geach M. Black, *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege* (Oxford: Blackwell, 1960).

¹⁸ *Parmenides*, 132a3; a7; por. 132c3, c11. Zagadnienie to zostało uwydatnione przez S.M. Cohena, *The Logic of the Third Man*, „Philosophical Review”, 80 (1971), 448–75.

W tym przypadku drugi krok w „argumencie trzeciego człowieka” nie może mieć miejsca. Jeśli wszystkie przedmioty, które posiadają pewną cechę, zostały uwzględnione, nie ma następnych takich przedmiotów, które mogłyby być odkryte. Jeśli taki przedmiot jest osiągalny, przegląd nie był kompletny. Istnieją dwa sposoby, na które ktoś mógłby próbować podtrzymać ten argument – a szczególnie uprawomocnić jego drugi krok – występując przeciw tej trudności. Po pierwsze, ktoś mógłby wykorzystać fakt, że przegląd w pierwszym kroku jest *perceptualny*, podczas gdy w drugim kroku jest dokonywany przez *duszę*. Jednak różnica ta jest istotna, tylko jeśli przyjmuje się ontologię teorii Form; tylko w obrębie tej teorii przedmioty, przeglądane przez zmysły są różne od tych, które mogłaby przeglądać dusza.

Powyższa próba obrony sugeruje jednak lepszą taktykę. W każdym stadium przeglądu możliwe jest tylko uwzględnienie przedmiotów, które zostały wprowadzone do gry w tym stadium. Jeśli rozpoczniemy od świata zmysłów i zdrowego rozsądku, całość przedmiotów nie zawiera Formy, której istnienie ma wynikać z owego przeglądu. Podobnie, w następnym kroku, przegląd zawiera Formę, ale już nie żadną następną, chociaż drugi i kolejne kroki w argumencie odsłonią, że istnieją takie przedmioty.

Ten sposób obrony wychwytuje zasadniczo dialektyczną naturę argumentu: ale ujawniamy również w ten sposób fakt, że przedmioty, które argument przedstawia i poddaje badaniu, winny być rozumiane intencjonalnie. W każdym stadium pojawia się pojedynczy przedmiot, który jest związany z naszą zdolnością przebadania wszystkich przedmiotów w grupie i jest różny od każdego z nich. Przedmiot ten koresponduje z naszą zdolnością łączenia elementów grupy w jedną grupę. Mówimy, dokładnie w tym znaczeniu, o *widzeniu tej samej rzeczy* we wszystkich z nich.

Problem polega na tym, że jeśli ta rzecz rozumiana jest ekstensjonalnie, jesteśmy zmuszeni odpowiedzieć na pytanie, czy mieści się ona, czy nie mieści w zakresie grupy. Jeśli tak, winna być uwzględniona w pierwotnym przeglądzie; jeśli nie, brak paraleli pomiędzy pierwszym a następnymi krokami regresu jest zbyt widoczny, by podtrzymać argument – nawet w ograniczonym zakresie wiarygodności. Odpowiedź ma wyjaśnić rozumienie *rzeczy widzialnej* intencjonalnie a nie ekstensjonalnie. W takim razie pełny wybór przed chwilą zarysowanych opcji nie ma miejsca, a argument zachowuje swoją moc wymierzoną przeciwko teorii Form.

Ta sama strategia pomogłaby nam zarówno zrozumieć jak i wydobyć głębszy filozoficzny, sens z sugestii, która następuje po pierwszej wersji argumentu Trzeciego Człowieka. Jest nią idea, że Formy są myślami¹⁹. W dialogu idea ta jest rozumiana w ten sposób, że są one albo działaniami psychologicznymi, albo że są przedmiotami takich działań „przedmiot” jest w tym miejscu rozumiany, tylko w ekstensjonalnym znaczeniu. Taka alternatywa nie uwzględ-

---

¹⁹ *Parmenides*, 132–c.

nia możliwości, że Forma jest w rzeczywistości przedmiotem, ale *intencjonalnym*. To znaczy, jej wartość pojęciowa polega na rejestracji jednolitości rzeczy, o których myślimy, a nie na jednostkowości w rzeczach, o których myślimy.

V

Analiza przewodnich argumentów w platońskich dialogach postępowała stopniowo, chociaż z kumulatywnym efektem. Chcielibyśmy zakończyć zestawiając główne tematy i wskazując pewne główne obszary trudności i dyskusji.

Pierwsza uwaga dotyczy zagadnienia hermeneutyki. Sprawą zasadniczą dla rozwijanego przez nas przypadku jest to, że rozważane teksty są *argumentami*. Szczegółowe analizy, które przedstawiliśmy – zwłaszcza częste odwołanie do pojęcia intencjonalności – rywalizują na tym polu z analizami alternatywnymi i oczywiście są kontrowersyjne. Ponieważ Platon jest zaangażowany w tych fragmentach w sprawę argumentacji, teksty muszą być interpretowane w szczególny sposób. Winniśmy zrozumieć, w jaki sposób Platon mógł przypuszczać, że właśnie takie wnioski wynikają z przesłanek; i to nakłada na interpretację ograniczenia, których mogłoby nie być, gdyby poprawnym było po prostu czytanie jego uwag jako twierdzeń.

Pogrupowaliśmy pewne fragmenty argumentów, które umieszczone są w daleko szerszym kontekście, oddzielając je od tego kontekstu; możliwe są zatem zarzuty, że w naszej pracy odchodzimy daleko od platońskich tekstów – z pewnym zaniedbaniem kontekstu. Zarzut ten, który określamy mianem *hermeneutycznego*, opiera się na przekonaniu, że szerszy kontekst dostarcza istotnych, pomocnych w zrozumieniu argumentów w nim zawartych, wskazówek, które moja metoda musi zaciemniać albo nie uwzględniać.

Odpowiedź na ten zarzut jest prosta: wszelki fragment czy urywek platońskiego dzieła albo innej pracy filozoficznej jest w posiadaniu publicznym. Jakikolwiek jest jego zamierzony kontekst i ktokolwiek jest domniemanym autorem, może być oceniany za to, co mówi: a opinia każdego czytelnika na temat natury i wartości tego, co jest powiedziane, jest zasadniczo równie autorytatywna jak opinia autora czy też jakiegokolwiek innego czytelnika.

Ta prosta uwaga jest potwierdzana w jedyny możliwy sposób, mianowicie przez odesłanie do własnego twierdzenia Platona dotyczącego mocy argumentu. W *Fedonie* (89–91) przestrzega on ludzi, którzy uważają wyniki argumentacji za niepożądane, by z tego względu nie byli ogólnie wrodszy wobec argumentu. Winno się przeciwstawiać takiej niechęci, ponieważ grozi ona utratą odczuwania różnic wartości argumentów. Argumenty mają wewnętrzną wartość niezależnie od ich chwilowego oddziaływania; a my powinniśmy dążyć do rozpoznania, na czym ona polega²⁰.

---

²⁰ *Fedon*, 90b–c.

Po drugie, winniśmy powiedzieć nieco więcej na temat użycia idei przedmiotu *intencjonalnego*. Ktoś mógłby dowodzić, że istnieją przedmioty oraz że istnieją procesy i stany poznawcze, które próbują się do nich odnosić; i to jest wszystko. Przedmioty, które nazywamy *ekstensjonalnymi* są jedynymi przedmiotami, które istnieją; nasz pogląd na poznanie przepada, jeśli wymaga przyjęcia istnienia tych dodatkowych (sc. intencjonalnych) fantomów.

Jest to jednak błędna interpretacja naszego argumentu. Kiedy mówimy o przedmiotach w kontekście intencjonalności, nie mamy na myśli więcej niż „przedmioty”²¹ w znaczeniu gramatycznym²². W zdaniu „Jones zazdrości Smithowi” Smith pojawia się jako gramatyczny przedmiot zazdrości Jonesa. To twierdzenie możemy dalej rozwijać w jednym lub drugim czy też w obu kierunkach – lingwistycznym i ontologicznym.

Prawdą jest, że Smith może być przedmiotem w pełnym, cielesnym wymiarze; prawdą jest również, że słowo „Smith” jest trzecim słowem w powyżej przedstawionym zdaniu. Jednak obydwa twierdzenia wykraczają poza to, co faktycznie zostało powiedziane, mianowicie że Smith (rzecz, która nie jest słowem) jest przedmiotem zazdrości Jonesa. W ten sam sposób, kiedy mówimy o przedmiotach intencjonalnych, rozumiemy te przedmioty w taki sposób, w jaki odnosimy do nich w rozmowie na temat przedmiotów postrzegania albo rzeczy, które ktoś śni. Śnienie jest śnieniem o czymś; śnienie jest działalnością, która kieruje się na przedmiot gramatyczny. Następne pytanie – nasza analiza unika wszelkiego komentarza do niego dotyczy tego, jaki, jeśli w ogóle, jest status ontologiczny albo lingwistyczny przedmiotów marzeń sennych.

Wielu filozofów, idąc za Brentano²³ prześledziło pochodzenie pojęcia intencjonalności wychodząc aż od Arystotelesa, a szczególnie jego *O duszy*. Odwołanie do Arystotelesa jest słuszne, ale sam problem jest lepiej umiejscowiony w innym kontekście jego dzieła. Tym, w czym intencjonalność powinna nam pomóc, jest zjawisko *błędu*; umożliwiła nam ona zrozumienie, w jaki sposób akt psychologiczny może minąć się ze swoim celem.

Jak dowodziłem w innym miejscu²⁴, Arystoteles posługuje się rozróżnieniem na przedmiot życzenia a przedmiot czyjegoś życzenia, by w ten sposób

---

²¹ Wywody autora w tym miejscu związane są z dwuznacznością angielskiego wyrazu „object”, który najczęściej odpowiada polskiemu „przedmiot”, ale w sensie gramatycznym jest równoznaczny z polskim „dopelnienie” (Przypis tłumacza).

²² Klasycznym komentarzem jest praca G.E.M. Anscombe *The Intentionality of Sensation: A Grammatical Feature*, w: R. J. Butler, *Analytical Philosophy (Second Series)* (Oxford: Blackwell, 1968).

²³ F. Brentano, *Psychology from an Empirical Standpoint*, tr. L. McAlister (London: Routledge, 1973), s. 88 n.; R. Sorabji, *Intentionality and Physiological Processes: Aristotle's Theory of Sense-Perception*, w: M.C. Nussbaum A.O. Rorty (edd.), *Essays on Aristotle's De Anima* (Oxford: Oxford university Press, 1992), s. 195–225.

²⁴ J.D.G. Evans, *Aristotle's Concept of Dialectic* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 55–9 i, w odniesieniu do Platona, s. 94–103.

dopuszczyć możliwość, że ktoś mógłby życzyć sobie tego, co nie jest przedmiotem życzenia; osoba taka mogłaby rzeczywiście życzyć sobie, ale ponieważ jej życzenie mija się z celem, życzy sobie błędnie. Arystoteles czyni analogiczne uwagi na temat innych psychologicznych władz. Na tym polega arystotelejskie pochodzenie idei przedmiotu intencjonalnego. Dla Arystotelesa, tak jak i dla nas, analiza nie pociąga za sobą jakiegoś szczególnego ontologicznego twierdzenia.

I wreszcie – czy nie sądzę Platona za surowo? Wskazuję wspólny wzór błędu w jego argumentacie; i by zarzut ten pasował, argumenty muszą zawierać błąd i to ten sam błąd. Są to mocne twierdzenia, nawet jeśli weźmie się je pojedynczo, a tym bardziej razem. Uznajemy to wszystko, a ponadto, że zarzut wspólnego błędu może wymagać ponownego rozpatrzenia.

Przypuszczeniem obecnym w całym naszym badaniu jest to, że dopuszczalne jest w zasadzie rozgraniczenie *tego, co jest rzeczywiście takie a takie, i tego, co uznaje się, że jest takie a takie*. Jeśli przyjmie się tę strategię, wtedy argumenty Platona stają się podatne na ten rodzaj zarzutów, który wskazaliśmy, nawet jeśli jakiś szczegółowy atak nie trafia celu. Być może jednak winniśmy zakwestionować założenie realizmu, które leży u podstaw krytycznej analizy Platona dokonywanej przez współczesnych filozofów wywodzących się z tradycji analitycznej.

Częścią tej konwencjonalnej mądrości jest zaprzeczenie, że Platon jest idealistą²⁵, a z pewnością wydaje się, że jego własny pogląd na rzeczy umieszcza je zdecydowanie poza umysłem. Z drugiej strony Platon dostosowuje swój pogląd na rzeczy do potrzeby uczynienia wiedzy na temat rzeczywistości możliwą. Realizm został poddany w wątpliwość przez wielu filozofów analitycznych, którzy przywiązani są do idei obiektywności wiedzy. Być może jest tak, że Platon rzeczywiście ma rację próbując zrozumieć naturę rzeczywistości analizując naturę naszej świadomości natury. W każdym razie jego argumenty winny tworzyć część materiału w bieżącej debacie, a bieżąca debata winna pobudzać dyskusję na temat zalet jego argumentów²⁶.

---

²⁵ Stanowczo dowodzi tego M.F. Burnyeat, *Idealism and Greek Philosophy*, w: G. Vesey (ed.), *Idealism Past and Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), s. 19–50.

²⁶ Powyższe idee były rozwijane przez lata z pomocą słuchaczy w Cambridge, Belfastie i Royal Irish Academy w Dublinie. Najnowsze wersje tego tekstu zostały przedstawione podczas konferencji FISP CD w Rethymno na Krecie oraz na University College w Dublinie. Chciałbym podkreślić, że szczególnie pomocne były uwagi Dagfinn Føllesdal, Hansa Lenka, Jonathana Gormana, Christophera McKnighta i współprowadzącego sympozjum – Williama Charltona.

Jan Woleński

Przeciw postmodernizmowi

(Polskie Towarzystwo Filozoficzne Oddział w Krakowie, cz. I, 1 XII 1997,
cz. II, 8 XII 1997).

Postmodernizm jest obecnie głośny i ekspansywny. Jest też niewątpliwie modną orientacją filozoficzną czy też, ogólniej, kulturoznawczą. Wywołuje spory i polemiki, od całkowitej negacji do totalnej afirmacji. Sam też nie szczędzi krytyki pod adresem rozmaitych nurtów i poglądów, zbiorczo określanych przez samych postmodernistów jako nowożytność, nowoczesność czy po prostu modernizm. Spór pomiędzy postmodernizmem a antypostmodernizmem jest być może najbardziej zażartą kontrowersją filozoficzną w końcu XIX w. Niżej zostaną podane rozmaite argumenty przeciwko postmodernizmowi, głównie z punktu widzenia filozofii analitycznej, ale nie tylko. W szczególności, będzie się wskazywało, że postmodernizm wykracza przeciwko standardom filozofowania tradycyjnie akceptowanym przez profesjonalnych filozofów.

Polemika z postmodernizmem nie może ograniczyć się do mniej lub bardziej pogardliwego stwierdzenia, że to tylko moda. Powiadając, że taki czy inny prąd kulturowy jest modny, stwierdzamy jedynie pewien fakt społeczny. Nic z tego nie wynika dla oceny wartości tego prądu. Nie należy też krytykować postmodernizmu przez stosowanie argumentów genetycznych, np., że wielu byłych marksistów zostało postmodernistami, a ponieważ marksizm to rzecz naganna, postmodernizm też jest naganny. Jest to w istocie argument perswazyjny a nie rzeczowy, nie mówiąc już o tym, że dokładnie przypomina on praktyki samych marksistów, gdy krytykowali oni takie czy inne poglądy za ich burżuazyjny rodowód.

Sami postmoderniści odpierają niekiedy krytykę adresowaną do nich ze strony innych filozofów przez wskazywanie, że nie pretendują do miana filozofów, a przeto nie tworzą filozofii. Postmodernizm jest zjawiskiem złożonym. Na pewno stanowi pewien prąd w kulturze i zarazem ideologię tego zjawiska. Niemniej jednak, nie ma raczej wątpliwości co do tego, że postmoderniści głoszą pewne tezy filozoficzne, chcą je przekazać innym i zapewne po to piszą swe książki i artykuły. A jeśli tak, to tworzą filozofię w sensie najzupełniej akademickim, a przeto można badać, czy czynią to w sposób profesjonalnie akceptowalny. Jest to niezależne od tego, czy postmodernizm jest pojmowany jako doktryna filozoficzna, styl uprawiania filozofii czy też pewna epoka w rozwoju myśli.

Namysł nad sposobem użycia terminu „postmodernizm” przez samych postmodernistów od razu wskazuje na pewne fundamentalne niejasności. Etymologicznie znaczy on tyle, co „po modernizmie”. Wszystko zależy teraz od pojmowania modernizmu. W jednym znaczeniu jest to pewna zaszczość kulturowa dziejąca się w określonym czasie, powiedzmy na przełomie XIX i XX w. Jeśli tak, to „modernizm” jest w gruncie rzeczy nazwą własną i takąż jest i słowo „postmodernizm”. W innym rozumieniu, modernizm jest każdą doktryną, która zastępuje coś dawnego (por. przeciwstawienie *antiquus modernus*). Trzeba też odróżniać deskryptywne i opisowe użycie takich słów jak „modernizm” czy „nowoczesny”. Postmoderniści znają oczywiście te rozmaite fakty lingwistyczne, ale nie wyprowadzają z nich konsekwencji. Raz przeciwstawiają postmodernizm modernizmowi w sensie określonej zaszczości, innym razem tzw. nowożytności, jeszcze innym tzw. nowoczesności, raz używają słowa „postmodernizm” dekskryptywnie, a raz oceniająco.

Niewiele też pomaga próba identyfikacji postmodernizmu przez określenie tego, do czego ten kierunek nawiązuje, a czemu sprzeciwia się. Nawiązuje m. in. do Schopenhauera, Hegla, Marksa, Nietzschego, Jamesa, Freuda, Husserla, Heideggera, Wittgensteina, Levinasa i Feyerabenda. Tych antenatów jest więc bardzo wielu, ale nie liczba jest tutaj czymś najistotniejszym. Najważniejsze jest to, że nie sposób zbudować z owych antecedenencji jakiejś spójnej tradycji myślowej. Równie niejasna jest kwestia, czemu właściwie postmodernizm się przeciwstawia. Pewne miejsca są niby jasne, ponieważ znajduje się w opozycji do pozytywizmu, scjentyzmu, holizmu, logocentryzmu czy scjentyzmu. Wszelako spoglądając na listę antenatów z jednej strony, a idei kwestionowanych z drugiej, łatwo zauważyć, iż Hegel był holistą, a np. Nietzsche nie zawsze anty-scjentyistą. Dodatkowe komplikacje powstają w związku z rozważaniami nad stosunkiem postmodernizmu do poststrukturalizmu, nowej psychoanalizy czy feminizmu. Można tedy powiedzieć, że u podstaw postmodernizmu leżą fundamentalne niejasności dotyczące się jego miejsca na filozoficznej mapie świata. Niejasności tego typu nie są niczym wyjątkowym, gdyż każdy kierunek filozoficzny ma „kłopoty sam z sobą”. Jednakże w przypadku postmodernizmu owe kłopoty są czymś niespotykanym w innych przypadkach. Postmoderniści są temu sami winni i w ten sposób sprzeniewierzają się ważnemu obowiązкови filozofa, jakim jest możliwie jasne samookreślenie się w różnaitości filozoficznych poglądów.

Nie jest też przypadkiem, że postmodernizm chcąc określić swe miejsce w historii oferuje bardzo uproszczoną konstrukcję nowożytności (tej przeciwstawia się najchętniej i najczęściej), a w szczególności jej podstawowej linii filozoficznej. Filozofia nowożytna jest traktowana jako przede wszystkim kartezjańska filozofia podmiotowości (czy Podmiotowości), a sam podmiot (czy Podmiot) jako siedlisko pewnego typu racjonalności (Racjonalności Nowożytnej). Jest to wizja zbyt uproszczona, bo, po pierwsze, rola podmiotu w filozofii nowożytnej jest czymś pochodnym wobec uznania epistemologii za fundament

filozofii. Po drugie, podmiotowość w sensie Kartezjusza wcale nie wyczerpywała nowożytnych koncepcji epistemologicznych. Nie ma sensu mówić o podmiocie poza konkretnym systemem filozoficznym, np. Kartezjusza, Locke'a, Spinozy, Leibniza, Kanta czy Husserla. Podobnie trzeba też odróżniać rozmaite koncepcje racjonalności, np. u Kartezjusza czy encyklopedystów. Pomijanie tych różnic prowadzi do snucia przez postmodernistów rozmaitych wizji historyzoficznych. Trzeba też zauważyć, że i sam postmodernizm znajduje się w gruncie rzeczy na pokartezjańskiej linii epistemologicznej. Nie jest też żadną rewelacją postmodernistyczna destrukcja podmiotu, idea wiedzy jako sieci, redukcja podmiotu do języka czy pluralistyczna koncepcja rzeczywistości. Idee te były głoszone przez innych, np. przez Poppera (epistemologia bez podmiotu), konwencjonalistów (wiedza jako sieć), Wittgensteina (granice mojego języka są granicami mego świata) czy Chwistka (wielość rzeczywistości).

Trudno też uzyskać jasność w kwestii tego, czym jest postmodernizm, gdy rozpatrzy się te idee, które uchodzą za własne pomysły wyrosłe w kręgu tej orientacji. Za takowe uważa się np. sprzeciw wobec tzw. wielkich metanarracji czy dekonstrukcjonizm. Nieufność wobec metanarracji nie jest niczym szczególnym (neopozytywiści, Popper, Hayek). Dekonstrukcjonizm w ujęciu Derridy jest czymś tak niejasnym, iż zupełnie nietrafnie używa się nazwy „strategie dekonstrukcjonistyczne”. Strategia to pewna metoda, czyli jakiś powtarzalny tok postępowania dający się opisać z punktu widzenia jakowychś kryteriów poprawności. Gdy jednak słyszymy, że dekonstrukcja z jednej strony nie jest wszystkim, a z drugiej jest niczym, to musimy zrezygnować z próby jakiegokolwiek opisu. Przykłady dekonstrukcji, które można wydobyć z pism postmodernistów są zaś takie, iż dekonstrukcja może być czymkolwiek, krytyką, analizą, powtórzeniem i t.d. O ile dekonstrukcja miałaby być pokazaniem, że systemy filozoficzne często „wpadają we własne sidła”, tj. nie spełniają własnych kryteriów poprawności, to nie byłaby niczym nowym (por. sławne pytanie „czy sceptyk może wątpić w sceptycyzm?”).

Postmoderniści głoszą cały szereg rozmaitych tez szczegółowych, np., że wszystko uchodzi, wszystko jest przypadkowe, tylko różnice istnieją, tylko różnienie się od innych jest niekwestionowalna wartością, wszystko jest wieloznaczne, wszystko jest retoryczne, itd. Wszelako argumenty na rzecz tych tez są zwyczajnymi paralogizmami. W rzeczy samej, owe konkluzje są wyprowadzane z takich przesłanek: coś uchodzi, coś jest przypadkowe, istnieją różnice, różnienie się od innych winno być gwarantowane, coś jest wieloznaczne czy coś jest retoryczne.

Postmodernizm zwraca się radykalnie przeciwko tzw. logocentryzmowi, tj. naleganiu na precyzję i ścisłość mowy i myśli oraz poprawność logiczną argumentacji. Wbrew postmodernistom, nie jest to wynalazek nowożytności, ale tradycyjne wartości akceptowane przez filozofów od czasów antycznych. Z drugiej jednak strony, postmoderniści wyrażają myśli i argumentują. Naciskani na ujawnienie natury tych czynności, uciekają się do różnych zabiegów

inskrypcyjnych (kursywa, rozstrzelony druk), np., że, podczas gdy inni pisza lub czytają, to oni p i s z a lub c z y t a j a. Powiadają też o logice kontaminacji czy performatywnym dowodzeniu. Wszystko to robi wrażenie, ale sprawia, że ocena intelektualnych działań postmodernistów jest zasadniczo niemożliwa, gdyż z jednej strony unieważniają oni kryteria tradycyjne, a z drugiej, nic intersubiektywnie sprawdzalnego nie kryje się za takim czy innym sposobem inskrybowania. Filozofia staje się wówczas zbiorem dowolnych impresji na dowolny temat. Jest to możliwy sposób filozofowania, aczkolwiek różny od tradycyjnego powołania filozofii jako przekazywania uzasadnionych myśli na dany temat. Nawet, gdy ktoś powie, że uzasadnienie w filozofii jest sprawa delikatna, to jednak różnica pomiędzy tezą z uzasadnieniem i tezą bez niego jest zasadnicza. W gruncie rzeczy, postmodernizm jest rewolucją nihilistyczna w świecie myśli.

Wojciech Suchoń

Sylogistyki Wasiljewa: Logika pojęć

(część pierwsza referatu na XLIII Konferencję Historii Logiki
Kraków 18–19 XI 1997 r.)

Tę z sylogistyk N. Wasiljewa, o której traktuje artykuł, stworzył on około 1910 roku, jej zarys przedstawiając¹ w pracy [04]. Stanowi ona próbę skonstruowania teorii rozumowań, w których – wbrew tradycji sylogistyki klasycznej – zdania szczegółowe są rozumiane tak, że ich prawdziwość wyklucza prawdziwość zdań ogólnych. Wasiljew uznał takie pojmowanie zdań szczegółowych za daleko właściwsze od przyjętego w standardowym wykładzie logiki. Swoje przekonania w tym względzie oparł nie tylko na analizie wypowiedzi potocznych oraz cytatów z prac naukowych, lecz również na opiniach autorytatywnie głoszonych przez wielu znanych, współczesnych mu, logików. Dodatkową motywacją dla badań było poszukiwanie zespołu zdań kategoriycznych pozwalającego na jednoznaczne zapisanie podstawowych stosunków mogących zajść pomiędzy podmiotem a orzecznikiem. Jednoznaczność ta polegać miała z jednej strony na niewspółprawdziwości żadnej pary zdań zespołu, zaś z drugiej na wyczerpywaniu naturalnych² stosunków między terminami (inkluzja, ekskluzja, żaden z wymienionych).

Rozwiązując postawiony przez siebie problem, Wasiljew w miejsce dotychczas rozważanych zdań szczegółowych wprowadził nowe zdanie – akcyden- talne – któremu w języku naturalnym odpowiada zarówno zwrot: **Tylko niektóre _ są _**, jak i równoważny mu z uwagi na charakterystykę zakresową – **Tylko niektóre _ nie są _**. Tym samym możemy lokować sylogistykę Wasiljewa w charakterystycznym dla przełomu wieków XIX i XX nurcie badań nad sylogistykami, które od sylogistyki Arystotelesa różnią się doбором spójek, zacho-

---

¹ Forma prezentacji sylogistyki Wasiljewa tu przyjęta nie naśladuje jej oryginalnego ujęcia, lecz odpowiada standardom przyjętym w pracy [03].

² „Naturalność” stosunków między terminami odwołuje się do potocznego pojmowania zwrotów języka naturalnego. Zgodnie z przedstawionymi w [02] ustaleniami J. Sleszyńskiego: zdania ogólnotwierdzące wyrażają zawieranie się zakresu podmiotu w zakresie orzecznika (inkluzję), zdania ogólnoprzeczące – rozłączność zakresów terminów (ekskluzję), zaś *tradycyjnie pojmowane* zdania szczegółowe są zaprzeczeniami tych relacji.

wując wszakże klasyczne ograniczenie dopuszczające do roli terminów jedynie nazwy ogólne niepuste i nieuniwersalne.

*

Ponieważ zdania kategoriyczne traktujemy jako zdania zakresowe, rozpocznijmy od przypomnienia kompletu stosunków zakresowych, w których mogą pozostawać względem siebie dwie nazwy niepuste i nieuniwersalne, przy okazji wprowadzając (służące później jako dogodny skrót) ich oznaczenia za pomocą liter greckich: zamiennosc (α), podrzędność (β), nadrzędność (γ), krzyżowanie (δ), wykluczanie (ϵ), wyczerpywanie (ν) i dopełnianie (ξ).

Przedstawiona poniżej tabela³ zestawia zależności między stosunkami, w których pozostają względem pewnej nazwy M nazwy S oraz P, a stosunkami zakresowymi mogącymi zajść bezpośrednio między tymi nazwami:

		M		α	β	γ	δ	ϵ	ν	ξ
		S	P							
S	M	S	P							
	α		α	β	γ	δ	ϵ	ν	ξ	
β		β	β	$\alpha\beta\lambda\delta\epsilon$	$\beta\delta\epsilon$	ϵ	$\beta\delta\epsilon\nu\xi$	ϵ		
γ		γ	$\alpha\beta\gamma\delta\nu$	γ	$\gamma\delta\nu$	$\gamma\delta\epsilon\nu\xi$	ν	ν		
δ		δ	$\beta\delta\nu$	$\gamma\delta\epsilon$	$\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\nu\xi$	$\gamma\delta\epsilon$	$\beta\delta\nu$	δ		
ϵ		ϵ	$\beta\delta\epsilon\nu\xi$	ϵ	$\gamma\delta\epsilon$	$\alpha\beta\gamma\delta\epsilon$	β	β		
ν		ν	ν	$\gamma\delta\epsilon\nu\xi$	$\gamma\delta\nu$	γ	$\alpha\beta\gamma\delta\nu$	γ		
ξ		ξ	ν	ϵ	δ	γ	β	α		

*

Język symboliczny dla sylogistyki Wasiljewa zbudujemy standardowo:

DEFINICJA 1.

Alfabet języka symbolicznego dla sylogistyki Wasiljewa tworzą dwie grupy symboli:

- (1) *Spójki: a, e, e;*
- (2) *Terminy: S, P, M1, M2, M3, ... tworzące zbiór przeliczalny.*

DEFINICJA 2.

Formułami sylogistyki Wasiljewa będą tylko i wyłącznie ciągi trójznakowe zbudowane zgodnie z wzorcami:

<termin>a<termin>, <termin>e<termin>, <termin>e<termin>.

³ Tabela tu przytoczona odpowiada tabeli II podanej w pracy [03], na str. 23.

Zestaw spójek sylogistyki Wasiljewa uwzględnia – oprócz klasycznych spójek dla zdań ogólnych (**a, e**) – dodatkową spójkę **ę**⁴. Spójki **a** oraz **e** mają charakterystyki klasyczne, natomiast charakterystyka spójki **ę** stanowi część wspólną klasycznych charakterystyk spójek **i** oraz **o** (czyli, że zdanie **SęP** może być uważane za koniunkcję zdań **SiP** oraz **SoP**)⁵. Oto zapis charakterystyk spójek Wasiljewa w konwencji Sleszyńskiego⁶:

SaP	S[αβ]P
SeP	S[εξ]P
SęP	S[γδν]P

W sylogistyce klasycznej wprowadza się dwa podziały zdań kategorycznych: na twierdzące i przeczące oraz na ogólne i szczegółowe.

Pierwszy z nich (według jakości) przekształcimy na podział trychotomiczny, dzieląc zdania kategoryczne sylogistyki Wasiljewa na twierdzące, przeczące i indyferentne (**a / e / ę**) – ponieważ charakterystyka prawdziwościowa zdań akcydentalnych nie pozwala zakwalifikować ich ani do zdań twierdzących, ani do przeczących.

Podział drugi (według ilości⁷) pomijamy – mimo, że kształt językowego odpowiednika spójki **ę** sugeruje kwalifikację zdań akcydentalnych do zdań szczegółowych. Taka motywacja była dla Wasiljewa jednak nieistotna: gdy rozważamy więzi logiczne między zdaniami kategorycznymi (teorię opozycji) zauważamy brak jakichkolwiek więzi charakterystycznych dla odniesienia ogólne/szczegółowe: nie pojawia się ani stosunek sprzeczności, ani stosunek podporządkowania. Jedynym stosunkiem międzyzdaniowym, z którym mamy do czy-

---

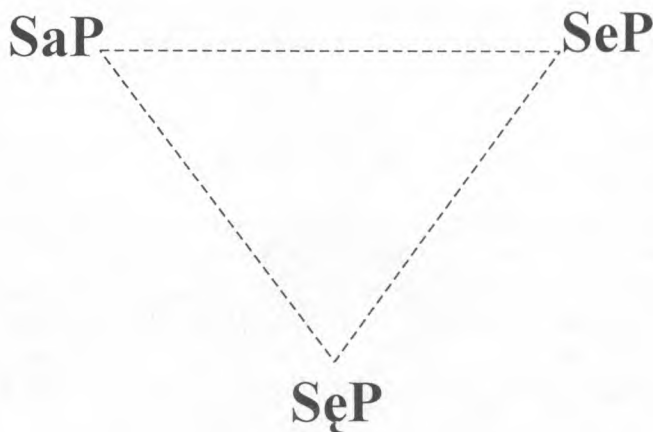
⁴ Zdania budowane przy pomocy tej nowej spójki będziemy nazywać akcydentalnymi. W swojej pracy [04] N. Wasiljew proponował, aby dla oznaczenia wprowadzanej przez siebie spójki stosować literę **m**, natomiast E. Żarnecka-Biały do tego celu w pracach [06] i [07] wykorzystwała literę **x**. Autor, inspirowany kształtem językowego odpowiednika nowej spójki, w pracy [03] posłużył się oznaczeniem **i**; obecnie uznał za właściwe – w świetle teorii opozycji właściwej dla rozważanej sylogistyki – zastąpić je literą **ę**.

⁵ Spójki **a**, **e** mają zatem klasyczne odpowiedniki językowe: Każde _ jest _, Żadne _ nie jest _. Spójce **ę** odpowiada zwrot: Tylko niektóre _ są _.

⁶ Konwencja ta polega na wyliczeniu w nawiasach kwadratowych stosunków zakresowych, przy których zdania budowane z użyciem owych spójek są uznawane za prawdziwe. Po raz pierwszy pojawiła się w pracy J. Łosia [01], jako rozwinięcie pomysłu J. Sleszyńskiego z pracy [02].

⁷ Sam N. Wasiljew deklarował, że uznaje zdania akcydentalne za zdania ogólne, na równi z ogólnotwierdzącymi i ogólnopreczającymi – z tym, że motywował to rozstrzygnięcie odwołując się do (współcześnie zdyskwalifikowanej) teorii „uilościowienia terminów”.

nienia jest właściwy zdaniom ogólnym stosunek przeciwieństwa⁸. Zestawienie związków między zdaniem sylogistyki Wasiljewa różniącymi się tylko spójką przybiera postać trójkąta logicznego⁹:

—————	sprzeczne
-----	przeciwne
.....	podprzeciwne
-----	podporządkowane

W zdaniach kategoriycznych sylogistyki Wasiljewa rozłożone są następujące (podkreślone) terminy:

SaP   SeP   SeP.

*

Przechodzimy do analizy rozumowań na gruncie sylogistyki Wasiljewa. Mówiąc o trybach tej sylogistyki będziemy posługiwali się terminologią znaną z sylogistyki Arystotelesa. W roli definicji trybu sylogistycznego będzie funk-

---

⁸ Zdania akcydentalne będziemy zatem określać jako ogólnoindyferentne (na wzór ogólnotwierdzących i ogólnoprzeczących)

⁹ Podobny znajdujemy u Wasiljewa w pracy [04].

cjonować definicja 3; występujący w niej zwrot „zdanie kategoriyczne” rozumiemy jako dowolną formułę wprowadzoną definicją 2.

DEFINICJA 3.

Trybem sylogistycznym n przesłankowym nazywamy ciąg $n+1$ zdań kategoriycznych, z których ostatnie nazywamy wnioskiem, a pozostałe przesłankami. W zdaniach tych występuje $n+1$ różnych terminów, przy czym każde następujące po sobie dwa zdania połączone są jednym terminem wspólnym. Również zdanie pierwsze połączone jest z wnioskiem terminem wspólnym, który we wniosku pełni rolę orzecznika.

DEFINICJA 4.

Figurą n -przesłankową nazywamy schemat rozmieszczenia terminów średnich w trybie sylogistycznym n -przesłankowym.

Definicja figury (definicja 4) została zapożyczona z sylogistyki klasycznej, stąd liczba figur o danej liczbie przesłanek w sylogistyce Wasiljewa, tak jak w sylogistyce Arystotelesa, wyraża się wzorem 2^{*n*}.

Poszukując wnioskowań poprawnych, prowadzących zawsze od zespołu prawdziwych zdań kategoriycznych stanowiących przesłanki trybu, do prawdziwego zdania będącego jego wnioskiem, posłużymy się właściwymi sylogistyce Wasiljewa **prawami sylogizmu**.

PRAWA SYLOGIZMU

1. Prawa odnoszące się do jakości
  - 1.1 Co najwyżej jedna przesłanka może być przecząca.
  - 1.2 Wśród przesłanek znajduje się przesłanka nietwierdząca wtedy i tylko wtedy, gdy wniosek jest tej samej co ona jakości.
2. Prawa odnoszące się do sposobu występowania terminów
  - 2.1 Każdy termin średni jest chociaż raz rozłożony.
  - 2.2 Jeśli termin jest rozłożony we wniosku, to jest również rozłożony w przesłance.
  - 2.3 Orzecznikiem przesłanki indyferentnej musi być termin większy.

Odnotujmy najpierw, że lista praw sylogizmu sylogistyki Wasiljewa zawiera wszystkie¹⁰ prawa sylogizmu obowiązujące w sylogistyce klasycznej; w szczególności – oprócz praw będących literalnymi powtórzeniami (1.1, 2.1,

¹⁰ Chodzi oczywiście o zestaw praw niezbędnych dla oddzielenia trybów ważnych od nieważnych, stąd pominięto wtórne względem pozostałych prawa dotyczące ilości.

2.2) – prawo 1.2 zawiera w sobie jako przypadek szczególny klasyczne prawo 2.2.

Oznacza to, że w sylogistyce Wasiljewa prawa sylogizmu sylogistyki Arystotelesa nie mogą być naruszane; obecność prawa 2.3 wskazuje z kolei, że nie wystarczą do wyeliminowania wszystkich trybów nieważnych.

Podajmy też dwa proste wnioski płynące bezpośrednio z wyliczonych wyżej praw:

LEMAT 1.

(1) *Co najwyżej jedna przesłanka może być indyferentna.*

(2) *Przesłanką indyferentną może być tylko przesłanka większa.*

DEFINICJA 5.

Tryb sylogistyczny sylogistyki Wasiljewa nazywamy ważnym, gdy spełnia wszystkie pięć praw sylogizmu.

Sprawdźmy dla przykładu, które spośród trybów zeropresłankowych są tautologiami rozważanej sylogistyki. Możliwe są trzy takie tryby:

PaP   PeP   PęP

Jedynym prawem, które może być naruszone przez tryb zeropresłankowy, jest prawo 1.2. Wymaga ono, aby wniosek nietwierdzący był uzasadniony obecnością przesłanki tej samej jakości. Ponieważ tryby zeropresłankowe nie mają wcale przesłanek, stąd cytowane prawo naruszają tryby PeP oraz PęP, a tautologią sylogistyki Wasiljewa okazuje się tylko PaP.

*

Można zadać pytanie, czy dla każdego z praw sylogizmu sylogistyki Wasiljewa istnieje tryb nieważny tylko i wyłącznie z uwagi na to właśnie prawo?

Okazuje się, iż w sylogistyce Wasiljewa wszystkie prawa sylogizmu są niezbędne dla odróżnienia trybów ważnych od nieważnych. Wzajemną niezależność wykażemy za pomocą przykładów¹¹:

MęP	PęM
<u>SeM</u>	<u>MaS</u>
SęP	SęP

¹¹ Ograniczamy się tu do praw specyficznych dla sylogistyki Wasiljewa, gdyż przykłady dla praw wspólnych z sylogistyką Arystotelesa znaleźć można np. w [03].

Pierwszy z trybów sylogistycznych narusza tylko prawo 1.2. Obecność tylko jednego zdania ogólnoprzeczącego zgodna jest z prawem 1.1. Prawo 2.1 jest spełnione, bo termin średni rozłożono w drugiej przesłance. Prawo 2.2 nie zostało naruszone, skoro żaden z terminów wniosku nie jest rozłożony. Wreszcie prawo 2.3 zaspokaja usytuowanie P w orzeczniku przesłanki większej.

Drugi tryb narusza tylko prawo 2.3. Prawo 1.1 jest spełnione z uwagi na brak przeczącej przesłanki. Prawo 1.2 zaspokaja obecność przesłanki ogólnoindyferentnej i takiegoż wniosku, przy równoczesnej nieobecności innej przesłanki nietwierdzącej. Termin średni jest rozłożony w drugiej przesłance jako podmiot przesłanki ogólnej, co czyni zadość prawu 2.1. W końcu prawo 2.2 jest pustospełnione, gdyż żaden termin nie jest rozłożony we wniosku.

*

Dostosowanie się do wymogów praw sylogizmu stanowi gwarancję prawdziwości dla jednego spośród zdań kategoriycznych sylogistyki Wasiljewa, wynikającą z analizy stosunków między kolejnymi terminami trybu.

Pokażemy, że w przypadku łańcucha terminów, w którym stosunki między sąsiadującymi terminami dopuszczają zachodzenie między terminami skrajnymi stosunków występujących w charakterystykach prawdziwościowych zdań przeciwnych, zawsze następuje naruszenie któregoś z praw.

Rozważając tabelę ze str.2 zauważamy, że takimi układami stosunków są:
 $\beta\gamma$, $\beta\delta$, $\beta\nu$, $\delta\delta$, $\epsilon\beta$, $\epsilon\delta$, $\epsilon\epsilon$ a ponadto $\gamma\beta$, $\gamma\epsilon$, $\delta\gamma$, $\delta\epsilon$, $\delta\nu$, $\nu\gamma$, $\nu\nu$.

Analiza pierwszych siedmiu układów (występujących również w sylogistyce klasycznej) została przeprowadzona w pracy [03], zatem tu wypada się odnieść tylko do siedmiu przypadków z drugiej grupy; przypadków specyficznych dla sylogistyki Wasiljewa. Jednak w każdym z nich mamy do czynienia ze zdaniem ogólnoindyferentnym (ϵ) występującym w przesłance nie będącej przesłanką większą – a tym samym z naruszeniem prawa 1.3.

*

Pozostaje jeszcze do wykazania, że kryteria ustanowione tymi prawami nie prowadzą do pominięcia któregokolwiek z wnioskowań poprawnych. Dokonamy tego pokazując, że naruszenie każdego z praw sylogizmu prowadzi do możliwości uznania w charakterze wniosku zdania przeciwnego względem zdania proponowanego do tej roli. Oczywiście ograniczymy się do praw specyficznych dla sylogistyki Wasiljewa; prawa wspólne z sylogistyką Arystotelesa omówione zostały w cytowanej już pracy [03].

Skutki naruszenia prawa 1.2 (wniosek ogólnieindyferentny, mimo braku ogólnieindyferentnej przesłanki):

Jeżeli mamy do czynienia wyłącznie z przesłankami twierdzącymi, to możliwe jest potwierdzenie wszystkich tych przesłanek z tego powodu, że ich terminy pozostają względem siebie w stosunku zamienności (α). Na podstawie tabeli ze str. 36 stwierdzamy, że zachodzi on także między terminami wniosku: wniosek ogólnieindyferentny, jako nie dopuszczający zachodzenia stosunku zamienności pomiędzy swymi terminami, jest wykluczony.

Jeżeli wśród przesłanek pojawia się oprócz twierdzących również przesłanka przecząca, to oprócz stosunku zamienności (α) pozwalającego potwierdzić wszystkie przesłanki twierdzące, uwzględniamy – dla potwierdzenia przesłanki przeczącej – stosunek wykluczania (ϵ). Za pomocą tabeli ze str.36 stwierdzimy, że zachodzi on także między terminami wniosku: wniosek ogólnieindyferentny, jako nie dopuszczający zachodzenia stosunku wykluczania pomiędzy swymi terminami, jest w tym przypadku fałszywy.

Skutki naruszenia prawa 1.2 (wniosek nieakcydentalny, mimo ogólnieindyferentnej przesłanki):

Jeżeli wśród przesłanek mamy przesłankę ogólnieindyferentną, to może być ona prawdziwa z uwagi na stosunek nadrzędności (γ). Ale zgodnie z tabelą ze str.36 – stosunek ten dopuszcza sam siebie, jako wynik zestawienia z dowolnym spośród stosunków $\alpha\beta\gamma\delta\epsilon$. Ponieważ każde zdanie kategoryczne w swej charakterystyce zawiera jeden z wymienionych stosunków ($\alpha\beta\gamma\delta\epsilon$), zatem możliwe jest potwierdzenie wszystkich przesłanek w sposób realizujący także między terminami skrajnymi stosunek nadrzędności γ – co sprawia, że ani wniosek twierdzący, ani wniosek przeczący nie są konieczne.

Skutki naruszenia prawa 2.3 (przesłanką ogólnieindyferentną jest przesłanka większa, ale termin większy jest jej podmiotem):

Przypuśćmy, że termin większy jest podmiotem ogólnieindyferentnej przesłanki większej. Może ją wówczas potwierdzić układ terminów, w którym termin większy pozostaje w stosunku nadrzędności (γ) względem drugiego terminu przesłanki. Wówczas termin średni pozostaje względem terminu większego w stosunku β . Z tabeli ze str.36 wiemy, że zdanie ogólnotwierdzące, użyte dla określenia stosunku między terminem mniejszym a terminem średnim, pozwala zawsze na uzyskanie jako stosunku „wynikowego” stosunku podrzędności β , potwierdzającego (wbrew prawu 1.2) wniosek ogólnotwierdzący.

Skutki naruszenia prawa 2.3 (przesłanką ogólnieindyferentną jest przesłanka, w której wcale nie występuje termin większy):

Przesłanka ogólnieindyferentna może być potwierdzona przez dowolny ze stosunków $\gamma\delta\nu$. Z tabeli ze str.36 wiemy, że zdanie ogólnotwierdzące, użyte dla określenia stosunku między terminem większym a terminem średnim, może być potwierdzone stosunkiem β , bądź γ . Pierwszy z nich zestawiony ze stosunkiem γ ($\gamma\beta$) pozwala uzyskać jako stosunek „wynikowy” dowolny spośród stosunków

$\alpha\beta\gamma\delta\nu$, co w szczególności pozwala potwierdzić (wbrew prawu 1.2) wniosek ogólnotwierdzący. Drugi z kolei zestawiony ze stosunkiem ν ($\nu\gamma$) pozwala użyć jako stosunek „wynikowy” dowolny spośród stosunków $\gamma\delta\epsilon\nu\xi$, co w szczególności pozwala potwierdzić (znowu niezgodnie z prawem 1.2) wniosek ogólnoprzeczący.

Uzasadniliśmy więc, że naruszenie któregoś z praw sylogizmu uniemożliwia wyznaczenie stosunku między terminami skrajnymi w sposób jednoznaczny, a zarazem odpowiadający charakterystyce prawdziwościowej dokładnie jednego ze zdań kategoriycznych.

*

Na podstawie praw sylogizmu daje się ustanowić względnie proste kryterium konkluzywności figury:

TWIERDZENIE 1.

Figura jest konkluzywna wtedy i tylko wtedy, gdy co najwyżej jeden termin dwukrotnie występuje w roli orzecznika; dwukrotnym podmiotem może być wyłącznie albo termin mniejszy, albo termin średni występujący w przesłance większej.

Dowód Powody, dla których niedopuszczalne jest pojawienie się więcej niż jednego terminu będącego podwójnym orzecznikiem są w sylogistyce Wasiłjewa identyczne, jak w sylogistyce Arystotelesa (por. [03]), stąd w dalszej części zajmiemy się tylko dodatkowymi warunkami, charakterystycznymi dla sylogistyki właśnie rozpatrywanej.

($\Rightarrow$) Załóżmy, że mamy do czynienia z figurą, w której występuje dokładnie jeden podwójny orzecznik, a przy tym pewien termin średni – nie występujący w przesłance większej – pojawia się dwukrotnie w roli podmiotu. Możliwe są dwa warianty tej sytuacji, które sukcesywnie rozpatrzemy:

(A): Podwójnym orzecznikiem jest termin większy P. Jeśli tryb miałby wniosek twierdzący bądź przeczący, to termin mniejszy (S) byłby w nim rozłożony. Ze względu na prawo 2.2, musiałby być również rozłożony w przesłance mniejszej. W tej przesłance jednak (z uwagi na konstrukcję figury) S występuje jako orzecznik i jego rozłożenie wymaga wprowadzenia do niej spójki przeczącej. To wszakże (wobec prawa 1.2) prowadzi do uznania, iż wniosek ma kształt SeP . Z uwagi na prawo 1.2 przesłanka większa, różna od przesłanki mniejszej, też musiałaby być przecząca (gdyż P jest w niej orzecznikiem). Dwie przesłanki przeczące (i większa, i mniejsza) są niedopuszczalne z uwagi na prawo 1.1. Stąd wynika, że wniosek musi być zdaniem indyferentnym: SeP . Z uwagi na prawo 1.2 pośród przesłanek musi wystąpić przesłanka ogólnoindyferentna (i jest to jedyna przesłanka nie będąca zdaniem ogólnotwierdzącym), zaś na podstawie

prawa 2.3 przesłanką tą musi być przesłanka większa. Termin średni będący jej podmiotem nie jest w niej rozłożony; nie jest też rozłożony w kolejnej przesłance (będącej zdaniem twierdzącym), w której jest orzecznikiem. Tym samym naruszone jest prawo 2.1, zgodnie z którym każdy termin średni musi być chociaż raz rozłożony.

(B): Podwójnym orzecznikiem jest pewien termin średni M. Dla zachowania ważności trybu, na mocy prawa 2.1 każdy z terminów średnich musi być chociaż raz rozłożony, co dotyczy również terminu M. Ponieważ orzeczniki są rozkładane wyłącznie przez zdania przeczące, zatem jedna z zawierających termin M przesłanek winna być przecząca. Na mocy prawa 1.2, wniosek jest zdaniem ogólnoprzeczącym. Tym samym rozłożony jest we wniosku termin S zgodnie z założeniem, że podwójnym podmiotem jest pewien termin średni, termin mniejszy stanowi orzecznik przesłanki mniejszej. Dla jego rozłożenia (z uwagi na prawo 2.2) przesłanka mniejsza też musi być przecząca. Tymczasem dwie przesłanki przeczące są niedopuszczalne z uwagi na prawo 1.1.

(↔) Załóżmy, że w danej figurze dwukrotnie w roli orzecznika pojawia się co najwyżej jeden termin. Możliwe są dwa warianty:

(0): Ani jeden termin nie występuje dwukrotnie w roli orzecznika; tym samym nie ma też żadnego podwójnego podmiotu. Bierzemy pod uwagę ciąg spójek składający się z samych **a** dla przesłanek z wyjątkiem przesłanki mniejszej oraz **e** dla przesłanki mniejszej i dla wniosku. Tym samym zaspokoimy wymogi praw 1.1 i 1.2. Ponieważ przesłanki są ogólne, a każdy termin pojawia się raz w roli podmiotu, zatem każdy termin średni zostanie rozłożony – spełnione jest prawo 2.1. Termin S rozłożony we wniosku jako podmiot zdania ogólnego, w przesłance mniejszej rozłożony jest jako orzecznik zdania przeczącego. Z kolei termin większy rozłożony we wniosku jako orzecznik zdania przeczącego, jest rozłożony w przesłance większej, będąc podmiotem zdania ogólnego. Zatem spełnione jest i prawo 2.2. Prawo 2.3 jest w opisanej sytuacji pustospełnione. Zaproponowany przez nas tryb jest trybem ważnym.

(1): Jest dokładnie jeden taki termin. Może nim być bądź termin większy (P), bądź któryś z terminów średnich (M). Obie te możliwości rozważmy kolejno:

(P): Dwukrotnie w roli orzecznika występuje termin większy. Podwójnym podmiotem może być albo termin mniejszy (S), albo pierwszy z terminów średnich (M1). Rozpatrujemy zatem dwa podprzypadki:

(S): Niech ciąg spójek składa się z samych **a**. Taki ich dobór zaspokaja prawa 1.1 i 1.2. Zaspokojenie praw 2.1 i 2.3 stwierdzimy na tej samej drodze jak w przypadku poprzednio rozpatrywanym (0). Jedynym prawem, które wymaga kontroli jest 2.2, mówiące o konieczności rozłożenia w przesłankach terminów rozłożonych we wniosku. Ale i ono jest spełnione – termin S rozłożony we wniosku jako podmiot zdania ogólnego, z tej samej przyczyny rozłożony jest w przesłance mniejszej. Tryb przez nas skonstruowany jest więc trybem ważnym.

(M1): Dwukrotnie w roli podmiotu występuje pierwszy termin średni M. Weźmy pod uwagę ciąg spójek składający się z ϵ dla przesłanki większej, a dla wszystkich pozostałych przesłanek oraz ϵ dla wniosku. Ewidentnie taki układ spójek spełnia wymagania stawiane przez prawa 1.1, 1.2 i 2.3. Prawo 2.2 jest pustospełnione – zdanie ogólnodentalne nie rozkłada żadnego ze swych terminów. Kontroli wymaga tylko prawo 2.2, mówiące o konieczności rozłożenia wszystkich terminów średnich: jest ono spełnione z uwagi na wprowadzenie (poza przesłanką większą) wyłącznie przesłanek ogólnych, w których każdy z terminów średnich musi pojawić się jako podmiot. Tryb tak zbudowany jest ważny.

(M): Dwukrotnie w roli orzecznika występuje jeden z terminów średnich. Pierwszy z terminów średnich (M1) nie może zatem być podmiotem przesłanki większej, gdyż pojawiłby się drugi podwójny orzecznik (termin większy). Podwójnym podmiotem musi być w takim razie termin mniejszy (S):

Weźmy pod uwagę ciąg spójek składający się z e dla jednej z przesłanek, w których występuje M, a dla wszystkich pozostałych oraz e dla wniosku. Taki układ spójek spełnia wymagania stawiane przez prawa 1.1 i 1.2. Prawo 2.3 jest pustospełnione. Prawo 2.1 jest spełnione z uwagi na przesłankę przeczącą, zapewniającą rozłożenie terminu M), a także to, że pozostałe przesłanki rozkładają terminy średnie różne od M (będące ich podmiotami). Prawo 2.2 także jest spełnione, ponieważ zarówno S, jak i P są w odpowiednich przesłankach podmiotami. Tryb tak zbudowany jest ważny – to świadczy o konkluzywności wszystkich figur spełniających kryterium●

Ponieważ warunek konkluzywności może być spełniony na kilka sposobów, możemy – podobnie, jak w sylogistyce Arystotelesa – podzielić figury konkluzywne sylogistyki Wasiljewa na **typy**. I tak:

DEFINICJA 6.

Figura konkluzywna sylogistyki Wasiljewa jest figurą typu:

- pierwszego,   gdy podwójnym podmiotem jest termin mniejszy, a podwójnym orzecznikiem termin większy;*
- drugiego,   gdy podwójnym podmiotem jest termin mniejszy, a podwójnym orzecznikiem któryś z terminów średnich;*
- trzeciego,   gdy podwójnym podmiotem jest termin średni występujący w przesłance większej, a podwójnym orzecznikiem termin większy*
- czwartego,   gdy **żaden** termin nie występuje dwukrotnie w tej samej roli.*

Zauważmy, że z figurami typu drugiego i trzeciego mamy do czynienia dopiero dla trybów dwupresłankowych, natomiast figury niekonkluzywne pojawiają się począwszy od trzech przesłanek. W porównaniu z sylogistiką Arystotelesa liczba figur konkluzywnych uległa znacznej redukcji: przestają być konkluzywne figury typu piątego, a z $n-1$ figur typu trzeciego pozostaje tylko jedna.

Przechodzimy teraz do systematycznej charakterystyki figur konkluzywnych poszczególnych typów:

Figury typu I

Do ich konstrukcji wymagane są co najmniej dwa terminy, ponieważ występuje w nich podwójny podmiot (S) i podwójny orzecznik (P). Po raz pierwszy jest to możliwe dla figur jednoprzestankowych. Odtąd dla dowolnie ustalonej liczby przesłanek wśród figur konkluzywnych pojawia się jedna figura typu pierwszego. Jej jedyność wynika z faktu, że każdy termin średni występuje raz jako podmiot i raz jako orzecznik, a przy tym miejsce orzecznika w przesłance większej jest zastrzeżone dla P. Przy przyjętym porządku przesłanek każdy z terminów średnich pojawia się więc najpierw w roli podmiotu, a następnie orzecznika.

Skonstruujmy wszystkie tryby ważne tej figury dla ustalonej liczby przesłanek n . Punktem wyjścia będą możliwe do uzyskania wnioski:

- SaP** Wszystkie spójki w przesłankach – z uwagi na prawo 1.2 – muszą być ogólnotwierdzące. Zapewnia to zarazem spełnienie prawa 1.1. Ponieważ każdy z terminów średnich występuje w roli podmiotu, a zdania ogólne go rozkładają, zatem zaspokojone jest prawo 2.1. Rozłożony we wniosku termin mniejszy S, będąc podmiotem ogólnotwierdzącej przesłanki mniejszej, jest także rozłożony w przesłance, zgodnie z prawem 2.2. Prawo 3.2 jest pustospełnione. Rozpatrywany tryb jest więc trybem ważnym. Z przebiegu rozumowania widać, że wniosek SaP może mieć tylko jeden tryb.
- SeP** Prawo 1.2 wymaga, by wśród przesłanek pojawiła się przesłanka o spójce **e**, natomiast prawo 1.1 precyzuje, że taka przesłanka może być tylko jedna – pozostałe przesłanki muszą być ogólnotwierdzące. Ponieważ we wniosku ogólnoprzeczącym oba terminy są rozłożone, muszą więc być rozłożone w przesłankach. Termin mniejszy S jest rozłożony jako podmiot przesłanki ogólnej. Natomiast będący orzecznikiem przesłanki większej termin P musi wystąpić w zdaniu przeczącym – inaczej zostanie naruszone prawo 2.2. Ustala to jednoznacznie pozycję przesłanki przeczącej: musi nią być przesłanka większa. Zatem figura typu I ma dokładnie jeden tryb o wniosku ogólnoprzeczącym.
- SeP** W związku z tym, że przy standardowym uporządkowaniu przesłanek każdy termin średni pojawia się najpierw jako podmiot, a następnie orzecznik, gdy $n > 1$ wniosek SeP jest wykluczony. Wymaga on przesłanki większej będącej zdaniem ogólnoindyferentnym, a więc nie rozkładającej podmio-

tu. Termin średni występujący w tej roli w przesłance większej, w przesłance kolejnej jest orzecznikiem zdania twierdzącego, zatem nie jest rozłożony ani raz – narusza to prawo 2.1. Gdy terminu średniego nie ma (czyli gdy rozpatrujemy rozumowanie bezpośrednie – jednoprzestankowe) komplet praw jest zachowany.

Figura typu 1 ma dokładnie jeden tryb o wniosku akcydentalnym, jednak wyłącznie dla $n=1$.

P o d s u m o w u j ą c: Figura typu 1 zawiera dla rozumowań jednoprzestankowych trzy tryby ważne, zaś dla $n>1$ już tylko dwa tryby ważne:

a...a/a; ea...a/e; e/e.

Figury typu II

Do ich konstrukcji wymagane są co najmniej trzy terminy, ponieważ podwójnym orzecznikiem ma w nich być termin średni (M). Może się to zdarzyć począwszy od figur dwuprzestankowych. Odtąd dla dowolnie ustalonej liczby przesłanek mamy tyle figur konkluzywnych typu drugiego, ile terminów średnich: $n-1$. Oto ogólna charakterystyka wniosków ich trybów ważnych:

LEMAT 2.

W trybach ważnych figur typu drugiego wniosek musi być przeczący.

Uzasadnienie tego lematu przebiega tak samo, jak w sylogistyce klasycznej. Wziąwszy ten lemat pod uwagę, przejdźmy do konstruowania wszystkich trybów ważnych dla dowolnej figury typu drugiego. Punktem wyjścia będą ponownie możliwe do uzyskania wnioski:

SeP Zgodnie z prawem 1.2 wśród przesłanek musi się znaleźć przesłanka przecząca (tylko jedna z uwagi na prawo 1.1); wszystkie pozostałe przesłanki muszą być zdaniem ogólnotwierdzącymi. Spełnienie wymagań prawa 2.1 powoduje, że spójka *e* musi być ulokowana w przesłance zawierającej ten termin średni, który jest podwójnym orzecznikiem. Dopuszczalne są więc dwa warianty ciągu spójek: z *e* dla pierwszej z tych przesłanek i z *e* dla drugiej z nich. Ponieważ prawo 2.3 jest pustospełnione, zostaje do rozważenia prawo 2.2: we wniosku ogólnopreczącym zarówno S, jak i P są rozłożone. Oba jednak są podmiotami w przesłankach ogólnych, są więc rozłożone w przesłankach. Dowolna z figur typu 2 ma zatem dokładnie dwa tryby o wniosku SeP.

P o d s u m o w u j ą c: Każda z figur typu 2 zawiera dla dowolnie ustalonej liczby przesłanek dokładnie dwa tryby ważne:

a..ea..a/e, a..ae..a/e.

Figury typu III

Do ich konstrukcji wymagana jest obecność co najmniej trzech terminów, ponieważ to właśnie pierwszy z terminów średnich ma być dwukrotnym podmiotem. Figura typu 3 pojawia się więc po raz pierwszy dla trybów dwuprzestankowych. Podobnie jak to było dla typu 1, niezależnie od liczby przesłanek, jest dokładnie jedna figura typu 3. Dla figury typu trzeciego możliwe jest podanie charakterystyki należących do niej trybów ważnych, w podobnym stylu, jak dla figur typu drugiego:

LEMAT 3.

W trybach ważnych figur typu trzeciego wniosek musi być indyferentny.

Dowód Jeżeli wniosek trybu figury typu trzeciego byłby twierdzący bądź przeczący, to termin mniejszy (S) byłby w nim rozłożony. Wymagałoby to (ze względu na prawo 2.2) rozłożenia S również w przesłance mniejszej. W niej jednak – z uwagi na konstrukcję figury – S występuje jako orzecznik. Rozłożenie orzecznika można uzyskać wyłącznie przez wprowadzenie spójki przeczącej, a pojawienie się przeczącej przesłanki – wobec prawa 1.2 – zmusza nas do uznania, że wniosek ma kształt SeP, czyli że termin P jest w nim rozłożony. Z uwagi na prawo 2.2 przesłanka większa, różna w tym typie figur od przesłanki mniejszej, też musiałaby być przecząca (ponieważ P jest w niej orzecznikiem). Dwie przesłanki przeczące (i większa, i mniejsza) są jednak niedopuszczalne z uwagi na prawo 1.1 ●

Biorąc powyższy lemat pod uwagę, przejdźmy do konstruowania wszystkich trybów ważnych dla figury typu trzeciego:

SęP Zaczniemy od tego, że z uwagi na prawo 1.2 wśród przesłanek musi wystąpić przesłanka ogólnindyferentna, a z uwagi na prawo 2.3 musi to być przesłanka większa. Pozostałe przesłanki muszą być ogólnotwierdzące. Ponieważ pierwszy termin średni występuje w drugiej przesłance w roli podmiotu, a wszystkie pozostałe terminy średnie też są podmiotami kolejnych przesłanek, to jako takie są w zdaniach ogólnotwierdzących rozłożone. Prawo 2.1 jest tym samym zaspokojone. Prawo 2.2, skoro zdanie ogólnindyferentne nie rozkłada żadnego ze swych terminów, jest pustopełnione.

Innych możliwości realizacji układu spójek – dającego w figurze typu 3 wniosek SęP – nie ma.

P o d s u m o w u j ą c: Jedyna figura typu 3 zawiera dla dowolnie ustalonej liczby przesłanek dokładnie jeden tryb ważny:

ęa..a/ę.

Figury typu IV

Do ich konstrukcji wystarczy tylko jeden termin, gdyż żaden podmiot ani żaden orzecznik nie jest podwójny. Znaczy to, że figura typu czwartego jest jedyną, jaka może wystąpić dla trybów zeroprzesłankowych (tautologii sylogistycznych). Warunek „niepodwajania” pozycji występowania, biorąc pod uwagę standard konstrukcji figury, wyznacza dla ustalonej liczby przesłanek jedyną figurę tego typu.

Będziemy teraz konstruować wszystkie tryby ważne, mogące pojawić się w figurze typu 4 dla ustalonej liczby n przesłanek (dla $n > 0$, gdyż przypadek trybów zeroprzesłankowych został już rozważony na str.40). Oto ogólna charakterystyka wniosków ich trybów ważnych:

LEMAT 4.

W trybach ważnych figur typu czwartego wniosek musi być przeczący.

Dowód Najpierw wykluczmy możliwość pojawienia się wniosku SaP – domaga się on wobec prawa 2.2 rozłożenia terminu S w przesłance mniejszej. W tej przesłance jednak, zgodnie z konstrukcją figury, termin mniejszy jest orzecznikiem i dla swego rozłożenia wymaga spójki przeczącej. Pojawienie się przesłanki przeczącej jest jednak – z uwagi na prawo 1.2 – nie do pogodzenia z twierdzącym wnioskiem. Z kolei wykluczamy wniosek SeP, a to na podstawie prawa 2.3, z uwagi na które termin większy ma być orzecznikiem przesłanki większej, gdy tymczasem, zgodnie z konstrukcją figury, jest jej podmiotem ●

Przechodzimy do skonstruowania wszystkich trybów ważnych dla figury typu czwartego. Punktem wyjścia będzie możliwy do uzyskania wniosek:

SeP Prawo 1.2 wymaga, aby wśród przesłanek pojawiła się przesłanka o spójce **e**, natomiast prawo 1.1 precyzuje, że taka przesłanka może być tylko jedna. Ponieważ w zdaniu ogólnoprzeczącym oba terminy są rozłożone, muszą więc oba być rozłożone w przesłankach. Termin większy P nie stwarza problemu będąc podmiotem przesłanki ogólnej. Natomiast będący orzecznikiem przesłanki mniejszej termin S musi wystąpić w zdaniu przeczącym – tutaj więc ulokować musimy, pod rygorem naruszenia prawa 2.2, spójkę **e**. Pozycja jej jest ustalona jednoznacznie: przesłanką przeczącą musi być przesłanka mniejsza. Figura typu 4 ma zatem tylko jeden tryb o wniosku ogólnoprzeczącym.

P o d s u m o w u j ą c: Jedyna figura typu 4 zawiera dla dowolnej liczby przesłanek, zgodnie z podanymi wyżej wyliczeniami tylko jeden tryb ważny:

–/a; a...ae/e.

Liczby Wasiljewa	
przesłanek	n
terminów	$n+1$
figur ogółem	2^n
figur konkluzywnych	$n+2$
figur typu 1, 3 i 4	1
figur typu 2	$n-1$
trybów w pojedynczej figurze	3^{n-1}
trybów ważnych w figurach typu 1 i 2	2
trybów ważnych w figurach typu 3 i 4	1
trybów ogółem	$3 \cdot 6^n$
trybów ważnych ogółem	$2n+2$

Powyższa tabela zestawia wyprowadzone wzory; stanowi ona analogon zestawienia, które dla sylogistyki Arystotelesa nazywane bywa liczbami Mereditha (por. [03]). Generalnie rzuca się tu w oczy ubóstwo trybów ważnych.

Poniżej z kolei wyliczono przykładowe wartości „liczb Wasiljewa” dla zilustrowania różnicy między sylogistyką klasyczną i logiką pojęć Wasiljewa.

przesłanek	figur	konkluzywnych	trybów	ważnych
0	1	1	3	1
1	2	2	18	4
2	4	4	108	6
3	8	5	648	8
5	32	7	23328	12

*

Przechodzimy do redukcji trybów sylogistyki Wasiljewa. Ta specyficzna dla sylogistyki wersja dowodu założeniowego będzie w rozpatrywanym rachunku korzystać z listy trybów zero-, jedno- i dwuprzesłankowych stanowiącej w zasadzie zawężenie listy znanej z sylogistyki klasycznej. Oto tryby¹², przy użyciu których przeprowadzać można redukcje w sylogistyce Wasiljewa:

ZEROPRZESŁANKOWE:

SaS

¹² W niepublikowanym za życia N. Wasiljewa sprawozdaniu z pracy naukowej (por. [05] str.154) znajdujemy stwierdzenie, że tryby jego sylogistyki redukują się do BARBARA, CELARENT oraz DĚSAMĚS (w oryginalnym zapisie: DISAMIS–BOCARDO)

JEDNOPRZESŁANKOWE:

<u>PeS</u>
SeP

DWUPRZESŁANKOWE:

MaP	MeP	MęP
<u>SaM</u>	<u>SaM</u>	<u>MaS</u>
SaP	SeP	SeP

W toku redukcji korzystamy wyłącznie z metody wprost; sposób jej użycia nie ulega żadnej modyfikacji względem sylogistyki klasycznej, oczywiście oprócz zestawu trybów, z których korzystamy w toku dowodu.

Literatura

[01] J. Łoś, *Próba aksjomatyzacji logiki tradycyjnej*, Annales Universitatis M. Curie-Skłodowska I-3 (211-228), 1946.

[02] J. Sleszyński, *O logice tradycyjnej*, Kraków 1921.

[03] W. Suchoń, *Sylogistyka. Interpretacja zakresowa*, Kraków 1996 (seria DIALOGIKON).

[04] N. Wasiljew, *O czastnych suźdienijach, o triegolnikie protivopolożnostiej, o zakonie isklucziennawo czietwertawo*, Kazań 1910 (seria UCZONYJA ZAPISKI KAZANSKAWO UNIWIERSITIETA).

[05] N. Wasiljew, *Otcziet privat-docenta po kafiedrie filosofii Impieratorskowo Kazanskowo uniwersitieta NA. Wasiljewa o chodie jewo naucznych zaniatij za wriemja s 1 ijula 1911 g. po 1 ijula 1912 g.*, **Izbrannyje trudy N.A. Wasiljewa** (149-169), Moskwa 1989.

[06] E. Żarnecka-Biały, *Truth and Logic in Vasil'ev Imaginary Worlds, Types of Logical Systems and the Problem of Truth* (11-19), Sofia 1988.

[07] E. Żarnecka-Biały, *Noises in the History of Logic*, Kraków 1995 (seria DIALOGIKON).

Wojciech Suchoń

Sylogistyki Wasiljewa¹: Logika urojona

(część druga referatu na XLIII Konferencję Historii Logiki
Kraków 18–19 XI 1997)

Sylogistykę, o której mowa w tym artykule, tworzył N. Wasiljew w latach 1910–1912. Po raz pierwszy zarys „woobrażajemoj” (= urojonej) sylogistyki został zaprezentowany w styczniu roku 1911, na posiedzeniu Towarzystwa Fizyczno–Matematycznego, wywołując spore zainteresowanie środowiska naukowego Kazania (por. [01] i [02]). Dojrzała wersja pomysłu została przedstawiona w roku 1912, w dwóch równoległe opublikowanych pracach: [07] i [08].

Omawiana² dalej sylogistyka wyrosła ze skonstruowanej w roku 1910 logiki pojęć, którą szczegółowo opisano w pracy [05]. Jak tam wspomniano, logika pojęć stanowiła rezultat rozczarowujący z uwagi na nieznaczną liczbę akceptowanych trybów³, nieznaczną nawet względem uznawanych przez samego Wasiljewa za nieliczne liczby trybów sylogistyki klasycznej. Tak ograniczony zasób środków dowodowych spowodował, jak sugeruje w pracy [09] E. Zarnecka–Biały, poszukiwanie przez Wasiljewa sylogistyki mocniejszej, będącej zarazem naturalnym rozszerzeniem logiki pojęć.

Pomysł zrealizowany przy okazji sylogistyki urojonej – jeżeli pominąć jego możliwe inne interpretacje⁴, a pozostać przy właściwej sylogistyce interpretacji zakresowej – polega na przywróceniu obecności klasycznych zdań szczegółowotwierdzących i szczegółowoprzeczących, z równoczesnym dołączeniem zdań nowych, szczegółowoindyferentnych, sprzecznych ze zdaniem ogólnoindyferentnymi.

---

¹ Artykuł stanowi kontynuację pracy [05].

² Przyjęta tutaj forma prezentacji „urojonej” sylogistyki Wasiljewa nie naśladuje ujęcia oryginalnego, ale odpowiada standardom przyjętym w pracy [04].

³ Jak to ustalono w [05] dla rozumowań n –przesłankowych liczba trybów ważnych wynosi zaledwie $2n+2$.

⁴ Interpretacje konkurencyjne względem tutaj rozwijanej były podawane przez rozmaitych autorów, głównie z myślą o podtrzymaniu tez o prekursorstwie Wasiljewa względem różnych nurtów rozwojowych rachunków logicznych, alternatywnych wobec logiki klasycznej. Szersze omówienie tego zagadnienia znaleźć można w pracach [01], [06] i [09].

Pozostając przy interpretacji zakresowej zdań kategorycznych możemy urojona sylogistykę Wasiljewa, podobnie jak logikę pojęć, lokować w tym nurcie badań nad sylogistyką, który analizuje rozumowania sylogistyczne prowadzone z uwzględnieniem spójek wcześniej pomijanych.

*

Język symboliczny dla urojonej sylogistyki Wasiljewa zbudujemy standardowo:

DEFINICJA 1.

Alfabet języka symbolicznego dla urojonej sylogistyki Wasiljewa tworzą dwie grupy symboli:

(1) *Spójki: a, e, e, i, o, ;*

(2) *Terminy: S, P, M1, M2, M3, ... tworzące zbiór przeliczalny.*

DEFINICJA 2.

Formułami urojonej sylogistyki Wasiljewa są tylko i wyłącznie trójznakowe ciągi zbudowane zgodnie z wzorcem:

<termin><spójka><termin>.

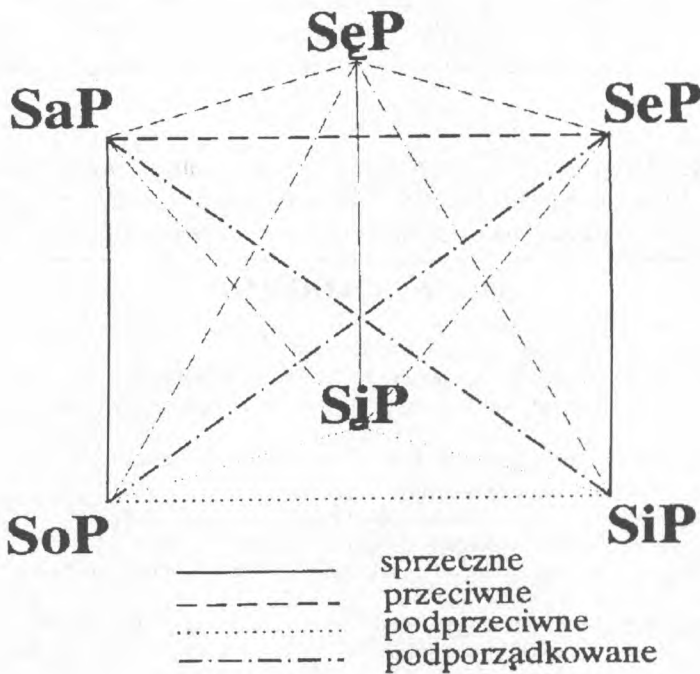
Zestaw spójek urojonej sylogistyki Wasiljewa uwzględnia oprócz klasycznych spójek (**a,e,i,o**) dwie dodatkowe spójki: **e**, **i**⁵. Spójki **a,e,i** oraz **o** mają charakterystyki klasyczne, natomiast charakterystyka spójki **e** tak samo jak w logice pojęć stanowi iloczyn klasycznych charakterystyk spójek **i** oraz **o** (czyli S_eP może być uważane za koniunkcję S_iP oraz S_oP). Z kolei charakterystyka spójki **i** powstaje jako suma klasycznych charakterystyk spójek **a** i **e** (S_iP może być uważane za alternatywę S_aP oraz S_eP). Oto zapis charakterystyk spójek Wasiljewa w konwencji Sleszyńskiego⁶:

SaP	S[αβ]P	SiP	S[αβγδν]P
SeP	S[εξ]P	SoP	S[γδενξ]P
SēP	S[γδν]P	SῖP	S[αβεξ]P

⁵ W pracy [07] N. Wasiljew proponował, aby dla oznaczenia wprowadzonych przez siebie spójek zastosować zbitki literowe **in** oraz **inp**, natomiast E. Żarnecka-Biały do tego celu wykorzystwała (w pracy [09] litery **u** i **y**; symbole tu używane nawiązują do oznaczeń wprowadzanych w pracach [04] oraz [05].

⁶ W dalszych rozważaniach korzystamy z oznaczeń literowych dla stosunków zakresowych i zależności między tymi stosunkami, które zostały podane w pracy [04], a przypomniane w [05]; tamże szersza informacja o konwencji Sleszyńskiego.

W rozpatrywanej sylogistyce podziałowi według ilości – *de facto* nieobecnemu w Wasiljewowskiej „logice pojęć” – na zdania ogólne i szczegółowe – (a, e, e*i*, o, i), towarzyszy zapożyczony ze wspomnianej sylogistyki trychotomiczny podział według jakości na zdania twierdzące, przeczące i indyferentne (a,i / e,o / e*i*). Zestawienie związków między różniącymi się tylko spójką zdaniami urojonej sylogistyki Wasiljewa przybiera postać graniastostłupa trójkątnego⁷, figury wprawdzie bardziej skomplikowanej niż klasyczny kwadrat Apulejusza, jednak prostszej niż sześcián Czeżowskiego, czy Hamiltona:

W zdaniach kategoriycznych urojonej sylogistyki Wasiljewa rozłożone są następujące (podkreślone) terminy:

SaP   SeP   SeP   SiP   SoP   SiP.

*

⁷ Nie ma tego diagramu u Wasiljewa, zaś diagram podany w pracy [09] nie zawiera kompletu opozycji zachodzących między rozpatrywanymi zdaniami.

Wprowadzimy oprócz wyżej wymienionych jeszcze jeden podział zdań kategoriycznych, użyteczny przy formułowaniu praw sylogizmu dla sylogistyki urojonej:

DEFINICJA 3.

*Zdanie kategoriyczne nazywamy **wykluczającym**, gdy w jego charakterystyce prawdziwościowej występuje stosunek wykluczania (ε).*

Podział na zdania wykluczające i niewykluczające przebiega zatem następująco: (**e, o, i** / **a, e, i**), a więc od tradycyjnego podziału wg jakości nieco odmiennie – chociaż podobnie – gdy tymczasem w innych znanych sylogistykach (Arystotelesa, Czeżowskiego, Kraszewskiego) podziały te się pokrywają.

*

Przechodzimy do analizy rozumowań na gruncie urojonej sylogistyki Wasiljewa. Mówiąc o trybach będziemy korzystali z terminologii przypomnianej w [05]. Oto właściwe dla sylogistyki urojonej prawa sylogizmu:

PRAWA SYLOGIZMU

1. Prawa odnoszące się do przesłanek
  - 1.1 Co najwyżej jedna przesłanka jest wykluczająca.
  - 1.2 Każdy termin średni jest chociaż raz rozłożony, z **wyjątkiem** terminu będącego podwójnym orzecznikiem, który w swym drugim wystąpieniu pojawił się w przesłance ogólnieindyferentnej.
  - 1.3 Termin średni występujący w przesłance szczegółowoindyferentnej nie może być rozłożony w drugim swoim wystąpieniu.
  - 1.4 Przesłanka szczegółowoindyferentna musi być przesłanką większą.
2. Prawa odnoszące się do związku między wnioskiem a przesłankami
  - 2.1 Jeśli wśród przesłanek znajduje się przesłanka wykluczająca, to wniosek jest wykluczający.
  - 2.2 Jeśli wniosek jest wykluczający nieindyferentny, to wśród przesłanek musi się znaleźć przesłanka wykluczająca lub w przypadku trybów mających przesłanki przesłanka ogólnieindyferentna.
  - 2.3 Jeśli termin jest rozłożony we wniosku, to musi też być rozłożony w przesłance, z **wyjątkiem** ogólnieindyferentnej.
  - 2.4 Jeśli pewien termin średni nie jest rozłożony, to termin większy musi być rozłożony we wniosku.
  - 2.5 Jeśli wniosek trybu jest ogólnieindyferentny, to termin większy musi być orzecznikiem przesłanki indyferentnej.
  - 2.6 Wniosek trybu o przesłankach **nieindyferentnych** może być szczegółowoindyferentny, tylko wtedy gdy z tych samych przesłanek wyprowadzalny jest nieindyferentny wniosek ogólny.

Odnotujmy, że lista praw sylogizmu urojonej sylogistyki Wasiljewa zawiera komplet⁸ praw sylogizmu obowiązujących w logice Arystotelesa; obec-

⁸ Prawa dotyczące przesłanek wykluczających odpowiadają prawom dotyczącym jakości; prawa dotyczące występowania terminów zostały literalnie powtórzone.

ność praw 1.3, 1.4, 2.4, 2.5, 2.6 i rozbudowanych względem sylogistyki klasycznej praw 1.2 i 2.2 wskazuje z kolei, że prawa Arystotelesowe nie wystarczają do odrzucenia wszystkich trybów nieważnych. Zauważmy, że dodatkowe prawa dotyczą wyłącznie trybów ze spójkami dołączonymi przez Wasiljewa, co pozwala twierdzić, że wszystkie tryby ważne sylogistyki Arystotelesa pozostają ważne w sylogistyce „urojonej”.

DEFINICJA 4.

Tryb sylogistyczny urojonej sylogistyki Wasiljewa nazywamy ważnym, gdy spełnia wszystkie dziesięć praw sylogizmu.

Sprawdźmy, który z sześciu trybów zeroprzesłankowych jest tautologią sylogistyki urojonej:

PaP   PeP   PiP   PeP   PiP   PoP

Na mocy prawa 2.2 musimy odrzucić tryby z wnioskiem wykluczającym (a przy tym nieindyferentne), czyli PeP oraz PoP. Spośród trybów o wniosku indyferentnym tryb PeP narusza 2.4. Żadne z praw nie kwestionuje ważności PaP i PiP; skoro istnieje bezprzesłankowy tryb ważny o wniosku ogólnotwierdzącym (PaP), zatem zgodnie z 2.5 ważny jest tryb PiP. Tautologiami urojonej sylogistyki Wasiljewa są zatem: PaP, PiP i PiP.

Jako przykłady trybów ważnych o większej liczbie przesłanek przedstawmy jeszcze trzy tryby w których prawa sylogizmu realizowane są w swej wyjątkowej postaci: pierwsze dwa to tryby, w których pojawia się termin średni, który nie został ani raz rozłożony (wyjątki w prawie 1.2). Pierwszy z nich jest zarazem przykładem trybu, w którym niewykluczające przesłanki dają wniosek wykluczający (wyjątek w prawie 2.2). Ostatni – trzeci – tryb ma rozłożony termin większy we wniosku, przy czym termin ten nie jest rozłożony w przesłance (wyjątek w prawie 2.3):

PaM	PiM	MeP
<u>SęM</u>	<u>SęM</u>	<u>MaS</u>
SoP	SoP	SoP

*

W urojonej sylogistyce Wasiljewa wszystkie podane wyżej prawa sylogizmu są niezbędne dla odróżnienia trybów ważnych od nieważnych. Wzajemną niezależność praw wykazujemy za pomocą przykładów. Ograniczymy się tutaj tylko do naruszeń praw specyficznych dla urojonej sylogistyki Wasiljewa, gdyż przykłady dla pozostałych (klasycznych) praw znaleźć można w pracy [04].

PiM MaS	PaM MiS	PaM SeM	PaM MaS	MaP SeM
SoP	SoP	SiP	SeP	SiP

Kolejne tryby naruszają odpowiednio prawa: 1.3, 1.4, 2.4, 2.5, 2.6 – każdy z nich narusza dokładnie jedno prawo sylogizmu.

*

W sylogistyce urojonej obowiązuje takie samo jak w sylogistyce Arystotelesa kryterium konkluzywności figury, zatem i podział figur konkluzywnych na typy jest taki sam; przejdźmy więc do systematycznej charakterystyki figur:

Figury typu I

Podwójnym podmiotem jest termin mniejszy (S), podwójnym orzecznikiem termin większy (P). Figura tego typu pojawia się po raz pierwszy dla trybów jednoprzestankowych. Wśród figur konkluzywnych n–przesłankowych występuje tylko jedna figura typu pierwszego. Każdy z terminów średnich pojawia się wprawdzie jako podmiot, a następnie jako orzecznik.

Spróbujmy skonstruować wszystkie tryby ważne, mogące pojawić się w tej figurze dla ustalonej liczby n przesłanek, oczywiście z pominięciem trybów wspólnych z sylogistyką Arystotelesa. Punktem wyjścia będą możliwe do uzyskania wnioski:

SiP Układ, w którym wszystkie spójki w przesłankach są ogólnotwierdzące, realizujący komplet praw sylogizmu można osłabić dopuszczając, żeby termin mniejszy nierozłożony we wniosku był nierozłożony w przesłankach: można to zrobić wprowadzając spójkę ϵ do przesłanki mniejszej. Jest to jedyna możliwość (poza znanymi z sylogistyki Arystotelesa) skonstruowania trybu ważnego o wniosku SiP: w figurze typu I są zatem (niezależnie od liczby przesłanek) dokładnie trzy tryby ważne o wniosku SiP.

SoP Układ, w którym przesłanka większa jest ogólnoprzecząca, zaś pozostałe spójki przesłanek są ogólnotwierdzące, można osłabić pozwalając, aby termin mniejszy nie był rozłożony w przesłance mniejszej. Uczynimy to wprowadzając spójkę ϵ do tej przesłanki. Jest to jedyna możliwość (poza znanymi z sylogistyki Arystotelesa) skonstruowania trybu ważnego o wniosku SoP: w figurze typu I są więc (niezależnie od liczby przesłanek) dokładnie trzy tryby ważne o takim wniosku.

SeP W świetle prawa 2.5 przesłanka większa trybu ważnego o wniosku SeP musi być indyferentna, jednak nie szczegółowoindyferentna, bo naruszone byłoby wówczas prawo 2.1. Wszystkie dalsze przesłanki

wobec praw 1.1, 1.2 oraz 1.4, muszą być ogólnotwierdzące. Ponieważ w figurze typu 1 każdy termin średni najpierw pojawia się jako podmiot, termin M1 wbrew prawu 1.3 nie byłby rozłożony ani raz (będąc podmiotem ϵ i orzecznikiem a); tym samym dla $n > 1$ wniosek S ϵ P jest nieosiągalny. Gdy terminu średniego nie ma (czyli gdy rozpatrujemy rozumowanie jednoprzestankowe) komplet praw jest zachowany.

S $\dot{I}$ P Z uwagi na prawo 2.6 wniosek ten można uzyskać z przesłanek dających wnioski ogólne, zarówno a , jak i e . Takie układy przesłanek zapewniają spełnienie praw 1.1, 1.2, 2.1 i 2.3; pozostałe prawa (1.3, 1.4, 2.2, 2.4, 2.5) są pustospełnione. Tryby uznawane na tej zasadzie są dokładnie dwa.

Można dalej, z zachowaniem warunków wyeksplikowanych w prawach 1.2 i 2.3 rozłożenia terminów, wprowadzić w przesłance większej spójkę (jest to jedyne miejsce, w którym spójka taka może się znaleźć z uwagi na prawo 1.4), przy czym wszystkie pozostałe przesłanki muszą już być ogólnotwierdzące, bo przesłanka jako wykluczająca nie pozwala (prawo 1.1) na wprowadzenie przesłanki przeczącej. Prawo 1.3 jest spełnione (bo termin M1 jest w kolejnej przesłance a orzecznikiem). Prawa pozostałe są pustospełnione.

Widać stąd, że w figurze typu 1 są trzy tryby o wniosku S $\dot{I}$ P.

P o d s u m o w u j ą c: Figura typu 1 zawiera dla rozumowań jednoprzestankowych dwanaście trybów ważnych, zaś dla $n > 2$ jedenaście wyliczonych niżej trybów:

aa...aa/a;
aa...aa/i,   aa...ai/i,   aa...ae/i;
ea...aa/e;
ea...aa/o,   ea...ai/o <o/o>, ea...ae/o;
aa...aa/ĭ,   ea...aa/ĭ,   ĩa...aa/ĭ;
e/ę.

Figury typu II

Podwójnym podmiotem jest termin mniejszy (S), podwójnym orzecznikiem któryś z terminów średnich (M). Figura typu 2 pojawia się po raz pierwszy dla trybów dwuprzestankowych, ponieważ do jej konstrukcji wymagane są co najmniej trzy terminy. Wśród figur konkluzywnych n -przesłankowych występuje $n-1$ figur typu drugiego.

Spróbujmy skonstruować wszystkie tryby ważne, mogące pojawić się w tej figurze dla ustalonej liczby n przesłanek, pomijając wszakże tryby znane z sylogistyki Arystotelesa. Punktem wyjścia będą ponownie możliwe do uzyskania wnioski:

SoP Układy składające się z samych zdań ogólnych, wśród których dokładnie jedno występujące w jednej z przesłanek zawierającej termin średni dwukrotnie występujący w roli orzecznika jest ogólnoprzeczące, gwarantują spełnienie wszystkich praw sylogizmu. Sprawa rozłożenia terminu mniejszego nie ma wpływu na spełnienie prawa 2.3. Tym samym możliwe jest wprowadzenie przesłanki ϵ do przesłanki mniejszej. Powstają tak dwa nowe tryby o wniosku SoP.

Pewien wariant, możliwy tylko dla trybów dwuprzestankowych, stanowi spełniający wszystkie prawa sylogizmu układ ϵ . Nie ma on odpowiednika dla trybów o większej liczbie przesłanek, gdyż termin średni nie rozłożony w przesłance większej, nierozkładalny w przesłance następnej z uwagi na prawo 1.3, naruszałby prawo 1.2 w przypadku, gdyby następna przesłanka nie była ogólnoindyferentna i to z tym samym terminem w roli orzecznika, tj. gdyby nie został zrealizowany wariant wyjątkowy prawa 1.2. Gdyby wariant ten był realizowany, to kolejny (drugi) termin średni byłby nierozłożony, a tym razem, co wynika z samej konstrukcji figury, sytuacja wyjątkowa powtórzyć się nie może; naruszenie prawa 1.2 jest więc nieuniknione.

Wyczerpaliśmy zatem wszystkie sposoby konstrukcji trybów ważnych o wniosku SoP, wskazując dwa nowe tryby, jakie można podać dla wszystkich figur typu 2 i jeszcze jeden, szczególny, właściwy tylko rozumowaniom dwuprzestankowym.

SiP Z uwagi na prawo 2.6 wniosek ten można uzyskać z przesłanek dających wnioski e . Takie układy przesłanek w figurze typu 2 są dwa stąd tryby uznane na tej zasadzie są również dwa. Ponieważ nie ma w tej figurze możliwości innego uzasadnienia dla takiego wniosku, zatem w figurach typu 2 są tylko dwa tryby o wniosku SiP.

P o d s u m o w u j ą c: Figura typu 2 (jedyna) dla rozumowań dwuprzestankowych zawiera jedenaście trybów ważnych, zaś począwszy od $n \geq 3$ każda z $n-1$ figur tego typu ma dziesięć wyliczonych niżej trybów:

aa..ea..aa/e, aa..ae..aa/e;
aa..ea..aa/o, aa..ae..aa/o,
aa..ea..ai/o, aa..ae..ai/o <a...ao/o>,
aa..ea..aę/o, aa..ae..aę/o <a...aę/o>,
ię/o;
aa..ea..aa/i, aa..ae..aa/i;

Figury typu III

Podwójnym podmiotem jest pewien termin średni (M), podwójnym orzecznikiem termin większy (P). Podobnie jak figury typu 2, figury typu 3 po-

jawiają się począwszy od dwóch przesłanek. Figur tego typu wśród figur konkluzyjnych n-przesłankowych jest **n-1**.

Przejdźmy do konstruowania wszystkich nowych, Wasiljewowskich, trybów ważnych dla dowolnej figury typu trzeciego. Punktem wyjścia będą możliwe do uzyskania w takiej figurze wnioski:

SiP Układ, w którym wszystkie spójki są ogólnotwierdzące, zapewnia spełnienie kompletu praw sylogizmu; termin średni, będący podwójnym podmiotem, jest w tej sytuacji rozłożony dwukrotnie, a więc dopuszczalna jest rezygnacja na dwa sposoby z rozłożenia w jednej z przesłanek przez wprowadzenie w niej w miejsce **a** spójki **ę**. Innych, nowych, układów spójek dających w figurze typu 3 wnioski SiP nie ma.

SoP Układ składający się z samych zdań ogólnych, z których pierwsze jest przeczące, a pozostałe twierdzące, gwarantuje spełnienie wszystkich praw sylogizmu. Osłabienie tego zestawu spójek może być dokonane w ten sam sposób, w jaki przeprowadziliśmy tę operację dla wniosku szczegółotwierdzącego, tzn. przez wprowadzenie spójki **ę** do jednej z przesłanek, w których występuje podwójny podmiot. Szczególny wariant tej operacji występuje w sytuacji, w której podwójnym podmiotem jest pierwszy z terminów średnich: wówczas spójką przesłanki większej (jedyną inną niż **a**) jest **ę**. Prawo 2.3 jest wówczas (wyjątkowo!) uchylone. Wyczerpaliliśmy, jak widać, wszystkie metody budowy nowych trybów ważnych o wniosku SoP, a wynikiem jest wskazanie takich dwóch trybów.

SęP Z uwagi na prawo 2.5 wśród przesłanek musi wystąpić przesłanka ogólnoindyferentna i to jako przesłanka większa. Pozostałe przesłanki muszą być ogólnotwierdzące. Termin średni z przesłanki większej powinien być rozłożony dla zaspokojenia prawa 1.2, musi więc w drugiej przesłance również wystąpić jako podmiot. Tym samym tylko jedna z figur typu 3 może mieć wniosek SęP ta w której podwójnym podmiotem jest termin średni M1. Ponieważ wszystkie pozostałe terminy średnie też są podmiotami kolejnych przesłanek, to jako takie są w zdaniach ogólnotwierdzących rozłożone. Prawo 1.2 jest tym samym zaspokojone. Prawo 2.3 skoro zdanie ogólnoindyferentne nie rozkłada żadnego ze swych terminów, jest pustospełnione.

P o d s u m o u j ą c: Każda z figur typu 3 zawiera dla dowolnie ustalonej liczby przesłanek dokładnie dziesięć trybów ważnych, z wyjątkiem jednej, posiadającej jeszcze jeden – jedenasty – dodatkowy tryb:

aa..aa..aa/i,	aa..ai..aa/i,	aa..ia..aa/i,
	aa..aę..aa/i,	aa..ęa..aa/i;
ea..aa..aa/o,	ea..ai..aa/o,	ea..ia..aa/o <o...a/o>,
	ea..aę..aa/o,	aa..ęa..aa/o <ę...a/o>;
ęa...a/ę	[tylko dla jednej z figur!].	

Figury typu IV

Do ich konstrukcji wystarczy tylko jeden termin, gdyż żaden podmiot ani żaden orzecznik nie jest podwójny. Znaczy to, że figura typu czwartego jest jedyną, jaka może wystąpić dla trybów zeroprzesłankowych (tautologii sylogistycznych). Warunek niepodwajania pozycji występowania, biorąc pod uwagę standard konstrukcji figury, wyznacza dla ustalonej liczby przesłanek jedyną figurę typu czwartego.

Będziemy teraz konstruować tryby ważne (tylko specyficzne dla sylogistyki urojonej), pojawiające się w figurze typu 4 dla n przesłanek, przy $n > 0$, jako że tryby zeroprzesłankowe były już rozpatrzone wcześniej. Przegląd trybów poprowadzimy kierując się kształtem wniosków:

SiP Układ wyłącznie ogólnotwierdzących spójek w przesłankach – ponieważ termin większy nie jest rozłożony we wniosku – może być osłabiony zastąpieniem w przesłance większej spójki **a** spójką **ę**. Jest to jedyne możliwe osłabienie układu wyjściowego. W figurze typu 4 są więc (niezależnie od liczby przesłanek) dokładnie trzy tryby o takim wniosku.

SoP Układy zawierające w przesłankach spójki ogólnotwierdzące, z wyjątkiem jednej, ogólnoprzeczącej – skoro termin większy nie jest rozłożony w szczegółowoprzeczącym wniosku – mogą być osłabiane przez wprowadzenie spójki **ę** do przesłanki następującej **bepośrednio po** przesłance przeczącej. Pozycji dla zestawu **ęę** jest $n-1$, czyli o jedną mniej niż przesłanek. Innych, Wasiljewowskich, możliwości osłabiania zestawu spójek, możliwości zachowujących przy tym jego ważność – nie ma. Łącznie trybów o wniosku SoP w sylogistyce urojonej przybywa zatem $n-1$.

SiP Z uwagi na prawo 2.6 wniosek ten można uzyskać z przesłanek dających wniosek ogólnoprzeczący; tryb o takim wniosku jest w figurze typu 4 tylko jeden, tym samym w figurze typu 4 jest również tylko jeden tryb o wniosku SiP.

P o d s u m o w u j ą c: Jedyna figura typu 4 zawiera dla n przesłanek $3n+3$ trybów ważnych:

aa...aa/i,   ia...aa/i,   ęa...aa/i;
aa...ae/e;
a $\Leftarrow$ e $\Rightarrow$ a/o [n],   a $\Leftarrow$ ei $\Rightarrow$ a/o [n-1],   a $\Leftarrow$ eę $\Rightarrow$ a/o [n-1].
aa...ae/j;

Figury typu V

Podwójnym podmiotem jest pewien termin średni (M), podwójnym orzecznikiem także jakiś (inny) termin średni (M'). Figury typu 5 pojawiają się więc dopiero dla trybów trójprzesłankowych. Dla n przesłanek mamy wśród

figur konkluzywnych $\frac{n^2 - 3n + 2}{2}$ figur typu 5. Przechodzimy do konstrukcji dodatkowych, Wasiljewowskich, trybów ważnych pojawiających się w figurach typu piątego. Punktem wyjścia jest jedyny możliwy tu do uzyskania wniosek:

SoP Są dwa układy przesłanek ogólnych, w których jedna przesłanka o orzeczniku będącym terminem średnim występującym dwukrotnie w tej roli jest przecząca. Każdy z nich zaspokaja komplet praw sylogizmu. Osłabienie takiego układu może być dokonane jedynie przez wprowadzenie spójki ξ do jednej z przesłanek, w których występuje podwójny podmiot (są więc cztery takie układy). Wspomnieć wypada, że gdy podwójny podmiot następuje bezpośrednio po podwójnym orzeczniku jako „zbitka” spójek e oraz ξ występuje spójka ξ . Dodanych trybów jest dla figur typu 5 dokładnie cztery.

P o d s u m o w u j ą c: Każda z figur typu 5 zawiera dla dowolnie ustalonej liczby przesłanek dziesięć trybów ważnych:

a..ea..aa..a/o, a..ea..ai..a/o, a..ea..ia..a/o,
 a..ea..a ξ ..a/o, a..ea.. ξ a..a/o;
 a..ae..aa..a/o, a..ae..ai..a/o, a..ae..ia..a/o <a..o..a/o>,
 a..ae..a ξ ..a/o, a..ae.. ξ a..a/o <a.. ξ ..a/o>.

*

Urojone liczby Wasiljewa	
przesłanek	n
terminów	n+1
figur ogółem	2 ⁿ
figur konkluzywnych	$\frac{n^2 + n + 2}{2}$
figur typu 1 i 4	1
figur typu 2 i 3	n-1
figur typu 5	$\frac{n^2 - 3n + 2}{2}$
trybów w pojedynczej figurze	6 ⁿ⁺¹
trybów ważnych w figurach typów 2, 3 („zwykłych”), 5	10
trybów ważnych w figurach typów 1 i 3 (dla M1)	11
trybów ważnych w figurze typu 4	3n+3
trybów ogółem	2 ²ⁿ⁺¹ · 3 ⁿ⁺¹
trybów ważnych ogółem	5n ² +8n+5

Na stronie poprzedniej znajduje się tabela zestawiająca wyprowadzone wzory; stanowi ona analogon zestawienia dla sylogistyki Arystotelesa znanego jako liczby Mereditha (por. [04]).

Niżej z kolei wyliczono wartości urojonych liczb Wasiljewa dla zilustrowania różnicy między liczbą trybów ważnych w sylogistyce klasycznej, logice pojęć Wasiljewa i jego sylogistyce urojonej.

przesłanek	figur	konkluzywnych	trybów	ważnych
0	1	1	6	3
1	2	2	72	18
2	4	4	864	42
3	8	7	10368	74
5	32	16	1492992	170

Literatura

[01] W.A. Bażanow, *Nikołaj Aleksandrowicz Wasiljew: żyźń i twórczość*, **Izbrannyje trudy N.A. Wasiljewa** (209–228), Moskwa 1989.

[02] W. Iwanowski, *Otcziet w „Kamsko–Wolżskoj Rieczy” o zasiedanii fiziko–matematycznosko obszczistwa*, **Izbrannyje trudy N.A. Wasiljewa** (174–183), Moskwa 1989.

[03] J. Łoś, *Próba aksjomatyzacji logiki tradycyjnej*, *Annales Universitatis M. Curie–Skłodowska I–3* (211–228), 1946.

[04] W. Suchoń, *Sylogistyka. Interpretacja zakresowa*, Kraków 1996 (seria DiaLOGIKON).

[05] W. Suchoń, *Sylogistyki Wasiljewa: Logika pojęć*, Patrz w tym numerze, s. 35–51.

[06] W. Suchoń, *Prekursor sylogistik nieklasycznych: N.A. Wasiljew*, **Materiały III Polskich Warsztatów Logiczno–Filozoficznych** (w druku), Toruń 1998.

[07] N. Wasiljew, *Woobrażajemaja (niearistotieliewa) logika*, *Żurnal Ministerstwa Narodnawo Proswieszczenija XL/8* (207–246), 1912.

[08] N. Wasiljew, *Logika i mietalogika*, *Łogos 1–2* (53–81), 1912/3.

[09] E. Żarnecka–Biały, *Noises in the History of Logic*, Kraków 1995 (seria DiaLOGIKON).

Tadeusz Linkner

Jeszcze w rękopisie, a już znany, czyli historia pewnego plagiatu

(Instytut Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Gdańskiego 27 X 1997 r.)

Wielu jest autorów, którzy tylko dlatego nie są w pełni znani, że z różnych względów nie mieli szczęścia do publikacji wszystkich swoich dzieł. Jeżeli są to twórcy dwudziestowieczni, to jeszcze pół biedy, gorzej jest natomiast z tymi, których czas może wymazać skutecznie z naszej pamięci. Oczywiście fizyczną niemożliwością byłoby wymieniać ów bezlik mniej lub bardziej wartościowych rękopisów, zalegających archiwalne i biblioteczne regały, ale nie można zapominać chociażby o tych, które nie zostały wydane, a obecnie na to zasługują. Wszak względną sprawą, ale i poza wszelką dyskusją jest ocena wartości i przydatności jakiegokolwiek nie opublikowanego tekstu mniej lub bardziej znanego autora. Któż bowiem może przewidzieć, jaka praca lub literacki tekst okażą się kiedyś wartościowymi, jeżeli najpewniejszym korektorem jest czas i do niego zawsze należy ostatnie słowo. Ponadto warto chociażby dlatego znać sumę dzieł autora, który nas interesuje, by móc obiektywnie go oceniać. A kiedy tyle jeszcze rękopisów zalega biblioteczne i archiwalne półki, konsekwencje tego są chociażby takie, że uboższa jest przez to nasze kulturowe dziedzictwo. I to nawet nie dlatego, że nie zostały one opublikowane, ale że są nieznane tym, którzy znać je z różnych względów powinni. Zresztą konsekwencje tej niewiedzy mogą być nieobliczalne. Któż bowiem może zapewnić bezpieczeństwo i przewidzieć losy rękopisu, jeżeli jego treść była znana tylko jego autorowi? Ponieważ ta ostatnia kwestia dotyczy tegoż artykułu, więc na niej kończą się ogólne rozważania o nieszczęsnym losie rękopisów, a teraz czas przejść do konkretnej sytuacji i konkretnego autora, czyli do pewnego rękopisu Bronisława Trentowskiego, którego los okazał się szczęśny i nieszczęśny zarazem. Został bowiem po części wydany i znalazł w swoim czasie uznanie wśród zainteresowanych religią Słowian, ale podpisał się pod nim inny autor. Jak do tego doszło i dlaczego przez ponad 130 lat nikt się nie zorientował, że mitologiczna praca Joachima Szycy „Słowiańscy bogowie”, to zręczny plagiat poczynionych przez Bronisława Trentowskiego wypisów z „Wiary słowiańskiej lub

etyki piastującej Wszechświat” do wileńskiego „Słownika języka polskiego”*, warto dzisiaj na to odpowiedzieć.

Najpierw, gwoli wprowadzenia do całej sprawy, cokolwiek o pisarskich dokonaniach Joachima Szycy, a przede wszystkim o jego mitologicznej pracy, która ukazała się w 1865 roku i po stu trzydziestu dwóch latach wzbudziła ponownie zainteresowanie. J.Szyc, zanim w 1865 roku wydał w warszawskiej drukarni Salomona Lewentala liczącą pięćdziesiąt trzy stron mitologię „Słowiańscy bogowie”, był już autorem kilku książek, ale ich tematyka w niczym nie przypominała mitologicznej. Kiedy miał czas na wydanie w Poznaniu w latach 1850–52 trzech książek: „Legiony polskie na Węgrzech”/1850/, „Geografia dawnej Polski”/1851/, „Kalendarz historyczny Polski”/1852/, trudno powiedzieć, chyba że pisał je na zesłaniu. Warto jednak zwrócić uwagę na tematykę i kolejność, w jakiej się ukazywały, a także na ich wydawnicze adresy, bo już to daje jakieś przesłanie do genezy tegoż plagiatu. Pierwsza książka Szycy miała charakter wspomnieniowy, dwie następne były przeznaczone dla młodzieży, a tylko rzecz o mitologii słowiańskiej mogła zasługiwać na miano naukowej. Nie została jednak wydana w Poznaniu, a w Warszawie. Było to oczywiście podyktowane współpracą Szycy z wychodzącą tam „Encyklopedią Powszechną” Samuela Orgelbranda. Ponieważ jego nazwisko pojawiło się dopiero w roku 1860, w trzecim jej tomie, więc należy przypuszczać, że Szyc zaczął współredagować „Encyklopedię...” dopiero od tego tomu i wytrwał do ostatniego, który ukazał się w roku 1868. Dlaczego jednak nie wydał słowiańskiej mitologii u S.Orgelbranda, a wybrał warszawską drukarnię Samuela Lewentala, trudno teraz na to odpowiedzieć. Pewne jest tylko, że po opublikowaniu w 1865 roku, kiedy to znowuż przebywał na zsyłce, mitologii „Słowiańscy bogowie”, gdzie w podtytule zastrzegął się, że „zebrał i w całość złożył” współczesną mu i ówczesną wiedzę o słowiańskich wierzeniach, nie powrócił już do tego tematu, a zajął się przede wszystkim twórczością literacką. Wydał w „Kłosach” redagowanych przez Samuela Lewentala fragmenty „Dziennika podróży do Rosji” i powieść „Niezlomna wola”/1868/, a potem, też u Lewentala, bo w „Tygodniku romansów i powieści”, kolejną powieść „Czysta krew” (1869)¹. Po czterech latach od ukazania się mitologii Szycy zmarł w 1869 roku B.Trentowski, a jego „Wiara słowiańska...” od 1848 roku pozostała w rękopisie. Jej treść mogła być więc znana tylko wąskiemu gronu badaczy. Byli o tym przekonani znawcy

---

* J. Szyc, *Słowiańscy bogowie*, Warszawa 1865; Br. Trentowski, *Wiara słowiańska lub etyka piastująca Wszechświat*, w: *Bożyca lub teozofia*, t. III, Biblioteka Muzeum Czartoryskich, Kraków, rkps nr 3161; *Słownik języka polskiego*, wydany przez Maurycego Orgelbranda, cz. I – II, Wilno 1861.

¹ Por. *Encyklopedia powszechna*, t. 24, Warszawa 1867, s. 839; *Encyklopedia powszechna*, t. XI I I, Warszawa 1902, s. 320; *Wielka encyklopedia powszechna*, t. 11, Warszawa 1968.

twórczości Trentowskiego i ci wszyscy, którzy myśleli rękopis „Bożycy” wydać. Prawda jednak okazała się inna.

Czyżby odpowiedź kryła się w biografiach Trentowskiego i Szyca? A gdyby nawet nie dało to specjalnych rezultatów, to warto je lepiej poznać. Niewiele wszak można się dowiedzieć o ich życiopisanu z jednego źródła.

Bronisław Ferdynand Trentowski urodził się w 21 stycznia 1808 roku na Podlasiu w małej wsi Opole, w niegdysiejszym województwie podlaskim. Kiedy ukończył jedenaście lat, czyli w roku 1819, rozpoczął naukę w gimnazjum w Łukowie, prowadzonym przez pijarów. Zresztą w Łukowie jego ojciec był wtenczas burmistrzem, więc nie przypadkiem los go tam rzucił. Po ukończeniu trzech „niższych klas” Trentowski wyjechał do Warszawy, gdzie chodził do Liceum Pijarów przez dwa lata. Potem wrócił do Łukowa i po roku otrzymał świadectwo dojrzałości. Jak pisał w swoim curriculum vitae, „W sześciu latach przebiegłem przez sześć klas gimnazjalnych, w każdej byłem pierwszy i nagradzano mnie najwyższą szkolną nagrodą. W szóstej klasie zostałem princeps iuventutis i w tej klasie, przejęty miłością do filozofii, postanowiłem jej poświęcić studia, a przez nią oddać się filozofii”². Mając więc lat osiemnaście, zapisał się w 1825 roku na Uniwersytet Warszawski i rozpoczął studia filozofii oraz nauk i sztuk wyzwolonych. Po trzech latach otrzymał stopień magistra filologii. Nie poddał się natomiast egzaminowi z filozofii, ponieważ postanowił jeszcze lepiej ją poznać. Po ukończeniu studiów na Uniwersytecie Warszawskim, pod koniec roku 1828 ruszył do Paryża na dalsze studia. Los jednak chciał, że po czterech miesiącach musiał wrócić do domu. Otrzymał stanowisko gimnazjalnego profesora i pod koniec 1829 zaczął pracować w prowadzonej przez pijarów szkole w Szczuczynie. Jak sam mówił, „Wykładałem w najwyższych klasach język i literaturę polską i historię ojczystą, w czwartej klasie język łaciński, a we wszystkich klasach etykę /naukę moralną/”³. Kiedy wybuchło powstanie listopadowe, Trentowski oczywiście wziął w nim udział. Najpierw był w gwardii honorowej, potem dostał się do 1-go pułku ułanów, następnie służył w legii litewsko-wołyńskiej i 7-ym pułku ułanów. Walczył pod Sierocinem, Grochowem, Ciechanowem, Ostrołęką... Ponieważ trafił do korpusu ostatniego naczelnego wodza powstania, generała Macieja Rybińskiego, więc jako podporucznik ostatecznie znalazł się w Prusach. W Brodnicy był 3 października 1831, po dwóch tygodniach w Letzkau, a 10 listopada 1831 w pomorskiej wsi Jungfer (Marzęcin), gdzie zatrzymał się blisko pół roku i uczył dzieci gospodarza, który przyjął go na stancję. Stamtąd wyjechał na studia filozofii do Królewca, dokąd przybył 29 czerwca 1832. Był tam jednak krótko. Gdy dowiedziano

---

² Por. Wł. Horodyski, *Z życia filozofa (Materiały rękopiśmienne do Trentowskiego)*, Cz. pierwsza, Kraków 1912–1914, s. 8.

³ Tamże. Listy Br. Trentowskiego (1836 – 1869), Zebrał i do druku przygotował Stanisław Pigoń, „Archiwum Komisji do Badania Historii i Filozofii w Polsce”, t. VI, Kraków 1937, s. 22.

się, że brał udział w powstaniu, skreślono go natychmiast z listy studentów i 28 lipca Królewiec opuścił. Przez Elbląg, Conitz, Stargard dotarł 12 sierpnia do Frankfurtu nad Odrą. Nie przyjęto go na uniwersytetach w Lipsku i Jenie, a studia rozpoczął dopiero w Heidelbergu, gdzie odbył dwa semestry filozofii. Potem przeniósł się do Fryburga. Tam dokończył studia i zrobił w 1836 roku doktorat z filozofii. Wydał go w 1837 roku pod tytułem „Grundlage der universellen Philosophie”. W roku 1838 ożenił się z Karoliną Humborger, córką państwa, u których był na stancji, otrzymał indygenat, czyli niemieckie obywatelstwo, „i bezpłatną filozoficzną katedrę, czyli tak zwaną prywatdocenturę”⁴. W maju 1839 urodziła im się córka. Ponieważ nie udało mu się zostać płatnym profesorem, żył we Fryburgu, gdzie zamieszkał na stałe, z honorariów, które otrzymywał za odczyty, prelekcje, artykuły i książki, oraz z tego, co dali mu rodacy. Najpierw wspomagali go pieniędzmi za wydawane w Poznaniu po polsku dzieła Edward hr. Raczyński i dr Karol Marcinkowski, natomiast od roku 1847 Zygmunt Krasiński. Jednakże choroba i rodzinne kłopoty⁵ nie pozwalały mu po roku 1849 już tyle pisać. Po śmierci Krasińskiego w roku 1859 zaczęło mu się żyć jeszcze gorzej i nieszczęścia już go nie opuściły. Trentowski zmarł w Fryburgu w 1869 roku, a na jego nagrobku zapisano takie oto słowa: „Miłuj w bliźnim i w sobie samym tylko Boga i człowieczeństwo”⁶.

Natomiast Joachim Antoni Szyc urodził się w 1824 roku w Borowie, która to wieś też była na Podlasiu. Także gimnazjum kończył w Łukowie. Młodszy jednak od Trentowskiego o szesnaście lat, nie uczestniczył w powstaniu listopadowym, ale w latach 1848–49 w powstaniu węgierskim. W 1851 został zesłany na Syberię, skąd powrócił do Warszawy w roku 1858. W 1862 był Kasjerem Centralnego Komitetu Narodowego, a kiedy wybuchło powstanie styczniowe, wziął w nim udział. Po upadku powstania przebywał od roku 1864 do 1867 na

---

⁴ Listy Br. Trentowskiego (1836 – 1869), Zebrał i do druku przygotował Stanisław Pigoń, „Archiwum Komisji do Badania Historii i Filozofii w Polsce”, t. VI, Kraków 1937, s. 22.

⁵ Piotr Chmielowski pisał w cyklu artykułów „Filozof w więzach reakcji” („Ate-neum” 1889, t. II, s. 156), że Trentowskiemu zmarła najpierw córka, potem syn i zostało tylko jedno dziecko, czyli córka Olimpia. Że Trentowski miał dzieci wspomniano także w tekście „Prace naukowe Bronisława Trentowskiego i jego recenzenci” /1844, nadbitka „Przeglądu”. Jednakże Trentowski w swoich listach, obecnie dostępnych, pisał tylko o Olimpi, nazywając ją „jedynaczką” (Listy Br. Trentowskiego, s. 520). Dlatego Franciszek Januszewski omawiając jego korespondencję z przekonaniem mówił, że wychowywał „jedyną córkę”. (por. Fr. Januszewski, Bronisław Trentowski w świetle swoich listów (w 70-tą rocznicę zgonu 16 VI 1869 – 16 VI 1939), „Kurier Literacko-Naukowy” 1939, nr 25, s. VI)

⁶ Por. Wł. Horodyski, Z życia filozofa, s. 7 – 16, 23; Encyklopedia powszechna, t. 25, Warszawa 1867, s. 529; Listy Br. Trentowskiego, s. 2–3, 15, 16; P. Chmielowski, Filozof w więzach reakcji, „Ate-neum” 1889, t. II.

zesłaniu w Szynkursku, w guberni archangielskiej⁷. Potem od roku 1867 zaczął pracować jako urzędnik „drogi żelaznej Warszawsko–Wiedeńskiej”. Zmarł w roku 1896.

Oczywiście z biografii Trentowskiego i Szyca płyną już pewne wnioski. Najpierw warto pamiętać, że Trentowski i Szyca pochodzili z podlaskich okolic i kończyli to same pijarskie gimnazjum. Byli nadto gorącymi zwolennikami sprawy narodowej i czynnie o nią walczyli. Trentowski wreszcie był wielce zainteresowany powstaniem na Węgrzech, w którym uczestniczył Szyca, a potem żywo interesował się powstaniem styczniowym, za które Szyca znalazł się na zesłaniu⁸. To mogło ich do siebie w jakimś czasie zbliżyć, chociaż nie ma na to żadnych dowodów.

Pewne jest tylko, że chociaż nie są znane lub nie zachowały się ślady znajomości i jakichkolwiek kontaktów Szyca z Trentowskim, to kiedyś nie tyle rękopis „Wiary słowiańskiej...”, co raczej jego streszczenie, bo taki ma ono charakter w „Słowiańskich bogach”, trafiły do rąk Szyca, który je przepisał, w niewielkim stopniu przestylizował i wydał pod swoim nazwiskiem, zmieniając jedynie tytuł. Oczywiście Szyca miał z tej racji pewne skrupuły. Ale tylko na początku kopiowania mitologii Trentowskiego, potem już bez jakiegokolwiek skrępowania przepisywał z autora „Chowanny” całe zdania i frazy. Opowiadając więc najpierw słowami Trentowskiego o stworzeniu słowiańskiego świata i podając imiona boskiego Jesse, informował w jedynym przypisie umieszczonym na początku pracy, że tak „Mówi Bronisław Trentowski, na którego powadze tu się opieramy”⁹. Nie podawał jednak bliższego adresu słów o tym bogu, a ponadto tak enigmatyczna uwaga absolutnie nie usprawiedliwiała do podpisywania się pod wszystkim, co powiadał on słowami Trentowskiego o słowiańskich bogach, występujących nadto w pięciu na dziesięć rozdziałów tej książki w identycznej kolejności jak w rękopisie „Wiary słowiańskiej...” Mitologię Szyca można więc nazwać zręcznym plagiatem, dokonany za życia autora i odkryty dopiero po ponad stu trzydziestu latach. Do tej pory bowiem znawcy Trentowskiego i zainteresowani twórczością Szyca, jeżeli oczywiście w przypadku tego ostatniego tacy byli i są, mogli uważać, że z „Bożycy” wydano tylko tyle, ile zapisały bibliografie, natomiast „Słowiańscy bogowie” to efekt fascynacji XIX – wiecznego autora słowiańską mitologią. Badacz słowiańskich wierzeń mógł tak to odbierać, chociaż nie powinna mu się w tym wszystkim zgadzać tak bogata wiedza o słowiańskiej mitologii nieznanego lub tak mało znanego w kręgu zainteresowanych tą tematyką autora. Wszak bibliografia jego prac mówiła najlepiej, że o przedchrześcijańskich wierzeniach Słowian napisał on tylko jedną książkę, a tak profesjonalnie poddał klasyfikacji ich bogów i tyle o nich powiedział, jakby pracował nad nimi latami.

---

⁷ Stąd jego kontakty z tajnym związkiem Sybiraków i Agatonem Gillerem.

⁸ Por. Listy Br. Trentowskiego, s. 247–250, 485–492, 494–496. 9.

⁹ J. Szyca, Słowiańscy bogowie, Warszawa 1865, s. 6.

Natomiast nazwisko Trentowskiego było w II poł. XIX wieku o wiele bardziej znane niż obecnie, ponieważ nie był on i nie jest byle jakim autorem. Ponadto wiadano, że Trentowski pisze pracę o bogach Słowian, wszak nieraz miał o nich odczyty. Mówił o nich często i wiele nie tylko w Paryżu czy swoim gościom i polskim studentom mieszkającym u niego na stacji, ale nawet gwarantce córki, Stanisławie Sokalskiej¹⁰. Dlatego to nie przypadkiem pisano o „Bożycy” w „Tygodniku Ilustrowanym”, a w 1851 roku chciano ją wydać we Wrocławiu i dobrze autorowi zapłacić¹¹. Trentowski wtedy się jednak nie zgodził. Tymczasem po czterech latach pisał do Henryka Nakwaskiego, że „wchodzi w układy z Orgelbrandem, księgarzem wileńskim” i będzie pisał „filozoficzne wyrazy”¹² do jego „Słownika języka polskiego”, a także proponuje mu wydawanie u niego innych swoich dzieł /o „Bożycy” nie wspominał/. Ponieważ Maurycy Orgelbrand „zamiar swój przede wszystkim powierzył Aleksandrowi Zdanowiczowi, który, pojawiwszy całą wagę przedsięwzięcia, nakreślił plan wykonania Słownika”¹³, więc właśnie od niego Trentowski otrzymał propozycję współpracy, o której pisał potem wspomnianemu H. Nakwaskiemu. Zgadzając się na pisanie do „Słownika...” hasła filozoficznych i zarazem ustalając wydanie u M. Orgelbranda m.in. trzeciego tomu „Chowanny”, Trentowski informował jednak A. Zdanowicza, jakby przy tej okazji, o innych swoich pracach i planach wydawniczych, a wobec tego o mitologii litewskiej i słowiańskiej: „Wreszcie wychodzić będzie „Bożycy”, dzieło wielotomowe o starych i nowych wiarach pogańskich. Mam już wypracowane mitologie prawie wszystkie. Tak litewska, jak słowiańska, zajmuje każda około tomu jednego. Spodziewam się, że będą to rzeczy dla narodu bardzo ciekawe i przyniosą mu więcej mądrości istnej, niż gdybym dlań napisał rozległe filozofii dzieje”¹⁴. Sprawiało to takie wrażenie, jakby podpowiadał pierwszemu redaktorowi „Słownika...”, że i takie hasła powinny być mu przydatne. Oczywiście, A. Zdanowicz tym się zainteresował i Trentowski na propozycję nie musiał długo czekać. Po kilku miesiącach Orgelbrand zadowolony z filozoficznych hasła, poprosił go, „ażeby/m/ mu jeszcze przesłał wszystkie wyrazy tknące się mitologii słowiańskiej lub objaśnienia nazw bogów i bogiń”¹⁵. Autor „Bożycy” zabrał się natychmiast do pracy i już w marcu 1856 roku słał gotowe hasła do redakcji „Słownika...”¹⁶ Nie przewidział tylko, jakie będą tego konsekwencje. Trzeba

¹⁰ Por. Listy Br. Trentowskiego, op.cit., s. 299.

¹¹ Tamże, s. 262–263.

¹² Tamże, s. 281–282.

¹³ Przedmowa, do: Słownik języka polskiego, cz. I, s. 1.

¹⁴ Listy Br. Trentowskiego, s. 277.

¹⁵ Tamże, s. 289.

¹⁶ Ostatnie hasło do „Słownika języka polskiego” Trentowski wysłał 14 kwietnia 1856 r., o czym powiadomił Aleksandra Zdanowicza w liście z dn. 29 IV 1856: „Ostatek pracy mej mitologicznej do „Słownika” Orgelbrandowego wyprawiłem stąd do Lipska dnia 14 b.m. Zapewne go już otrzymaliście”. (Listy Br. Trentowskiego, s. 324)

dodać, że opracowanie tych haseł nie musiało być skromne, jeżeli Trentowski prosił redaktora, by nazbyt nie skracał „rzeczy o bogach głównych”, ponieważ już sam „to uczynił, co było można”¹⁷. Zdziwiło go potem, kiedy ukazały się w roku 1856 pierwsze dwa zeszyty „Słownika języka polskiego”, że tyle w nich jego tekstów: „Uderzyło mię to bardzo, iż w nich /dwu zeszytach/ jest tak wielkie mnóstwo artykułików moich. Jeżeli tak będzie i w dalszym ciągu, to, zaisście, więcej się wam do dzieła tego przyłożyłem, niż sam o tem wiedziałem, i pojmuję ten zaszczyt, iż imię moje najduje się także w tytule dzieła. Dziękuję bardzo za to, iż nic nie wykreślacie z moich artykułików. Czasami tylko napotyka się błąd drukarski”¹⁸.

Po pięciu latach, bo w roku 1861 ukazały się w Wilnie dwa obszernie tomy „Słownika języka polskiego”, bogate w mitologię słowiańską Trentowskiego, natomiast Szyc będąc na zesłaniu wydał w 1865 roku¹⁹ w Warszawie mitologiczną pracę „Słowiańscy bogowie”. Kiedy porówna się jej treść z mitologicznymi hasłami wileńskiego słownika, okazuje się, że tę książkę Szyc po prostu z niego przepisał. Ponieważ Trentowski nie tylko streszczał w hasłach wieści o słowiańskich bogach, ale niejednokrotnie spisywał z „Wiary słowiańskiej...” całe zdania, więc najpierw ma się wrażenie, jakby Szyc korzystał z jej rękopisu. Tak jest u Szyca z wieloma zdaniami i frazami, jak chociażby z tym fragmentem o Nocenie, który w rękopisie „Wiary słowiańskiej...”, a potem w hasle Trentowskiego i u Szyca brzmi identycznie: „Żona i siostra Światowida, zastępowała w nocy miejsce męża na niebie i mężowskim wzrokiem na świat patrzyła, rozlewając z niego odbitą od siebie, a stąd bladą, dręczącą /drżącą/, niepewną światłość” /J. Szyc, Słowiańscy bogowie, s. 10/. Na spisanie wszystkiego nie starczyłoby tutaj miejsca, bo przecież, jak chociażby w przypadku Chworza, Szyc często przepisywał w 95% całe hasła. Ponadto w miejsce Trentowskiego „bajki” wpisywał „podanie”, rezygnując zawsze z określenia „słowiańska klechda”. Korzystał z każdego przypisu przydanego do haseł, by zdobyć jak najwięcej z Trentowskiego. Od siebie dodawał bardzo mało – czasem jakiś wyraz lub nic nie znaczące dopowiedzenie. Niewolniczo trzymał się nawet Trentowskiego konfabulacji i tych samych czcionek przy imionach bogów. Jednym słowem pilnie kopiował hasła kolejnych bogów i bogiń słowiańskich, przydając im w pewnych miejscach orzeczenia, zmieniając szyk wyrazów, czas terażniejszy wymieniając na przeszły, z nazw własnych Trentowskiego czyniąc pospolite, rozbijając zdania złożone na pojedyncze, przenosząc to co na końcu hasła na początek, podając w innej kolejności różne imiona tego samego bóstwa, zamiast wielu neologizmów dając określenia powszechnie znane, a przy tym myśląc niejednokrotnie słowa i popełniając nawet merytoryczne błędy, bo m.in. przydając

---

¹⁷ Listy Br. Trentowskiego, s. 307.

¹⁸ List Br. Trentowskiego do Al. Zdanowicza z 8 marca 1857, w: P. Chmielowski, Filozof w więzach reakcji, s. 161.

¹⁹ Np. w dawniejszych, w/w. encyklopediach podawano, że w roku 1866.

inne zupełnie bóstwa, i to nawet litewskie, do panteonu bogów słowiańskich. Przy tym wszystkim zdarzało się Szycowi pomijać jakieś wyrazy i zdania Trentowskiego i wtenczas wypowiedź traciła sens lub nawet pojawiały się błędy rzeczowe. Tak stało się, gdy mówiąc o Ognianie, pomiął słowa o salamandrze, natomiast w innym miejscu zamiast „białoksięstwo” napisał „czarnoksięstwo”. Chociaż chciał podać jak najwięcej bogów, co to mu się udawało podczas uważnej lektury „Słownika...”, bo i Trentowski dawał tutaj takie imiona, których nie ujął poprzednio w rękopisie „Wiary słowiańskiej...”, omawiając np. Prawdę, Prawicę, Skarbka, Koftka, Smilokse..., to zdarzało mu się niektóre przeoczyć, zapominając przy *Hospodaryczku* o Maliku i *Dzieduszcze*. Niemniej wczytywał się w słowa Trentowskiego bardzo uważnie, jeżeli tam, gdzie było to tylko możliwe, zachowywał tę samą jak w rękopisie kolejność słowiańskich bóstw. Że tak się działo, było winą Trentowskiego, który niczym nauczyciel przystępnie tłumaczył, jak poruszać się po tym słownikowym panteonie: „A dalszem stworzeniem świata zajęli się Bielboh, Czernoboh i Ham z potęgami swojemi, o których dowiesz się także, szukając je pod nazwą stojących na czele ich bogów” /”Słownik języka polskiego”, cz. II, s. 1724/. Dopiero kiedy Trentowski skończył prezentację najważniejszych bogów i bogiń i zaprzestał podawania w hasłach wileńskiego słownika jakichkolwiek wskazówek, pozwalających odczytywać ich hierarchiczną kolejność oraz koligacje, Szyc zaczął mieć w szóstym rozdziale swej książki poważne kłopoty. Wszystko szło dobrze, gdy opowiadał o Jessie, Halu, Trygławie i Bohu, którego w rękopisie „Wiary słowiańskiej...” Trentowski samodzielnie nie czynił, ale później go dopisał do haseł i Boh znalazł się w „Słowniku...” jako bóstwo słowiańskie. W przypadku trzech pierwszych bogów można było sądzić, że informacje o nich zostały przepisane z rękopisu, ale było to złudzenie, które rozwiewała właśnie informacja o Bohu. Podobne złudzenie, jakby Szyc znał rękopis, mogły stwarzać przydane każdemu z pierwszej trójki bogów naczelnym potęgi, których w „Wierze słowiańskiej...” było też zawsze po siedem. Potem wrażenie plagiatu z rękopisu Trentowskiego zdawały się sprawiać słowa Szycy o dwunastu parach bogów i bogiń. Chociaż w rękopisie Trentowski omawiał najpierw bogów, a potem dopiero towarzyszące im postacie bogiń. Gdy Szyc zaczął się gubić, począł tworzyć własną klasyfikację mitycznych postaci. Czynił to jednak tak nieudolnie, że pomieszał Trentowskiego „podrzędniejsze bóstwa niebieskie” z bogami i boginiami z „królestwa wodnego” i „królestwa piekielnego”, chociaż też zakończył omawianie tych ostatnich słowami o Flinsie, bo to jeszcze podpowiadał mu Trentowski, a całą mitologię prezentacją słowiańskich bohaterów. Ale dla takiego finału nie trzeba było już być specjalnie biegłym w wierzeniach Słowian, jeżeli w mitycznej hierarchii herosi zawsze byli omawiani na końcu.

Szyc i Trentowski wcale nie musieli się więc znać, a wypisy z „Wiary słowiańskiej...”, przetworzone w słownikowe hasła, dostały się w ręce plagiatora, gdy ten zaczął współpracować w Warszawie z redakcją „Encyklopedii powszechnej” Samuela Orgelbranda, kiedy to w Wilnie redagowano już Mauryce-

go Orgelbranda „Słownik języka polskiego”. W roku 1856 Trentowski na prośbę jego wydawcy, Maurycego Orgelbranda, czynił ze swojej pracy notatki, „tknące się mitologii słowiańskiej”²⁰. W gronie współpracowników „Encyklopedii powszechnej” Szyc zaistniał podczas redagowania jej trzeciego tomu, który ukazał się w roku 1860. Ale ponieważ pracowano nad nim kilka lat, więc mogło to być wtenczas, gdy redagowano hasła do „Słownika języka polskiego”. Gdzie jednak Wilno, w którym wydano w 1861 roku „Słownik...”, a gdzie Warszawa, wydająca od 1859 „Encyklopedię...”? Jeżeli jednak wydawcami „Słownika...” i „Encyklopedii...” byli bracia Orgelbrand, a „Słownik...”, do którego Trentowski przekazał hasła bogów słowiańskich, ukazał się później, niż ów trzeci tom „Encyklopedii...”, w którym Szyc znalazł się po raz pierwszy na liście współredaktorów, to nie było to wcale tak nieprawdopodobne, by nie mógł poznać zawartości „Słownika...” w warszawskiej redakcji „Encyklopedii...” Tam mógł do niego dotrzeć najłatwiej, bo nie miał prawdopodobnie tego słownika, jeżeli jego nazwiska nie było na liście jego prenumeratorów. Nie czytał więc haseł Trentowskiego w rękopisie, bo zapewne M.Orgelbrand nie przekazał ich do Warszawy, jeżeli do „Encyklopedii...” mitologiczne hasła pisał np. Kazimierz Władysław Wójcicki. Aby wydawca „Encyklopedii...” być może nie mógł się zorientować, że charakter „Słowiańskich bogów” jest nadto encyklopedyczny, a ich opisanie ma identyczną treść z mitologicznymi hasłami Trentowskiego w wileńskim „Słowniku języka polskiego” jego brata, Maurycego Orgelbranda, Szyc wydał swoją mitologię u Samuela Lewentala. Wileński słownik był więc pierwszym i jedynym źródłem, z którego dokonano plagiatu. Ale był to zarazem plagiat pozostającej do dzisiaj w rękopisie obszernej części trzeciego tomu „Bożycy” Trentowskiego.

Tak więc właściwym autorem mitologii słowiańskiej Szycy był i jest Trentowski, a „Słowiańscy bogowie” to plagiat słownikowych haseł Trentowskiego, przepisanych z „Wiary słowiańskiej...”. W takiej sytuacji można powiedzieć, że Szyc dokonał plagiatu dwukrotnie: świadomie ze „Słownika...” i nieświadomie z „Bożycy”, gdzie istnieje dotąd w jej trzecim rękopiśmiennym tomie „Wiara słowiańska...” Może teraz cokolwiek o tym, jak mogło do tego dojść i dlaczego nikt dotąd w tym się nie zorientował?

Oczywiście jakąś winę za podebranie Trentowskiemu mitologicznego tekstu, a właściwie tekstów, bo pochodzących ze słownikowych haseł, ponosili pośrednio ci wszyscy, którzy byli niechętni wydawaniu jego prac. Potem sprzyjały temu nędzne warunki życia filozofa i znaczna odległość Fryburga, gdzie przyszło mu do śmierci żyć, od Warszawy, gdzie ukazała się książka J.Szycy. Prac Trentowskiego za jego życia ukazało się rzeczywiście niewiele, a potem jeszcze mniej. Zresztą pierwsze jego rozprawy były po niemiecku i łacinie²¹,

²⁰ Listy Br. Trentowskiego, s. 289.

²¹ „Grundlage der universellen Philosophie”, Karlsruhe 1837; „Vorstudien zur Wissenschaft der Natur oder Übergang von Gott zur Schöpfung nach den Grundsätzen der

a potem, gdy otrzymał finansową pomoc od Edwarda Raczyńskiego i Karola Marcinkowskiego, pisał już po polsku. W Poznaniu ukazała się „Chowanna”/1842/, „Stosunek filozofii do cybernetyki, czyli sztuki rządzenia narodem”/1843/ oraz dwa tomy „Myślini...”/1844/. Następnie w Paryżu ukazały się jego „Wizerunki duszy narodowej z końca ostatniego szesnastolecia” /1847/ i we Fryburgu „Przedburza polityczna” /1848/. Natomiast po śmierci Trentowskiego wyszły jeszcze „Die Fraumauerei in ihrem Wesen und Unwesen” /1873/ oraz trzynomowa praca encyklopedyczna „Panteon wiedzy ludzkiej” /1873–81/²², a zapomniano jakby o „Bożycy”, chociaż przy różnych okazjach o jej rękopisie pamiętano i wspomniano²³. Zresztą zapowiadały ją edycje innych utworów Trentowskiego.

Z mniejszych prac wydał Trentowski w roku 1841 w Poznaniu „Aforyzmy /.../ czyli rzecz o małżeństwie”²⁴, a w 1842 rozprawę „Stosunek filozofii do teologii”²⁵. Tę ostatnią rzecz uznano właśnie za zapowiedź „Bożycy...”²⁶. Potem ukazały się w czasopiśmie „Teraźniejszość i Przyszłość” oraz „Rok 1845” dwa fragmenty „Bożycy”, którą Trentowski zaczął pisać w roku 1842. Były to „Rzecz dotycząca towiańszczyzny” i „Jak można poznać Boga”. Z pierwszego tomu „Bożycy” wydano jeszcze przed drugą wojną światową „Naukę proroków”, którą edytorsko opracował Bogdan Suchodolski²⁷. Natomiast po blisko trzydziestu latach obszernie fragmenty z „Pisma o filozofii religii” Trentowskiego, wśród których znalazła się „Bożycy” także „Rzecz wstępna” do istniejącej w trzeciej tomie tego religioznawczego kompendium „Wiary słowiańskiej lub etyki piastującej wszechświat”, opublikował Tadeusz Kozanecki w „Archiwum historii filozofii i myśli społecznej” w 1965 roku. Było to jednak niewiele, jeżeli w rękopisach pozostały jeszcze „Wierzę w Boga” i niemal cztery obszernie tomy „Bożycy”. Oczywiście T. Kozanecki zdawał sobie z tego sprawę. Mówił bowiem w przypisie do wyżej wymienionej edycji: „Pu-

---

universellen Philosophie”, Leipzig 1840; „De vita hominis aeterna. Commentatio adnotationibus germanicis illustrata...”, Friburgi Brig. 1838.

²² Por. Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny, t.II, Warszawa 1985, s. 494–495.

²³ Por. Wł. Horodyski, Z życia filozofa, s. 22, 74, 75, 184; A. Sikora, Myśliciele polskiego romantyzmu, Chotomów 1992, s. 98; R. Padoł, Bronisław Trentowski jako filozof religii, „Euhemer” 1981, nr 2, s. 44–52.

²⁴ Br. Trentowski, Aforyzmy dotyczące się ogólnego, lub też naturalnego przeznaczenia człowieka, czyli rzecz o małżeństwie, „Orędownik Naukowy”, Poznań 1841, nr 27 – 40.

²⁵ „Rok 1843”, Poznań 1843, t. 1, 1. 1–49.

²⁶ T. Kozanecki, Od Wydawcy, do : Br. Trentowski, Pisma o filozofii religii. Z rękopisu wydał Tadeusz Kozanecki, „Archiwum historii filozofii”, t. 11, Warszawa 1965, s. 2.

²⁷ Por. B. Suchodolski, Kultura i osobowość. Wypisy z dzieł myślicieli polskich XIX i XX wieku, Warszawa 1935, s.150–159.

blikacja całości dzieła nie wiadomo czy doczeka się realizacji: rozmiary bowiem dzieła stanowią pod tym względem poważną przeszkodę. A ongiś zdawała się już bliska urzeczywistnienia: Władysław Horodyski w referacie pt. „Wydawnictwa materiałów rękopiśmiennych Trentowskiego i materiałów do jego życia i twórczości” przedstawionym 21 XI 1917 na „Komisji do badania historii filozofii w Polsce” Akademii Umiejętności w Krakowie zapowiadał, iż m. in. „Czterotomową „Bożycę” wyda... jako osobne wydawnictwo...”²⁸. Miał do tego rzeczywiste prawo, ponieważ to właśnie on odnalazł „Bożycę”.

Choć Kazaneckiemu udało się tyle z trzeciego tomu 'Bożycy' wydać, to w rękopisie pozostała najważniejsza część „Wiary słowiańskiej...”, a mianowicie jej panteon bogów, demonów i herosów słowiańskich, obszerne i szczegółowo omówionych przez autora „Chowanny” na blisko trzystu kartach rękopisu. Pisząc więc przed laty o mitologii słowiańskiej w naszej literaturze²⁹, skorzystałem z owego trzeciego tomu „Bożycy lub teozofii” Bronisława Trentowskiego. Ponieważ wstęp do „Wiary słowiańskiej...”, poznany z edycji T. Kozaneckiego zapowiadał się bardzo interesująco, więc podczas lektury mitologii słowiańskiej z rękopisu okazało się, że właśnie Trentowski z naszych romantyków, zainteresowanych słowiańską mitologią, najpełniej ją omawiał³⁰.

„Wiara słowiańska lub etyka piastująca wszechświat”, która stała się przedmiotem plagiatu Szycy, została opowiedziana w III tomie rękopisu obszernej pracy Bronisława Trentowskiego, rękopisu istniejącego w Bibliotece Muzeum Czartoryskich w Krakowie pod sygnaturą 3161. Z niego wypublikowano tylko wstęp do „Wiary słowiańskiej...”, nie wydano natomiast interesującego i obszernego omówienia panteonu słowiańskich bogów. Gdyby Trentowskiemu udało się opublikować „Wiarę słowiańską...”, byłoby to w literaturze słowiańszawczej naszego romantyzmu pierwsze znaczące kompendium o przedchrześcijańskiej religii; byłaby to praca porównywalna jedynie z wcześniejszą mitologiczną książką I. J. Hanuscha „Die Wissenschaft des Slawischen Mythus...”/1842/, porównywalna tym bardziej, że bliska Hanuschowi myślą i czasem powstania, chociaż bogatsza o historiozoficzny wygłos „zapomnianego”.

---

²⁸ T. Kozanecki, *Od Wydawcy*, s. 140; por. słowa Wł. Horodyskiego w przypisie nr 1: „Olbrzymie to dzieło odnalazłem szczęśliwie i mam je już w ręku”. (Wł. Horodyski, *Z życia filozofa*, s.21).

²⁹ Por. T. Linkner, *Mitologia słowiańska w literaturze Młodej Polski*, Gdańsk 1991, s. 19–20.

³⁰ Pisali o religii Słowian, oczywiście po A. Naruszewiczu, który przedstawił obszerny katalog jej bóstw w I tomie „*Historii narodu polskiego*”/1824/, Zorian Dołęga-Chodakowski w pracy „*O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*”/1818/, A. Mickiewicz w „*Pierwszych wiekach historii polskiej*” i „*Literaturze słowiańskiej*”/1840–41/, Joachim Lelewel w „*Uwagach nad dziejami polskimi...*”/1829/, Ignaz Johann Hanusch w „*Die Wissenschaft des slawischen Mythus...*”/1842/, Kazimierz Szulc „*O głównych wyobrażeniach i uroczystościach bałwochwalczych naszego ludu*”/1857/, Karol Szajnocha w „*Lechickim początku Polski*”/1858/.

Czterotomową „Bożycę” Trentowski zamierzał poświęcić między innymi teozofii, historii oraz filozofii religii³¹. Jednak później, jak sam to powiedział, zaczęła się ona zmieniać w dzieło „o starych i nowych wierach pogańskich”³². Filozof opisywał w niej nie tylko religie starożytnego Egiptu, Grecji i Rzymu, ale także dawne wierzenia Skandynawów, Celtów, Germanów, Czudów i oczywiście Słowian. „Bożycę” zaczął pisać już w roku 1842, kiedy to publikował w ówczesnym piśmie „Rok 1843...” rozprawę „Stosunek filozofii do teologii”. Na „Wiarę słowiańską...” przyszła jednak kolej dopiero w roku 1847, gdy rozpoczął trzeci tom religioznawczego dzieła. Ukończył go natomiast wiosną 1848. Potem oczywiście do „Wiary słowiańskiej...” powracał, jak chociażby w roku 1856, by czynić z niej wypisy dla „Słownika języka polskiego”, ale niczego, oprócz zapewne drobnych uwag na szerokich marginesach rękopisu, już specjalnie nie zmieniał³³. W trzecim tomie zebrał dostępną wiedzę o słowiańskich bogach i demonach, poddając ją ciekawej interpretacji i klasyfikacji według własnej „filozoficznej myśli wiary”³⁴. Ponieważ panteon jego bogów objął całą Słowiańszczyznę, więc było to tym bardziej interesujące; podobnie jak ciekawe były jego odwołania do mitów litewskich, żmudzkich, greckich, rzymskich czy indyjskich. Bogata i różnorodna okazała się tu wykorzystana literatura, obejmująca nie tylko prace obce i polskie, ale przede wszystkim kroniki oraz inne średniowieczne źródła bogacące wiedzę o religii Słowian. Oczywiście, wszystko zaczęło się od „Historii narodu polskiego” Adama Naruszewicza. Jak bowiem mówił Trentowski w przedmowie do „Wiary słowiańskiej...”, „Naruszewicz, jako się rzekło, najgłówniejszy podał mi do rzeczy wątek”. Ale potem byli inni:

„Wyszukiwałem resztę w pismach Maciejowskiego, Michała Wiszniewskiego, Wójcickiego, Lucjana Siemińskiego, Wacława z Oleska, Rakowieckiego. Zaglądałem w różne Starożytności i Pisma periodyczne. Słownik Lindego brałem co chwila do rąk i znajdowałem w nim wiele. Szlakowałem po wszystkich mych książkach polskich, gdzie była jakakolwiek odkryć nadzieja. I nazbierało się huk imion, tudzież wiadomości, o których Naruszewicz ani zamarzył”³⁵. Wobec takiego czytania w literaturze przedmiotu interesujące są w „Wierze słowiańskiej...” z owymi autorami Trentowskiego filozoficzno – religijne dyskusje. Ponadto im bardziej zbliża się do bogów znanych, by nie rzec popularnych, tym częściej można w tej pracy spotkać ludowe podania, legendy i opowieści. Korzystając z wielu niedostępnych już dziś źródeł, a także z wiedzy

³¹ Por. R. Padoł, Bronisław Trentowski jako filozof religii, s. 42. 32.

³² Listy Br. Trentowskiego, s. 277.

³³ Por. T. Kozanecki, *Od Wydawcy*, s. 141–145.

³⁴ Por. słowa z listu Br. Trentowskiego do Al. Zdanowicza z 8 III 1857, w: P. Chmielowski, *Filozof w więzach reakcji*, s. 161.

³⁵ Br. Trentowski, *Wiara słowiańska lub etyka piastująca Wszechświat. Rzecz wstępna*, w: Br. Trentowski, *Pisma o filozofii religii*, „Archiwum historii filozofii...”, s. 231.

ludu, którą romantyzm tak się interesował, Trentowski opowiada w „Wierze słowiańskiej...” naszą mitologię na swój oryginalny i jedyny sposób.

Wielu było zainteresowanych w romantyzmie religią Słowian, ale według Trentowskiego niewielu mogło ją poznać, jeżeli nie kierowali się intuicją. Lepiej mógł wobec tego mówić o niej poeta, aniżeli historyk³⁶. I chociaż Trentowski nie był poetą, to jako romantyk taką właśnie mitologię Słowian napisał. Rekonstruując słowiańskie wierzenia, nie tylko chciał je opowiedzieć, ale starał się poprzez nie wprowadzić ducha narodu do romantycznej idei narodowego posłannictwa. Dlatego nie przypadkiem nadał w trzecim tomie „Bożycy” rozdziałowi poświęconemu Słowianom taki właśnie tytuł: „Wiara słowiańska lub etyka piastująca wszechświat”. Bacząc stale na grożące piszącemu o mitologii słowiańskiej niebezpieczeństwo interpretowania jej z pozycji mitu greckiego, rzymskiego lub chrześcijańskiego, nie szukał dowolnych analogii z innymi religiami. Oczywiście, przed mitologią klasyczną i myślą chrześcijańską nie udało mu się uchronić, ale i często nie chciał o nich zapomnieć. W wielu przypadkach celowo zestawiał z nimi wierzenia Słowian, by dojść do ciekawych wniosków. Chociaż był przekonany, że „słowiańska wiara nie jest ani indyjska, ani grecka, ani chrześcijańska, albowiem posiada rodzimy, sobie właściwy charakter”³⁷. I chociaż pewne myśli oraz interpretacje Trentowskiego są dzisiaj mniej lub bardziej dyskusyjne, to z racji swojej oryginalnej treści należałoby poznać jego słowiańskie bogi i demony. A jest ich tyle, że z powodzeniem można by utworzyć z nich leksykon słowiańskich wierzeń, którego tak na dobrą sprawę ciągle nam brakuje. Zresztą początek dał mu już Andrzej M. Kempieński, przeznaczając w wydanym w 1993 roku „Słowniku mitologii ludów indoeuropejskich” dużo miejsca dla słowiańskich bogów i demonów³⁸. Gdyby więc udało się Trentowskiemu wydać mitologię słowiańską w latach pięćdziesiątych lub sześćdziesiątych XIX wieku, nie mówiono by, że najbogatszą mitologią XIX-wieczną była praca Szycy „Słowiańscy bogowie”. Tylko, jak już wiemy, nie była to wcale zasługa tego autora i nie jego dzieło. Kiedy jednak autor tych słów nie znał jeszcze mitologii Trentowskiego, był przekonany, podobnie jak wszyscy dotąd zajmujący się przedchrześcijańskimi wierzeniami Słowian, że pierwszym z naszymi mitologów, który po Adamie Naruszewiczu przedstawił najbogatszy katalog słowiańskich bogów był Szyc, autor pracy „Słowiańscy bogowie”. Jednakże porównawcza analiza mitologii Trentowskiego i Szycy wykazała, że nie było to prawdą.

Szyc oczywiście nie miałby okazji do plagiatu, gdyby Trentowski nie zgodził się na propozycję Orgelbranda. Tak się jednak stało i trzeba było tylko odwagi, by wydać za życia autora jego dzieło podpisane innym nazwiskiem. Wszystkiemu oczywiście były winne pieniądze, a konkretnie ich brak. Na wypi-

---

³⁶ Tamże, s. 241.

³⁷ Tamże, s. 245.

³⁸ Por. A. M. Kempieński, Słownik mitologii i ludów indoeuropejskich, Poznań 1993.

sy z „Wiary słowiańskiej...” i przekazanie spopularyzowanych jej treści szerokiemu gronu odbiorców zdecydował się Trentowski dlatego, że działo mu się coraz gorzej. Pisał zresztą o tym we wrześniu roku 1855 do swoich przyjaciół: „Mnie chodzi o zarobienie, bo od siedmiu lat choroby mojej ustał wszech zarobek, a siadły mi na kark i wychowanie córki i drożyzna co rok większa”³⁹. A kiedy zmarł w 1859 roku Zygmunt Krasiński, od którego corocznie otrzymywał tysiąc talarów, zaczął we Fryburgu cierpieć nędzę. Nie tylko musiał ograniczyć korespondencję, ale i nie starczało mu już na książki⁴⁰. To było oczywiście korzystne dla plagiatora. Trzeba bowiem pamiętać, że tylko Trentowski musiałby natrafić na książkę Szyca, by poznać w niej swoje myśli i zdania, bo tylko jemu była najlepiej znana treść mitologicznych haseł pisanych do „Słownika...”. Mógł skojarzyć podobieństwo i w niektórych przypadkach wręcz identyczność ich treści ze słowami Szyca o „słowiańskich bogach” przypadkowy czytelnik, ale tak się nie stało. Zresztą, komu mogło wpaść do głowy, by czytać wileński słownik, a konkretnie jego dwa obszerne tomy, bo liczące w sumie 3245 stron gęstego druku, niczym powieść lub jakieś naukowe dzieło. Na korzyść Szyca działał również czas, który z każdym rokiem zmniejszał szanse i możliwości rozpoznania plagiatu. Stawało się to coraz bardziej niemożliwe, im mniej pamiętano w kraju o Trentowskim, jego pracach wydanych i przede wszystkim istniejącej w rękopisie „Bożycy”. Ale i pomimo tego Szyca musiał być odważny, by podpisać się swoim nazwiskiem pod słowami autora „Chowanny”, kiedy ten jeszcze żył. Chyba, że miał na to przyzwolenie Trentowskiego, który być może za pieniądze, gdy tak ich brakowało, przyrzekł milczenie. Może spotkali się we Fryburgu, kiedy to przez jakiś czas przebywało tam kilkunastu Polaków z powstania styczniowego, w którym Szyca brał udział. I byli oni nadto z regionu bliższego rodzinnym okolicom Trentowskiego. Wszak w liście do męża Stanisławy Sokalskiej filozof tak pisał: „Mamy tu aż dwunastu rodaków, powstańców, a pięciu jeszcze oczekujemy co chwila. Wszyscy z Podola. Co dzień wieczorem u mnie herbata i kilku rodaków”⁴¹. Ponieważ Trentowski i Szyca byli z tych samych okolic i kończyli to same gimnazjum w Łukowie, więc na obczyźnie mógł ich do siebie zbliżyć sentyment stron rodzinnych. Jeżeli oczywiście Szyca do Fryburga wtenczas trafił. Był to bowiem czerwiec roku 1864, a mówi się, że właśnie w tym roku znalazł się na zesłaniu. Tam mógł mieć dosyć czasu, by wertować wileński słownik; chociaż, jak już wspomniano, równie dobrze mógł to uczynić już wcześniej. Sugestii i przypuszczeń w rodzaju tych, kiedy i przy jakiej okazji Trentowski mógł poznać Szyca i czy w ogóle się znali, dlaczego Szyca zdecydował się na pisanie słowiańskiej mitologii ze słownikowych haseł obcego autora i czy Trentowski to odkrył, może być wiele, nic jednak nie zmienia faktu, że „Słowiańscy bogowie” to splagiatowane przez Szyca

³⁹ Listy Br. Trentowskiego, s. 282.

⁴⁰ Tamże, s. 462, 510.

⁴¹ Tamże, s. 496; Wł. Horodyski, Z życia filozofa, s. 161.

mitologiczne hasła Trentowskiego. Znajdujemy w nich Trentowskiego przemyslenia, klasyfikację bóstw i ich omówienie, a wreszcie zwierciadlaną konstrukcję wielu jego zdań i fraz. Nadto tym łatwiej można rozpoznać, że hasła Trentowskiego są z jego rękopisu, bo nie poddawano ich redakcyjnemu retuszowi. Jak bowiem wyszły spod ręki Trentowskiego, tak znalazły się w „Słowniku...”. Świadczyć mogą o tym nie tylko słowa z jego listów, ale także z „Przedmowy” do wileńskiego dzieła, jak to Trentowski „warował przytem, ażeby materiały jego w całości bez skrótów były zachowane”⁴²; i chociaż zostały opracowane zbyt encyklopedycznie i obszernie, to „wolał wydawca raczej umieścić tę pracę, chociażby jako materiał dla przyszłych pracowników”⁴³. Tak więc, Szyca było tylko przemieszanie dla niepoznaki treści tych słownikowych haseł i nazwisko, którym się pod tym wszystkim podpisał.

Nie byłoby tej nieprzyjemnej sprawy, gdyby Szyca zapowiedział w podtytułach, że skorzystał z rękopisu Trentowskiego. Chociaż byłoby to dyskusyjne, czy wtenczas, kiedy żył jeszcze autor dzieła, nie można by tego zabiegu też nazywać plagiatem. Chyba, że znalazłaby się tam wyraźna zgoda autora. Trentowski jednak nigdy by się nie zgodził, aby za jego życia ktoś inny wydał „Bożycę”, którą tak cenił, i wątpliwe, czy w ogóle wyraziłby zgodę na jakąkolwiek inną pracę; tym bardziej po roku 1860, gdy miał tak wielkie kłopoty finansowe i musiał zabiegać o każdy grosz. Gdyby więc dowiedział się, jak potraktował Szyca jego wypisy z „Bożycy”, co de facto było zawłaszczeniem jego mitologii i bezprawnym jej ujawnieniem, na pewno o tym by napisał. Ale Trentowski nie musiał o tym wiedzieć, lub tej przykrości chciano mu oszczędzić. Gdyby było inaczej, nie myślałby na rok przed śmiercią, bo pod koniec roku 1868 o wydaniu z pomocą Karola Libelta w poznańskim „Roczniku T.P.N.” mitologii słowiańskiej⁴⁴. To jeszcze jeden dowód, że absolutnie nie wiedział, iż uczynił to za niego przed trzema laty ktoś inny.

Wracając jeszcze do sprawy plagiatu, Szyca oczywiście nic nie mogło usprawiedliwiać. Nawet ten pozbawiony jakiegokolwiek bliższego adresu jedyny przypis, odnoszący się do imienia pierwszego słowiańskiego bóstwa, nie mógł być przepustką do samowolnego korzystania ze słów, myśli i koncepcji Trentowskiego. Dlatego, gwoli sprawiedliwości i prawdy, autor tych słów oddaje Trentowskiemu co jego. Oddaje teraz, po stu trzydziestu dwóch latach. Ale co z konsekwencjami plagiatu Szyca? Tego nie sposób już zmienić. Wszak z treści „Słowiańskich bogów” niejeden korzystał, nie zdając sobie w ogóle sprawy, że ich autorem jest Trentowski i filozoficzne omówienie tejże słowiańskiej mitologii istnieje w rękopisie jego „Bożycy”. Dobrze jednak, że nie starano się absolutnie brać z Szyca wszystkiego. Jedynym, który wykorzystał pracę Szyca najpełniej, nie domyślając się zapewne, jakie było jej źródło, był Aleksander Lu-

⁴² Przedmowa do: Słownik języka polskiego, s. VII.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Listy Br. Trentowskiego, s. 519.

bicz. Pisał on swoją „Mitologię słowiańską” /1911/ w Młodej Polsce i chociaż zapowiadał, że jest ona „podług Naruszewicza, Lelewela, Bogusławskiego, Brücknera i Gruszeńskiego”⁴⁵, to jej bogi oraz ich klasyfikacja były najbliższe właśnie mitologii Szyca.

I jeszcze jedno, gwoli wytłumaczenia tak wielu i często tak obszernych haseł Trentowskiego, pisanych do wileńskiego słownika. Pomijając już to, że może właśnie dlatego zainteresowały one plagiatora, to Trentowski pisał je przede wszystkim dla jak najwyższego honorarium, o które ze Zdanowiczowem wręcz się wyklócał: „Otóż ja do wygotowania prac mitologicznych, które wyprawilem stąd dwukrotnie, spotrzebowałem przeszło trzy razy tyle czasu, ile zabrało mi go mianownictwo naukowe, i posłałem stąd raz dwa razy, a drugi raz nieco więcej niż raz jeden, słowem przeszło trzy razy tyle rękopismu niż najpierwszy raz”⁴⁶. Musiało być tego dużo, jeżeli były to hasła „tknące się mitologii słowiańskiej, litewskiej, fińskiej, normandzkiej i innych bliskich nas ludów”⁴⁷. Tymi pierwszymi Trentowski na pewno zapisał kilkadziesiąt kart dużego formatu „rękopismu” i okazało się tego tyle, ile stron w książce Szyca, bowiem bez „Wstępu” niecałe pięćdziesiąt. Natomiast pamiętając jeszcze o zmudnej pracy Trentowskiego, czynionej nie dla naukowego efektu, ale z konieczności, zapewne pośpiech spowodował, że niektóre hasła do mitologii litewskiej okazały się niezbyt czytelne i dopracowane. Pozwoliło to ich recenzentowi, Stanisławowi Mikuckiemu, negatywnie oceniać Trentowskiego „Bożycę”, z której tych wypisów dokonano. Oczywiście, Trentowski nie mógł tak niesprawiedliwej oceny swego mitologicznego dzieła przemilczeć i musiał odpowiedzieć, że „/.../ ani pan Mikucki, ani nikt sądzić nie może pracy mej mitologicznej z przesłanych Wam wyjątków /.../ Moim celem była nie kronikarska praca o wyjaśnienie (!) bóstw pojedynczych, ale o filozoficzną myśl wiary, która, jak naturalna, w artykuliki słownikowe nie przeszła, a daje się poznać dopiero w samej Bożycy”⁴⁸. Były to wielce niesprawiedliwe i bolesne dla Trentowskiego słowa, tym bardziej bolesne, że potem powtórzyły się one w „Przedmowie” do wileńskiego słownika⁴⁹. Czyżby tylko Szyc umiał właściwie docenić wartość mitologicznych haseł Trentowskiego, jeżeli udało mu się zrekonstruować na ich podstawie panteon słowiańskich bóstw?. Chociaż byłoby lepiej, gdyby jeszcze udało mu się wszędzie zachować taką samą ich kolejność, jak w rękopisie Trentowskiego⁵⁰. Z niej bowiem można było odczytać filozofię

---

⁴⁵ Por. A. Lubicz, *Mitologia słowiańska podług Naruszewicza, Lelewela, Bogusławskiego, Brücknera i Gruszeńskiego*, Warszawa 1911.

⁴⁶ Listy Br. Trentowskiego, s. 329.

⁴⁷ Tamże, s. 307.

⁴⁸ P. Chmielowski, *Filozof w więzach reakcji*, s. 162.

⁴⁹ Przedmowa, do: *Słownika języka polskiego*, s. VII.

⁵⁰ Jeżeli Szyc miałby bezpośrednio dostęp do rękopiśmiennych haseł przesłanych przez Trentowskiego do wileńskiego słownika, to nie miałby takiego kłopotu z klasyfikacją bóstw słowiańskich w rozdziałach VI–IX. Trentowski być może nie posłał ich

religii w przedchrześcijańskiej Słowiańszczyźnie. Tego jednak Szyc nie mógł już ze słownikowych haseł poznać. I to jeszcze jeden dowód, że nie znał rękopisu, który nadal czeka na swoją edycję. Gdyby udało się go Trentowskiemu wydać, nie byłoby oczywiście plagiatu. Rękopisy bowiem nigdy nie mogą trwać bezpiecznie. Jeżeli nie zostaną zniszczone lub ukradzione, to jeszcze może spotkać je to, co zdarzyło się Trentowskiemu rękopisowi „Wiary słowiańskiej...” – nie został jeszcze opublikowany, a już jest znany. Nadzieja tylko w sprawiedliwym czasie, który kiedyś wszystko ujawni.

---

ułożonych alfabetycznie, ale według kolejności występowania bóstw w „Wierze słowiańskiej...”, chociaż cóż prostszego było je ułożyć według alfabetu. Pisał w liście do A1. Zdanowicza, ślany z Fryburga 4 lipca 1856 r.: „P. Orgelbrand mi pisze, iż jeszcze będziecie mieli posiedzenie Rady słownikowej ostatnie, czy drukować wyrazy mitologiczne i inne podobne w ciągu samym Słownika, lub też osobno i na końcu. Gdybyście pozwolili mi głosu, to ja dałbym go za drukowaniem w samymże Słownika tekście. Komu chodzić będzie o mitologię, zwącha on ją i odszuka każdy wyraz w głębi księgi” (Listy Br. Trentowskiego, s. 329) Oczywiście Szycowi się to udało.

Joanna Sowa

Znaczenie pojęcia φιιλία w platońskim dialogu „Lizys”

(Polskiego Towarzystwa Filozoficznego Oddział Łódzki, 7 V 1997 r.)

Platoński dialog *Lizys* nosi podtytuł περί φιιλίας, który – zgodnie z przyjętą tradycją – jest tłumaczony jako *O przyjaźni*. Podtytuł ten może jednak wprowadzić w błąd osoby, które oczekują tu rozprawy o „przyjaźni” w naszym rozumieniu tego słowa (podobnej do tej, jaką w *Etyce Nikomachejskiej* dał Arystoteles), nie znając ani szerokiego zakresu znaczeń, jakie wiążą się z greckim wyrazem φιιλία, ani też specyfiki platońskiego *Lizysa*.

Grecki rzeczownik φιιλία, tłumaczony tradycyjnie jako „przyjaźń”, pochodzi od przymiotnika φιλος, w którym, jak dowodzą badania językoznawcze¹, można doszukać się dwóch podstawowych znaczeń: 1) „miły”, „drogi” oraz 2) „swój”, „własny”. Analiza tekstów² wykazuje, że drugie z nich jest znaczeniem pierwotnym – w *Iliadzie* i *Odysei* φιλος występuje przede wszystkim w funkcji zaimka dzierżawczego; słowem tym określane jest przede wszystkim to, z czym łączy nas ścisły związek, oparty na poczuciu przynależności. W stosunku do innych ludzi określenie cpvlot również oznacza przede wszystkim ścisły związek i przynależność, w pierwszym rzędzie przynależność „naturalną”, opartą na więzach krwi (συγγενεια). Już u Homera spotykamy jednak związki przyjaźni, które nie są oparte na pokrewieństwie. Przyjaciel taki nie jest jednak określaný φιλος, lecz εταιρος (towarzysz); słowo φιλος, towarzyszy mu natomiast często jako przymiotnik – czy też zaimek – dla podkreślenia bliskości łączącego z nim związku. W tym właśnie sformułowaniu – φιλος εταιρος – należy prawdopodobnie dopatrywać się początku nadawania słowu φιλος znaczenia „przyjaciel”. Tacy „przyjaciele” w epoce homeryckiej są dla siebie przede wszystkim towarzyszami broni i niebezpiecznych morskich wypraw. Refleksje na temat przyjaźni przynosi nam dopiero literatura VII i VI wieku – przyjaźń nie jest tu już związana z pokrewieństwem, lecz decyduje o niej wolny wybór; najtrwalszą przyjaźń można znaleźć między ludźmi rów-

¹ M. Landfester, Das griechische Nomen „philos” und seine Ableitungen. *Spudasmata* 11. Hildesheim 1966

² F. Dirlmeier, Φιλος und φιιλία im vorhellenistischen Griechentum. München 1931; J. C. Fraisse. *Philia. La notion d'amitié dans le philosophie antique*, Paris 1974

nymi sobie i podobnymi, których łączą wspólne poglądy – ομονοια. Przyjaźń wymaga cnoty – prawdziwym przyjacielem może być tylko człowiek dobry. Dobry przyjaciel jest najcenniejszym dobrem (κτημα), jego posiadanie – dowodem własnej wartości. W warunkach demokracji pojęcie φιλία poszerzyło jeszcze zakres swojego znaczenia – życie w demokratycznej polis sprzyjało zarówno spontanicznemu tworzeniu się związków przyjaźni, jak i „przyjacielskim” układom opartym na wspólnocie interesów.

W refleksji filozoficznej pojęcie przyjaźni nie pojawia się dość długo; harmonia przeciwieństw Heraklita i łącząca elementy świata φιλία Empedoklesa pierwotnie nie miały nic wspólnego ze stosunkami między ludźmi. Dużą rolę odegrało pojęcie φιλία dopiero w myśli i praktyce życia pitagorejczyków – według posiadanych przez nas świadectw (Porfiriusz, Jamblich) Pitagoras głosił naukę o przyjaźni łączącej ze sobą wszystkich i wszystko we wszechświecie, a członków jego szkoły miała wiązać ze sobą przyjaźń oparta na równości i wspólnocie. Do rozwoju refleksji nad przyjaźnią przyczynili się również sofisci, chociaż nie wnieśli oni do koncepcji φιλία zbyt wielu elementów oryginalnych, powtarzając przede wszystkim znane już wcześniej formuły i kładąc szczególny nacisk na zasadę utylitaryzmu. Prawdopodobnie również sofistom należy przypisać stworzenie pojęcia „przyjaciół z natury” (φυσει φιλοι)³.

Zastosowanie pojęć φιλος i φιλία w dialogach Platona w dużym stopniu stanowi odzwierciedlenie większości wymienionych wyżej tendencji. Dlatego też odróżnienie własnego wkładu Platona w kształtowanie koncepcji φιλία od przejętej przez niego tradycji ludowej, literackiej i filozoficznej jest zadaniem trudnym i nie do końca możliwym; nie potrafimy bowiem z całą pewnością rozstrzygnąć, jak silny wpływ wywarło na niego zetknięcie się z nauką i praktyką życia pitagorejczyków, w jakim stopniu zostały przez niego przekazane, a w jakim zmienione poglądy sofistów. Nie można też nie doceniać wpływu Sokratesa, otoczonego uczniami, których zarówno Platon, jak i Ksenofont określają mianem „przyjaciół” (φιλοι) i „towarzyszy” (εταιροι). Najczęściej pojawiające się w jego dialogach i najistotniejsze dla myśli Platona wydają się dwa rodzaje φιλία : φιλία oznaczająca zgodę i harmonię, łącząca ze sobą elementy świata, części duszy rozumnego człowieka i obywateli idealnego państwa, oraz indywidualna przyjaźń pomiędzy ludźmi dążącymi wspólnie do zdobycia mądrości i cnoty. W *Uczcie* i *Fajdrosie* dowiadujemy się ponadto, że u podstaw najbardziej trwałej, wartościowej i płodnej przyjaźni leży właściwie pokierowane pragnienie erotyczne. Powiązanie przyjaźni z miłością erotyczną uchodzi powszechnie za najbardziej oryginalny wkład Platona w kształtowanie koncepcji φιλία. Poza tym jednak w jego dialogach znajdujemy wiele bezpośrednich odniesień do tradycji; nie zawsze też poglądy wyrażone przez Platona w jednym dialogu zgadzają się z tym, co na ten temat znajdujemy w innym. Ten brak spój-

---

³ Platon, *Protagoras* 337d

ności w koncepcji φιλία można jednak wytłumaczyć tym, że pojęcie to pojawia się w dialogach Platona zazwyczaj tylko na marginesie głównego nurtu rozważań. Jedynym dialogiem, który problematykę pojęcia φιλία czyni swoim zasadniczym tematem, jest właśnie *Lizys*; w przeciwieństwie jednak do pozostałych dialogów, w których sens tego słowa nie odbiega zbyt, jak powiedzieliśmy przed chwilą, od dotychczasowej tradycji, φιλία w *Lizysie* zostaje ujęta znacznie szerzej. Platon bowiem nie ogranicza tu swoich zainteresowań do badania pojęcia φιλία w jego najbardziej rozpowszechnionym znaczeniu – wzajemnej przyjaźni, lecz rozszerza je na wszelkie rodzaje uczuciowego zaangażowania.

Aby zrozumieć, na jakiej zasadzie rozszerzenie takie jest możliwe, trzeba odwołać się do – nieprzekładalnej na inne języki – specyfiki języka greckiego, w którym wszystkie, praktycznie rzecz biorąc, emocjonalne nastawienia i związki, od upodobań i zamiłowań po przyjaźń i miłość można wyrazić za pomocą słów φιλος φιλία, φιλειν oraz występującego jako przedrostek rdzenia φιλ–. Dlatego też podkładanie wyłącznie naszego rozumienia słowa „przyjaźń” pod obecne w *Lizysie* pojęcie φιλία jest jednym z większych błędów, jakie można tu popełnić. W *Lizysie* słowa φιλία φιλος, φιλειν określają zarówno koleżeńską zażyłość młodych rozmówców Sokratesa – Lizysa i Meneksenosa, jak i miłość rodziców do dzieci, miłośników do ulubieńców, a nawet stosunek, jaki łączy chorego z lekarzem, słabego z silnym, nie wiedzącego z tym, który posiadał wiedzę. Zakres ich użycia nie ogranicza się zresztą tylko do stosunków międzyludzkich – za pomocą rdzenia φιλ– określamy miłośników gimnastyki (φιλογυμνασται), koni (φιλπποι), psów (φιλόκυνες), wina (φιλοιοι) itp. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że obok słowa φιλία spotykamy też w dialogu inne określenia, jak ερωσ (miłość) i επιθυμια (pragnienie), a obok φιλειν pojawiają się εραν (kochać), επιθυμειν (pragnąć), αγαπαν (kochać, lubić), ασπαζεσθαι (lubić) i περι πολλου ποιεισθαι (wysoko cenić). Mamy więc tu do czynienia z wyjątkowo szeroką gamą uczuć, które w języku polskim należałoby oddać równie szeroką gamą określeń takich jak: miłość, przyjaźń, szacunek, sympatia, zamiłowanie, pociąg, pragnienie, pożądanie itp.

Tok rozumowania *Lizysa* zmierza jednak do coraz bardziej precyzyjnego określenia tematu rozważań, przechodząc od zagadnień bardziej – na pozór przynajmniej – żartobliwych i powierzchownych, typu: jak zdobyć względy ulubieńca (206c), poprzez ukazanie wachlarza zmiennych znaczeń, jakie przyjmuje w grece słowo φιλος (212b–213c), a później badanie słuszności dotychczasowej tradycji literackiej i filozoficznej (214a–216b), do problemów dotyczących bezpośrednio istoty φιλία: kto/co jest przyjacielem /kocha/ pragnie? kogo, tzn. kto/co jest obiektem tych uczuć? A następnie: z jakiego powodu (δια τι)? że względu na co (ενεκα του)? Innymi słowy: jaka jest istotna, zasadnicza przyczyna decydująca o powstaniu tych uczuć (αιτια φιλειν τε και φιλεισθαι)?

To właśnie pytanie o przyczynę determinującą powstanie wszystkich tych uczuć, które Sokrates w *Lizysie* określa mianem *φιλία*, jest podstawowym problemem platońskiego dialogu⁴.

Bezpośrednie poszukiwanie odpowiedzi na to pytanie rozpoczyna się po wykazaniu przez Sokratesa bezzasadności panujących dotychczas, opartych na tradycji, obiegowych opinii na temat przyjaźni. Przyjaciółmi nie mogą być, według Sokratesa, ludzie podobni do siebie, ponieważ podobieństwo wyklucza ich wzajemną użyteczność, ta zaś jest koniecznym warunkiem przyjaźni (214e–215a). Przyjaciółmi nie mogą być w żadnym wypadku ludzie źli, ponieważ człowiek zły ex definitione wyrządza krzywdy innym, a nie może istnieć przyjaźń pomiędzy krzywdzącym a krzywdzonym (214b–d). Przyjaciółmi – i to jest największy wyłom w dotychczasowej tradycji – nie mogą być dla siebie również ludzie dobrzy (αγαθοί), ponieważ człowiek dobry (a określenie to należy w tym wypadku rozumieć jako „doskonały”) wystarcza sam sobie i nie potrzebuje przyjaciół (215a–b). Wreszcie przyjaźń nie może opierać się na przeciwieństwie, ponieważ przyjęcie tej zasady prowadziłoby do takich absurdów, jak przyjaźń dobrego ze złym, sprawiedliwego z niesprawiedliwym, przyjaciela z wrogiem itp. (215c–216b).

Oczyściwszy w ten sposób pole z krzewiących się dotychczas błędnych opinii Sokrates znajduje miejsce na własne rozważania. Od tej pory rozumowanie w *Lizysie* przebiega w sferze pojęć abstrakcyjnych (oczywiście z wyjątkiem ilustrujących je przykładów), nie mamy też do czynienia – wbrew pozorom – z obalaniem kolejnych tez, lecz jedynie z ich uzupełnianiem i poszerzaniem⁵.

Pierwsza teza przedstawiona przez Sokratesa brzmi: „To, co nie jest ani dobre, ani złe (το μητε αγαθον μητε κακον)⁶, jest przyjacielem tego, co dobre i piękne” (216d3–4)

Przykładem ilustrującym tę tezę ma być obraz chorego ciała, będącego, z powodu swojej choroby, przyjacielem sztuki lekarskiej. Opisana tak sytuacja sprawia, że Sokrates rozszerza swoją początkową definicję o wyraźne wskazanie przyczyny *φιλία*:

---

⁴ Postawienie tego problemu niewątpliwie ułatwia wspomniana wyżej specyfika greki – skoro bowiem wszystkie wymienione uczucia można określić jednym słowem: *φιλία*, łatwo stąd wyciągnąć wniosek, że można również znaleźć dla nich wspólną podstawę.

⁵ J. Haden, *Friendship in Plato's Lysis*. Review of *Metaphysics* 37 (1983), s. 343 porównuje dialektykę Platona do spirali, w której przy każdym zakręceniu oglądamy to samo miejsce z nowej perspektywy

⁶ Takie określenie podmiotu *φιλία* nie wyjaśnia nam, czy nazwana tak istota jest „częściowo dobra, częściowo zła”, czy też „indyferentna”: niepewność ta budzi wiele kontrowersji wśród badaczy dialogu

„To, co nie jest ani złe, ani dobre, staje się przyjacielem dobrego z powodu obecności zła (δία κακού παρυσίαν)⁷.” (217b4–6).

Takie przedstawienie sytuacji również jednak nie w pełni zadowala Sokratesa, który poszerza je o sformułowanie celu φιλία ενεκα του); w opisywanym przykładzie celem tym jest zdrowie. Tak więc ciało staje się przyjacielem sztuki lekarskiej (czyli czegoś dobrego i miłego) z powodu choroby (czegoś złego i wrogiego), a ze względu na zdrowie (które również jest czymś dobrym i miłym). Proponowana teraz teza brzmi:

„To, co nie jest ani złe, ani dobre, jest przyjacielem dobrego z powodu czegoś złego i wrogiego, a że względu na coś dobrego i przyjaznego”. (219a6–b2)

Posługując się bardzo częstą w *Lizysie* grą słów (do której prowokuje wręcz wieloznaczność słów φιλία i φίλος) Sokrates „podsumowuje” to następująco:

„Tak więc przyjaciel jest przyjacielem przyjaciela ze względu na coś przyjaznego, a z powodu czegoś wrogiego.” (219b2–3)

W dalszym ciągu rozważań Sokrates przyjmuje założenie o konieczności istnienia przyczyny i celu φιλία (218d). Doprowadza go to do przekonania, że zdrowie – określone poprzednio jako „coś przyjaznego” czy też „miłego” (φίλον) – musi również być czymś przyjaznym ze względu na coś innego przyjaznego, to znowu ze względu na coś innego, i tak dalej. To cofanie się musi jednak, zdaniem Sokratesa, doprowadzić nas „do jakiegoś początku” (επι τινα αρχην, 219c6), który określa mianem „tego, co jest przyjazne jako pierwsze (πρωτον φίλον), ze względu na co wszystkie inne rzeczy nazywamy przyjaznymi” (219d1). Inne spotykane określenia to: „to, co jest naprawdę przyjazne” (αληθως φίλον, 219d5) i „to, co jest rzeczywiście przyjazne” (τω οντι φίλον, 220b2). Wszystkie wcześniej wymienione φίλα: są jedynie jego wizerunkami (ειδωλα, 219d3), ponieważ nie są właściwymi celami φιλία, lecz jedynie „rzeczami przyjaznymi ze względu na coś innego przyjaznego” (220a7). Nadając im miano φίλα: posługujemy się po prostu utartym zwrotem (ρηματι, 220b1); również żywione do nich uczucia określone zostają jako „tak zwane przyjaźnie” (αι λεγομεναι φιλιαι, 220b3).

W porównaniu z przedstawioną poprzednio tezą sytuacja zmienia się tylko o tyle, że autor wprowadza tu więcej ogniw pośrednich pomiędzy podmiotem φιλία a jej ostatecznym i rzeczywistym przedmiotem. Ponieważ jednak nic nie wskazuje na to, aby poprzednie utożsamienie tego, co dobre (αγαθον) z tym, co przyjazne (φίλον) straciło swoją aktualność, możemy wyciągnąć stąd wniosek, że πρωτον φίλον jest jednocześnie πρωτον αγαθον (αληθως αγαθον, τω

---

⁷ Określenie to w połączeniu z podanym wcześniej przykładem choroby, wskazuje, że pojęcie zła ma w *Lizysie* charakter pozytywny; jest to wykazane jeszcze wyraźniej w dalszej części dialogu: cf. przyp 10.

οντι αγαθον), wszystkie pozostałe φίλα można zaś potraktować jako „dobre ze względu na coś innego dobrego”; ich dobro – tożsamy z ich użytecznością polega więc na tym, że pełnią one rolę środków prowadzących do osiągnięcia właściwego celu. Na temat istoty owego celu, czyli πρωτον φιλον, Platon nie udziela nam na razie żadnej dokładniejszej informacji, co naturalnie dało interpretatorom *Lizysa* szerokie pole do snucia najrozmaitszych przypuszczeń⁸. Nieliczni tylko badacze⁹ zwrócili uwagę na to, że pozostawienie tej kwestii otwartej było wyraźnym zamiarem Platona, sygnalizowanym przez sformułowanie „czymkolwiek to będzie się wydawało” (ο αν φανη ον, 220a4). Zwrot ten dopuszcza różne subiektywne możliwości interpretacji – πρωτον φιλον jest dla nas to, co cenimy najbardziej (220a4) i co stanowi prawdziwy cel naszych zabiegów i dążeń (220a4–5). Platon ogranicza się do przypomnienia, że jako φιλον musi ono być tożsamy z dobrem (το αγαθον εστι φιλον, 220b7), jednak na pytanie o naturę tego dobra nie udziela nam odpowiedzi.

Odsunawszy na bok wszelkie rzeczy „przyjazne ze względu na coś innego przyjaznego” jako „wizerunki” (oraz skierowane do nich uczucia jako „tak zwane przyjaźnie”) powracamy poniekąd do pierwotnego, zasadniczego schematu: to, co nie jest ani złe, ani dobre, jest przyjacielem tego, co dobre (pojmowanego już, po odrzuceniu dóbr pośrednich, jako πρωτον φιλον), z powodu zła.

Następnym krokiem proponowanym przez Sokratesa jest usunięcie z rozważań pojęcia zła, aby przekonać się, czy jest ono rzeczywistą przyczyną istnienia φιλίας. Na właściwy trop ma nas naprowadzić przedstawiona przez Sokratesa wizja świata, z którego zniknęło wszelkie zło (220e–221 a) – również wtedy, jego zdaniem, będą istniały pewne naturalne pragnienia (επιθυμιαι), nie związane w sposób konieczny z obecnością zła, jak głód czy pragnienie; tym samym istnieć będzie φιλίας, ponieważ nie można nie żywić przyjaznych uczuć wobec tego, czego pragniemy i co kochamy. Tak więc zło nie może być przyczyną istnienia φιλίας, ponieważ po usunięciu przyczyny znikłby również skutek (221 c). Idąc za tropem przedstawionej nam myśli można wnioskować, iż nawet w wypadkach, kiedy pojęcia braku dobra i obecności zła wydają się nierozdzielne (jak w przypadku choroby), to nie obecność zła, lecz brak dobra leży u podstaw naszej φιλίας¹⁰.

Po wprowadzeniu tych wszystkich uściśleń kolejna teza Sokratesa brzmi:

---

⁸ Πρωτον φιλον miałyby według nich oznaczać: dobro absolutne, czyli ideę dobra (K. Glaser, G. Reale, V. Schoplick, G. Stallbaum, A. Westermayer), postulat moralny (J. Haden) lub religijny (H. Gauss), pozbycie się zła (T. Becker), własną prawdziwą naturę (D. Bolotin, L. A. Kosman), szczęście (A. W. Price, L. Versenyi).

⁹ W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, IV, Cambridge 1975, s. 152; F. Horn, *Platonstudien*, Wien 1983, s. 115; T. Irwin in: *Plato's Moral Theory* Orford 1977, s. 52.

¹⁰ Takie ujęcie kwestii jest wyraźnym dowodem na to, że zło ma w *Lizysie* charakter pozytywny – i nie da się go sprowadzić do samej negacji dobra; cf. przyp. 7.

„Pragnienie (επιθυμία) jest przyczyną przyjaźni i to, co pragnie, jest przyjacielem tego, czego pragnie, i wtedy, kiedy pragnie (...)” (221 d3–5)

Nie ma powodu, aby sądzić, że twierdzenie to zmienia cokolwiek w poprzednich ustaleniach – w swej zasadniczej treści dotyczy ono jedynie kwestii przyczyny φιλίας. „To, co pragnie” jest bowiem równoznaczne z podmiotem φιλίας, natomiast „to, czego pragnie” – z jej przedmiotem; oba te pojęcia zostały zaś już określone w dotychczasowym badaniu jako i „to, co nie jest ani dobre, ani złe” i „to, co dobre” (= πρωτον φιλον).

Pewnym problemem może być natomiast sens pojęcia επιθυμία i jego stosunek do pojęcia φιλίας. Ograniczając się do zwrócenia uwagi na najbardziej istotną różnicę pomiędzy nimi trzeba podkreślić, że już przy lekturze samego *Lizysa* widoczna jest złożoność i bogactwo pojęcia φιλίας, które zawiera w sobie szeroką gamę najrozmaitszych odczuć, od zwykłych upodobań (φιλογυμναστια, φιλοινια), po różnego rodzaju wzajemne stosunki między ludźmi (φιλίας rodziców i dzieci, φιλίας między przyjaciółmi), które nigdy nie mogłyby być określone mianem επιθυμία, wyrażającym odczucia prostsze i bardziej pierwotne. Dlatego też dla Platona επιθυμία nie jest tym samym, co φιλίας, lecz przyczyną φιλίας, mówiąc ściślej – podstawą, na której opiera się każda φιλίας, wspólnym mianownikiem dla wszystkich jej rodzajów. U źródeł wszelkich naszych upodobań, sympatii, przyjaźni i miłości tkwi pragnienie.

Z dalszego ciągu wypowiedzi Sokratesa dowiadujemy się, że pragnienie to ma swoje źródło w poczuciu braku (221d7–e1); pragnienie bowiem – zdaniem Sokratesa – skierowane jest zawsze ku temu, czego nie posiadamy (221e1–2). Poczucie braku zaś rodzi się na skutek utraty czegoś – jeżeli odczuwamy jakiś brak, musi to być brak czegoś, co zostało nam zabrane; nasze pragnienie zwraca się więc do tego, co przynależy do nas (το οικειον)¹¹, co jest naszą własnością, której zostaliśmy pozbawieni (221e3–4). Warto zwrócić tu uwagę na to, że opinie wypowiedziane przez Sokratesa mogą odzwierciedlać odczucie Platona, iż u podstaw naszej φιλίας – naturalnie mówimy tu o φιλίας skierowanej ku πρωτον φιλον, a nie ku dobrom pośrednim – leży pragnienie tak silne jak to, które powstaje na skutek utraty rzeczy należącej do nas; jest to pragnienie czegoś, czego nieposiadanie odczuwamy jako bolesny brak.

Jeżeli przyjęte ostatnio przez Sokratesa założenia zestawimy z jego poprzednimi tezami, wówczas sytuacja wyglądać będzie następująco:

Podmiot φιλίας: to, co nie jest ani złe, ani dobre (το μητε κακον μητε αγαθον)

---

¹¹ Warto zwrócić uwagę na to, że przymiotnik οικειος – którego użycie prowadzi dialog do końcowej aporii – jest wyrazem wieloznacznym; oprócz znaczenia „własny, przynależny” można go też rozumieć jako „pokrewny”, „przyjazny”, „odpowiedni, stosowny”, „dostosowany do czegoś, zgodny z naturą czegoś”.

= to, co pragnie (το επιθυμουν)

= to, co odczuwa brak (το ενδεεζ)

Przedmiot φιλία: to, co dobre (το αγαθον)

= to, co przyjazne jako pierwsze (πρωτον φιλον)

= to, co przynależne / pokrewne (το οικειον)

Przyczyna φιλία: poczucie braku (ενδεια)

Z zestawienia tego wynika dla nas ważna informacja, że to, co dobre, jest pokrewne wobec tego, co nie jest ani dobre, ani złe. Informacja ta rzuca bowiem światło na problem natury tego ostatniego – w świetle tym to, co nie jest ani dobre, ani złe, stawałoby się takie na skutek braku dobra spowodowanego jego utratą; tak więc dobro należałoby do pierwotnej natury „istot pośrednich”, czyli, zgodnie ze słowami Sokratesa, „nas, będących pomiędzy złem i dobrem” (220d5–6)¹². Wniosek taki nie jest jednak jednoznaczny z rozstrzygnięciem wszystkich problemów, brak w nim bowiem odpowiedzi na pytanie: czym jest dobro, będące celem naszych dążeń, a ujmując sprawę jeszcze ściślej: jaki jest wzajemny stosunek tego, co dobre, i tego, co pokrewne, tzn. które z tych pojęć jest pojęciem nadrzędnym – czy jako istoty z natury dobre dążymy do dobra, które jest nam pokrewne, czy też nazywamy dobrem to, co może dopełnić naszą niekompletną naturę – tak więc prawdziwym dobrem jesteśmy dla siebie my sami?

Na podstawie *Lizysa* na pytanie to nie da się odpowiedzieć. Należy jednak pamiętać, że *Lizys* tego pytania nie stawia. Problem wzajemnego stosunku pomiędzy οικειον i αγαθον zostaje wyraźnie sformułowany dopiero w *Uczcie*, która rozstrzyga go na rzecz dobra (*Symp.* 205e5–206a1). Zasadniczym problemem *Lizysa* pozostaje pytanie o przyczynę φιλία – na pytanie to *Lizys* odpowiada w takim stopniu, w jakim jest to możliwe dla dialogu sokratycznego.

Porównań z *Ucztą* nie da się jednak całkowicie uniknąć, ponieważ podmiot φιλία – „to, co nie jest ani dobre, ani złe” – łączy z sokratejskim Erosem z *Ucztą* zbyt wiele widocznych na pierwszy rzut oka podobieństw¹³. Naszą uwagę powinien jednak przyciągnąć ten fragment który wyjaśnia również zachodzącą pomiędzy nimi różnicę. We fragmencie tym czytamy najpierw:

---

¹² Takie ujęcie kwestii pozwalałoby nam się zgodzić z opinią L.A. Kosmana (Platonic love, *Facets of Plato's philosophy. Phronesis Suppl. II*, Assen 1976) i J. Hadeny (op. cit.), że kochając αγαθον obecne w drugim człowieku kochamy jego prawdziwą naturę; a ponieważ owo αγαθον, aby wzbudzić naszą miłość, musi być dla nas jednocześnie οικειον, kochamy go – zupełnie dosłownie – jak samych siebie.

¹³ Problem związku *Lizysa* z dialogami erotycznymi wywoływał przez długi okres wiele sporów i kontrowersji. Do zwolenników łączenia *Lizysa* z *Ucztą* należeli przede wszystkim: A. Westermayer (*Der Lizis des Plato*, Erlangen 1875), T. Gomperz (*Griechische Denker, II*, Leipzig 1897), M. Pohlenz (*Aus Platos Werdezeit*. Berlin 1913).

„[Eros] w najgłówniejszym znaczeniu jest to wszelkiego rodzaju dążenie do dobra i szczęścia.”¹⁴

(*Symp.* 205d I –2)

Tak pojmowany Eros byłby oczywiście całkowicie tożsamy z przedstawioną w *Lizysie* φιλία. Dalej znajdujemy jednak dokładniejsze wyjaśnienia:

„Ale jeśli czyjeś myśli i pragnienia są skierowane do pieniędzy, do gimnastyki czy do filozofii, wtedy się ani o miłości nie mówi, ani o miłośniku; tylko jeśli ktoś idzie w pewnym szczególnym kierunku i jest tylko jej pewnym rodzajem zajęty, wtedy się mówi, że to miłość (ερως), kochanie (εραυ), miłośnik (εραστης).” (*Symp.* 205d3–8)

Tą szczególną formą, która uzasadnia użycie określenia ερως, jest „zapładnianie tego, co piękne, zarówno co do ciała, jak i co do duszy” (*Symp.* 206b7–8). Eros nie odnosi się więc do samego piękna, lecz do płodzenia w pięknie (*Symp.* 206e5); tylko w ten sposób bowiem istota śmiertelna może osiągnąć nieśmiertelność, która również musi być celem jej pragnień, jeżeli przedmiotem miłości jest wieczne posiadanie dobra (*Symp.* 206e9–207a2).

Tak więc φιλία z *Lizysa* jest w swej istocie identyczna z Erosem z *Uczty* ujętym w sposób ogólny – podstawą obu pojęć jest pragnienie dobra. Eros ujęty dokładniej jest zaś szczególną formą tego pragnienia, szczególną formą φιλία – a ponieważ tylko dzięki niemu człowiek śmiertelny może zyskać nieśmiertelność, możemy zaryzykować twierdzenie, że jest też jej formą najwyższą. Twierdzenie to może też stanowić dodatkowe uzasadnienie wspomnianego na początku przekonania Platona, że właśnie miłość erotyczna jest podstawą najbardziej wartościowej i trwałej przyjaźni

Na zakończenie warto jednak podkreślić, że *Lizysa* nie powinno się sprowadzać do roli prostego wstępu do większego dialogu.¹⁵ Przedstawiona w nim φιλία jest pojęciem znacznie szerszym niż Eros; inna jest też forma, w jakiej tematyka *Lizysa* zostaje nam przedstawiona. *Lizys* jest bowiem jedynym dialogiem, w którym Platon stawia fundamentalne pytania o przyczynę i istotę naszych uczuć i pragnień, nie próbując jednocześnie wyjść w swoich odpowiedziach poza granicę, której prawdopodobnie nie chciałby przekroczyć historyczny Sokrates – granicę, która dzieli dialektykę od metafizyki. Ceną za to musi być pozostawienie bez odpowiedzi tych pytań, na które dialektyka odpowiedzieć nie może.

---

¹⁴ Wszystkie cytowane fragmenty *Uczty* podaję w przekładzie W. Witwickiego.

¹⁵ Z tendencją do takiego właśnie traktowania *Lizysa* można spotkać się również obecnie. Najlepszym tego przykładem może być opinia W.R.M. Lamba (Introduction to the *Lysis*, w: Plato, III, The Loeb Classical Library London 1983, s.4): „The result is not positively instructive or helpful, except that we (...) are prepared for the splendid revelations of the *Phaedrus* and *Symposium*, and for the careful reasoning of Aristotle's *Ethics*”.

RUCH FILOZOFICZNY

Recenzje i sprawozdania

JAN WOIEŃSKI, Szkoła Lwowsko-Warszawska w polemikach, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1997, ss. 206.

Przypadające w 1995 roku obchody 100-lecia Szkoły Lwowsko-Warszawskiej stały się okazją do podjęcia szeregu przedsięwzięć badawczych i konferencyjno-wydawniczych. Zawiadywał nią specjalny Komitet, w skład którego wchodził profesorowie mający kontakt ze Szkołą w okresie międzywojennym oraz badacze przyznający się do tradycji tej Szkoły. Głównym punktem obchodów była międzynarodowa konferencja lwowsko-warszawska, odbyta w listopadzie 1995 r. w 100-lecie wygłoszenia przez Kazimierza Twardowskiego pierwszego wykładu inaugurującego jego działalność w Uniwersytecie Lwowskim w charakterze profesora. W ramach przedsięwzięć upamiętniających rocznicę dokonano dalszych poszukiwań archiwalnych, uporządkowano przechowywany w depozycie Biblioteki IFiS PAN zbiór prac i korespondencji Twardowskiego, przygotowano okolicznościowe publikacje.

Prezentowana tu rozprawa Jana Woleńskiego, znanego bardzo dobrze zainteresowanym czytelnikom z prac poświęconych m.in. Szkole Lwowsko-Warszawskiej (autora pierwszej polskiej monografii dotyczącej tej orientacji – Warszawa 1986), będąc efektem realizacji wspomnianego programu, jest przede wszystkim odpowiedzią na zarzuty wysuwane wobec Szkoły Lwowsko-Warszawskiej o jej jednostronność i pełne zdominowanie filozofii polskiej, nie dopuszczającej jakoby innych stanowisk do głosu. Tymczasem Szkoła Lwowsko-Warszawska nie tylko nie zagospodarowywała całego obszaru problematyki filozoficznej, ale też nie była jednorodna, wchodziła w spory z innymi stanowiskami i sama krytyce podlegała. Przy czym owa krytyka czy polemiki miały zarówno charakter wewnętrzny jak i zewnętrzny.

Książka Woleńskiego może być zasadnie potraktowana jako monografia dotycząca historii pewnego nurtu krytyki filozoficznej (naukowej) w Polsce. Autor zwraca uwagę na rolę polemiki i funkcji "polemistów" pisząc: "Polemiki są wielce interesującym źródłem wiedzy o poglądach filozofów, albowiem wymagają nie tylko prezentacji własnych poglądów, ale także i ich obrony. Tak to

już jest, że gdy przedstawiamy tezy filozoficzne, często niezbyt dbamy o ich uzasadnienie. To właśnie naszym adwersarzom (polemistom) zawdzięczamy to, że podajemy nowe argumenty i ulepszamy stare. Polemiki są bezcennym źródłem poznawania tzw. pierwszego życia systemu filozoficznego, gdyż informują nie tylko o poglądach, lecz także o temperamencie filozofów i rozmaitych okolicznościach, na ogół nieobecnych w suchych wykładach idei filozoficznych” (s.7).

Dodajmy, że polemiki mogą także świadczyć o stopniu zainteresowania daną myślą filozoficzną a więc pośrednio także o wadze tej myśli. Nie jest przecież rzeczą dla autora obojętną, czy swoim wystąpieniem wzbudził jakąś reakcję, choćby najbardziej krytyczną, czy też przeszło ono bez echa i śladów zainteresowania. Oczywiście staje tu problem, czy każda krytyka i każdy głos polemiczny są godne uwagi i z każdą należy się liczyć i na nią reagować. Bywają przecież krytyki nierzeczowe, gołosłowne, czy polegające na nieporozumieniu (niezrozumieniu). Jakie jednak kryteria zastosować do oceny głosów krytycznych (polemicznych), by nie być posądzonym o ich ignorowanie czy umniejszanie?

Wystąpienie krytyczne (polemika) miało zwykle jakiś początek, coś je inspirowało, zwykle wydanie dzieła czy wypowiedziany sąd. Były jednak polemiki, które swe źródła miały w animozjach czy ambicjach adwersarzy, najczęściej nieznanym postronnemu czytelnikowi. Woleński w swej monografii opiera się głównie na tekstach pisanych, z których część jest trudno dostępna dla mniej wprowadzonych badaczy. To oczywiście zawęża “źródłowo” pole polemik, z czego Autor zdaje sobie sprawę. Przede wszystkim wyłącza się tu, z niewielkimi wyjątkami, ten nurt wymiany poglądów, który zawiera korespondencja. To jednak właśnie listy, zważywszy ówczesny obyczaj i skromne możliwości komunikowania się za pośrednictwem czasopism, zawierają niekiedy bezcenne informacje dotyczące prób wyjaśniania stanowisk, precyzowania sądów i odpięrania zarzutów a także wiele mogą powiedzieć o kontekstach polemik i charakterze samych polemistów. Dobry przykład stylu polemicznego znajdujemy w korespondencji między Henrykiem Struvem a Twardowskim, zmierzającej do wyjaśnienia stanowisk w sprawie pojęcia filozofii, przedmiotu doświadczenia wewnętrznego i zewnętrznego oraz klasyfikacji zjawisk psychicznych (“Kwartalnik Filozoficzny” t. XXI, z. 4, 1993 – przygotował R. Jadcza).

Polemika, której początek da się datować, miała zwykle różne okresy namiętności. Bywało, że zanikałaby po jakimś czasie znów się odrodzić. Były więc bliższe czasowo i późniejsze konsekwencje kontrowersyjnych wystąpień, czy też takich, które, z różnych względów wywoływały reakcję. Nie sposób oczywiście w jednej publikacji poświęcić należytej uwagi wszystkim polemicznym wątkom. Sam Woleński stwierdza, że opuścił polemiki dotyczące np. kwestii aksjologicznych, historycznych oraz nauk przyrodniczych. Jasno z tych wyłączeń widać, iż Autor pragnął się skupić na problemach odpowiadających ściśle Jego preferencjom badawczym i kompetencjom. Jest i inne ograniczenie, a mia-

nowicie skupienie się w zasadzie na polemikach toczonych do II wojny światowej. Nie ujął więc Woleński np. polemiki marksistów ze Szkołą Lwowsko-Warszawską (zainteresowanych tym tematem odsyłam do mojego tekstu: "Edukacja Filozoficzna" vol. 11, 1991). Wskazane wyłączenia, zrozumiałe z punktu widzenia Autora, przy konieczności zastosowania pewnej selekcji materiału, zawsze będą rodziły pytania o kryteria i zasadność danego wyboru. Trudno o zadawalającą wszystkich na te pytania odpowiedź.

Charakter pracy sprawił, że Autor nie szczędzi w niej cytatów, co jest zrozumiałe, bowiem często tylko podana dosłownie wypowiedź może poświadczyć o myśli autora i jego stylu, a także o charakterze, intencji i temperaturze polemiki. Książka ma głównie charakter opisowo-referujący, ale Autor nie ucieka też od ocen i komentarzy. Pisana jest, można tak powiedzieć, z pozycji krytycznego sympatyka Szkoły Lwowsko-Warszawskiej. Jest jednak także wyrazem pewnego przekonania filozoficzno-metodologicznego, zawartego w następującym stwierdzeniu adresowanym do przeciwników Szkoły: "Czy to się komu podoba, czy nie, Szkoła Lwowsko-Warszawska jest jak dotychczas najważniejszym wydarzeniem w historii filozofii polskiej. Niekiedy mówi się o niej tak: "ściśła jak angielska, systematyczna jak niemiecka". Może dlatego warto tę tradycję kontynuować, a nie ulegać postmodernistycznej modzie. Temu ma służyć m.in. niniejsza książka" (s. 201).

Poszczególne części książki mają różną "ciężkość gatunkową" i różną objętość. W większości dotyczą konkretnych wystąpień "autorskich", które wywołały polemikę. Oto co znajdzie czytelnik w czternastu rozdziałach książki. W rozdziale I wątki polemiki Twardowskiego skierowane przeciwko tym, którzy uznawali istnienie tzw. przedstawięń bezprzedmiotowych (Bolzano, Kerry, Höfler). W rozdziale II polemikę z tezami rozprawy habilitacyjnej Twardowskiego *Zur Lehre* przeprowadzoną w tekstach Husserla oraz uwagi i komentarze takich m.in. autorów, jak: Blaustein, Dąbwska, Ingarden, Tennerówna. Rozdział III poświęcony jest Twardowskiego krytyce relatywistycznej teorii prawdy i tekstom Kokoszyńskiej, która tezy rozpraw Twardowskiego rozwinęła i dała im pełniejszą argumentację. Wystąpienia Łukasiewicza przeciwko psychologizmowi dotyczy rozdział IV. Dobrze znany artykuł Kukasiewicza *Logika a psychologia* z 1907 r. ("Przegląd Filozoficzny") poprzedziły jego wystąpienia przeciwko psychologizmowi na posiedzeniach Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie 11 i 25 maja 1904 r. Nie znamy reakcji Twardowskiego, przewodniczącego PTF, na te wystąpienia, ponieważ od kwietnia do lipca przebywał on w naukowej podróży zagranicznej, jednak był o nich informowany listownie przez samego Łukasiewicza. Rozdział V dotyczy wystąpienia Łukasiewicza przeciwko indukcji, krytyce indukcji dokonanej przez Poppera, oraz dyskusji, jaka toczyła się w polskim środowisku filozoficznym (Kotarbińska, Tarski, Hosiasson) nad tym wystąpieniem Poppera. Sprawa polskiej filozofii narodowej jest tematem rozdziału VI. Nie idzie tu jednak o problematykę filozoficzną, która przeszła do historii jako "filozofia polska", ale o wystąpienia

Struvego, Twardowskiego i Łukasiewicza, dopominające się większego uznania dla filozofii własnej oraz uwolnienia jej od nadmiernych, bezkrytycznych wpływów filozofii obcej zagrażającej samodzielności myśli rodzimej. Te historyczne prezentacje Woleński opatruje następującym komentarzem: “Wszelako są powody, aby idee Twardowskiego przypomnieć i dzisiaj, gdy filozofia polska uzyskała już swą fizjonomię, głównie dzięki niemu właśnie. Bo przecież owczy pęd za obcymi modami jest obecnie równie zabójczy dla rozwoju myśli własnej, jak był ongiś, gdy rzecz dyskutowali Struve i Twardowski. Nie mniej groźne są też wszelkie ksenofobie, postulujące zamyknięcie się przed myślą obcą w imię stworzenia myśli własnej, najlepszej i wzorowej” (s. 46). W rozdziale VII, jednym z bardziej obszernych, przedstawił Autor polemiczne uwagi Leśniewskiego w sprawach zasady sprzeczności, wieczności i odwieczności prawdy w związku z wystąpieniem Kotarbińskiego, zasady wyłączonego środka, kwestii istnienia przedmiotów idealnych, sensu niektórych stwierdzeń w *Principia Mathematica* Russella i Whiteheada, oraz logiki wielowartościowej (m.in. w polemice z Łukasiewiczem). Zaprezentował też tu Chwistka krytykę poglądu Leśniewskiego na klasy puste. Prezentacjom tych wątków polemicznych towarzyszy komentarz, próba oceny wagi wysuwanych przez Leśniewskiego argumentów. Jest to jeden z niewielu rozdziałów, w których Woleński staje po jakiejś stronie sporu, zwykle bowiem próbuje ograniczyć się do wyjaśniania zajętych przez polemistów stanowisk. Rozdział VIII dotyczy Łukasiewicza analizy też zawartych w pracy Zaręby *Arytmetyka teoretyczna* (1912). Przy tej okazji podaje się interesujące informacje rzeczowe i biograficzne, wiele mówiące o stosunkach między “polemistami” oraz o ogólnej sytuacji w poszczególnych ośrodkach i dyscyplinach naukowych w Polsce (np. głównie w środowisku matematyków i logików warszawskich i krakowskich). W rozdziale IX przedstawiony został spór wywołany wystąpieniem Twardowskiego w obronie jasności stylu filozoficznego oraz przeciw symbolomanii i pragmatofobii (“Ruch Filozoficzny” 1919–1920, 1921). Zarzut o niejasności niektórych dzieł filozoficznych wywołał wypowiedzi Metallmana, Ingardena, Einhorna. Kwestia ta była i później postrzegana w kontekście zarzutów wysuwanych w ogóle wobec “twardowszczyków”, a mianowicie, że domagając się w każdej kwestii ścisłości tym samym zaprzepaszczały szanse na wychodzenie z nowymi pomysłami. Woleński nie tylko omawia te głosy, ale też próbuje sam się do tego problemu odnieść. Ogólnie wypowiadając się za jasnością i wyraźnością myśli i dzieł filozoficznych zauważa, że spór w tej kwestii był uwikłany w szerszy kontekst kontrowersji filozoficznych w Polsce w okresie międzywojennym i bez poznania i uwzględnienia tego kontekstu jest właściwie niezrozumiały. “Ostatnie uwagi sygerują, że spór o jasność nigdy nie da się absolutnie rozstrzygnąć, wbrew nadziejom Twardowskiego i jego uczniów, dla których sprawa była chyba zbyt prosta [...]. Wszystko wskazuje na to, że poczucie w jasności jest nie tylko zależne od czynników psychologicznych wskazanych w trakcie dyskusji wokół artykułu Twardowskiego, ale również wkomponowane w filozoficzną hermeneutykę stosowaną przez danego filozofa,

zarówno w pracy systematycznej, jak i krytycznej” (s. 92). W kwestii, czy wysunięte przez Twardowskiego oskarżenie logików polskich o symbolomanię i pragmatofobię jest trafne, Woleński odpowiedział: “Otóż wydaje się, że nie jest” (s. 95). Argumentami na rzecz reizmu Kotarbińskiego oraz ich krytyką zajął się Autor w rozdziale X. Warto w tym miejscu dopowiedzieć, że Kotarbiński kilkakrotnie podkreślał, iż to właśnie Twardowski oraz Jerzy Katkow zwrócili mu uwagę na podobieństwo jego tez reistycznych z poglądami Brentana z ostatniego okresu jego życia. Z korespondencji pomiędzy Twardowskim a Kotarbińskim wynika, że ten pierwszy odnosił się do reizmu z dużym dystansem i prowadził na ten temat dyskusje z Kotarbińskim (patrz rozdział o Kotarbińskim w: R. Jadczyk, *Mistrz i jego uczniowie*, Warszawa 1997). Wystąpieniu Kotarbińskiego, tym razem co do używania nazwy “filozofia” (1921 r.) oraz głosom polemicznym Gaweckiego i Ingardena w tej sprawie poświęcił Woleński rozdział XI. Obszerny rozdział XII dotyczy, jak się tu stwierdza, “kluczowego problemu metafizycznego rozważanego w Szkole Lwowsko-Warszawskiej, mianowicie roli logiki w filozofii” (s. 125). Szczególne znaczenie miało tu programowe niejako wystąpienie Łukasiewicza na II Polskim Zjeździe Filozoficznym w 1927 r. w Warszawie. Wywołało ono ożywioną dyskusję, która następnie przerodziła się w zasadniczy spór o “pretensje logistyków”. Woleński szczegółowo go referuje i komentuje. Dyskusja, bardzo ożywiona, dotyczyła zasadniczej w istocie kwestii, a mianowicie kondycji filozofii w Polsce i kierunku, w jakim się rozwija. Jest też dobrym przykładem dokumentującym fakt, iż w tej samej sprawie prowadzona była jednoczesna polemika wewnątrz Szkoły Lwowsko-Warszawskiej, jak i polemika z oponentami spoza tej orientacji. W rozdziale XIII Woleński odnosi się do kwestii, na ile zasadne są poglądy o podobieństwie Koła Wiedeńskiego i Szkoły Lwowsko-Warszawskiej. W przedstawionego przez niego materiału wynika, że w wielu kwestiach, mimo podobieństw, istniały też pomiędzy tymi środowiskami filozoficznymi zasadnicze różnice.

Rozdział XIV skrótowo przypomina o kilku innych spornych kwestiach, jakie znalazły swe odzwierciedlenie w literaturze filozoficznej w Polsce. Niektóre z nich wywołały dyskusję. I tak jest tu zreferowana polemika między Mahrburgiem i Twardowskim na temat stosunku psychologii i filozofii, jaka toczyła się w I numerze “Przeglądu Filozoficznego” (1897/98); uwagi krytyczne Ajdukiewicza do tez sceptyków, że niemożliwe jest podanie wiarygodnego kryterium prawdy; wymianę zdań między Ossowską a Stanisławem Szoberem w kwestii definicji znaczenia realnego; polemika Kotarbińskiego i Tarskiego z nihilistyczną koncepcją prawdy; uwagi Tarskiego o Ajdukiewicza konwencjonalizmie radykalnym; krytyczna opinia Dąbskiej o teorii stylów myślowych Ludwika Flecka; uwagi Ajdukiewicza o klasyfikacji rozumowań Łukasiewicza. Niemal każdy z tych tematów mógłby oczywiście stanowić podstawę do osobnej rozprawy.

Jak ocenić atmosferę dyskusji i zacięcie polemiczne bohaterów przypominanych tu sporów? W epilogu Woleński za szczególnie aktywnych krytyków Szkoły Lwowsko–Warszawskiej skłonny jest uznać Ingardena i Elzenberga, co poświadcza kilkoma ich wypowiedziami. Odnosi się też do źródeł, celności, zasadności i konsekwencji ferowanych wobec Szkoły Lwowsko–Warszawskiej ocen. Wynika z nich jasno, że krytyka nie dotyczyła całej Szkoły, a na pewno w wiele mniejszym stopniu tego, co uprawiano we Lwowie (szkole Twardowskiego). Większość uwag zwracała się w stronę przedstawicieli Szkoły Warszawskiej i była prowokowana właśnie owymi “uroszczeniem logistyków”, postulujących radykalne niekiedy ograniczenia w uprawianiu problematyki filozoficznej.

Tymczasem Szkoła Lwowsko–Warszawska, z jej odgałęzieniami (krakowskim, poznańskim, wileńskim), była bardzo zróżnicowana. W istocie łatwo wskazać i takich jej przedstawicieli, którzy za przedmiot swych dociekań mieli filozofię człowieka, etykę, estetykę, filozofię kultury. Wielość reprezentowanych w jej ramach stanowisk oraz bogactwo dokonań, przy wspólnej ale jednak ogólnej postawie metodologicznej, powoduje, że jakiegokolwiek ogólnikowe zarzuty wobec Szkoły Lwowsko–Warszawskiej odnoszą się w istocie tylko do jednego z jej nurtów, a nie do całości.

Z książki Woleńskiego wynika, że filozofię polską przenikał ożywczy nurt dyskusji, mimo utrudniającego szybką wymianę myśli niezwykle skromnego ruchu wydawniczego, tylko w części rekompensowanego działalnością towarzystw naukowych. Można mieć nadzieję, że ta i inne publikacje, wydane z okazji 100–lecia Szkoły Lwowsko–Warszawskiej przyczynią się do lepszego, krytycznego ale i obiektywnego spojrzenia na tę formację intelektualną. Wpłyną też zapewne na wyrobienie sobie przez zainteresowanego czytelnika bardziej sprawiedliwego sądu o tej Szkole, jej miejscu w kulturze polskiej i roli, jaką odegrała w historii filozofii.

Ryszard Jadczyk

W.K.C. GUTHRIE, *Filozofowie greccy od Talesa do Arystotelesa*, Kraków 1996, s. 133, przekład A. Pawelec.

Książka W. Guthrie jest kolejną pozycją poświęconą historii filozofii greckiej, która w ostatnim czasie ukazuje się w języku polskim. W ten sposób wypełnia się powoli duża luka, wynikająca z braku książek, które w popularyzatorski sposób przedstawiałyby tak ważne dla kultury europejskiej początki filozofii.

Książka budzi zainteresowanie już ze względu na osobę jej autora. W. Guthrie jest historykiem o ogromnych zasługach, autorem największego w XX wieku opracowania poświęconego historii filozofii greckiej, opracowania, które odznacza się zarówno wielką erudycją, jak i umiarem i rozsądkiem¹. Ponadto, jest to pierwsze tłumaczenie książki tego autora na język polski, co w powiązaniu z innymi niedawno wydanymi przekładami prac takich badaczy jak O. Gigon czy G. Reale, umożliwia czytelnikowi zapoznanie się ze współczesną wizją i oceną myśli greckiej.

Jak pisze Guthrie, książka jest efektem cyklu wykładów dla studentów wszelkich dyscyplin, przeznaczona jest więc dla wszystkich osób, które o filozofii greckiej chciałyby się czegoś dowiedzieć, a nie dysponują jakimś szczególnym przygotowaniem. Guthrie prowadzi swój wykład diachronicznie, zaczynając od Talesa z Miletu, przez pozostałych presokratyków, sofistykę, Sokratesa, Platona, po Arystotelesa. Być może zwięzłość książki wyznacza pierwszą z jej zalet, którą jest rezygnacja z pewnej dominującej w tego typu publikacjach afirmującej konwencji i unikanie nieustannych zachwyty nad wagą i wielkością osiągnięć myśli greckiej. Guthrie nie stawia jeszcze jednego pomnika, ale zwraca uwagę na to, jaka owa myśl grecka była, dostrzegając jej źródła i specyfikę zarazem. Guthrie pisze zatem o rzeczach tak ważnych jak obecność myślenia magicznego w filozofii greckiej, podkreśla znaczenie tego specyficznego irracjonalno-religijnego kolorytu myśli greckiej, która rozwija się w atmosferze tradycji magicznej, cudów, wróżb i wierzeń. Guthrie zdaje sobie sprawę, że bardzo trudno jest wskazać w myśli filozofów greckich linię, która oddziela to, co racjonalne, od magicznego, i pragnie zwrócić na to uwagę swoich czytelników.

Ważne jako wprowadzenie do historii filozofii są także uwagi W. Guthrie na temat specyfiki pojęciowej języka greckiego – nie do odtworzenia dla człowieka żyjącego 25 wieków później. Czytelnik książki W. Guthrie już na wstępie dowiaduje się, że świat Greka nie jest całkowicie naszym światem, ale też nie jest na tyle obcy, by był całkowicie niezrozumiały. Pojęcia Greków trzeba bowiem przełożyć, a są to pojęcia o tak pierwszorzędnym znaczeniu jak Bóg, cnota czy sprawiedliwość. Guthrie zdaje sobie sprawę z obcości Greków i ich sposobu myślenia, z historyczności naszego świata i przygotowuje czytelnika do kontaktu z obcą dla współczesnego czytelnika kulturą starożytnej Grecji.

W zarysie, jaki stanowi książka, Guthrie opisuje nie tyle same pomysły, ale to, co ciekawsze, mianowicie przesłanki, które doprowadziły do takich a nie innych rozwiązań. Guthrie ma świadomość, że w filozofii nic nie rodzi się z niczego, każda nowa myśl pozostaje w pewnej relacji do tradycji. Stąd też dużo miejsca poświęca zarysowaniu sytuacji społecznej, politycznej i religijnej, w której rodzą się idee filozoficzne, a jego opisy są wnikliwą syntezą. Guthrie pokazuje więc np. jak do destrukcji klasycznego miasta – państwa przyczyniły

---

¹ W.K.C. Guthrie. *A History of Greek Philosophy*, t. I-V. Cambridge 1962-1978.

się nowe prądy takie jak filozofia przyrody, sofistyka i mistycyzm. Interesujące jest to, że Guthrie przyjmuje perspektywę człowieka XX wieku – zwraca uwagę na niedostatki wiedzy i błędne drogi poszukiwań greckich filozofów.

Osobne rozdziały książki poświęcone są dwu największym postaciom – Platonowi i Arystotelesowi. Syntetyzowanie ich filozofii jest szczególnie trudne, ponieważ opis myśli Platona czy Stagiryty na kilkunastu stronach może przekraczać wyobrażenie niejednego historyka filozofii, gdy wspomni bogactwo wątków w prowadzonych przez Platona dyskusjach czy rozległość zainteresowań Arystotelesa. Tak zresztą pisze o tym sam Guthrie: “w obu przypadkach konieczność kondensacji wywodu nakłada ciężkie brzemie odpowiedzialności na śmiałka, który podejmuje się dokonać selekcji wątków i wybrać określony sposób prezentacji oraz uzgodnienia różnych aspektów filozofii każdego z tych filozofów”².

Platonowi poświęcone są dwa rozdziały, z których pierwszy omawia teorię idei, a drugi dotyczy platońskiej dyskusji z sofistyką na polu etyki i teologii. Z wykładu o Arystotelesie, który składa się z dwu części, pierwszy rozdział zawiera bardzo skrótowe omówienie arystotelejskiej metafizyki i teologii (“Kosmos”), natomiast na drugi składa się omówienie psychologii i etyki (“Ludzie”). Guthrie, jak sam zapowiada, w przypadku obu wielkich filozofów stara się przedstawić w zwięzły sposób zarys całości ich systemów. Prowadzi to rzeczywiście do dużej kondensacji przekazywanych wiadomości, dość nagłych zmian tematu, pojawienia się wątków potrzebnych do dalszego wykładu. Może to stanowić dużą trudność dla czytelnika, który po raz pierwszy spotyka się z myślą arystotelejską.

Książka Guthrie ma jednak i cały szereg niedoskonałości. Z perspektywy nowszych badań można się nie zgadzać z W. Guthrie – od powstania jego książki minęło bądź co bądź 40 lat, a historia filozofii i interpretacje zmieniają się bardzo szybko. Takim przykładem pewnej anachroniczności jest interpretacja myśli Parmenidesa jako wyniku archaicznego braku rozróżnienia pomiędzy egzystencjalnym a predykatywnym użyciem czasownika “być”. Przypomnijmy, że wiele w spojrzeniu na Parmenidesa zmieniły prace Ch. Kahna na temat funkcjonowania “być” w języku greckim i odniesienie wyników tych badań do słynnych tez Parmenidesa. Ponadto książka zawiera wiele uproszczeń, spośród których wymienić można sklasyfikowanie sofistów jako tych, którzy nauczali *arete*. Pomijając niełatwą kwestię tożsamości sofistów, takie określenie wyklucza z grona sofistów jednego z twórców całego ruchu – Gorgiasza z Leontinoi, który stanowczo przeczył, jakoby cnoty nauczał.

Problemów zresztą jest w tym okresie filozofii greckiej tak wiele, że próba ich omówienia w tak niewielkim dziełku jest szczególnie trudna. Szkoda tylko, że sam Guthrie niektóre z istotnych zagadnień nadmiernie lekceważy. Widać to doskonale w części poświęconej teorii idei. Guthrie nie prezentuje się

---

² W.K.C. Guthrie. *Filozofowie...*, s. 96

w niej szczególnie okazałe ani jako historyk filozofii, ani jako filozof. Omówienie ogranicza się do ogólników, które wskazują na mistyczny charakter platońskich rozstrzygnięć, oraz zdradza pewne lekceważenie dla samego problemu. W rozdziale tym platońskie przekonanie postulujące istnienie idei określane jest mianem „perspektywy religijnej”, ponieważ samo założenie nie da się „całkowicie uzasadnić w oparciu o racjonalną argumentację”³. A już na pewno nie jest Guthrie „wierzącym” platonikiem, skoro bez wahania pisze, iż współcześni językoznawcy, chociaż mogliby się zgodzić na interpretację idei jako pojęcia kategoryjnego, to jednak odrzuciliby postulat niezależnej, niezmiennej i indywidualnej egzystencji takiegoż pojęcia. Jako swój komentarz dodaje: „Jeśli Platon uważał, iż takie założenia są konieczne, to bez wątplenia było to skutkiem jego własnych filozoficznych upodobań”⁴. Trochę to niewystarczający komentarz, gdy weźmie się pod uwagę, że owe własne platońskie upodobania zjednały sobie w ciągu ostatnich dwu mileniumów niemałą liczbę zwolenników i nic nie wskazuje na to, by ostatni z nich już wymarli. Podsumowując wywody W. Guthrie, teoria idei jest w jego ujęciu zdecydowanie spłaszczona – sprowadzona bowiem zostaje tylko do spraw językoznawczych i potraktowana jako relikw historyczno-filozoficzny, który swoje odzwierciedlenie ma, co najwyżej, w nieświadomym usus myślenia potocznego.

Ponadto, dziwić może tak znaczna ilość filozoficznej naiwności obecnej w książce Guthrie. Dla przykładu pojawiają się w niej stwierdzenia, które, zważywszy, że zadaje je historyk filozofii greckiej, najłagodniej można by nazwać niestereotypowymi. Trudno bowiem uznać za szczególnie odkrywcze i wymagające komentarza zdanie: „Możemy zatem uznać, iż istnienie idei, nieśmiertelność duszy oraz teoria wiedzy jako anamnezy były poważnie traktowanymi koncepcjami filozoficznymi”⁵. Takich zapewnień potrzebuje tylko ktoś, kto pewnie w ogóle nigdy nie czytał Platona i chyba tylko propedeutycznym charakterem książki W. Guthrie wytłumaczyć można obecność tak banalnych zdań.

Książka Guthrie ma też swoje wady wynikające z tłumaczenia. Dla przykładu, gdy mowa jest o dociekaniach Sokratesa, wymienia się jego próby definiowania natury „sprawiedliwości, odwagi i uprzejmości, które leżą u podłoża właściwego zachowania”⁶. „Sprawiedliwość” i „odwaga” nie budzą wątpliwości, ponieważ rzeczywiście znajdowały się w obrębie sokratejskiego zainteresowania. „Uprzejmość” jako przedmiot sokratejskich dociekań może jednak zbić z pantałyku niejednego czytelnika. Sokrates zastanawiający się nad *savoir-vivre*? Doprawdy trudno jest odgadnąć, o jaki dialog tutaj chodzi; tłumacz myli się w tym miejscu jednak na pewno.

---

³ Tamże, s. 73.

⁴ Tamże, s. 74.

⁵ Tamże, s. 79.

⁶ Tamże, s. 70.

Zdarzają się też wcale nie błahe niezgrabności, bo trudno inaczej ocenić przekład opisu duszy uwalniającej się od wszystkiego, co zmysłowe, w którym w pewnym momencie mówi się o “pięknie samym, uwolnionym od wszelkich cielesnych barw i doczesnego zużła (sic!), lśniącego w owym nieśmiertelnym blasku, w którym piękno i prawda stają się jednym i tym samym”⁷.

Podsumowując, nie jest to książka zła, ale trudno nie wynieść z jej lektury przekonania, że Grecy zasługują na więcej.

Zbigniew Nerczuk

Szkoła Rittera, red. Stanisław Czerniak, Jarosław Rolewski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Filozofii, Toruń 1996, s. 226.

Szkoła Rittera to druga pozycja w nowej serii wydawanej przez Instytut Filozofii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika pod wspólnym tytułem: *Studia z filozofii niemieckiej*. Na książkę tę składa się zbiór artykułów filozofów rodzimych i niemieckojęzycznych nawiązujących w swych przemyśleniach do poglądów Joachima Rittera – filozofa zajmującego wyróżnione miejsce na obszarze filozofii w Niemczech lat 1950–1970.

Joachim Ritter nie stworzył żadnego monumentalnego systemu filozoficznego, który wykreślałby ostre granice i tory myślenia, po których mieliby kroczyć jego uczniowie. Jak dowiadujemy się ze wstępu do książki, poświęconego m.in. przybliżeniu sylwetki Rittera, nawet kategoria „szkoły” filozoficznej w powszechnym znaczeniu nie jest tu odpowiednia. Ritter zawdzięcza wyróżnione miejsce we współczesnej filozofii niemieckiej swemu oryginalnemu stanowisku filozoficznemu w dziedzinie antropologii filozoficznej.

Ritterowska antropologia posiada znamię charakterystycznego dla jej autora „myślenia historycznego”, jej głównym zadaniem jest ukazanie „historycznego zróżnicowania ludzkiej tożsamości, a więc np. antropologicznej treści owej wielkiej mutacji kulturowej, jaką była nowożytność, oraz pochodnych względem niej przeobrażeń związanych z rewolucją technologiczną w dwudziestym wieku” (str.8). Analiza obrazu współczesności w świetle naszej przeszłości jako odmienności, a zarazem naszych korzeni, to jeden z zasadniczych wątków Szkoły Rittera.

Ritterowska świadomość historyczna daleka jest jednak od skrajnego dziewiętnastowiecznego myślenia historycznego. Niezwykle ważny jest tu namysł nad ontologią samej ludzkiej historyczności oraz wypływającą z niej kategorią kontyngencji życia ludzkiego. Przedstawiciele Szkoły Rittera reprezentują

---

⁷ Tamże, s. 97.

stanowisko o konserwatywnym wydzwiku społecznym. Konserwatyzm ten, jak pisze S. Czerniak, to „konserwatyzm postmodernistyczny”, zasadzający się na deklaracji niewiary w możliwość „dekontyngentyzacji” człowieczeństwa oraz „konserwujący” ideę natury przed zakusami manipulatorów pragnących „rozpuścić ją” w tyglu prometejskich – mesjanistycznych czy technokratycznych – utopii” (str. 11).

Pozycja ta zawiera przekłady artykułów najwybitniejszych przedstawicieli Szkoły Rittera takich jak Hermann Lübbe, Odo Marquard, Robert Spaemann, bezpośrednich słuchaczy seminariów J. Rittera w Münster, dla których Ritterowska nauka stała się punktem wyjścia lub inspiracją dla rozwijania własnych poglądów. W artykułach tych poruszana jest problematyka genezy i funkcji swoistych dla nowoczesnego świata zjawisk kulturowych. W tomie tym czytelnik znajdzie również prace będące swego rodzaju „ideowym przewodnikiem” (str. 14) wskazującym kierunki, tendencje i niebezpieczeństwa prezentowanego obszaru filozoficznej refleksji, artykuły komentujące i polemizujące. Pewną odrębną część stanowią artykuły poświęcone ogólnie filozofii prawa, w konkluzjach jednak nawiązujące do wątków przewodnich zbioru.

Szerokie omówienie zasadniczych tez Rittera znajdzie czytelnik w artykule samego Joachima Rittera – *Zadanie nauk humanistycznych w społeczeństwie współczesnym*. Autor nawiązując do myśli Hegla przedstawia obraz współczesnego społeczeństwa jako „mocy rozdławiającej”, społeczeństwa, dla którego konstytutywna jest „abstrakcyjność”, brak historyczności oraz stosunek do przyrody zapośredniczony wyłącznie przez zasób potrzeb i pracę. Zaistnieniu takiego właśnie stanu rzeczy towarzyszy, zdaniem Rittera, ukształtowanie się nauk humanistycznych, jako „organu” kompensującego powyższe braki pojawiające się na gruncie społeczeństwa przemysłowego Europy XIX wieku.

Kontynuacją tego wątku jest kolejny tekst Rittera zatytułowany *Krajobraz. O postawie estetycznej w nowoczesnym społeczeństwie*. Autor przeprowadza tu analizę funkcjonowania natury jako krajobrazu, określając przy tym konstytutywne dla niej warunki. Ritter postrzega postawę estetyczną związaną z kontemplacją krajobrazu jako przynależną do wyżej wspomnianej struktury rozdwojenia nowożytnego społeczeństwa. Według słów autora „...to samo społeczeństwo i cywilizacja, która przynosi człowiekowi wolność poprzez urzeczowienie natury, skłania zarazem ducha do tego, by wykształcił narzędzia uobecniające w sposób żywy bogactwo bytu ludzkiego, którego bez nich społeczeństwo nie byłoby w stanie ani urzeczywistnić, ani wyrazić” (str. 65). Owymi narzędziami są „sztuki piękne” eksponujące odczucia estetyczne, będące zarazem „źródłem dostępu” do teorii „całej natury” jako „tego co boskie”.

Uczeń J. Rittera – Odo Marquard – w artykule *Przyszłość i przeszłość. Joachima Rittera filozofia rozdwojenia*, ze swoistą sobie ostrożnością, podejmuje wysiłek prezentacji najbardziej doniosłych momentów Ritterowskiej teorii rozdwojenia. Autor wychodzi od omówienia, w oparciu o artykuł Rittera *Ueber das Lachen* z 1940 r., konsekwencji płynących z opisywanych przez Rittera

zadań filozofii nowoczesnego świata. Problem ten stanowi podstawę przedstawionej następnie teorii kompensacyjnej. W ostatniej zaś części artykułu przechodzi Marquard do decydującej wypowiedzi J. Rittersa o nowoczesnym świecie – filozofii upożytywnionego rozdzielenia.

Obszernym komentarzem do myśli Ritterowskiej oraz do teorii Odo Marquarda podejmującego jej zasadnicze wątki, jest szkic Stanisława Czerniaka – *Joachima Rittersa koncepcja kompensacyjnych nauk humanistycznych w społeczeństwie współczesnym. Recepcja, krytyka, zawartość filozoficzna*. Autor dzieli swój artykuł na trzy korespondujące ze sobą części. Część pierwsza poświęcona jest przypomnieniu zasadniczych tez filozofii J. Rittersa oraz jego ucznia wraz ze wskazaniem podstawowych różnic i zmian akcentów występujących w Marquardowskiej wykładni koncepcji Rittersa. Część druga poświęcona jest najczęstszemu zarzutom krytycznym wobec myśli obu filozofów. Autor dzieląc owe zarzuty na polityczne, historyczne, metodologiczne i teoretyczne, omawia kolejno rdzeń każdego z nich. W ostatniej części artykułu S. Czerniak umieszcza wielowątkowy komentarz filozoficzny dotyczący trwającego sporu o poprawność Ritterowsko – Marquardowskiej oceny mechanizmów rządzących nowoczesnym światem ze szczególnym naciskiem na kompensacyjną rolę nauk humanistycznych.

Omawiany szeroko w pracy J. Rittersa motyw kompensacyjnej funkcji nauk humanistycznych znajduje swój oddźwięk w poruszonym w pracy Hermanna Lübbego zagadnieniu dotyczącym rozwoju procesu muzealizacji. Autor zagadnienie to osadza w kontekście pojawiania się nowej świadomości czasowości w naszej kulturze. Zdaniem Lübbego wraz ze wzrostem dynamiki cywilizacyjnej zmienia się nasz stosunek do czasu. Proces „skracania się teraźniejszości” „kurczenie się odstępu od przyszłości”, niespotykana dotąd w dziejach ludzkich dbałość o zachowanie tych dóbr kultury, które stały się już przestarzałe – to główne zagadnienia, wokół których koncentruje swoją uwagę H. Lübbe w artykule *Doświadczenie czasu jako czynnik ewolucji kulturowej*.

Nawiązaniem do zamieszczonej w tekście *Krajobraz. O postawie estetycznej w nowożytnym społeczeństwie* Ritterowskiej interpretacji wspinaczki Petrarcki jako wydarzenia dającego początek oglądowi estetycznemu, jest artykuł Karola Sauerlanda. Ukazuje on kontrowersje, jakie rodziły się i rodzą się nadal wokół motywów i konsekwencji wyprawy włoskiego poety. Sauerland, opierając się na pracach licznych badaczy tej tematyki, przedstawia krótki opis kształtowania się estetycznego stosunku do natury. Dzięki temu czytelnik ma okazję prześledzić rozwój odniesienia do natury – od postrzegania jej tylko w kategoriach „urodzajność – nieurodzajność” (str. 176), poprzez uczucie wszechogarniającej grozy, do pojawienia się po raz pierwszy w opisie uczucia czci i „niewyraźnego w słowach” zachwyty, odmalowania odczucia wzniosłości, wreszcie – doświadczenia bliskości Boga. Zdaniem autora artykułu dopiero w XVIII w. Heinse przekraczając Przełęcz Gotharda wpadł w zachwyt nad majestatem natury, „spojrzał w oblicze Boga i odczuł własną marność” (str. 179).

Według Sauerlanda odczucia Heinsego różniły się zasadniczo od tych, które ogarnęły Petrarę na szczycie Mont Ventoux, któremu „w końcu góra jawi się „wysoka na łokieć”. „Ritter nie ma zatem racji dopatrując się w *Liście* Petrarki krajobrazu jako przedmiotu doświadczenia estetycznego, gdyż tym tematem ów się nie zajmuje” (str. 170).

W zamieszczonych fragmentach artykułu Güntera Rohrmosera zatytułowanego *Religia i polityka wobec kryzysu moderny* możemy zapoznać się z omówionymi tam odpowiedziami Odo Marquarda, Hansa Blumenberga i Hermanna Lübbego na pytanie o możliwość życia człowieka w świecie wzrastającej kontyngencji, które stawia filozofia neokonserwatywna. W drugiej części artykułu Rohrmoser z kolei skupia swoją uwagę na odpowiedzi samego już Hermanna Lübbego na pytanie „Dlaczego religia istnieje” i jakie są jej zadania we współczesnej kulturze europejskiej cechującej się niezwykle dynamiką rozwojową i intensywnością zmienności. Treść owych odpowiedzi wiąże się między innymi z charakterystycznym dla kręgów Szkoły Rittera pojęciem kompensacji.

Artykuł kolejnego wybitnego ucznia Rittera, Roberta Spaemanna, to szerokie rozważania związane z koncepcją prawa naturalnego. Autor przygląda się jego założeniom, rozpatruje trudności, omawia konsekwencje i „sprawę” prawa naturalnego w cywilizacji naukowo–technicznej. Przytacza głosy Rousseau, Kanta i Hobbesa wobec poruszanego problemu, sam zaś odwołuje się do Arystotelesowskiej teorii o prawie „z natury”, broniąc jednocześnie wypływającego z niej stanowiska teleologizmu.

W szkicu Ernsta–Wolfganga Böchenförde przeprowadzona zostaje dyskusja z problemami, jakie rodzą się wokół szkoły historycznej, a konkretnie z teorią historycznego rozumienia prawa F. von Savigny’ego – głównego reprezentanta owej szkoły. Böchenförde ukazuje konsekwencje zasadniczych idei Savigny’ego, mierzących w istocie przeciwko sobie. Według słów autora „Szkoła historyczna była [faktycznie] wyrazem zerwania z historią”, przygotowała „pole z jednej strony dla aksjologicznej jurysprudencji pojęciowej (...), z drugiej zaś strony dla historii prawa oddzielonej od teraźniejszości i zwróconej tylko ku przeszłości”. W części drugiej artykułu Böchenförde stara się wyznaczyć kroki służące przywróceniu prawu utraconej historyczności, proponując między innymi koncepcję prawa jako zapośredniczenia pomiędzy etyką a polityką nawiązując tym samym do myśli Juliena Freunda.

Szerzej powyższą koncepcję omawia w swym artykule *Prawo–etyka–polityka* Paweł Kaczorowski. Autor upatruje w rozpadzie Kościoła w chrześcijańskiej Europie XVI wieku źródła przemiany w sposobie pojmowania prawa, które stało się odtąd zapośredniczeniem między dwiema oderwanymi od teraz sferami: etyką i polityką. Rozwijając ten wątek Kaczorowski stara się ukazać zarazem podwójny aspekt historyczności prawa: historyczność ogólnodziejową i historyczność nowożytną.

Książka *Szkola Rittersa* została wzbogacona również o recenzję pracy De-
tlewa Pätzolda: *Spinoza – Aufklärung – Idealismus: Die Substanz der Moderne*,
pióra Jolanty Żelaznej, oraz informacjami Andrzeja Bronka na temat kongresu
hermeneutycznego w Halle/Saale (21–25 IX 1994).

Niewątpliwie *Szkola Rittersa* to pozycja godna uwagi zarówno dla osób
zainteresowanych współczesną filozofią niemiecką, jej nurtem konserwatyw-
nym, jak i dla tych, którzy z ciekawością przyglądają się powstawaniu coraz
nowych zjawisk kulturowych, które towarzyszą nieustannemu rozwojowi cywi-
lizacyjnemu. Książka ta stanowi zarazem cenny zbiór wypowiedzi autorów–
praktycznie nieosiągalnych na naszym rynku wydawniczym. Jej zręcznie prze-
myślana konstrukcja, dobór artykułów pozwala nie tylko na szybkie zaznajom-
ienie się z obszarem myśli wyrosłej na gruncie nauk Rittersa, ale na poznanie
głosów “za” i “przeciw” niej.

Agata Zwolińska

Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

PROTOKÓŁ Z ZEBRANIA ZARZĄDU GŁÓWNEGO POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO W DNIU 29 LISTOPADA 1997 R.

Obecni – według listy obecności w załączeniu
Porządek obrad – w załączeniu

ad. 1

Sekretarz Towarzystwa prof. B. Markiewicz odczytała protokół z zebrania Prezydium ZG PTF, jakie odbyło się 4.11.1997. Zebrani zapoznali się również z Opinią prawną, sporządzoną na wniosek Przewodniczącego KG OF w sprawie powiązań organizacyjnych pomiędzy PTF i OF (w załączeniu) po ich organizacyjnym zaleceniu poprzez nadanie Olimpiadzie Regonu PTF. Zgodnie z tą ekspertyzą uznano, iż działalność Olimpiady dokonuje się poprzez dotację z MEN, w której uwzględniona jest także dotacja na Biuro, i jej działanie jest tylko tak długo możliwe, jak długo utrzymywana będzie ta dotacja, zgodnie również z opinią prawnika, z której wynika, że PTF nie jest pracodawcą dla pracowników Biura (jest nim samo Biuro, jako jednostka wyodrębniona organizacyjnie) dlatego postanowiono przedstawić na Walnym Zgromadzeniu wniosek o patronowanie dalej Olimpiadzie bez zmiany Statutu PTF.

W trakcie dyskusji nad zaproponowaną przez Prezydium zmianą struktury Biura uznano zasadność rozdzielenia funkcji czysto administracyjnych, w tym przede wszystkim spraw finansowych (sporządzanie umów, projektu budżetu, itp.) oraz personalnych od kwestii merytorycznych. Po dyskusji uznano, iż stanowisko to nie powinno być łączone z funkcją wiceprzewodniczącego KG OF. Dlatego postanowiono stworzyć nowe stanowisko Kierownika Biura KG OF oraz specjalisty do spraw koordynowania prac Komitetów Okręgowych.

Zarząd Główny poczuwając się do odpowiedzialności za sprawne i zgodne z prawem funkcjonowanie samego Biura, traktując je jako jednostkę sobie podporządkowaną zaproponowało, w formie Uchwały, przeprowadzenie zmian w jego strukturze (w załączeniu). Biorąc pod uwagę ekspertyzę prawniczą i brak wykonania zaleceń Inspektora pracy prof. Panasiuk zwrócił uwagę, iż dr R. Banajski nie powinien pełnić nadal funkcji kierowniczych w Biurze Olimpiady. Na

wniosek prof. Krajewskiego Zarząd Główny uznał, iż w celu wykorzystania doświadczenia dr Banajskiego można zaproponować mu objęcie stanowiska specjalisty koordynującego działalność Komitetów Okręgowych. W związku ze stanem jego zdrowia można zaproponować mu wykonanie tej pracy w wymiarze 1/2 etatu. Podlegałby on bezpośrednio Przewodniczącemu PG OF.

Zgodnie z sugestią prof. W. Stróżewskiego stanowisko, w wymiarze 1/2 etatu, Kierownika Biura OF postanowiono zaproponować mgr Sabinie Bagińskiej. Objęcie przez nią tego stanowiska dawałoby także gwarancję na ściślejszy niż dotychczas związek działalności Biura z ZG PTF, Pani Bagińska pozostaje nadal księgową PTF. Pani mgr Kalisz postanowiono zaproponować przejście na stanowisko zastępcy Sekretarza naukowego OF.

Ustalono, że Kierownik Biura powinien w najbliższym czasie uporządkować sprawy Biura – zmiany pełnomocnictw w Banku, jeśli MEN wyrazi na to zgodę dokonać ujednoczenia konta Olimpiady i PTF, sporządzić Regulamin Biura OF, wraz z Prezydium KG OF sporządzić nowy zakres obowiązków dla pracowników Biura, ustalić projekt nowego budżetu i termin najbliższego zebrania Komitetu Głównego w celu zatwierdzenia przeprowadzonej przez ZG PTF restrukturyzacji oraz koniecznych zmian w regulaminie. Najlepszym terminem byłby termin zbieżny z Walnym Zgromadzeniem PTF. Zarówno Uchwałę ZG PTF, jak i propozycje zmienionego Regulaminu należy wcześniej przesłać do członków KG OF oraz do członków ZG PTF (Statutu). Ponieważ na zebraniu nie był obecny żaden z przedstawicieli Komisji Rewizyjnej PTF postanowiono zapoznać jej członków z podstawowymi dokumentami w tej sprawie (Protokołem Zebrania Prezydium ZG PTF i ZG PTF, opinią prawną, uchwałą i zmianami w Regulaminie Olimpiady).

Zgodnie z Zarządzeniem nr 28 MEN postanowiono zwrócić się do Walnego Zgromadzenia PTF (jako organizatora Olimpiady) z wnioskiem o upoważnienie Komitetu Głównego OF do występowania do budżetu państwa o środki finansowe na Olimpiadę.

ad. 2

Prof. B. Markiewicz przedstawiła sprawozdanie z działalności ZG PTF w roku 1997 (w załączeniu). Bardziej szczegółowo omówiony został stan prac związanych z realizacją grantu o historii PTF.

ad. 3

Skarbnik PTF prof. J. Jadacki przedstawił sprawozdanie finansowe za rok 1997. Do sprawozdania finansowego PTF została dołączona informacja księgowej Biura Olimpiady Filozoficznej na temat działalności finansowej w 1997 r. Skarbnik PTF jeszcze raz poruszył kwestię wspólnego konta PTF i Olimpiady Filozoficznej.

ad. 4.

Prof. B. Markiewicz przedstawiła plan pracy ZG PTF na rok 1997. po dyskusji został on przyjęty (w załączeniu).

ad. 5

Po ustaleniu czy sala nr 13 jest wolna Walne Zgromadzenie PTF postanowiono zwołać na 30 stycznia (piątek) 1998 r. (albo 6 lutego).

Po zapoznaniu się z protokołem Nadzwyczajnego Walnego Zgromadzenia Oddziału PTF w Gdańsku ZG PTF postanowił przedstawić na Walnym Zgromadzeniu wnioski o nadanie honorowego członkostwa PTF prof. Szumilewicz i prof. Kołakowskiemu.

Wobec faktu wystąpienia prof. Wolniewicza z PTF Zarząd Główny PTF uważa za niemożliwe nadanie mu honorowego członkostwa PTF.

ZG PTF przedstawi na Walnym Zgromadzeniu wniosek Oddziału Gdańskiego w sprawie postawienia pomnika Schopenhauera w Gdańsku.

Członkowie ZG PTF rozważali także następne kandydatury na członków honorowych PTF. Wymieniono prof. Morawskiego, Pelca i Krapca.

ad. 6

Po przedstawieniu kandydatur na członków PTF zgłoszonych przez Oddziały Przewodniczący PTF prof. W. Stróżewski podpisał nadesłane zgłoszenia.

ad. 7

Prof. Krajewski sprostował, iż następna międzynarodowa Olimpiada Filozoficzna odbędzie się w Rumunii, omówił także stan przygotowań ze strony polskiej.

ad. 8

W związku z Międzynarodowym Kongresem Filozoficznym postanowiono poprzeć kandydaturę prof. Stróżewskiego i Krajewskiego jako delegatów PTF. ZG PTF udzieli także poparcia każdemu członkowi PTF w jego staraniach o dofinansowanie wyjazdu na Kongres.

**Porządek obrad Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego
w dniu 29.11.1997 roku**

1. Reorganizacja Biura KG OF
2. Sprawozdanie z działalności ZG PTF za 1997 rok
3. Sprawozdanie finansowe ZG PTF za 1997 rok
  - a) sprawy finansowe KG OF
4. Omówienie planów na 1998 r.
5. Ustalenie terminu i propozycje ZG PTF na WZD.
6. Sprawy członkowskie.

- 7. Sprawy różne
- 8. Wolne wnioski

**Lista obecności członków Zarządu Głównego
Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w dniu 29.11.1997 roku**

Przewodniczący: prof. dr hab. Władysław Stróżewski – obecny
Zastępca Przewodniczącego: prof. dr hab. Władysław Krajewski – obecny
Sekretarz: prof. dr hab. Barbara Markiewicz – obecny
Skarbnik: prof. dr hab. Jacek J. Jadacki – obecny
Członkowie Prezydium: prof. dr hab. Leon Gumański
                                  prof. dr hab. Ryszard Panasiuk – obecny
                                  prof. dr hab. Adam Węgrzecki
Zastępcy Członków Prezydium: prof. dr hab. Witold Marciszewski
  prof. dr hab. Jadwiga Mizińska
  prof. dr hab. Andrzej Póltawski

Główna Komisja Rewizyjna:
prof. dr hab. Jan Garewicz
prof. dr hab. Ryszard Jadczak
dr Michał Woroniecki
mgr Zygmunt Simbierowicz

**Uchwała Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego
dotycząca organizacji Biura Olimpiady Filozoficznej
przyjęta 29.11.1997 roku**

Od października 1998 r. nastąpiło instytucjonalne ujednoczenie, poprzez wspólny Regon, Biura Olimpiady Filozoficznej i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. W celu ułatwienia wspólnej działalności administracyjno-księgowej i usprawnienia funkcjonowania Biura OF, Zarząd Główny PTF uchwała przeprowadzenie następujących zmian:

1) W miejsce dotychczasowego stanowiska Kierownika Olimpiady powołać stanowisko **Kierownika Biura Olimpiady Filozoficznej**, w wymiarze 1/2 etatu. W jego kompetencji znajdują się sprawy finansowe i osobowe OF, nadzór nad pracą biura, przygotowanie planów finansowych, sporządzanie umów, organizacja i obsługa administracyjna biura; jest bezpośrednim przełożonym księgowej OF i sekretarki; podległość służbowa: Przewodniczący KG OF,

2) W celu zapewnienia bliższej współpracy i pomocy Komitetom Okręgowym powołać stanowisko, w wymiarze 1/2 etatu, **specjalisty do spraw koordynacji współpracy z Komitetami Okręgowymi**.

W jego kompetencji znajdują się sprawy związane z wyszukiwaniem i przyjmowaniem do pracy Sekretarzy Komitetów Okręgowych, pomoc w zorganizowaniu pracy ich Biur, współpraca merytoryczna w przygotowaniu etapów szkolnych i okręgowych. Podległość służbowa: Przewodniczący KG OF.

3) W miejsce zastępcy Kierownika Olimpiady Filozoficznej powołać stanowisko, w wysokości 1/2 etatu, **zastępcy Sekretarza Naukowego OF**. W jego kompetencjach znajdzie się zbieranie materiałów, organizacja pracy redakcji i czuwanie nad procesem wydawania „Biuletynu OF”, podległość służbowa: Sekretarz Naukowy OF.

Po dokonanych zmianach struktura organizacyjna PTF i Olimpiady Filozoficznej przedstawia się następująco:

Oddziały PTF – Zarząd Główny PTF powołuje:

Komitet Główny OF – wybiera:

– Przewodniczącego KG OF oraz Prezydium w składzie:

- 1) 2-3 wice przewodniczących
- 2) sekretarza naukowego (równocześnie pracownik Biura 1/2 etatu)

Komitet Główny OF – powołuje:

– Kierownika Biura (1/2 etatu)

Przewodniczący KG OF zatrudnia pracowników Biura:

1. Kierownika Biura (1/2 etatu)
  - 1.2. Księgową (1/2 etatu)
  - 1.3. Sekretarkę (cały etat, jednocześnie sekretarka ZG PTF)
2. Specjalista do spraw koordynacji prac Komitetów Okręgowych (1/2 etatu)
  - 3.1. Sekretarza naukowego (1/2 etatu)
  - 3.2. Zastępcę sekretarza naukowego (1/2 etatu)

Podział kompetencji i zasady podległości:

1. Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Filozoficznego po konsultacji z Oddziałami PTF powołuje Komitet Główny Olimpiady Filozoficznej

2. Na plenarnym zebraniu Komitet Główny Olimpiady Filozoficznej ze swego grona, w głosowaniu tajnym, wybiera Przewodniczącego, 2-3 wiceprzewodniczących oraz sekretarza naukowego. Osoby te tworzą Prezydium KG OF działające między plenarnymi zebraniem KG OF.

Na wniosek Przewodniczącego OF Komitet Główny powołuje Kierownika Biura OF.

3. **Przewodniczący** sprawuje kontrolę nad całością działalności merytorycznej i organizacyjnej OF; w jego gestii są także sprawy personalne – mianuje pracowników z wyboru, przyjmuje do pracy pozostałych; jest członkiem redakcji Biuletynu OF.

1-wiceprzewodniczący reprezentuje na bieżąco patrona Olimpiady (PTF), zajmuje się kontaktami z innymi instytucjami takimi jak: KNF, IFiS PAN, wyższymi uczelniami itp.; jest członkiem redakcji Biuletynu OF.

2-wiceprzewodniczący jest odpowiedzialny za sprawy organizacyjne OF, sprawuje pieczę nad sprawami finansowymi i kontaktami z MRN.

Sekretarz naukowy zajmuje się sprawami merytorycznymi zawodów Olimpiady oraz stroną naukową Biuletynu OF (1/2 etatu). Jest członkiem redakcji Biuletynu OF. Na jego wniosek Przewodniczący KG OF przyjmuje do pracy jego zastępcę. Zastępca podlega służbowo sekretarzowi naukowemu, on także określa zakres jego obowiązków.

Kierownik Biura Olimpiady Filozoficznej zajmuje się organizacyjnymi i administracyjnymi aspektami spraw finansowych i osobowych Biura OF, nadzoruje pracę biura, przygotowuje plany finansowe, podlega mu bezpośrednio **księgowa i sekretarka OF**.

Specjalista do spraw koordynacji współpracy z Komitetami Okręgowymi zajmuje się pozyskiwaniem do pracy Sekretarzy Komitetów Okręgowych, pomocą w zorganizowaniu pracy ich Biur, współpracą merytoryczną w przygotowaniu etapów szkolnych i okręgowych.

Szczegółowe zakresy obowiązków pracowników powinno przygotowywać Prezydium KG OF przy współpracy Kierownika Biura OF.

W związku z reorganizacją biura Przewodniczący KG OF przygotowuje (po konsultacji z prawnikiem) wymówienie warunków pracy dotychczasowemu Kierownikowi Olimpiady oraz jego Zastępcy – 3 miesięczne.

W najbliższym czasie powinno zostać zwołane Plenarne Zebranie Komitetu Głównego Olimpiady Filozoficznej w celu zapoznania się z proponowanymi zmianami oraz powołania Kierownika Biura a także dokonania stosownych zmian w Regulaminie Olimpiady.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI ODDZIAŁU GDAŃSKIEGO PTF W 1997 ROKU

W roku 1997 odbyło się 7 posiedzeń naukowych Oddziału. Wykaz wygłoszonych odczytów w załączeniu.

Walne Zgromadzenie Członków OG PTF, które odbyło się 21.01.97 podjęło 2 Uchwały i 1 Oświadczenie:

1. Uchwała w sprawie wydania „Słownika filozoficznego” prof. Zygmunta Zawirskiego.
2. Uchwała w sprawie decyzji Walnego Zgromadzenia PTF z roku 1994 przedłużającego kadencję ZG PTF z 3 lat do lat 4 oraz zezwalającej na takie przedłużenie kadencji Zarządom poszczególnych Oddziałów PTF.

3. Oświadczenie w sprawie zdjęcia audycji telewizyjnej pt. „Rewizja nadzwyczajna”.

Dnia 14.04.97 odbyło się Nadzwyczajne Walne Zgromadzenie Członków OG PTF, na którym podjęto Uchwałę w sprawie budowy w Gdańsku pomnika A. Schopenhauera i zorganizowania polsko-niemieckiej sesji naukowej w sto czterdziestą rocznicę śmierci filozofa przypadającą na rok 2000.

Zgromadzenie przyjęło wnioski w sprawie podjęcia starań o nadanie prof. Irenie Szumilewicz tytułu doktora h.c. UG a także wnioski o nadanie godności Honorowego Członka PTF profesorom: Irenie Szumilewicz, Leszkowi Kołakowskiemu i Bogusławowi Wolniewiczowi.

Przeprowadzono także dyskusję nad podstawami programowymi edukacji filozoficznej w szkole podst. i średniej opracowanymi przez MEN. Z braku możliwości wypracowania jednolitego stanowiska Oddziału przesłano do ZG PTF protokół wypowiedzi.

W okresie sprawozdawczym Zarząd odbył 3 posiedzenia, na których omawiano sprawy związane z działalnością Oddziału.

W dniu 1.01.1997 Oddział liczył 107 członków. W ciągu roku przyjęto 5 osób. Aktualnie Oddział liczy 112 członków, w tym 36 kobiet.

Przewodniczący Oddziału
doc. dr Marian Pyrz

Odczyty wygłoszone w Oddziale Gdańskim PTF w 1997 roku

1. 24 II – prof. dr hab. Stanisław Dąbrowski (OG PTF) – „Hamlet i Don Kichote czyli: przekonania czy dociekania (esej na marginesie książki A. Walickiego)”.
2. 10 III – dr Danuta Kreft (UG) – „Filozofia i filozofowanie w ujęciu Szkoły Lubelskiej”.
3. 28 IV – doc. dr Marian Pyrz (UG) – „Filozofia uchwalonej konstytucji i socjotechnika jej propagowania”.
4. 12 V – dr Anna Borowicz (UG) – „Nawiązanie do filozofii analitycznej i jej krytyka w „Obecności mitu” Leszka Kołakowskiego”.
5. 9 VI – mgr Mikołaj Walczyk (OG PTF) – „Platon a idea totalitaryzmu”.
6. 27 X – prof. dr hab. Tadeusz Linkner (UG) – „Bronisław Trentowski o słowiańskiej mitologii”.
7. 24 XI – mgr Zbigniew Dymarski (OG PTF) – „Filozofia diabła” Leszka Kołakowskiego”.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI KATOWICKIEGO ODDZIAŁU PTF ZA ROK 1997

W roku 1997 Katowicki Oddział PTF prowadził działalność odczytową na zebraniach organizowanych w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Śląskiego.

Zorganizowano 11 zebrań odczytowych, na których referaty wygłosiły następujące osoby:

- Prof. Józef Bańka (U.ŚL.): Recentywizm a dekonstrukcja sensu w gramatologii J. Derridy.
- Prof. A. Zachariasz (WSP Rzeszów): Filozofia wobec pojęcia prawdy: poznawczy czy emotywny charakter prawdy filozoficznej.
- Prof. Józef Kosian (U.Wroc.): Spór wokół relacji rozum a uczucie.
- Prof. Andrzej Kiepas (U. Śl.): Nauka i technika w obliczu ryzyka ekologicznego.
- Dr S. Blandzi (PAN War.): U źródeł eidetyki Platona.
- Dr G. Mitrowski (U. Śl.): Sens a znaczenie pojęć *być* i *istnieć*.
- Dr. K. Pawłowski (U. Śl.): Rola aporii w uspojnianiu rozumu uczuć i woli.
- Dr M. Popczyk (U. Śl.): Ekosztuka a ekoestetyka.
- Dr. M. Niemczuk (U. Śl.): Homo sapiens i homo demens.
- Mgr D. Olesiński (U. Śl.): Jedno Plotyna a Absolut Arystotelesa.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI KRAKOWSKIEGO ODDZIAŁU PTF W ROKU 1997

W końcu roku 1996 Krakowski Oddział PTF liczył 128 członków. W następnym roku liczba członków zwiększyła się o 12 osób. Do grona członków Oddziału Krakowskiego (bez Koła PTF w Cieszynie) przyjęto 4 osoby. O 8 osób powiększyło się Koło PTF w Cieszynie, działające przy Oddziale Krakowskim.

W roku sprawozdawczym odbyło się w Krakowie 5 ogólnych posiedzeń naukowych, na których odczyty wygłosili:

20.01.1997 – Doc. dr hab. Karol Tarnowski: „Wolność a wiara”.

07.03.1997 – Dyskusja nad odczytem doc. dr hab. Karola Tarnowskiego „Wolność a wiara”.

07.04.1997 – Dr Janina Makota: „O sprawiedliwości”.

01.12.1997 – Prof. dr hab. Jan Woleński: „Przeciw postmodernizmowi”, cz. I.

08.12.1997 – Prof. dr hab. Jan Woleński: „Przeciw postmodernizmowi”, cz. II.

Swoją działalność kontynuował Zespół Metodologii i Teorii Poznania im. Izydory Dąmbskiej. Odbyło się 6 zebrań naukowych Zespołu, na których odczy-

ty wygłosili:

20.01.1997 – Adam Grobler: „Istnienie a luki prawdziwościowe”.

24.03.1997 – Tadeusz Czarnecki: „Wittgenstein o kategorii zdania gramatycznego”.

26.05.1997 – Andrzej Zabłudowski: „Davidson o zdarzeniach mentalnych”.

02.06.1997 – Jerzy Perzanowski: „Semantyka kombinacyjna”.

20.10.1997 – Władysław Stróżewski: „Co to jest istnienie”.

17.11.1997 – Jan Kajetan Młynarski: „Krytyka metafizyki apofatycznej”.

Koło PTF w Cieszynie zorganizowało 5 zebrań naukowych, na których odczyty wygłosili:

29.01.1997 – Mgr Marek Rembierz: „Filozof wobec historii i tajemnicy. O filozoficznych założeniach i poszukiwaniach Profesora Swieżawskiego”.

26.02.1997 – Dr Wojciech Morszczyński: „Błędny fałsz. Nihilizm Kartezjusza”.

19.03.1997 – Mgr Grzegorz Trela: „Analiza formalna w aksjologii”.

25.06.1997 – Mgr Marek Rembierz: „Widzieć jasno – widzieć wyraźnie. Z dziejów interpretacji kartezjańskiej idei jasności”.

13.11.1997 – Mgr Marek Rembierz: „Argumentacja a obrazowość. O źródłach i zasadach myśli filozoficznej”.

Koło PTF w Cieszynie było również współorganizatorem konferencji nt. „Prawda w nauce, filozofii i sztuce” (Cieszyn, 5-6.12.1997).

Ogółem w Krakowskim Oddziale PTF odbyło się 16 zebrań naukowych.

W roku sprawozdawczym została opracowana przez Leszka Kusaka i Adama Węgrzeckiego historia towarzystw filozoficznych w Krakowie, obejmująca lata 1909-1996.

Odbyły się 2 zebrania Zarządu Oddziału.

Sekretarz
Dr Leszek Kusak

Przewodniczący
Prof. dr hab. Adam Węgrzecki

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI ZARZĄDU LUBELSKIEGO ODDZIAŁU PTF ZA ROK 1997

1. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału Lubelskiego PTF odbył jedno zebranie.

2. Ogólna charakterystyka prac Lubelskiego Oddziału PTF: Od czasu powstania w Instytucie Filozofii UMCS Studium Doktoranckiego LO PTF nastawiony jest na włączenie i zaangażowanie do prac Oddziału doktorantów. Niemal

wszyscy (ok. 15 osób) doktoranci (niektórzy są już pracownikami Wydziału) wstąpili do PTF. Dwie osoby, mgr Halina Rarot i mgr Andrzej Kapusta, przygotowali w ramach ogólnopolskiego programu opracowanie historii LO PTF. Wyraźną tendencją LO PTF jest podejmowanie prób, by sprostać potrzebom obcowania z filozofią młodszej generacji uczestników życia uniwersyteckiego oraz podejmowania prób przekazania tradycji filozoficznej własnego środowiska. Planuje się prezentację dorobku profesorów Instytutu Filozofii UMCS i przedstawienie go w formie publikacji. (Plan pracy Oddziału Lubelskiego PTF na rok 1998 – w załączeniu).

3. Oddział Lubelski PTF w okresie sprawozdawczym prowadził działalność dwutorową: jedną formę stanowiły tradycyjne publiczne odczyty i dyskusje panelowe, drugą zaś, bardziej aktywną formą były seminaria i warsztaty. W roku 1996 zorganizowano 6 odczytów naukowych (3 prelegentów było spoza Lublina). PTF uczestniczył w przygotowaniu i przeprowadzeniu dyskusji panelowej na temat kryzysu kultury i wartości – „Bo ja jestem, proszę pana, na zakręcie” podczas „Zdarzeń” (maj 1997) – imprezy artystyczno-kulturalnej studentów Wydziału Filozofii i Socjologii UMCS. Zapis dyskusji, w której wzięło udział 10 osób znajduje się w piśmie „Zero Piętnaście. Dictum” 1997, nr 1. (Wykaz wszystkich odczytów wygłoszonych w okresie sprawozdawczym – w załączeniu).

4. Prowadzone były, realizowane od lat przez Panią prof. J. Mizińską, spotkania z młodzieżą studencką i licealną w formie „Warsztatów Filozoficznych”. W roku sprawozdawczym odbyły się Warsztaty Mazurskie w Węgorzewie (Węgorzewo, 10-13 września 1997) na temat: „Różne aspekty problemu tożsamości” z udziałem doktorantów i studentów filozofii oraz filologii. Wygłoszono 7 referatów. W dniach 21-22 listopada 1997 r. w ramach Warsztatów odbyły się Zaduszki Filozoficzne, na których wygłoszono 8 referatów. (Spis wszystkich referatów w załączeniu).

5. Od sześciu lat trwa ścisła współpraca LO PTF z Warsztatami założonymi i prowadzonymi przez prof. J. Mizińską. Raz w tygodniu odbywają się spotkania z młodzieżą z różnych wydziałów i kierunków studiów na tematy filozoficzne. Warsztaty prowadzą ewidencję swoich uczestników oraz gromadzą archiwum, zawierające materiały ze spotkań. W ramach Warsztatów powstał zerowy numer pisma „Zero Piętnaście”, które jest obecnie przyjęte i kontynuowane przez Forum Młodych Filozofów.

6. Pod auspicjami LO PTF studenci i doktoranci Wydziału Filozofii i Socjologii UMCS przygotowali pracę zbiorową, będącą efektem obu spotkań „Warsztatów” pt. „Tożsamość człowieka wobec życia i śmierci” (ok. 20 ark.). Po opracowaniu będzie ona wydana jako zbiór siódmy „Lubelskich Odczytów Filozoficznych” pt. „Dialog kultur” pod redakcją Pawła Bytniewskiego i Jadwigi Misińskiej.

6. OL PTF liczył w 1997 roku 79 członków, w tym 19 kobiet.

7. Wielu członków OL PTF zalega ze składkami. Niestety problem ten nie został rozwiązany w roku sprawozdawczym (w załączeniu lista osób nie płacących składki).

Prezes OL PTF
prof. dr hab. Jadwiga Mizińska

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI ODDZIAŁU ŁÓDZKIEGO PTF W 1997 ROKU

Oddział Łódzki Polskiego Towarzystwa Filozoficznego liczył w dniu 10 stycznia 1998 roku 45 członków (w tym 13 kobiet). W minionym roku odeszła z naszych szeregów niezwykle zasłużona dla naszego Towarzystwa dr Jadwiga Cieszewska. Wnioski o przyjęcie w szeregi PTF złożyły 3 osoby. W okresie sprawozdawczym odbyło się 5 spotkań Zarządu Oddziału na których podejmowano problemy organizacyjne oraz programowe. Nadto Zarząd w niepełnym składzie spotkał się *ad hoc* dla omawiania spraw bieżących.

W okresie sprawozdawczym zorganizowano 9 posiedzeń Oddziału, na których wygłoszono 6 odczytów, zaś pozostałe 3 spotkania miały charakter dyskusyjny bądź promocyjny.

Wykaz odczytów

- 7 I 1997 – Dr Ryszard Kleszcz, Dorobek OŁ PTF w okresie 40-tu lat działalności (1956-1995)
- 26 1997 – Dr Krzysztof Matuszewski, Pasja według Sade'a.
- 9 IV 1997 – Dyskusja nad książką Andrzeja Walickiego „Marksizm i skok do królestwa wolności”. Wprowadzenie Prof. Marek Styczyński, Mgr Bogusław Maryniak.
- 23 IV 1997 – Prof. Hiroakira Ono (Japonia), An algebraic approach to logic without contraction.
- 23 IV 1997 – Dr Marek Gensler, Główne nurty myśli franciszkańskiej w średniowieczu.
- 07 V 1997 – Dr Joanna Sowa, Czy *Lizys* jest dialogiem o przyjaźni?
- 14 V 1997 – Mgr Marek J. Minakowski, Kto był pierwszym logikiem?
- 21 V 1997 – Spotkanie z Arturem Przybysławskim poświęcone promocji przetłumaczonej przez niego książki, Thomasa de Quincey'a „Ostatnie dni Immanuela Kanta”.

21 VI 1997 – Dyskusja nad książką Allan Blooma „Umysł otwarty”. Wprowadzenie: Dr hab. Marek Kozłowski, Dr Marek Rosiak.

Jedno spotkanie było zorganizowane we współpracy z Katedrą Logiki i Metodologii Nauk UŁ, jedno zaś we współpracy ze Studenckim Kołem Naukowym.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI OLSZTYŃSKIEGO ODDZIAŁU PTF ZA ROK 1997

Liczba odbytych zebrań: 4 zebrania naukowe

1. Prof. Józef Niżnik (IFiS PAN), „Klub Rzymski. Filozofia. Problemy globalne” – 24.04.1997

2. Prof. Walery L. Obuchow (UA Sankt-Petersburg), „Problem jaźni i duszy we współczesnej filozofii” – 16.05.1997

3. Doc. Hermann Benthin (Berliński Wolny Uniwersytet), „Człowiek we współczesnej niemieckiej gospodarce rynkowej” – 5.09.1997

4. Prof. Jacek Migasiński (IF UW), „Spory o dziedzictwo kartezjańskie” – 5.11.1997.

Liczba członków oddziału: na początku roku 1997 – 27, w tym kobiet – 10, na koniec roku 1997 – j.w.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI POZNAŃSKIEGO ODDZIAŁU PTF ZA ROK 1997

Działalność naszego Oddziału przebiegała w br. zgodnie z wypracowanymi na początku roku zamierzeniami. Oddział Poznański PTF liczył na początku 1997 roku 79 osób. W trakcie roku trzy osoby zostały wykluczone, a dwie wystąpiły. Jednocześnie przyjęto w poczet członków PTF osiem osób. Oddział Poznański PTF liczył więc w dniu 1 I 1998 roku 82 członków (w tym 20 kobiet).

Zarząd Oddziału zbierał się 17 razy. Odbyło się 8 zebrań naukowych, podczas których wygłoszono następujące odczyty:

1. 6 I 1997: Prof. Jan Woleński (Uniwersytet Jagielloński), *Logika i determinizm*.

2. 7 I 1997: Prof. Jerzy Perzanowski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), *Mroczny Platon (O ideach) Kulturowe pojmowanie sztuki*.

3. 27 I 1997: Prof. Teresa Grabińska (Politechnika Wrocławska), *Rola warunków idealizujących w modelu teoretycznym*.

4. 10 III 1997: Prof. Andrzej Póltawski (Uniwersytet Jagielloński), *Fenomenologia a status moralności*.

5. 17 III 1997: Prof. Wolfgang Welsch (Hamburg University), *Rationality and Reason Today*.

6. 17 III 1997: Prof. Dagfinn Føllesdal (Oslo University), *Meaning and Experience* (przy współudziale Instytutu Filozofii UAM).

7. 25 XI 1997: Prof. Hayden White (Berkeley University), *The Many Faces of Scientism and Destiny of Philosophy. The Consideration Between Vien and Lwów*.

8. 15 XII 1997: Prof. Francesco Coniglione (Catania University), *The Many Faces of Scientism and Destiny of Philosophy. The Consideration between Vien and Lwów*.

Ponadto Zarząd OP PTF współorganizował dwie konferencje:

1. 27 II 1997: *Istnienie jako metafora. Analiza książki Andrzeja Falkiewicza*, podczas której wygłoszono 7 referatów (konferencję zorganizowano przy współudziale Zakładu Epistemologii IF UAM):

Sergiusz Sterna-Wachowiak, *Wyspa Robinsona? O męstwie filozofii Andrzeja Falkiewicza na widok istnienia i metafory*.

Prof. Jan Such, *Czy możliwa jest hierarchia gatunków wiedzy ludzkiej*

Prof. Leszek Nowak, *Ontologia istnień i zagadka punktu wyjścia*

Dr hab Roman Kubicki, *Metaforyczne granice istnienia*

Prof. Anna Zeidler-Janiszewska, *Refleksje o kategorii pogranicza*

Dr hab. Andrzej Klawiter, *Charakterystyki podmiotowe a problem mości*

Prof. Ryszard Przybylski, *Z perspektywy człowieka dramatycznego*

2. 18 IV 1997: *Teoria i metoda w biologii ewolucyjnej*, podczas której wygłoszono 7 referatów (konferencję zorganizowano przy współudziale IF UAM):

Prof. Janusz Uchmański, *Ewolucja i teoria gier*

Prof. Jerzy Szwejkowski, *Mechanizm ewolucji. Spojrzenie genetyka*

Prof. Piotr Szmaja, *Ewolucja zasięgów roślin a optima zasięgowe*

Prof. Maria Kaczmarek, *Zmienność osobnicza a ewolucja struktur morfologicznych*

Dr hab. Andrzej Klawiter, *Teoria ewolucji a ewolucjonizm: od koncepcji biologicznej do megaparadygmatu naukowego*

Prof. Zdzisława Piątek, *Niektóre filozoficzne konsekwencje biologii ewolucyjnej*

Prof. Krzysztof Łastowski, *Lamarck i Darwin. U podstaw teorii ewolucji*

Załączamy kserokopie wspomnianych konferencji.

Obok działalności odczytowej Zarząd OP PTF sprawował opiekę nad uczestnikami Olimpiady Filozoficznej, przeprowadzając eliminacje okręgowe i fundując nagrody rzeczowe zwycięzcom. Z ramienia Zarządu OP PTF opiekę nad przebiegiem Olimpiady sprawował prof. dr hab. Paweł Zeidler, który miał wsparcie w osobach członków Komisji ds. Olimpiady Filozoficznej.

Sekretarz Oddziału Poznańskiego PTF
Dr Krzysztof Brzechczyn

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI SZCZECIŃSKIEGO ODDZIAŁU POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO W OKRESIE 01.01.1997-31.12.1997 R.

1. W roku 1997 odbyto w Szczecińskim Oddziale PTF 5 zebrań członków Zarządu i zorganizowano 2 wykłady dla członków PTF i innych zainteresowanych osób. Wykłady zostały wygłoszone przez nauczycieli akademickich zamieszkałych w Szczecinie, gdyż Oddział ze względu na małe możliwości finansowe nie mógł zapraszać do Szczecina gości z zewnątrz – dlatego też odbyto tylko dwa zebrania wykładowo-dyskusyjne.

2. Wykłady (z dyskusjami) wygłoszone w roku 1997:

20.01.97 – mgr Wojciech Krysztofiak: „Spór realizmu z idealizmem – nowe ujęcie”.

04.11.97 – prof. dr hab. Michał Hempoliński: „Czym jest a czym nie jest filozofia”.

3. W minionym roku 1997 członkowie Zarządu i Oddziału prowadzili ożywioną działalność dydaktyczną w ramach przygotowań uczniów szczecińskich szkół średnich do wojewódzkich i centralnych eliminacji Olimpiady Filozoficznej.

4. Liczba członków Oddziału Szczecińskiego PTF wynosiła na początku i na końcu 1997 r. 25 osób.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI TORUŃSKIEGO ODDZIAŁU POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO ZA ROK 1997

1. stycznia 1997 r. Oddział liczył 38 członków, w tym 3 kobiety. W roku 1996 wstąpiło do PTF dwóch członków. Skład Zarządu: przewodniczący – Prof. dr hab. Leon Gumański; sekretarz – Prof. dr hab. Ryszard Jadczyk; skarbnik –

Dr Cezary Gorzka.

Skład Komisji Rewizyjnej: przewodniczący – Wiesław Mincer; członkowie – Prof. dr hab. Włodzimierz Tyburski, Dr Andrzej Pietruszczak.

W roku 1997 odbyło się osiem posiedzeń naukowych, dwa posiedzenia Zarządu oraz Walne Zebranie Oddziału za rok 1996.

Posiedzenia naukowe w roku 1997:

9 stycznia – Doc. dr Stanisław Soldenhoff: *O współczesnych źródłach pesymizmu.*

20 marca – Prof. dr hab. Marian Grabowski: *Uczony „producentem” wiedzy czy poszukiwaczem prawdy?*

10 kwietnia – Prof. J.D.G. Evans (The Queen’s University of Belfast): *Platonic Arguments*

21 kwietnia – W 30. rocznicę śmierci Henryka Elzenberga (wspólnie z Komisją Filozoficzną TNT): Prof. dr hab. Ryszard Jadcak *Toruński okres w życiorysie naukowym H. Elzenberga*; Prof. dr hab. Ryszard Wiśniewski *H. Elzenberg wobec brytyjskiej metaetyki*; Prof. dr hab. Włodzimierz Tyburski *Z refleksji antropologicznych H. Elzenberga*; Dr Cezary Gorzka *Elzenbergowskie studia nad Leibnizem.*

8 maja – Prof. Kent Emery (University of Notre Dame): *Danys the Carthusian in the Context of Fifteenth-Century Thought.*

22 maja – Dr Adam Dubik: *Z badań nad kategorią oporu.*

14 listopada – Dr Jacek Migasiński: *Fenomenologia i historia. Teoretyczny przełom we francuskiej filozofii w połowie XX wieku*

4 grudnia – Mgr Andrzej Zieliński: *Metafilozofia Alfreda Northa Whiteheada.*

Prócz działalności odczytowej, wydawano kwartalnik „Ruch Filozoficzny”, współpracowano z Komisją Filozoficzną Towarzystwa Naukowego w Toruniu, prowadzono akcję zmierzającą do pozyskania nowych członków.

Przewodniczący Zarządu
Prof. dr hab. Leon Gumański

Sekretarz Zarządu
Prof. dr hab. Ryszard Jadcak

SPRAWOZDANIE ZARZĄDU ODDZIAŁU WARSZAWSKIEGO POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO ZA OKRES 17 XII 1996 – 15 XII 1997 R.

I. Zarząd Oddziału Warszawskiego PTF wybrany w dniu 11 XII 1995 r. na czteroletnią kadencję w okresie sprawozdawczym – będącym drugim rokiem kadencji – w składzie:

I. prof. dr hab. Joanna Górnicka-Kalinowska,

2. prof. dr hab. Andrzej Kasia,
3. prof. dr hab. Zofia Rosińska,
4. mgr Jan Siek,
5. dr Krzysztof Wrzesiński – sekretarz,
6. dr Jan Zubelewicz – skarbnik,
7. prof. dr hab. Karol Sauerland – przewodniczący Oddziału Warszawskiego PTF.

II. W okresie sprawozdawczym Zarządu Oddziału odbył trzy zebrania:

1. 06 I 1997 r. – opracowano i zatwierdzono plan zebrań naukowych na rok 1997;
2. 02 X 1997 r. – dokonano zmiany planów odczytów przewidzianych na okres jesienno-zimowy 1997 r. oraz określono wstępnie propozycje odczytów na okres styczeń-czerwiec 1998 r.;
3. 15 XII 1997 r. – podsumowano pracę zarządu w roku 1997.

III. W okresie sprawozdawczym odbyło się dziewięć zebrań naukowych zorganizowanych wyłącznie przez Oddział Warszawski PTF oraz trzy zebrania zorganizowane wspólnie z Polskim Towarzystwem Semiotycznym.

Zebrania naukowe poświęcone były – w zasadzie – prezentacji osiągnięć współczesnej filozofii polskiej.

1. w dniu 06 stycznia 1997 r. – prof. Arianna Betti (Uniwersytet Florencki) – wykład pt. „O prawdzie odwiecznej: Bolzano – Twardowski – Leśniewski”; obecnych uczestników – 25;
2. w dniu 24 stycznia 1997 r. odczyt prof. dr hab. Leon Koj pt. „O pojęciu autorytetu”; obecnych uczestników – 26;
3. w dniu 24 lutego 1997 r. odczyt dra Stanisława Krajewskiego pt. „Czy Goedel był maszyną?” obecnych uczestników – 20;
4. w dniu 17 marca 1997 r. dyskusja okrągłego stołu pt. „Ideologia wobec filozofii” w związku z książką prof. Józefa M. Bocheńskiego pt. „Lewica, religia, sowietologia” z udziałem prof. prof. J. Górnickiej-Kalinowskiej, B. Markiewicz, U. Schrade oraz autora opracowania wydania książki, dra J. Parysa; obecnych uczestników – 20;
5. w dniu 07 kwietnia 1997 r. dyskusja panelowa pt. „Filozofia polska dzisiaj” z udziałem prof. prof. S. Pieroga, L. Szczuckiego, R. Wójcickiego i K. Sauerlanda; obecnych uczestników – ok. 45;
6. w dniu 25 maja 1997 r. odczyt dra Marka Wichrowskiego pt. „Jakość versus świętość życia; eutanazja – in vitro – klonowanie”; obecnych uczestników – ok. 30;
7. w dniu 13 października 1997 r. odczyt dra Bohdana Pocięja na temat: „Bach i Leibniz; o symbolice muzycznej”; obecnych uczestników – 30;
8. w dniu 24 listopada 1997 r. odbyła się dyskusja w związku z książką prof. B. Skargi pt. „Tożsamość i różnica”, do której słowo wstępne wygłosili prof. Z. Rosińska i dr hab. J. Migasiński – obecnych uczestników – 23;

9. w dniu 15 grudnia 1997 r. odczyt prof. Andrzeja Zabłudowskiego pt. „Argument Davidsona na rzecz materializmu”.

Zebrania zorganizowane wspólnie z Polskim Towarzystwem Semiotycznym:

10. w dniu 07 listopada 1997 r. odczyt prof. Henryka Hiża pt. „Przesady filozofów”;
11. w dniu 14 listopada 1997 r. odczyt prof. Henryka Hiża pt. „Przesady lingwistów”;
12. w dniu 21 listopada 1997 r. odczyt prof. Henryka Hiża pt. „Przesady etyków”.

V. Wszystkim prelegentom w dniu dzisiejszym Zarządu Oddziału pragnie w imieniu PTF serdecznie podziękować za trud przygotowania prelekcji, zaś uczestnikom za obecność i udział w dyskusjach.

VI. Oddział Warszawski liczy aktualnie 246 członków.

Sekretarz Zarządu Oddziału Warszawskiego PTF
dr Krzysztof Wrzesiński

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI WROCŁAWSKIEGO ODDZIAŁU PTF ZA ROK 1997

I. W ramach cyklu „Autoprezentacje” odbyły się wykłady:

- 20.02.1997 – dr Adam Chmielewski: *Tomizm McIntyre'a*;
- 20.03.1997 – dr Maria Kostyszak: *Moc i przemoc myślenia filozoficznego – wokół Heideggera*;
- 17.04.1997 – mgr Janusz Jaskóła: *Światy możliwe – ujawnianie się ich sensu w dziejach filozofii*
- 28.04.1997 – prof. dr hab. Jerzy Perzanowski: *Medytacje pokartezjańskie. Wglądy i problemy*;
- 05.06.1997 – mgr Bogusław Paż: *Christian Wolff: metafizyka i ontologia*.

II. W całym roku kalendarzowym kontynuowała swoją działalność Wrocławska Wszechnica Filozoficzna, organizowana przy współudziale Sekcji Młodzieżowej naszego Oddziału PTF. Kierownikiem i autorem programu Wszechnicy jest dr Beata Sierocka, kierująca Sekcją Młodzieżową WO PTF. Głównym organizatorem Wszechnicy jest Międzywydziałowe Filozoficzno-Socjologiczne Studenckie Koło Naukowe, które otrzymało na prowadzenie Wszechnicy fundusze z Urzędu Miejskiego we Wrocławiu oraz z Ministerstwa

Edukacji Narodowej. Ze swej strony Sekcja Młodzieżowa OW PTF nie mogła się przyczynić do pozyskania funduszy na organizację Wszechnicy.

Słuchaczami Wszechnicy są uczniowie szkół średnich, studenci, osoby pracujące (w tym pracownicy naukowcy) oraz emeryci. Stała lista słuchaczy Wszechnicy obejmowała w roku akademickim 1996/97 ok. 90 nazwisk, a w roku akademickim 1997/98 ok. 60 osób.

W bieżącym roku kalendarzowym zostały wygłoszone w ramach Wszechnicy następujące wykłady:

- 07.01.1997 – dr Maria Kostyszak: *Sposoby bycia języka – „mowa”, „milczenie”, „gadanina”. Wokół § 44 „Bycia i czasu” Martina Heideggera – cz. I*; dr Krzysztof Szlachcic: *Wielkie spory filozoficzne – cz. I*;
- 14.01.1997 – dr Maria Kostyszak: *Sposoby bycia języka – „mowa”, „milczenie”, „gadanina”. Wokół § 44 „Bycia i czasu” Martina Heideggera – cz. II*; dr Krzysztof Szlachcic: *Wielkie spory filozoficzne – cz. II*;
- 21.01.1997 – dr Maria Kostyszak: *Sposoby bycia języka – „mowa”, „milczenie”, „gadanina”. Wokół § 44 „Bycia i czasu” Martina Heideggera – cz. III*; mgr Stanisław Graziowski: *Buddyjska koncepcja umysłu. Wprowadzenie do filozofii buddyjskiej*;
- 11.02.1997 – prof. dr hab. Jerzy Krakowski: *Kartezjański paradygmat racjonalności – cz. I*; dr Adam Chmielewski: *Relatywizm: nadzieja czy zagrożenie. Filozofia i religia wobec relatywizmu*.
- 18.02.1997 – prof. dr hab. Jerzy Krakowski: *Kartezjański paradygmat racjonalności – cz. II*; dr Maria Kostyszak: *Czas – koncepcje Arystotelesa, Kanta i Heideggera – cz. I*;
- 25.02.1997 – mgr Marcin Salinger: *Analiza filozoficzna w filozofii. Konsekwencje filozoficzne twierdzeń Gödla – cz. I*; dr Maria Kostyszak: *Czas – koncepcje Arystotelesa, Kanta i Heideggera – cz. II*;
- 4.03.1997 – mgr Marcin Salinger: *Analiza filozoficzna w filozofii. Konsekwencje filozoficzne twierdzeń Gödla – cz. II*; dr Maria Kostyszak: *Czas – koncepcje Arystotelesa, Kanta i Heideggera – cz. III*;
- 11.03.1997 – dr Andrzej Orzechowski: *O czym mówili starożytni filozofowie chińscy*; dr Artur Jeziorowski: *Dzieje wierzeń religijnych – cz. I*;
- 18.03.1997 – dr Beata Sierocka: *Ironia, wątpliwość, dystans. Filozoficzny projekt krytycznego rozumu*; dr Artur Jeziorowski: *Dzieje wierzeń religijnych – cz. II*;
- 25.03.1997 – dr Mirosław Żarowski: *Dlaczego istnieje raczej coś niż nic? Przegląd głównych zagadnień metafizyki na podstawie źródeł antycznych (presokratycy, Platon, Arystoteles) – cz. I*; dr Piotr Dehnel: *Moderнизм i postmodernizm w filozofii współczesnej – cz. I*;
- 08.04.1997 – dr Mirosław Żarowski: *Dlaczego istnieje raczej coś niż nic? Przegląd głównych zagadnień metafizyki na podstawie źródeł antycznych*

- (presokratycy, Platon, Arystoteles) – cz. II; dr Piotr Dehnel: *Modernizm i postmodernizm w filozofii współczesnej* – cz. II;
- 15.04.1997 – dr Mirosław Żarowski: *Dlaczego istnieje raczej coś niż nic? Przegląd głównych zagadnień metafizyki na podstawie źródeł antycznych (presokratycy, Platon, Arystoteles)* – cz. III; dr Piotr Dehnel: *Modernizm i postmodernizm w filozofii współczesnej* – cz. III;
- 22.04.1997 – dr Mirosław Żarowski: *Dlaczego istnieje raczej coś niż nic? Przegląd głównych zagadnień metafizyki na podstawie źródeł antycznych (presokratycy, Platon, Arystoteles)* – cz. IV; dr Piotr Dehnel: *Modernizm i postmodernizm w filozofii współczesnej* – cz. IV;
- 29.04.1997 – dr Mirosław Żarowski: *Dlaczego istnieje raczej coś niż nic? Przegląd głównych zagadnień metafizyki na podstawie źródeł antycznych (presokratycy, Platon, Arystoteles)* – cz. V; dr Piotr Dehnel: *Modernizm i postmodernizm w filozofii współczesnej* – cz. V;
- 06.05.1997 – dr Artur Jeziorowski: *Idee filozoficzne w perspektywie dziejów literatury* – cz. I; dr Wojciech Ostrowski: *Odczarowanie świata? Wokół nowożytnego projektu relacji człowiek – przyroda* – cz. I;
- 13.05.1997 – dr Artur Jeziorowski: *Idee filozoficzne w perspektywie dziejów literatury* – cz. II; dr Wojciech Ostrowski: *Odczarowanie świata? Wokół nowożytnego projektu relacji człowiek – przyroda* – cz. II;
- 20.05.1997 – dr Artur Jeziorowski: *Idee filozoficzne w perspektywie dziejów literatury* – cz. III; dr Wojciech Ostrowski: *Odczarowanie świata? Wokół nowożytnego projektu relacji człowiek – przyroda* – cz. III;
- 27.05.1997 – dr Artur Jeziorowski: *Idee filozoficzne w perspektywie dziejów literatury* – cz. IV; dr Wojciech Ostrowski: *Odczarowanie świata? Wokół nowożytnego projektu relacji człowiek – przyroda* – cz. IV;
- 3.06.1997 – dr Artur Jeziorowski: *Idee filozoficzne w perspektywie dziejów literatury* – cz. V; dr Wojciech Ostrowski: *Odczarowanie świata? Wokół nowożytnego projektu relacji człowiek – przyroda* – cz. V;

W nowym roku akademickim (1997/98) powtarzany jest cykl wykładów z roku poprzedniego (w nieco zmienionej formie). Od października do koca grudnia 1997 wygłoszono następujące wykłady (każdy w wymiarze trzech godzin lekcyjnych):

- 23.10.1997 – dr Mirosław Żarowski: *Historia filozofii starożytnej* – cz. I;
- 30.10.1997 – dr Mirosław Żarowski: *Historia filozofii starożytnej* – cz. II;
- 06.11.1997 – dr Artur Jeziorowski: *Historia filozofii nowożytnej* – cz. I;
- 13.11.1997 – dr Artur Jeziorowski: *Historia filozofii nowożytnej* – cz. II;
- 20.11.1997 – dr Beata Sierocka: *Historia filozofii współczesnej*;
- 27.11.1997 – dr Krzysztof Szlachcic: *Wielkie spory filozoficzne*;
- 04.12.1997 – dr Ilona Błocian: *Pojęcie nieświadomości u Junga*;
- 11.12.1997 – dr Piotr Dehnel: *Od transcendentalizmu do dekonstrukcji* – cz. I;

18.12.1997 – dr Piotr Dehnel: *Od transcendentalizmu do dekonstrukcji* – cz. II.

III. W ramach Wrocławskiej Wszechnicy filozoficznej odbywały się również wykłady Otwartego Forum, których słuchaczami były również osoby nie uczestniczące w bieżących zajęciach Wszechnicy. Na kolejnych wykładach bywało od stu do czterystu osób. W ramach Otwartego Forum zorganizowano w roku 1997 następujące wykłady:

19.02.1997 – ks. prof. Józef Tischner: *Naród, który nie walczył myślą*;

28.04.1997 – prof. dr hab. Marek Siemek: *LOGOS-POLIS: Nowoczesność wobec antycznych wzorców społecznego rozumu*;

11.06.1997 – prof. dr hab. Henryk Skolimowski: *Jakiej filozofii potrzebuje nowe milenium?*;

05.11.1997 – dr Karol Ślęczka: *Filozofia i psychologia buddyzmu*.

SPRAWOZDANIE SEKCJI ETYKI PTF ZA ROK 1997

1. Sekcja Etyki liczy 55 członków, w tym 37 osób to członkowie PTF, a pozostali to współpracownicy Sekcji.

2. W ramach Sekcji działa systematycznie Komisja Dydaktyki, którą tworzy grupa nauczycieli filozofii i etyki, kierowana przez dr Teresę Czechowską-Świtaj – doradcę metodycznego Warszawskiego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli i zarazem członka Zarządu Sekcji.

3. 8 marca 1997 roku Sekcja Etyki wspólnie z Warszawskim Ośrodkiem Doskonalenia Nauczycieli zorganizowała sesję naukową pt. „Pomoce dydaktyczne do nauczania etyki w szkole średniej”. W sesji wzięło udział 35 osób – nauczycieli warszawskich oraz pracowników naukowych UW, ATK, AWF w Warszawie, UMK w Toruniu, WAM w Łodzi, UMCS oraz CODN. Wprowadzenie do sesji, poświęcone problemom reformy szkolnej, przedstawił kurator warszawski – Włodzimierz Paszyński. Sesję prowadzili: dr Teresa Czechowska i dr Ryszard Banajski. Koszty organizacyjne i honoraria sfinansował WODN. Większość wygłoszonych referatów została opublikowana w biuletynie WODN.

4. W 1997 roku Sekcja Etyki partycypowała w organizacji kolejnej konferencji nt. zła, organizowanej przez UMK w Toruniu.

5. W roku sprawozdawczym odbyły się 2 zebrania Zarządu Sekcji Etyki, poświęcone m.in. marcowej sesji naukowej nt. podręczników etyki, udziałowi Sekcji w II Konferencji nt. etyki biznesu (20-21.11.1997 r.), przygotowaniu kolejnego numeru biuletynu SE i sprawom organizacyjnym.

6. W 1997 roku SE nie otrzymała żadnych środków z KBN.

Sekretarz Zarządu SE PTF
dr Ryszard Banajski

PLAN PRACY GDAŃSKIEGO ODDZIAŁU PTF NA ROK 1998

1. Prowadzenie wykładów i odczytów z różnych dyscyplin filozoficznych – przeciętnie raz w miesiącu.
2. Zorganizowanie sesji pt. „Wydarzenia marcowe a filozofia” – w 30 rocznicę marca 1968 roku.
3. Zorganizowanie konferencji naukowej na temat: „Współczesne spory historiozoficzne a filozofia dziejów Adama Mickiewicza” – w 200 rocznicę urodzin poety.
4. Przeprowadzenie dyskusji nad koncepcjami i planami uniwersyteckich studiów filozoficznych.
5. Spotkanie z autorką książki „Kacper w krainie filozofów” Ireną Bukowską w ramach cyklu „Edukacja filozoficzna młodzieży”. Spotkanie zorganizowane zostanie wspólnie z kołem filozoficznym Uniwersytetu Gdańskiego.
6. Przeprowadzenie dyskusji nad stanem i sytuacją w polskiej filozofii.

Powyższy plan ma charakter ramowy. Został on zaakceptowany na Walnym Zebraniu Oddziału PTF w Gdańsku dnia 20 stycznia 1998 r.

Zarząd Oddziału rozważył możliwość realizacji innych propozycji, jakie były zgłaszane w trakcie dyskusji nad powyższym planem pracy i ujęte zostały w protokóle zebrania.

Przewodniczący Oddziału Gdańskiego PTF
doc. dr Marian Pyrz

PLAN PRACY KRAKOWSKIEGO ODDZIAŁU PTF NA ROK 1998

1. Kontynuowanie regularnej działalności odczytowej.
2. Przygotowanie tomu prac Danuty Gierulanki.
3. Promowanie krakowskich autorów książek filozoficznych.
4. Zorganizowanie wspólnie z Zakładem Filozofii Wschodu Instytutu Filozofii UJ dwóch odczytów poświęconych kosmologii współczesnej.

Sekretarz
Dr Leszek Kusak

Przewodniczący
Prof. dr hab. Adam Węgrzycki

PLAN PRACY LUBELSKIEGO ODDZIAŁU PTF NA 1998 ROK

1. PTF OL zamierza zorganizować odczyty w dwu cyklach odczytowych:
  - a) Filozofia przyrody – pod kierunkiem dra Andrzeja Łukasika w ramach sekcji „Filozofia nauki”.
  - b) Filozofia człowieka – pod kierunkiem prof. Jadwigi Mizińskiej.
2. Kontynuowanie prac związanych z prezentacją problematyki doktorantów, członków Studium Doktoranckiego; opublikowanie zbioru referatów dotyczących problemu tożsamości.
3. Prace przygotowawcze związane z organizacją planowanej na rok 1999 konferencji: „Ukraina – Polska. Dialog kultur”.
  - opublikowanie tomu „Colloquia Communia” prezentującego współczesną filozofię ukraińską (tom złożony do druku);
  - wygłoszenie referatów na temat stereotypów literackich (Polacy w oczach Ukraińców, Ukraińcy w oczach Polaków), kwestia tożsamości narodowej itp.
  - zaproszenie z wykładami pracowników Akademii Mohylańsko-Ukraińskiej we współpracy z Władzami Instytutu Filozofii UMCS.
4. Konferencja: „Z problemów filozofii i historii medycyny” – organizują: lek. med. Andrzej Kapusta, lek. med. Tadeusz Kitliński, mgr Jarosław Sak.
5. Seminarium: „Filozofia umysłu. Problem przetwarzania informacji w umyśle” – organizują: dr Marek Hetmański, dr Zbysław Muszyński.
6. Prezentacja dorobku profesorów Instytutu Filozofii UMCS w związku z przygotowaniem przez Władze Instytutu pisma „Antrophos”, przedstawiającego kierunki i orientacje intelektualne filozofów z UMCS.
7. Zapraszanie z wykładami filozofów z kraju i z zagranicy (w miarę sprzyjających okoliczności).

Prezes OL PTF
Prof. dr hab. Jadwiga Mizińska

PLAN PRACY ŁÓDZKIEGO ODDZIAŁU PTF NA 1998 ROK

Oddział łódzki PTF zamierza kontynuować podstawowe formy dotychczasowej aktywności. Pragniemy więc podejmować działalność odczytową oraz organizować spotkania dyskusyjne. W szczególności zamierzamy kontynuować spotkania poświęcone dyskusjom nad wybranymi pozycjami najnowszej literatury z zakresu szeroko rozumianej filozofii. Działalność, o której mowa, zamie-

rzamy prowadzić w ścisłej współpracy z Katedrami Filozoficznymi UŁ. Pragniemy, aby w naszych spotkaniach uczestniczyli nie tylko nasi członkowie, ale i zainteresowani nimi przedstawiciele środowiska uniwersyteckiego. Sądzymy też, iż byłoby celowe zwiększenie udziału studentów filozofii w spotkaniach przez nas organizowanych. OŁ PTF zamierza też włączyć się czynnie we wszelkie obchody rocznicowe organizowane przez Katedry Filozoficzne.

Autobiogramy

LEON GUMAŃSKI

(Dane do roku 1984 włącznie są w „Ruchu Filozoficznym” t. XLI nr 4, 1984, s. 387–389). Dnia 11 IV 1986 r. Rada Państwa nadaje mu tytuł profesora zwyczajnego. Nadal pełni funkcję kierownika Katedry Logiki oraz kontynuuje pracę w WSP w Bydgoszczy (do 1991 r.). Po raz wtóry zostaje wybrany na stanowisko wiceprzewodniczącego Prezydium Komitetu Nauk Filozoficznych PAN (na kadencję 1987–1989). W ramach współpracy z Uniwersytetem Lipskim publikuje artykuły w tamtejszym czasopiśmie „Untersuchungen zur Logik und zur Methodologie” oraz współdziała w edycji książki *Nichtklassische Logik* (1988) jako jeden z autorów. Powołany też został w 1988 r. w skład Zespołu Redakcyjnego niemieckiej serii wydawniczej „Logica Nova” (Akademie Verlag, Berlin). W 1986 r. nawiązał współpracę z Uniwersytetem w Trondheim (Norwegia), której efektem było uczestnictwo w konferencjach, odczyty i wymiana publikacji. Do 1988 r. pełnił funkcję przewodniczącego Wydziału II Towarzystwa Naukowego w Toruniu i pozostaje nadal członkiem tego Wydziału. Aż do końca ukazywania się „Studiów Filozoficznych” był członkiem Rady Redakcyjnej tego pisma. Uczestniczył również w pracach Komitetu Redakcyjnego *Dzieł Wszystkich* Tadeusza Kotarbińskiego. W Polskim Towarzystwie Filozoficznym działa (od 1981 r.) jako członek Zarządu Głównego oraz przewodniczący Toruńskiego Oddziału, a także redaktor – organu PTF – „Ruchu Filozoficznego”. Szereg razy brał udział w konferencjach krajowych i zagranicznych oraz kongresach międzynarodowych. Wygłaszał odczyty za granicą: w Sofii (1985), Moskwie (1987), Lipsku (1988, 1991), Dreźnie (1988), Neuchâtel (1988), Oslo (1989), Trondheim (1989) i Jenie (1991). Zorganizował w Toruniu międzynarodowe sympozjum na temat zastosowań logiki (wrzesień 1987). Z końcem maja 1991 r. przeszedł na emeryturę, ale do 30 IX 1997 r. prowadził jeszcze działalność dydaktyczną na UMK na części etatu. Jako członek Komitetu Organizacyjnego i przewodniczący Komitetu Programowego bierze udział w VI Polskim Zjeździe Filozoficznym, który odbył się w Toruniu we wrześniu 1995 r. Uniwersytet Mikołaja Kopernika przyznał mu w 1987 r. okolicznościowy medal czterdziestolecia Uczelni (1945–1985) oraz w 1996 r. medal UMK „za zasługi dla rozwoju Uczelni”.

BIBLIOGRAFIA

a) Studia, rozprawy, artykuły

[1986] 1. *Entscheidbarkeit des engeren Prädikatenkalküls*, Untersuchungen zur Logik und zur Methodologie (3), Karl–Marx–Universität Leipzig, s. 9–14. 2. *Remarks*

on Cantor's Diagonal Method and Some related Topics, Untersuchungen zur Logik und zur Methodologie (3), Karl-Marx-Universität Leipzig, s. 15–23. [1988] 3. *Remarks on Cantor's Diagonal Method and Some Related Topics* (Rozszerzona wersja pracy z poz. 2), Types of Logical Systems and the Problem of Truth (Logic and Its Application), Bulgarian Academy of Science, Sofia, s. 45–56. 4. *Logika deontyczna czy logika norm?*, „Studia Filozoficzne”, nr 12 (277), s. 111–120. 5. *Ausgewählte Probleme der deontischen Logik*, Nichtklassische Logik. Eine Einführung. Hrsg. L. Kreiser, S. Gottwald, W. Stelzner, Akademie-Verlag, Berlin (rozdz. 5.4) s. 224–275. [1989] 6. *A New Approach to Realistic Epistemology*, Dialectica, Bienne, Vol. 43, Fasc. 1–2, s. 193–210. 7. *Deontic Logic or Logic of Norms?*, Ruch Filoz., t. XLVI, nr 1, s. 67–70. [1992] 8. *Logical and Semantical Antinomies*, Ruch Filozof., t. XLIX, nr 1, s. 21–30. [1993] 9. *W odpowiedzi Recenzentowi* (Polemika), Ruch Filoz., t. L, nr 1, s. 101–105. 10. *Frege-Kolloquium 1991*, Ruch Filoz., t. L, nr 2, s. 141–146. 11. *Logische und semantische Antinomien*, Philosophie und Logik. Frege-Kolloquien Jena 1989/1991, Walter de Gruyter, Berlin, s. 120–127. 12. *Być? Nie być? – Czy to pytania?*, Wartość bycia. Władysławowi Stróżewskiemu w darze, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Kraków-Warszawa, s. 263–273. [1994] 13. *Nowe ujęcie epistemologii realistycznej*, Nauka i język. Biblioteka Myśli Semiotycznej, Warszawa, s. 87–101. [1996] 14. *Garść uwag o definicjach*, W świecie znaków, Księga Pamiątkowa ku Czci Profesora Jerzego Pelca, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Warszawa, s. 135–144. [1997] 15. *Na drodze ku ideałowi uniwersytetu. Aspekt moralny*, Ruch Filoz., t. LIV, nr 1, s. 81–87. 16. *The Ideal University and Reality*, The Idea of the University, ed. by Jerzy Brzeziński and Leszek Nowak, Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities, Editions Rodopi B.V., Amsterdam-Atlanta, GA, s. 35–46.

b) Podręcznik

[1990] 1. *Wprowadzenie w logikę współczesną*. Wydanie drugie poprawione i rozszerzone, PWN, Warszawa, ss. 276.

c) Recenzje

[1986] 1. Jean-Louis Gardies – *Essai sur la logique des modalités*, „Ruch Filoz.”, t. XLI, nr 4, s. 370–371. [1988] 2. Henri Lauener – *Willard Orman Quine*, „Ruch Filoz.”, t. XLV, nr 3, s. 291–293. [1991] 3. I. Winchester, K. Blackwell (eds) – *Antinomies and Paradoxes*, „Ruch Filoz.”, t. XLVIII, nr 1, s. 60–62. [1992] 4. J. L. Gardies – *Le raisonnement par l'absurde*, „Ruch Filoz.”, t. XLIX, nr 1, s. 78–80. 5. J. Barwise, J. Etchemendy – *The Liar. An Essay on Truth and Circularity*, „Ruch Filoz.”, t. XLIX, nr 2, s. 190–192. [1995] 6. W. Marciszewski – *Logic from a Rhetorical Point of View*, „Ruch Filoz.”, t. LII, nr 3–4, s. 511–514.

d) Przekład

[1993] 1. J. McGraw – *Samotność. Dociekania filozoficzne*, „Ruch Filoz.”, t. L, nr 1, s. 50–58.

e) Inne opracowania

[1989] 1. *Tadeusz Czeżowski (1989–1981). filozof, profesor UMK*, Toruńscy twórcy nauki i kultury (1945–1985), pod red. M. Biskupa i A. Gizińskiego, PWN, Warszawa, Poznań – Toruń, s. 25–36. [1991] 2. *Tadeusz Czeżowski – sylwetka i zasługi*,

„Ruch Filoz.”, t. XLVIII, nr 1, s. 3–4.

f) Prace redaktorskie

[1988] 1. Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy, Studia z Nauk Społecznych, z. 9. [1991] 2. Acta Universitatis Nicolai Copernici. Logika I i II. [1992] 3. Acta Universitatis Nicolai Copernici. Logika III. [1985–1997] 4. „Ruch Filozoficzny”, t. XLII–LIV.

g) Materiały informacyjne

[1985–1997] 1. Wiadomości bieżące. „Ruch Filoz.”, każdy zeszyt.

MICHAŁ HELLER

Urodził się 12 marca 1936 r. w Tarnowie. Obecnie mieszka w Tarnowie (adres: ul. Powstańców Warszawy 13/94, 30–100 Tarnów. W roku 1966 uzyskał tytuł doktora filozofii, w roku 1969 – tytuł doktora habilitowanego filozofii, tytuł profesora zwyczajnego otrzymał w roku 1990. Pracuje na Wydziale Filozofii PAT w Krakowie. Członek Vatican Observatory (Rzym) i Papieskiej Akademii Nauk (Rzym). Pola działalności naukowej: fizyka relatywistyczna, kosmologia relatywistyczna, metody geometryczne w fizyce relatywistycznej, filozofia i historia nauki. Należy do następujących towarzystw naukowych: International Astronomical Union, International Society for General Relativity and Gravitation, European Physical Society, International Society for the Study of Time, Polskie Towarzystwo Fizyczne, Polskie Towarzystwo Astronomiczne i in. Pobytu naukowe m. in. na następujących uniwersytetach: Louvain, Liege, (Belgia), Oxford, Leicester, (Wlk. Brytania), Ruhr (Niemcy), Waszyngtonie, Tucson (USA).

BIBLIOGRAFIA

a) Książki

1. *Wobec Wszechświata*, Wyd. Znak, Kraków 1970. 2. *Spotkania z nauką*, Wyd. Znak, Kraków 1974. 3. *Początek świata*, Wyd. Znak, Kraków 1976. 4. M. Heller, M. Lubański, Sz. W. Ślaga, *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki – Wstęp do filozofii przyrody*, ATK, Warszawa 1980. 5. M. Heller, J. Życiński, *Wszechświat i Filozofia – Szkice z filozofii i historii nauki*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1980. 6. M. Heller, M. Lubański, Sz. W. Ślaga, *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki – Wstęp do filozofii przyrody*, ATK, Warszawa 1980 (drugie wydanie). 7. *Wszechświat i Słowo*, Wyd. Znak, Kraków 1981. 8. D. J. Raine, M. Heller, *The Science of Space-Time*, Pachart Publishing House, Tucson 1981. 9. *Encountering the Universe*, translated by A. Potocki, ed. by G. W. Collins, II, Pachart Publishing House, Tucson 1982. 10. M. Heller, J. Życiński, *Drogi myślących*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1983. 11. *Ewolucja kosmosu i kosmologii*, PWN, Warszawa 1983. 12. *Usprawiedliwienie Wszechświata*, Wyd. Znak, Kraków 1984. 13. *Ewolucja kosmosu i kosmologii*, PWN, Warszawa 1985 (drugie wydanie). 14. M. Heller, J. Życiński, *Drogi myślących*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1985 (drugie wydanie). 15. O. Godart and M. Heller, *Cosmology of Lemaitre*, Pachart Publishing House (History of Astronomy Series,

vol. 3), Tucson 1985. 16. *Questions to the Universe – Ten Lectures on the Foundations of Physics and Cosmology*, Pachart Publishing House, Tucson 1986. 17. *The World and the Word – Between Science and Religion*, Pachart Publishing House, Tucson 1986. 18. M. Heller, J. Życiński, *Wszechświat i filozofia – Szkice z filozofii i historii nauki*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1986 (drugie wydanie). 19. *Teoretyczne podstawy kosmologii*, PWN, Warszawa 1988. 20. M. Heller, J. Życiński (przy współpracy M. Głódź, J. Szczęsnego, J. Urbańca), *Wszechświat – maszyna czy myśl? Filozofia mechanicyzmu: powstanie – rozwój – upadek*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1988. 21. M. Heller, J. Życiński, *Dylematy ewolucji*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1990. 22. *Osobliwy Wszechświat – Wstęp do teorii klasycznej osobliwości kosmologicznej*, PWN, Warszawa 1991. 23. *Rozmowy w nocy – Rekolekcyjne zamyślenia o sobie i Wszechświecie*, Biblos, Tarnów 1991. 24. M. Heller, A. Czernin, *U istoków kosmologii: Fridman i Lemetr*, Izd. Znanie, Moskwa 1991. 25. *Filozofia świata*, Wyd. Znak, Kraków 1992. 26. *Nowa fizyka i nowa teologia*, Biblos, Tarnów 1992. 27. *Filozofia nauki – Wprowadzenie*, OBI, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1992. 28. *Theoretical Foundations of Cosmology – Introduction to the Global Structure of Space–Time*, World Scientific, Singapore–London 1992. 29. M. Heller, M. Lubański, Sz. Ślaga, *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki – Wstęp do filozofii przyrody*, ATK, Warszawa 1992 (wydanie trzecie, zmienione). 30. *Moralność myślenia*, Biblos, Tarnów 1993. 31. *Fizyka ruchu i czasoprzestrzeni*, PWN, Warszawa 1993. 32. *Kosmiczna przygoda Człowieka Mądrego*, Wyd. Znak, Kraków 1994. 33. *Wszechświat u schyłku stulecia*, Wyd. Znak, Kraków 1994. 34. *Wszechświat i Słowo*, Wyd. Znak, Kraków 1994 (wydanie drugie, uzupełnione). 35. *Usprawiedliwienie Wszechświata*, Wyd. Znak, Kraków 1995 (wydanie drugie, zmienione i rozszerzone). 36. *Wieczność – czas – kosmos*, Wyd. Znak, Kraków 1995. 37. *Szczęście w przestrzeniach Banacha*, Wyd. Znak, Kraków 1995. 38. *Nauka i wyobraźnia*, Wyd. Znak, Kraków 1995. 39. *Mechanika kwantowa dla filozofów*, OBI, Kraków – Biblos, Tarnów 1996. 40. M. Heller, J. Życiński, *Dylematy ewolucji*, Biblos, Tarnów 1996 (wydanie drugie, zmienione). 41. M. Heller, J. Życiński, *Wszechświat – maszyna czy myśl?*, Biblos, Tarnów (wydanie drugie, zmienione). 42. *Uchwycić przemijanie*, Wyd. Znak, Kraków 1996. 43. *The New Physics and a New Theology*, przekład: G. V. Coyne, S. Giovannini, T. M. Sierotowicz, Vatican Observatory Publications 1996.

b) Książki redagowane

1. *The Galileo Affair: A Meeting of Faith and Science, Proceedings of the Cracow Conference, 24 to 27 May 1984*, ed. by G.V. Coyne, M. Heller and J. Życiński, Specola Vaticana, Città del Vaticano 1985. 2. *The Expanding Universe: Lemaître's Unknown Manuscript*, Pachart Publishing House (History of Astronomy Series, vol. 2.), ed. by M. Heller and O. Godart, Tucson 1985. 3. *Filozofować w kontekście nauki*, red. M. Heller, A. Michalik, J. Życiński, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1987. 4. *Newton and the New Direction in Science*, Proceedings of the Cracow Conference, 25 to 29 May 1987, ed. by G.V. Coyne, M. Heller, J. Życiński, Specola Vaticana, Città del Vaticano 1988. 5. *Matematyczność przyrody*, red. M. Heller, J. Życiński, A. Michalik, OBI, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1990. 6. *Spór o uniwersalia a nauka współczesna*, red. M. Heller, W. Skoczny, J. Życiński, OBI, Kraków 1991. 7. *Nieuniknione pytania*, red. M. Heller, J. Życiński, Biblos, Tarnów 1992. 8. *Kosmos i filozofia*, red. Z. Golda, M. Heller, Biblos–OBI, Tarnów–Kraków 1994. 9. *Modern Methods in*

„Classical and Quantum Gravity”, Proceedings, Sintra, July 1995, red. Z. Gołda, M. Heller, „Acta Cosmologica” 21, nr 2, 1995. 10. *Obrazy świata w teologii i naukach przyrodniczych*, red. M. Heller, S. Budzik, S. Wszolek, Biblos, Tarnów 1996.

c) Artykuły matematyczno-fizyczne i kosmologiczne

1. *Some Remarks About Two Trials of Mach's Principle Realization*, Acta Physica Polonica B1, 1970, z. 2, s. 123–130. 2. *Mach's Principle and Differentiable Manifolds*, Acta Physica Polonica B 1, 1970, z. 2, s. 131–138. 3. M. Heller, Z. Klimek, L. Suszycki, *Imperfect Fluid Friedmannian Cosmology*, Astrophysics and Space Science 20, 1973, s. 205–212. 4. M. Heller, L. Suszycki, *Dust-Filled Viscous Universes*, Acta Physica Polonica, B5, 1974, s. 345–351. 5. *On the Interpretative Paradox in Cosmology*, „Acta Cosmologica” 2, 1974, s. 37–41. 6. M. Heller, Z. Klimek, K. Rudnicki, *Observational Foundations for Assumptions in Cosmology*, in: *Confrontation of Cosmological Theories with Observational Data* (Symposium IAU, Cracow), ed. by M. S. Longair, Reidel Publishing Company 1974, s. 3–11. 7. M. Heller, L. Suszycki, *The Influences of Bulk Viscosity on the Existence of the Initial Singularity*, in: *Confrontation of Cosmological Theories with Observational Data* (Symposium IAU, Cracow), ed. by M. S. Longair, Reidel Publishing Company 1974, s. 287–289. 8. *Mach's Principle and Bundle of Geometric Quantities*, Astrophysics and Space Science 32, 1975, L29–L31. 9. *Energy Conditions and Inhomogenities in the Universe*, Astrophysics and Space Science 33, 1975, L33–L35. 10. M. Heller, Z. Klimek, *Viscous Universes without Initial Singularity*, Astrophysics and Space Science 33, 1975, L37–L39. 11. *Some Remarks about the Concept of Cosmic Time*, „Acta Cosmologica” 32, 1975, s. 41–44. 12. *Space-Time Manifolds and the Inertial Frames*, „Acta Cosmologica” 32, 1975, s. 45–48. 13. *Rotating Bodies in General Relativity*, „Acta Cosmologica” 32, 1975, s. 97–107. 14. *Global Time Problem in Relativistic Cosmology*, Annales de la Société Scientifique de Bruxelles 4/89, 1975, s. 522–532. 15. M. Heller, M. Reinhardt, *Meaningless Questions in Cosmology and Relativistic Astrophysics*, Zeitschrift für Naturforschung 31a, 1976, s. 1271–1276. 16. *Space-Time Structures*, „Acta Cosmologica” 6, 1977, s. 109–128. 17. *Nabludatelnyje osnovania kosmologiceskich gipotez*, w: *Kosmologia – teoria i nabludienia*, Izd. Mir, Moskwa 1978, s. 15–26. 18. *Wlijanije obiemnoj wjaskosti na suszczestwowanije naczalnoj singuljarnosti*, w: *Kosmologia – teoria i nabludienia*, Izd. Mir, Moskwa 1978, s. 366–368. 19. *Singularities in Viscous Universes*, „Acta Cosmologica” 7, 1978, s. 7–15. 20. *Local – Large Scale – Global. On Certain Methodological Questions of Cosmology*, „Acta Cosmologica” 7, 1978, s. 83–99. 21. M. Heller, T. Grabińska, M. Zabierowski, *Local Electromagnetic Field Propagation in the Imperfect Fluid Friedmann Cosmology*, Acta Physica Polonica B10, 1979, s. 663–665. 22. *The Manifold Model for Space-Time*, „Acta Cosmologica” 10, 1981, s. 33–50. 23. *Relativistic Model for Space-Time*, „Acta Cosmologica” 10, 1981, s. 53–69. 24. M. Heller, A. Staruszkiewicz, *Fuzzy Space-Time*, Zeitschrift für Naturforschung 36a, 1981, s. 609–610. 25. *Matter and Radiation Models in the Standard Universe*, „Acta Cosmologica” 11, 1982, s. 11–25. 26. M. Heller, M. Szydłowski, *Remark on an Application of the Banach Metric Method to Cosmology*, Acta Physica Polonica B13, 1982, s. 375–377. 27. M. Heller, M. Ostrowski, A. Woszczyzna, M. Szydłowski (nazwisko tego ostatniego opuszczono w druku przez pomyłkę), *Steady-State versus Viscous Cosmology*, Astrophysics and Space Science 87, 1982, s. 425–433. 28. M. Heller, M. Szydłowski, *Viscous Cosmological Models with Matter and Radiation*, Acta Physica Polonica B14,

- 1983, s. 303–306. 29. M. Heller, M. Szydłowski, *Tolman's Cosmological Models*, Astrophysics and Space Science 90, 1983, s. 327–335. 30. M. Heller, Z. Golda i M. Szydłowski, *Structurally Stable Approximations to Friedman–Lemaître World Models*, Astrophysics and Space Science 90, 1983, s. 313–326. 31. M. Szydłowski, M. Heller, *Equation of State and Equation Symmetries in Cosmology*, Acta Physica Polonica B14, 1983, s. 571–580. 32. J. Gruszczak, M. Heller, M. Szydłowski, *The Universe as a Stochastic Process*, Physics Letters 100A, 1984, s. 82–84. 33. M. Szydłowski, M. Heller, Z. Golda, *Structural Stability Properties of Friedman Cosmology*, General Relativity and Gravitation 16, nr 9, 1984, s. 877–890. 34. J. Gruszczak, M. Heller, *Singularities in a Stochastically Predictable Universe*, Physics Letters 106A, 1984, s. 13–15. 35. M. Heller, P. Multarzyński, W. Sasin, *The Algebraic Approach to Space–Time Geometry*, „Acta Cosmologica” 16, 1984, s. 53–55. 36. *Physics and Cosmology – Geometry for Grand Unification*, „Acta Cosmologica” 13, 1985, s. 35–54. 37. M. Heller, G. Siemienieć, *Empirical Evidence for Inertial Mass Anisotropy*, „Acta Cosmologica” 13, 1985, s. 55–63. 38. M. Szydłowski, M. Heller, Z. Golda, *Stochastic Properties of the Friedman Dynamical System*, Acta Physica Polonica B16, 1985, s. 791–798. 39. M. Heller, M. Szydłowski, A. Woszczyzna, *Cosmic Time and Chaos*, Acta Physica Polonica B17, 1986, s. 11–18. 40. M. Szydłowski, M. Heller, Z. Golda, *Stochastic Time Scale for the Universe*, Acta Physica Polonica B17, 1986, s. 19–24. 41. M. Demiański, Z. A. Golda, M. Heller, M. Szydłowski, *The Dimensional Reduction in a Multi-dimensional Cosmology*, „Classical and Quantum Gravity” 3, 1986, s. 1199–1205. 42. *On the Cosmological Problem*, „Acta Cosmologica” 14, 1986, s. 57–72. 43. *Big Bang on Ultimate Questions, Origin and Early History of the Universe*, Proceedings of the 26th Liège International Astrophysical Colloquium, July 1–4, 1986, Université de Liège, Institut d'Astrophysique 1987, s. 411–431. 44. M. Demiański, M. Heller, M. Szydłowski, *Dynamics of Multidimensional Generalization of Bianchi Type – IX Cosmological Models*, Physical Revue D36, 1987, s. 2945–2854. 45. M. Demiański, Z.A. Golda, M. Heller, M. Szydłowski, *Kantowski–Sachs Multidimensional Cosmological Models and Dimensional Reduction*, „Classical and Quantum Gravity” 5, 1988, s. 733–742. 46. J. Gruszczak, M. Heller, P. Multarzyński, *A Generalization of Manifolds as Space–Time Models*, Journal of Mathematical Physics 29 (December) 1988, s. 2576–2580. 47. P. Multarzyński, M. Heller, *The Differential and Cone Structures of Spacetime*, Foundations of Physics 20, 1990, s. 1005–1015. 48. A. Woszczyzna, M. Heller, *Is a Horizon-free Cosmology Possible*, General Relativity and Gravitation 22, nr 12, 1990, s. 1367–1386. 49. M. Heller, W. Sasin, *Regular Singularities in Space–Time*, „Acta Cosmologica” 17, 1991, s. 7–18. 50. M. Heller, P. Multarzyński, W. Sasin, Z. Żekanowski, *Local Differential Dimension of Space–Time*, „Acta Cosmologica” 17, 1991, s. 19–26. 51. J. Gruszczak, M. Heller, Z. Pogoda, *Cauchy Boundary and b-Incompleteness of Space–Time*, International Journal of Theoretical Physics 30, 1991, s. 555–565. 52. *Algebraic Foundations of the Theory of Differential Spaces*, Demonstratio Mathematica 24, nr 3–4, 1991, s. 349–364. 53. *Einstein Algebras and General Relativity*, International Journal of Theoretical Physics 31, nr 2, 1992, s. 277–278. 54. M. Heller, P. Multarzyński, W. Sasin, Z. Żekanowski, *On Some Generalizations of the Manifold Concept*, „Acta Cosmologica” 18, 1992, s. 31–44. 55. J. Gruszczak, M. Heller, W. Sasin, *Quasiregular Singularity of a Cosmic String*, „Acta Cosmologica” 18, 1992, s. 45–55. 56. M. Heller, W. Sasin, A. Trafny, Z. Żekanowski, *Differential Spaces and New Aspects of Schmidt's b-Boundary of Space–Time*, „Acta Cosmologica” 18, 1992, s. 57–75. 57. T. Stawicki, M. Szydłow-

ski, M. Heller, *On Dynamical Dimensional Reduction*, Physics Letters A173, 1993, s. 247–251. 58. *Geometry of Transition to Quantum Gravity Regime*, Acta Physica Polonica B24, 1993, s. 911–926. 59. M. Heller, W. Sasin, *Generalized Friedman's Equation and Its Singularities*, „Acta Cosmologica” 19, 1993, s. 23–33. 60. W. Sasin, M. Heller, *Space–Time with Boundary as a Generalized Differential Space*, „Acta Cosmologica” 19, 1993, s. 35–44. 61. A. Woszczyzna, M. Heller, *Particle Horizon – A Generic Property of the Universe*, „Acta Cosmologica” 19, 1993, s. 45–57. 62. J. Gruszczak, M. Heller, *Differential Structure of Space–Time and Its Prolongations to Singular Boundaries*, International Journal of Theoretical Physics 32, 1993, s. 625–648. 63. M. Szydłowski, M. Heller, B. Łapeta, *Evolution of the Density Parameter in Multidimensional Cosmologies*, Physical Review D47, 1993, s. 460–467. 64. M. Heller, W. Sasin, *The Structure of the b -Completion of Space–Time*, General Relativity and Gravitation 26, 1994, s. 797–811. 65. M. Szydłowski, M. Heller, *Lyapunov Characteristic Time Scale in the Mixmaster World Models*, „Acta Cosmologica” 20, nr 1, 1994, s. 17–26. 66. *Space and Time in Quantum Mechanics*, „Acta Cosmologica” 20, nr 2, 1994, s. 129–145. 67. M. Heller, W. Sasin, *Sheaves of Einstein Algebras*, International Journal of Theoretical Physics 34, 1995, s. 387–398. 68. M. Heller, W. Sasin, *Structured Spaces and Their Application to Relativistic Physics*, Journal of Mathematical Physics 36, 1995, s. 3644–3662. 69. M. Heller, W. Sasin, *Anatomy of the Elementary Quasi-Regular Singularity*, „Acta Cosmologica” 21, nr 1, 1995, s. 47–60. 70. M. Heller, W. Sasin, *Superstructured Spaces*, „Acta Cosmologica” 21, nr 1, 1995, s. 61–70. 71. *Commutative and Non-commutative Einstein Algebras*, „Acta Cosmologica” 21, nr 2, 1995, s. 235–245. 72. M. Szydłowski, M. Heller, W. Sasin, *Geometry of Spaces with the Jacobi Metric*, Journal of Mathematical Physics 37, 1996, s. 346–360.

d) Artykuły filozoficzne, teologiczne i popularno–naukowe

1. M. Heller, Z. Kolenda, *Zastosowanie zasady wzrostu entropii do niektórych modeli kosmologicznych*, „Roczniki Filozoficzne” 12, z. 3, 1964, s. 93–98. 2. *Czasoprzestrzenne kontinuum szczególnej teorii względności*, „Roczniki Filozoficzne” 13, z. 3, 1965, s. 75–86. 3. *„Stwarzanie” materii jako prawo fizyki*, „Roczniki Filozoficzne” 14, z. 3, 1966, s. 93–98. 4. *Seryjne modele wszechświata*, „Roczniki Filozoficzne” 15, z. 3, 1967, s. 73–88. 5. *Wszechświat jest względny*, „Tygodnik Powszechny”, 22 stycznia 1967, nr 4 (939). 6. *Dlaczego niebo nie świeci?*, „Tygodnik Powszechny”, 2 kwietnia 1967, nr 14 (949). 7. *Modele Wszechświata*, „Tygodnik Powszechny”, 3 września 1967, nr 36 (971). 8. *Czy materia powstaje z niczego*, „Tygodnik Powszechny”, 1 października 1967, nr 40 (975). 9. *Fantazja czy nauka*, „Tygodnik Powszechny”, 24 grudnia 1967, nr 52/53 (987/8). 10. *Radioastronomia i kwazary*, „Tygodnik Powszechny”, 17 marca 1968, nr 11 (999). 11. *Początek świata*, „Tygodnik Powszechny”, 5 maja 1968, nr 18 (1006). 12. *Antyświaty*, „Tygodnik Powszechny”, 16 czerwca 1968, nr 24 (1012). 13. *Spór o przestrzeń*, „Tygodnik Powszechny”, 11 sierpnia 1968, nr 32 (1020). 14. *Spór o czas*, „Tygodnik Powszechny”, 15 września 1968, nr 37 (1025). 15. *Chwila zero*, „Tygodnik Powszechny”, 24 listopada 1968, nr 47 (1035). 16. *Definicja terminu „Wszechświat” w kosmologii relatywistycznej*, „Roczniki Filozoficzne” 16, z. 3, 1968, s. 45–61. 17. *Zasady zachowania i wieczności materii*, „Tygodnik Powszechny”, 27 stycznia 1969, nr 2 (1042). 18. *Sobór a sprawa numer jeden naszych czasów*, Znak 177, 1969, s. 335–347. 19. *Filozofia stworzenia*, „Tygodnik Powszechny”, 27 kwietnia 1969, nr 17 (1057). 20. *Ziemia – ojczyzna ludzi*, „Tygodnik Powszechny”, 27 lipca

- 1969, nr 30 (1070). 21. *Kosmiczne rendez-vous*, „Tygodnik Powszechny”, 10 sierpnia 1969, nr 32 (1072). 22. „*E równa się mc kwadrat*” [głos w dyskusji], Znak 181–182, 1969, s. 889–891. 23. *Czy można zobaczyć początek świata?*, „Tygodnik Powszechny”, 9 listopada 1969, nr 45 (1085). 24. *O ewolucji kosmosu i jej początku (Uwagi z pogranicza filozofii przyrody i kosmologii)*, Znak 185, 1969, s. 1456–1466. 25. *Ewolucyjny charakter seryjnych modeli Wszechświata*, „Roczniki Filozoficzne” 17, z. 3, 1969, s. 59–68. 26. *Bóg fizyków*, Znak 188–189, 1970, s. 177–186. 27. *Czy matematyka jest poezją?* [spotkania z nauką – 1], „Tygodnik Powszechny”, 17 maja 1970, nr 20 (1112). 28. *Kryterium falsyfikacji a ogólna teoria względności*, „Studia Philosophiae Christianae” 1, 1970, s. 41–67. 29. *Przyroda jest matematyczna* [spotkania z nauką – 2], „Tygodnik Powszechny”, 21 czerwca 1970, nr 25 (1117). 30. *Tautologie i eksperymenty*, [spotkania z nauką – 3], „Tygodnik Powszechny”, 11 października 1970, nr 41 (1133). 31. *Zasada Macha w kosmologii relatywistycznej*, „Roczniki Filozoficzne” 18, z. 3, 1970, s. 27–52. 32. *Postęp i przemijanie* [spotkania z nauką – 4], „Tygodnik Powszechny”, 15 listopada 1970, nr 46 (1138). 33. *Kosmiczne wymiary Wcielenia*, „Tygodnik Powszechny”, 20–27 grudnia 1970, nr 51–52 (1143–1144). 34. *Jak produkować fizyków?*, „Tygodnik Powszechny”, 3 stycznia 1971, nr 1 (1145). 35. *Co sądzić o początku świata?*, Znak 199, 1971, s. 55–72. 36. *Konstrukcja relatywistycznego modelu Wszechświata*, *Postępy Astronomii* 19, z. 1, 1971, s. 45–56. 37. *Ziemia planeta grobów – refleksje wielkanocne*, „Tygodnik Powszechny”, 11 kwietnia 1971, nr 15 (1159). 38. *Zasada Macha w ujęciu Wheelera*, „Roczniki Filozoficzne” 19, z. 3, 1971, s. 53–59. 39. *Własności czasu według Z. Augustynka*, „Analecta Cracoviensia” 3, 1971, s. 117–123. 40. *Względność i przygodność*, *Księga Pamiątkowa Jubileuszu Seminarium Duchownego w Tarnowie*, Tarnów 1972, s. 87–100. 41. *Operacjonizm w fizyce*, *Księga Pamiątkowa Jubileuszu Seminarium Duchownego w Tarnowie*, Tarnów 1972, s. 100–110. 42. *Pojęcie kreacjonizmu a współczesna kosmologia*, Znak 213, 1972, s. 322–329. 43. *Czy zbędna hipoteza?*, „Tygodnik Powszechny”, 23 kwietnia 1972, nr 17 (1213). 44. *Współczesna fizyka i bogowie Homera*, „Tygodnik Powszechny”, 4 czerwca 1972, nr 23 (1219). 45. *O czym się nie śniło filozofom*, „Tygodnik Powszechny”, 9 lipca 1972, nr 28 (1224). 46. *Kopernik jako relatywista*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 17, 1972, nr 2, s. 235–242. 47. *Złośliwość czy wyrażowanie?* [sprawozdanie z pewnej dyskusji], Znak 217–218, 1972, s. 1110–1115. 48. *Kosmologia Robertsona – Walkera a kosmologia Friedmana*, „Postępy Astronomii” 20, z. 3, 1972, s. 241–250. 49. *Przed fizyką jest człowiek*, „Tygodnik Powszechny”, 29 października 1972, nr 44 (1240). 50. *Zasada kosmologiczna w kosmologii Friedmanowskiej*, „Roczniki Filozoficzne” 50, z. 3, 1972, s. 59–75. 51. *Zasada Kopernika we współczesnej kosmologii*, *Studia Warmińskie* 9, 1972, s. 205–210. 52. M. Heller, K. Rudnicki, *Ewolucja zasady kosmologicznej (Studium Kopernikowskie)*, „Analecta Cracoviensia” 4, 1972, s. 33–49. 53. *Kopernik i światopogląd*, „Tygodnik Powszechny”, 22 kwietnia 1973, nr 16 (1265). 54. *O strukturze – ewolucji Wszechświata (1): Uśmiech bez kota, czyli o obserwacyjnych podstawach kosmologii*, Znak 229, 1973, s. 883–895. 55. *O strukturze – ewolucji Wszechświata (2): Skala czasu*, Znak 230, 1973, s. 1070–1080. 56. *O strukturze – ewolucji Wszechświata (3): Struktura czasoprzestrzeni*, Znak 231, 1973, s. 1190–1199. 57. *Kometa*, „Tygodnik Powszechny”, 11 listopada 1973, nr 45 (1294). 58. *O strukturze – ewolucji Wszechświata (4): Jak się stwarza światy?*, Znak 232, 1973, s. 1327–1340. 59. *Kreacjonizm a współczesna kosmologia*, „Ateneum Kapłańskie” 389, 1973, s. 393–400. 60. *Kopernikowskie układy odniesienia w ogólnej teorii względności*, „Roczniki Filozoficzne”

- ficzne” 21, z. 3, 1973, s. 43–52. 61. *O strukturze – ewolucji Wszechświata (5): Struktura próżni*, „Znak” 235, 1974, s. 95–103. 62. *O strukturze – ewolucji Wszechświata (6): Mały traktat o metodzie*, „Znak” 236, 1974, s. 236–234. 63. *O strukturze – ewolucji Wszechświata (7): Dyskusja na temat nieskończoności świata*, „Znak” 237, 1974, s. 361–373. 64. *Dzieje pewnego rozumienia Zasady Macha*, „Kwartalnik Historii, Nauki i Techniki” 19, 1974, nr 1, s. 59–69. 65. *O strukturze – ewolucji Wszechświata (8): Rzeczy najpospolitsze i najzwyczajsze*, „Znak” 241–242, 1974, s. 1003–1013. 66. *Space-Time Manifolds and Relativity of Time*, „Studia Philosophiae Christianae” 10, 1974, s. 49–56. 67. *O strukturze – ewolucji Wszechświata (9): Czy Pan Bóg interesuje się teorią względności?*, „Znak” 245, 1974, s. 1484–1493. 68. *Mechanizmy postępu [na marginesie lektury: Zasada korespondencji w fizyce a rozwój nauki, pod red. W. Krajewskiego]*, „Znak” 249, 1974, s. 363–369. 69. *Sciamy wektorowy model pola bezwładności*, „Roczniki Filozoficzne” 22, z. 3, 1974, s. 23–33. 70. *„Stwarzanie” materii a kosmologiczny model de Sittera*, „Roczniki Filozoficzne” 22, z. 3, 1974, s. 53–57. 71. *Mach’s Principle and the Principle of Equivalence*, „Studia Philosophiae Christianae” 11, 1975, s. 93–101. 72. *Co nowego w Kosmosie?*, „Tygodnik Powszechny”, 2 lutego 1975, nr 5 (1358). 73. *Przemiany współczesnej kosmologii*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria C, z. 20, 1975, s. 107–140. 74. M. Heller, A. Staruszkiewicz, *A Physicist’s View on the Polemics between Leibniz and Clarke*, „Organon” 11, 1975, s. 205–213. 75. *The Influence of Mach’s Thought on Contemporary Relativistic Physics*, „Organon” 11, 1975, s. 271–283. 76. *Matematyczny model czasoprzestrzeni*, „Roczniki Filozoficzne”, 23, z. 3, 1975, s. 21–36. 77. M. Heller, O. Godart, *La théorie du „Big – Bang” et l’hypothèse de l’atome primitif*, *Revue des Questions Scientifiques* 147, 1976, s. 3–17. 78. *Filozof Słowa*, „Znak” 260, 1976, s. 251–257. 79. *Na marginesach lektur*, „Znak” 262, 1976, s. 584–601. 102. *Odkrywanie czwartego świata, czyli geometria ludzkiego poznania*, „Znak” 288, 1978, s. 778–785. 103. *Extrapolation towards the Beginning in Relativistic Cosmology*, „The Astronomy Quarterly” 2, 1978, s. 209–224. 104. *Het universum als wetenschappelijke mythe*, *Streven*, November 1978, s. 131–143. 105. *Uwagi o metodologii i kosmologii*, „Roczniki Filozoficzne” 26, z. 3, 1978, s. 65–75. 106. *Zasady ekstrapolacji – uwagi na marginesie kosmologii*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 1, 1978/79, s. 23–31. 107. M. Heller, O. Godart, *Un travail inconnu de Georges Lemaître*, *Revue des Histoire des Sciences* 31/4, 1978, s. 345–349; potem następuje opracowany przez O.G. i M.H. art.: G. Lemaître, *L’Univers, problème accessible la science humaine*, s. 349–359. 108. O. Godart, M. Heller. *Les Relations entre la Science et la foi chez Georges Lemaître*, *Commentarii Pontificia Academia Scientiarum*, 3, nr 21, brak roku wydania, s. 1–12. 109. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. VI. Od teorii do obserwacji*, „Urania” 50, styczeń 1979, s. 2–5. 110. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. VII. Obserwacyjna kosmologia Hubble’a*, „Urania” 50, styczeń 1979, s. 5–9. 111. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. VIII. Początek i koniec Wszechświata*, „Urania” 50, luty 1979, s. 34–39. 112. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. IX. Dyskusja o ewolucji Wszechświata*, „Urania” 50, marzec 1979, s. 66–74. 113. *Rekolekcje dla poszukujących (1): Wszechświat i myśl*, „Tygodnik Powszechny”, 29 kwietnia 1979, nr 17 (1579). 114. *Rekolekcje dla poszukujących (2): Wszechświat i człowiek*, „Tygodnik Powszechny”, 6 maja 1979, nr 18 (1580). 115. *Rekolekcje dla poszukujących (3): Wszechświat i czas*, „Tygodnik Powszechny”, 13 maja 1979, nr 19 (1581). 116. M. Heller, O. Godart, *Einstein – Lemaître: rencontre d’idées*, *Revue des Questions Scientifiques* 150, 1979, s. 23–43. 117. *Rekolekcje dla poszukujących (4): Wszechświat i ewolucja*, „Tygodnik

- Powszechny”, 20 maja 1979, nr 20 (1582). 118. *Potrzeba mi innego Wszechświata*, „Znak” 297, 1979, s. 265–266. 119. Aktualne problemy kosmologii, „Urania” 50, kwiecień 1979, s. 98–106. 120. *Pierwsze trzy minuty kosmicznej ewolucji*, „Urania” 50, maj 1979, s. 136–138. 121. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. X. Kosmologia Milne’a*, „Urania” 50, czerwiec 1979, s. 162–169. 122. *Laboratorium w Kosmosie*, „Tygodnik Powszechny”, 15 lipca 1979, nr 28 (1590). 123. *Questions to Infallible Oracle*, in: *Physics of the Expanding Universe*, (Cracow School on Cosmology, Jodłowy Dwór, September 1978), ed. by M. Demiański, Lecture Notes in Physics, nr 109, Springer Verlag 1979, s. 199–210. 124. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. XI. Kosmologia newtonowska*, „Urania” 50, lipiec 1979, s. 194–199. 125. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. XII. Geometria i termodynamika Wszechświata*, „Urania” 50, wrzesień 1979, s. 258–265. 126. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. XIII. Hipoteza pierwotnego atomu*, „Urania” 50, październik 1979, s. 290–300. 127. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. XIV. Kosmologia stanu stacjonarnego*, „Urania” 50, listopad 1979, s. 322–329. 128. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. XV. Kosmiczna nukleo-synteza*, „Urania” 50, kwiecień 1980, s. 98–107. 129. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. XVI. Lata kryzysu*, „Urania” 51, maj 1980, s. 134–143. 130. *Wypisy z Whiteheada*, „Znak” 308, 1980, s. 216–226. 131. *On Creation Without Anthropomorphisms*, w: *The Human Person and Philosophy in the Contemporary World, Proceedings of the Meeting of the World Union of Catholic Philosophical Societies*, ed. by J. Życiński, The Pontifical Faculty of Theology, Cracow 1980, s. 488–503. 132. *O czasie z różnych punktów widzenia*, „Znak” 308, 1980, 245–248. 133. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. XVII. Kosmologia i kwazary*, „Urania” 51, lipiec 1980, s. 162–170. 134. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. XVIII. Promieniowanie tła*, „Urania” 51, lipiec 1980, s. 196–206. 135. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. XIX. Istnienie osobliwości*, „Urania” 51, sierpień 1980, s. 226–235. 136. *Ewolucja Kosmosu i Kosmologii. XX. Standardowy model kosmologiczny*, „Urania” 51, wrzesień 1980, s. 258–271. 137. *Dyskusje kosmologiczne Einstein – Lemaître*, „Roczniki Filozoficzne” 28, z. 3, 1980, s. 33–44. 138. *Znaczenie znaczenia*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 3, 1981, s. 48–61. 139. *Konflikt nauki z wiarą w okresie pozytywistycznym*, w: *Nauka – Religia – Dzieje*, Seminarium w Castel Gandolfo, 16–19 sierpnia 1980, Abilgraf, Roma 1981, s. 61–74. 140. *Kosmiczna religia Alberta Einsteina*, „Tygodnik Powszechny”, 20 listopada 1977, nr 47 (1504) [przedruk w: *Niedziela*, 21 czerwca 1981, nr 3, r. XXIV, s. 5; *Niedziela*, 28 czerwca 1981, nr 4, r. XXIV, s. 7]. 141. *Kreacjonizm a osobliwość w ewolucji Wszechświata (Dramat początku)*, w: *Nauka – Religia – Dzieje*, Seminarium w Castel Gandolfo, 16–19 sierpnia 1980, Abilgraf, Roma 1981, s. 175–204. 142. *The Origins of Time*, in: *The Study of Time IV*, ed. by J. T. Fraser, N. Lawrence, D. Park, Springer Verlag, New York–Heidelberg–Berlin 1981, s. 90–93. 143. M. Heller, O. Godart, *Origins of Relativistic Cosmology*, „The Astronomy Quarterly” 4, 1981, s. 27–33. 144. *Problem nauki i wiary w kosmologii Lemaître’a*, *Niedziela*, 9 sierpnia 1981, nr 10, r. XXIV s. 5; *Niedziela*, 16 sierpnia 1981, nr 11, r. XXIV, s. 6. 145. *Z uwikłania*, *Niedziela*, 1 listopada 1981, nr 22, r. XXIV, s. 3. 146. *Spór między esencjalizmem a fenomenalizmem w kontekście nauk empirycznych*, „Analecta Cracoviensia” 13, 1981, s. 9–16. 147. *Filozofia zegarka*, *Niedziela*, 13 września 1981, nr 15, r. XXV, s. 5. 148. M. Heller, O. Godart, *Approach to Scientific Cosmology*, „The Astronomy Quarterly” 4, 1982, s. 53–63. 149. *Stworzenie a ewolucja*, *Communio* 2, 1982, nr 4 (10), s. 58–66. 150. *Matematyka w roli Ofelii*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 4, 1982, s. 35–40. 151. *Rozmowa ze współczesnością [komentarz do dyskusji Einsteina z Rabindranatem Tagore]*, „Zagadnienia

- Filozoficzne w Nauce” 4, 1982, s. 4–7. 152. *Ewolucja pojęcia masy*, „*Analecta Cracoviensia*” 14, 1982, s. 79–91. 153. *The Conflict Science – Faith in the Postpositivistic Period*, in: *Science – Religion – History, The Proceedings of a Seminar held at Castel Gandolfo, August 16th–18th 1980*, ed. by J. A. Janik, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1983, s. 61–73. 154. *Creationism and Singularity in the Evolution of the Universe (Drama of the Beginning)*, in: *Science – Religion – History, The Proceedings of a Seminar held at Castel Gandolfo, August 16th–18th 1980*, ed. by J.A. Janik, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1983, s. 145–173. 155. *Filozofia nauki Ponckiego Pilata*, „*Tygodnik Powszechny*”, 9 stycznia 1983, nr 2 (1750). 156. *Kosmologia*, w: *Encyklopedia fizyki współczesnej*, PWN, Warszawa 1983, s. 899–908. 157. *A Comment on Lorentz Invariance*, „*Philosophy in Science*” 1, 1983, s. 89–100. 158. M. Heller, J. Szczęsny, J. Urbaniec, *Is Space–Time Manifolds an Arena of Quantum Mechanics*, in: *7th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science*, Salzburg, Austria, July 11–16, 1983, vol. 4: Abstracts of Sections 8 and 9 compiled by P. Weingartner, Salzburg 1983, s. 85–87. 159. *Filozofować, aby żyć czyli o Sokratesowej sztuce umierania*, „*Znak*” 341, 1983, s. 687–693. 160. *Logika zderzeń, czyli o kartezjańskiej maszynie świata*, cz. I, „*Przegląd Powszechny*” 7–8/743–744, 1983, s. 11–21. 161. *Genesis czasu*, „*Zagadnienia Filozoficzne w Nauce*” 5, 1983, s. 14–25. 162. *Logika zderzeń, czyli o kartezjańskiej maszynie świata*, cz. II, „*Przegląd Powszechny*” 10/746, 1983, s. 28–37. 163. *Matematyczne zasady Izaaka Newtona*, „*Przegląd Powszechny*” 11/747, 1983, s. 193–210. 164. *Bóg i materia*, „*Przegląd Powszechny*” 12/748, 1983, s. 341–353. 165. *O przestrzeniach Banacha*, „*Analecta Cracoviensia*” 15, 1983, s. 1–12. 166. *Początek i stworzenie*, w: *Filozofia Chrześcijańska w Dialogu (Studium Myśli Chrześcijańskiej przy Duszpasterstwie Akademickim w Krakowie)*, Kraków 1983, s. 120–129. 167. *Doświadczenie granic*, „*Roczniki Filozoficzne*” 31, z. 3, 1983, s. 121–128. 168. *Względność istnienia*, „*Przegląd Powszechny*” 1/749, 1984, s. 51–58. 169. *Względność przeciw absolutom*, „*Przegląd Powszechny*” 2/750, 1984, s. 205–211. 170. *Rewizja „spraw Galileusza”*, „*Tygodnik Powszechny*”, 1 lipca 1984, nr 27, s. 3. 171. *Ewolucja metody*, „*Analecta Cracoviensia*” 16, 1984, s. 277–284. 172. *Ewolucja kosmologiczna – problem i pytania*, w: *Nauka – Religia – Dzieje: II, Seminarium Interdyscyplinarne w Castel Gandolfo, 6–9 września 1982*, red. J. Janik i P. Lenartowicz, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Kraków 1984, s. 4–20, Dyskusja, s. 108–114. 173. *Od Eulera do Laplace’a*, „*Przegląd Powszechny*” 5/753, 1984, s. 253–261. 174. *Doświadczenie matematyki*, „*Zagadnienia Filozoficzne w Nauce*” 6, 1984, s. 18–26. 175. O. Godart, M. Heller, *Friedman’s Cosmology*, „*The Astronomy Quarterly*” 5, 1984, s. 5–12. 176. M. Heller, O. Godart, *Logarithmic Minus Infinity*, „*The Astronomy Quarterly*” 5, 1984, s. 13–25. 177. M. Heller, A. G. Pacholczyk, *Cosmology and Beyond*, „*The Astronomy Quarterly*” 5, 1984, s. 43–51. 178. *Wszechświat – środowisko człowieka*, w: *Ochrona środowiska człowieka – Humanistyczne widzenie świata*, UJ, Varia, t. CCIV, red. A. Delorme, Kraków 1984, s. 15–19. 179. *Nieliniowa ewolucja nauki*, „*Roczniki Filozoficzne*” 32, z. 3, 1984, s. 105–125. 180. *Galileo’s Relativity*, w: *The Galileo Affair: A Meeting of Faith and Science*, Proceedings of the Cracow Conference, 24 to 27 May 1984, ed. by G. V. Coyne, M. Heller, J. Życiński, Specola Vaticana, Città del Vaticano 1985, s. 113–124. 181. *Mechanistyczna reforma nauki i społeczeństwa*, „*Przegląd Powszechny*” 1/761, 1985, s. 32–40. 182. *Mechanistyczna krytyka mechaniki*, „*Przegląd Powszechny*” 2/762, 1985, s. 222–230. 183. *Światło i eter – Od Kartezjusza do Maxwella: myślenie geometrią*, „*Przegląd Powszechny*” 4/764, 1985, s.

- 27–33. 184. *Jak głupota jest możliwa?*, „Tygodnik Powszechny”, 26 maja 1985, nr 21 (1874), s. 3. 185. *Przed naukowym przewrotem*, „Przegląd Powszechny” 5/765, 1985, s. 205–211. 186. *Relatywistyczny przewrót*, „Przegląd Powszechny” 6/766, 1985, s. 409–416. 187. *Friedman’s Cosmological Views*, „Acta Cosmologica” 13, 1985, s. 65–70. 188. *Moralność myślenia*, „Tygodnik Powszechny”, 3 listopada 1985, nr 44 (1897), s. 1–2. 189. *Timaios – filozoficzny mit o pochodzeniu i naturze świata*, „Analecta Cracoviensia” 17, 1985, s. 111–123. 190. *Wstęp do rewolucji naukowej*, Z Zagadnień Filozofii Przyrodoznawstwa i Filozofii Przyrody 7, 1985, s. 5–14. 191. *Kilka uwag o rachunku prawdopodobieństwa*, „Roczniki Filozoficzne” 33, z. 3, 1985, s. 75–82. 192. *Jak możliwa jest „filozofia w nauce”?*, „Studia Philosophiae Christianae” 22, 1986, s. 7–19. 193. *The Direction of Time: The Great Controversy*, „The Astronomy Quarterly” 5, 1986, s. 173–184. 194. *The Meaning of Meaning*, „Philosophy in Science” 2, 1986, s. 10–14. 195. W. R. Stoeger, M. Heller, *A Causal Interaction Constraint on the Initial Singularity?*, „Philosophy in Science” 2, 1986, s. 61–75. 196. *Eschatologia kosmologiczna*, *Nauka – Religia – Dzieje: III*, red. J. Janik, P. Lenartowicz, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Kraków 1986, s. 101–114. 197. *Ontologiczne zaangażowania współczesnej fizyki*, „Analecta Cracoviensia” 18, 1986, s. 3–20. 198. *Kilka uwag o filozofii matematyki Hermanna Weyla*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 8, 1986, s. 20–39. 199. *The Vicissitudes of Modern Cosmology*, „Organon” 22/23, 1986/87, s. 227–258. 200. *Doświadczenie granic*, w: *Filozofować w kontekście nauki*, red. M. Heller, A. Michalik, J. Życiński, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1987, s. 53–59. 201. *Czy autonomiczna filozofia przyrody jest możliwa?*, w: *W poszukiwaniu prawdy – Pamięci Profesora K. Klósaka*, red.: M. Lubański, Sz. Ślaga, ATK, Warszawa 1987, s. 61–75. 202. *Czy istnieje autentyczna filozofia przyrody?*, „Studia Philosophiae Christianae” 23, 1987, s. 5–20. 203. *Moja przygoda z kosmologią*, *Jednota* 31, 1987, nr 1, s. 15, 23. 204. *Ewolucja pojęcia masy*, w: *Filozofować w kontekście nauki*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1987, s. 152–195. 205. [*W kręgu filozoficznych pytań ewolucji (4)*], *Pytania, jakie fizyka stawia ewolucji*, „Przegląd Powszechny” 5/789, 1987, s. 174–184. 206. *Graniczny charakter kosmologii*, *Tarnowskie Studia Teologiczne* 10, 1987, cz. 2, s. 81–95. 207. [*W kręgu filozoficznych pytań ewolucji (5)*], *Parmenides i teoria względności*, „Przegląd Powszechny” 6/790, 1987, s. 393–400. 208. [*W kręgu filozoficznych pytań ewolucji (6)*], *Czas i historia Wszechświata*, „Przegląd Powszechny” 7–8/791–2, 1987, s. 85–93. 209. [*W kręgu filozoficznych pytań ewolucji (8)*], *Daleko od stanu równowagi*, „Przegląd Powszechny” 10/794, 1987, s. 85–91. 210. *Logosfera a świat fizyki*, w: *Człowiek – pytanie otwarte*, red. Kazimierz Popielski, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1987, s. 163–168. 211. *Znaczenie znaczenia*, w: M. Heller, A. Michalik, J. Życiński (red.), *Filozofować w kontekście nauki*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1987, s. 105–112. 212. M. Heller, J. Życiński, *Epistemologiczne aspekty związków filozofii z nauką*, w: M. Heller, A. Michalik, J. Życiński (red.), *Filozofować w kontekście nauki*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1987, s. 7–16. 213. *Jak buduje się fundamenty?*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 9, 1987, s. 12–15. 214. *Matematyka i wyobrażenia w teorii grawitacji*, „Roczniki Filozoficzne” 35, z. 1, 1987, s. 188–201. 215. [*W kręgu filozoficznych pytań ewolucji (11)*], *Jak ocalić ewolucję*, „Przegląd Powszechny” 3/799, 1988, s. 350–355. 216. *Czy Wszechświat jest deterministyczny?*, „Studia Interdyscyplinarne”, nr 1, Ośrodek Studiów Interdyscyplinarnych, PAT, Kraków 1988. 217. *Between Newton and Einstein: Mach’s Reform of the Newtonian Mechanics*, in: *Newton and the New Direction in Science*, Proceedings of the Cra-

- cow Conference, 25 to 29 May 1987, ed. by G. V. Coyne, M. Heller, J. Życiński, Specola Vaticana, Città del Vaticano 1988, s. 155–173. 218. [W kręgu filozoficznych pytań ewolucji (12)], *Redukcjonizm czy witalizm?*, „Przegląd Powszechny” 4/801, 1988, s. 244–251. 219. *Jak Einstein stworzył ogólną teorię względności?*, *Postępy Fizyki* 39, 1988, s. 3–21. 220. *Adventures of the Concepts of Mass and Matter*, „Philosophy in Science” 3, 1988, s. 15–35. 221. *Newton: nowe kierunki w nauce*, *Wszechświat* 8, nr 3, 1988, s. 78–79. 222. *Trzysta lat współistnienia Kościoła i nauk przyrodniczych*, w: *Nauka – Religia – Dzieje: IV, Seminarium Interdyscyplinarne w Castel Gandolfo, 6–9 sierpnia 1986*, red. J.A. Janik, P. Lenartowicz, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Kraków 1988, s. 86–100. 223. [W kręgu filozoficznych pytań ewolucji (14)], *Ewolucja i stworzenie*, „Przegląd Powszechny” 10/806, 1988, s. 66–72. 224. *Scientific Rationality and Christian Logos*, w: *Physics, Philosophy, and Theology: A Common Quest for Understanding*, ed. by R. J. Russell, W. R. Stoeger, G. V. Coyne, „Vatican Observatory”, 1988, s. 141–150. 225. [W kręgu filozoficznych pytań ewolucji (15)], *Z dziejów stosunków między kreacjonizmem a ewolucjonizmem*, „Przegląd Powszechny” 12/808, 1988, s. 374–384. 226. *Kosmologia i rzeczywistość*, „Analecta Cracoviensia” 20, 1988, s. 15–29. 227. [W kręgu filozoficznych pytań ewolucji (16)], *Zasada antropiczna*, „Przegląd Powszechny” 1/809, 1989, s. 83–92. 228. *Kwantowa kosmologia i ostateczne rozumienie Wszechświata*, *Problemy* 2/511, 1989, s. 1–7. 229. M. Heller, Z. Pogoda, *Geometria i kosmologia – historia wzajemnych związków (I)*, *Matematyka – Społeczeństwo – Nauczanie*, 1989, s. 27–31. 230. *Mach's Predictions and Relativistic Cosmology*, „Acta Cosmologica” 16, 1989, s. 47–51. 231. M. Heller, P. Flin, Z. Golda, K. Maślanka, M. Ostrowski, K. Rudnicki, T. Sierotowicz, *Observational Cosmology – From Gauss to Sandage*, „Acta Cosmologica” 16, 1989, s. 87–106. 232. *Czas i przyczynowość w ogólnej teorii względności*, „Roczniki Filozoficzne” 37/38, z. 3, 1989/1990, s. 5–21. 233. *Czy Wszechświat jest deterministyczny?*, „Analecta Cracoviensia” 21/22, 1989/90, s. 47–65. 234. M. Heller, Z. Pogoda, *Geometria i kosmologia – historia wzajemnych związków (II)*, „Matematyka – Społeczeństwo – Nauczanie”, 1990, s. 17–22. 235. *The experience of limits: new physics and new theology*, w: *Science and Religion: One World – Changing Perspectives on Reality (Second European Conference on Science and Religion, March 10–13, 1988, University of Twente)*, ed. by Jan Fennema, and Iain Paul, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1990, s. 207. 236. *Time and Causality in General Relativity*, „The Astronomy Quarterly” 7, 1990, s. 65–86. 237. *Co to znaczy, że przyroda jest matematyczna?*, w: *Matematyczność przyrody*, red. M. Heller, J. Życiński, A. Michalik, OBI – PAT, Kraków 1990, s. 7–17. 238. *Time and History: The Humanistic Significance of Science*, *European Journal of Physics* 11, 1990, s. 203–207. 239. *Archimedes i współczesna teologia*, „Znak” 422/423, 1990, s. 74–81. 240. *Nowa fizyka – Perspektywy trwającej ewolucji*, w: *Nauka – Religia – Dzieje: V, Seminarium Interdyscyplinarne w Castel Gandolfo, 8–11 sierpnia 1988*, red. J. A. Janik i P. Lenartowicz, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, Kraków 1990, s. 66–83. 241. *Odrzucony obraz*, *Wiedza i Życie* 8, 1990, s. 10–17. 242. *Matematyczność świata (cz. I)*, *Problemy* 10/530, 1990, s. 2–10. 243. *Matematyczność świata (cz. II)*, *Problemy* 11/531, 1990, 10–17. 244. *Spór o istnienie materii*, „Studia Filozoficzne” 4/293, 1990, s. 253–258. 245. *Różne oblicza jednego pytania*, „Studia Filozoficzne” 2/3/291–2, 1990, s. 3–14. 246. *Jak uprawiać filozofię przyrody?*, w: „Znak” – Idee, nr 4: *Mysząc o filozofii*, „Znak”, Kraków 1991, s. 17–20. 247. *Jak istnieje metryka Lorentza?*, w: *Spór o uniwersalia a nauka*

współczesna, red. M. Heller, W. Skoczny, J. Życiński, OBI-PAT, Kraków 1991, s. 27–37. 248. *How to Find the Centre in a Post-Copernican World?*, w: *The 500th Anniversary of Nicolaus Copernicus' Studies in Cracow*, Kraków 1991, s. 8–9. 249. *O filozofujących fizykach i fizykujących filozofach, czyli o filozoficznych interpretacjach fizycznych teorii*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 13, 1991, s. 90–93. 250. *Skazani na wymarcie*, „Znak” 433, 1991, s. 80–81. 251. *Unifikacja i geometryzacja fizyki w kosmologicznym kontekście*, *Postępy Fizyki* 42, z. 2, 1991, s. 131–146. 252. *The Happiest Thought of Einstein's Life*, „The Astronomy Quarterly” 8, 1991, s. 177–180. 253. *Uczestniczenie w prawdzie*, „Logos i Etos” 1, 1991, s. 5–15. 254. *Struktura początku i końca*, *Problemy* 9/541, 1991, s. 2–9. 255. *Aleksander Koyré – Filozoficzna droga historyka nauki*, w: *Zawierzyć człowiekowi – Księdzu Józefowi Tischnerowi na sześćdziesiąte urodziny*, Wyd. „Znak”, Kraków 1991, s. 248–266. 256. *Laplace's Demon in the Relativistic Universe*, „The Astronomy Quarterly” 8, 1991, s. 219–243. 257. *Nauka a wiara w okresie popozytywistycznym*, „Analecta Cracoviensia” 23, 1991, s. 15–23. 258. *Granice nauki i transcendencja*, *Universitas* 1, 1992, s. 8–12. 259. *O stylu retro w fizyce*, *Fizyka w szkole* 38, nr 1, 1992, s. 4–10. 260. *Wszechświat u schyłku stulecia – I: Uśmiech Giocindy a współczesna fizyka*, „Znak” 442, 1992, s. 119–121. 261. *Teorie wszystkiego*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 14, 1992, s. 83–101. 262. *Wszechświat u schyłku stulecia – 2: Przejścia graniczne*, „Znak” 443, 1992, s. 107–110. 363. *Zrozumieć świat – zrozumieć siebie*, w: *Nieuniknione pytania*, red. M. Heller, J. Życiński, Biblos, Tarnów 1992, s. 31–41. 264. *Relativity, Reference Frames, and the Existence of Physics*, in: *Teaching about Reference Frames: from Copernicus to Einstein*, *GIREP '91 International Conference on Physics Education*, ed. by H. Uhnelt, M. Bemdt, M. Staszal, J. Turło, Nicolaus Copernicus University Press, Toruń 1992, s. 91–100. 265. *Kręte drogi rozumu*, *Religioni et Litteris* 1, 1992, s. 12–13. 266. *Wszechświat u schyłku stulecia – 3: Tam, gdzie wzrok nie sięga*, „Znak” 444, 1992, s. 99–103. 267. *Człowiek pośród czasu*, „Znak” 445, 1992, s. 15–23. 268. *Wszechświat u schyłku stulecia – 4: Twórczy chaos*, „Znak” 446, 1992, s. 121–124. 269. *Zobaczyć początek świata?*, „Tygodnik Powszechny”, 6 września 1992, nr 36 (2252), s. 5–6. [Tytuł zmieniony przez redakcję. Oryginalny tytuł brzmiał: „Czy COBE zobaczył początek świata?”. Por. sprostowanie: „Tygodnik Powszechny”, nr 37, 1992 (13 września), w: „Do redakcji”]. 270. *Wszechświat u schyłku stulecia – 5: Geometryczne piękno świata*, „Znak” 447, 1992, s. 124–126. 271. *Względność, układy odniesienia i istnienie fizyki*, w: *Układy odniesienia od Kopernika do Einsteina w nauczaniu fizyki – Wybrane materiały Konferencji GIREP '91, Toruń, 19–24 sierpnia 1991*, red. M. Staszal, J. Turło, M. Berndt, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1992, s. 141–148. 272. *Wszechświat u schyłku stulecia – 6: Kosmologiczne tło fizyki dwudziestego wieku*, „Znak” 448, 1992, s. 120–123. 273. *From the Privileged Margin to an Average Centre (Man and the Universe in the Copernican Revolution)*, *Commentarii (Pontificia Academia Scientiarum)* 3 nr 33, 1992, s. 1–18. 274. *Czas i matematyka – Przyczynek do zrozumienia struktury procesu*, „Znak” – Idee 5, Kraków 1992, s. 76–87. 275. *Wszechświat u schyłku stulecia – 7: Co było przedtem?*, „Znak” 449, 1992, s. 96–99. 276. *Teologia a nauki w okresie Ojców Kościoła*, *Tarnowskie Studia Teologiczne* 11, 1992, s. 133–144. 277. *Filozofia i fizyka w XX stuleciu*, *Wiedza i Życie* 12, 1992, s. 19–24. 278. *Wszechświat u schyłku stulecia – 8: Tworzywo Wszechświata*, „Znak” 451, 1992, s. 120–123. 279. *Anthropic Ideology Throughout the Ages*, „Theoria et Historia Scientiarum” 2, 1992, s. 54–76. 280. *Stare kontrowersje w nowej perspektywie: od sprawy Galileusza do ewolucji mózgu*, *L'Osservatore Romano* (Wydanie Pol-

skie), Rok 14, nr 1 (149), 1993, s. 28–29. 281. *Wszechświat u schyłku stulecia – 9: Genialna Pomyłka*, „Znak” 452, 1993, s. 122–125. 282. *Classical Singularities and the Quantum Origin of the Universe*, European Journal of Physics 14, 1993, s. 7–13. 283. *Wszechświat u schyłku stulecia – 10: Między dziewiętnastym a dwudziestym pierwszym wiekiem*, „Znak” 454, 1993, s. 136–139. 284. *Historia kosmiczna i jej granice – Miejsce historii Wszechświata w historii kultury* (przekład z angielskiego Anny Gowin odczytu wygłoszonego na Sympozjum Papieskiej Akademii Nauk w 1990 r.), „Znak” 456, 1993, s. 4–14. 285. *The Big Bang Universe – The Greatest Discovery of Our Century*, in: *Energy Systems and Ecology*, ed. by J. Szargut, Z. Kolenda, G. Tsatsaronis, A. Ziębik, ENSEC Conference, Cracow 5–9, 1993, vol. 1, Cracow 1993, s. 1–7. 286. *Wyzwanie horyzontów*, „Tygodnik Powszechny”, 18 lipca 1993, nr 29 (2272), s. 5–6. 287. *On Theological Interpretations of Physical Creation Theories*, in: *Quantum Cosmology and the Laws of Nature – Scientific Perspective on Divine Action*, ed. by R.J. Russell, N. Murphy, C.J. Isham, Vatican Observatory Publications, Vatican City State – The Center for Theology and the Natural Sciences, Berkeley, 1993, s. 91–102. 288. *Singularities, Quantum Creation, and the Existence of the Universe*, „Philosophy in Science” 5, 1993, s. 33–49. 289. *Bóg i kosmologia*, „Przegląd Powszechny” 11/867, 1993, s. 245–256. 290. *Uses and Abuses of Cosmological Argumentation*, Theoria et Historia Scientiarum 3, 1993, s. 37–44. 291. *Quine i Gödel. Jeszcze o ontologicznych interpretacjach fizycznych teorii*, Tarnowskie Studia Teologiczne 12, 1993, s. 41–49. 292. *O języku fizyki*, „Kwartalnik Filozoficzny” 21, z. 3, 1993, s. 5–20. 293. *Singularities, Quantum Creation, History, and the Existence of the Universe*, w: *Of Origins of the World in Science and Theology*, Petropolis, S.–Petersburg 1993, s. 314–327. 294. *Kosmiczna superpanorama*, Delta 1/236, 1994, s. 1–5. 295. *Structural Interpretations of Physical Theories*, „Acta Cosmologica” 20 nr 1, 1994, s. 41–50. 296. *Rationalité scientifique et Logos chrétien*, Pax Romana, Secrétariat International des Questions Scientifiques, Bulletin nr 58F (maj 1994), s. 5–6. 297. *Johna Bella filozofia mechaniki kwantowej*, „Studia Philosophiae Christianae” 30, nr 2, 1994, s. 151–161. 298. *Czasoprzestrzeń w fizyce i kosmologii*, w: *Kosmos i filozofia*, red.: Z. Golda i M. Heller, Biblos–OBI, Tarnów–Kraków, 1994, s. 13–28. 299. M. Heller, A. B. Henriques, *Some of Schrödinger’s Contributions to General Relativity and Cosmology*, „Acta Cosmologica” 20, nr 2, 1994, s. 121–127. 300. *Paradoksy ruchu*, Tarnowskie Studia Teologiczne 13, 1994, s. 39–50. 301. *Lemaître – Priest and Scientist*, Revue des Questions Scientifiques 165, 1994, nr 3, s. 237–242. 302. *Jak głupota jest możliwa?*, w: *Wypisy z ksiąg filozoficznych: O mądrości – o głupocie*, wybrał T. Gadacz, Wyd. „Znak”, Kraków 1995, s. 149–151. 303. *Teilhard’s Vision of the World and Modern Cosmology*, „Zygon” 30, March 1995, nr 1, s. 11–23. 304. *Henri Bergson i szczególna teoria względności*, „Znak” 481, 1995, s. 34–43. 305. *Początek i koniec wszechświata w zamkniętym modelu Friedmana*, Filozofia Nauki 2, nr 3–4, 1995, s. 7–17 (abstrakt, s. 241). 306. *Wissenschaft und Transcendenz*, w: J. Dorschner, M. Heller, E. Pannenberg, *Mensch und Universum*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1995, s. 163–176. 307. *Chaos, Probability, and the Comprehensibility of the World*, w: *Chaos and Complexity*, red. R. J. Russell, N. Murphy, A. R. Peacocke, Vatican Observatory Publications, Vatican City State – The Center for Theology and the Natural Sciences, Berkeley, California 1995, s. 107–121. 308. *Czytając Duhema*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 17, 1995, s. 103–108. 309. *Chrześcijański pozytywizm*, „Znak” 489, 1996, s. 65–73.

e) Recenzje, sprawozdania i polemiki

1. [H. Bondi, *Kosmologia*, Warszawa 1965], „Roczniki Filozoficzne” 14, z. 3, 1966, s. 137–138.
2. [Reginald O. Kapp, *Towards a United Cosmology*, London 1960], „Roczniki Filozoficzne” 15, z. 3, 1967, s. 151–152.
3. *Matematyka i sztuczne myślenie* [E. Nagel, J. R. Newman, *Twierdzenie Gödla*, Warszawa 1966, PWN, Seria „Omega”], „Znak” 165, 1968, s. 376–380.
4. *Geometria Wszechświata* [E. Whittaker, *Od Euklidesa do Einsteina*, Warszawa 1965, PWN, Seria „Omega”], „Znak” 171, 1968, s. 1232–1239.
5. [J. D. North, *The Measure of the Universe*, Oxford 1965], *Roczniki Filozoficzne* 16, z. 3, 1968, s. 143–144.
6. *Matematyka a możliwość naukowego poznania* [J. G. Kemeny, *Nauka w oczach filozofa*, Warszawa 1967, PWN], „Znak” 176, 1969, s. 280–286.
7. [Albert Einstein – *sobranie naučných trudow* (trzy tomy), Moskwa, t. 1: 1965, t. 2: 1966, t. 3: 1966], „*Studia Philosophiae Christianae*” 5, 1969, I, s. 238–242.
8. *Być albo nie być filozofii przyrody* [Ks. St. Mazierski, *Prolegomena do filozofii przyrody inspiracji arystotelesowsko-tomistycznej*, Lublin 1969], „*Tygodnik Powszechny*”, 7 grudnia 1969, nr 49 (1089).
9. *Determinizm i indeterminizm w fizyce współczesnej* [J. Sławiński, *Przyczynowość w mechanice kwantowej*, Warszawa 1969], „Znak” 185, 1969, s. 1504–1512.
10. [S. J. Prokhorov, *The Logic of Special Relativity*, Cambridge, At the University Press 1967], „*Ruch Filozoficzny*” 27, nr 4, 1969, s. 274–276.
11. *Wobec Wszechświata*, „*Tygodnik Powszechny*”, 19 kwietnia 1970, nr 16 (1108).
12. *Nowa postać racjonalizmu* [R. Blanché, *Wiedza współczesna a racjonalizm*, Warszawa 1969], „Znak” 188–189, 1970, s. 354–362.
13. *Czy istnieje filozofia przyrody?* [Ks. St. Mazierski, *Prolegomena do filozofii przyrody inspiracji arystotelesowsko-tomistycznej*, Lublin 1969], „Znak” 192, 1970, s. 804–807.
14. *Mini-monografia kwazarów* [Wł. Zonn, *Kwazary – nowe formacje kosmiczne*, Warszawa 1970, seria „Omega”], „*Tygodnik Powszechny*”, 11 sierpnia 1970, nr 33 (1125).
15. *Dialogi o matematyce* [Alfred Rieni, *Dialogi o matematyce*, Wyd. Mir, Moskwa 1969], „Znak” 197, 1970, s. 1471–1479.
16. *Prehistoria teorii względności* [B. G. Kuzniecow, *Otnositelnost'*, Wyd. Znanie, Moskwa 1969], „Znak” 198, 1970, s. 1593–1601.
17. *Pan Lem i profesor Hogarth* [S. Lem, *Głos Pana*, Warszawa 1970, Czytelnik, s. 325], „Znak” 205–206, 1971, s. 1091–1096.
18. [J. B. Zeldowicz, J. D. Nowikow, *Reljatiwitskaja astrofizika*, Nauka, Moskwa 1967], „*Roczniki Filozoficzne*” 19, z. 3, 1971, s. 157–159.
19. *Teologia Kosmosu* [Ks. Marcin Ziółkowski, *Teologia Kosmosu*, Sandomierz 1971, Wyd. Diecezjalne], „*Collectanea Theologica*” 42, 1972, z. 2, s. 179–181.
20. *Kosmologia – Filozofia – Bóg* [C. Tresmontant, *Problem istnienia Boga*, Pax, Warszawa 1970], (z zespołem uczestników seminarium filozofii przyrody w Instytucie Teologicznym w Tarnowie), „Znak” 217–218, 1972, s. 1125–1129.
21. *Spór o jedynomyślność* [J. Ziman, *Spoleczeństwo nauki*], „*Tygodnik Powszechny*” 2 grudnia 1973, nr 48 (1297).
22. [podpisane: M. H.], *Kopernikowskie spotkanie w Lublinie* [Mikolaj Kopernik – *Studia i materialy sesji kopernikowskiej w KUL, 18–19 luty 1972*], „Znak” 235, 1974, s. 126–129.
23. [podpisane: M. H.], *Spoleczności uczonych* [W. Voisé, *Nowożytnie społeczności uczonych*, PWN, Seria „Omega”, Warszawa 1973], „Znak” 236, 1974, s. 248–254.
24. M. Heller, A. Czerny, Wł. Zonn, *Konfrontacja teorii kosmologicznych z danymi obserwacyjnymi*, 63. Sympozjum Międzynarodowej Unii Astronomicznej, Kraków, 10–12 września 1973 [sprawozdanie], „*Postępy Astronomii*”, 22, 1974, z. 1, s. 15–26.
25. [R. Penrose, *Struktura przestrzeni – wremieni*, Wyd. Mir, Moskwa 1972], „*Studia Philosophiae Christianae*” 10, 1974, s. 187–189.
26. [P. J. E. Peebles, *Physical Cosmology*, Princeton University Press 1971], „*Roczniki Filozoficzne*” 22, z. 3, 1974, s. 158–159.
27. [Martin Strauss:

- Modern Physics and Its Philosophy – Selected Papers in the Logic, History and Philosophy of Science*, Dordrecht–Holland 1972, D. Reidel Publishing Company, Synthese Library], „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 19, 1974, nr 3, 1974, s. 567–569. 28. *Czy fizykę można stworzyć z pustki?* [John Coperthwaite Graves, *The Conceptual Foundations of Contemporary Relativity Theory*, MIT Press, London 1971], „Znak” 252, 1975, s. 932–935. 29. *Konflikt dwóch języków* [F. Chapey, *Science et foi – affrontement de deux langages*, Ed. du Centurion, 1974], „Tygodnik Powszechny”, 9 listopada 1975, nr 45 (1398). 30. *Technika – nowe środowisko człowieka* [Technika a społeczeństwo. Antologia, pod. red. A. Sicińskiego, PIW, Bibl. Myśli Współcz., Warszawa 1974, dwa tomy], „Znak” 255, 1975, s. 1209–1214. 31. *Wiara po świecku* [Knowledge and Belief, praca zbior. pod red. A.Ph. Griffithsa, Oxford University Press, 1973], „Tygodnik Powszechny”, 30 listopada 1975, nr 48 (1401). 32. *Filozofia wartości* [Józef Tischner, *Świat ludzkiej nadziei*, Wyd. „Znak”, 1975], „Tygodnik Powszechny”, 1 lutego 1976, nr 5 (1410). 33. *Wolność i konieczność* [Lucien Morren, *Dieu est libre et lié*, Paris–Bruxelles 1975], „Tygodnik Powszechny”, 15 lutego 1976, nr 7 (1412). 34. *Synteza czy symbioza? – 15 lat „Groupe de Synthèses”*, „Znak” 259, 1976, s. 123–125. 35. *O roli cudzysłowu w nauce – w odpowiedzi na krytykę*, „Tygodnik Powszechny”, 6 czerwca 1976, nr 23 (1428). 36. *Świat jest informacją* [M. Lubomirski, *Filozoficzne zagadnienia teorii informacji*, ATK, Warszawa 1975], „Tygodnik Powszechny”, 22 sierpnia 1976, nr 34 (1349). 37. *Dobrze, że żyjemy w tych czasach* [The Physicist Conception of Nature, red. Jagdish Mehra, Reidel Publishing Company 1973], „Znak” 262, 1976, s. 592–595. 38. *Wiara dla komputera* [R. J. Ackermann, *Belief and Knowledge*, Macmillan 1973], „Znak” 262, 1976, s. 595–601. 39. *Świat widzimy przez teorie* [R. Wójcicki, *Metodologia formalna nauk empirycznych*, Ossolineum, Wyd. PWN, 1974], „Znak” 262, 1976, s. 584–588. 40. *Dlaczego Poincaré nie stworzył teorii względności?* [A. Lubomirski, *Henri Poincaré’go filozofia geometrii*, Ossolineum 1974], „Znak” 262, 1976, s. 589–591. 41. *Przypadkiem w Kosmosie* [J. Monod, *Le hasard et nécessité*], „Tygodnik Powszechny”, 20 lutego 1977, nr 8 (1465). 42. *Wszczęświat w Ericce*, „Tygodnik Powszechny”, 26 czerwca 1977, nr 26 (1483). 43. *Uczniowie Pitagorasa* [W. Zonn, A. Finkelsztejn, *O nauce*, Wiedza Powszechna, Seria „Omega”, Warszawa 1977], „Tygodnik Powszechny”, 11 grudnia 1977, nr 50 (1507). 44. *Dylemat ciągle żywy: nauka czy wiara?* [autoryzowany tekst dyskusji w kościele Dominikanów w Krakowie, 17 listopada 1976], *W drodze*, 6 (58), 1978, s. 89–95. 45. *Czekanie na Kopernika* [M. Markowski, *Filozofia przyrody w pierwszej połowie XV wieku*], „Znak” 284, 1978, s. 280–284. 46. *Meta-morfozy meta-fizyki* [Science et Métaphysique, Beauchesne, Paris 1976], „Znak” 289–290, 1978, s. 1065–1070. 47. *Dyskusja o nauce i wierze* [z J.A. Kłoczowski, S. Grygielem, S. Lemem w kościele Dominikanów w Krakowie, 17 listopada 1976 (tekst autoryzowany)], „Znak” 291, 1978, s. 1139–1152. 48. *Wyzwanie rzucone racjonalności* [J. Ladrière, *Les enjeux de la rationalité*], „Znak” 291, 1978, s. 1187–1191. 49. [R. K. Sachs, H. Wu, *General Relativity for Mathematicians*, Springer 1977], „Postępy Astronomii” 26, z. 3, 1978, s. 225–220. 50. [Metodologiczkie zasady fizyki. Istorija i sowniennost, pod red. B. M. Biedrowa i N. F. Owezinkowa, Izd. Nauka, Moskwa 1975], „Roczniki Filozoficzne” 26, z. 3, 1978, s. 161–162. 51. *Einstein na KUL-u*, „Tygodnik Powszechny”, 17 grudnia 1978, nr 51 (1560). 52. [Wiktor P. Wizgin, *Erlangenskaja programma i fizika*, Izd. Nauka, Moskwa 1975], „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1/57, 1979, s. 155–158. 53. *Mity – modele – paradygmaty* [Ian G. Barbour, *Myths, Models, and Paradigms – A Comparative Study in Science and Reli-*

gion, Harper and Row, 1976], „Tygodnik Powszechny”, 18 listopada 1979, nr 46 (1608). 54. [J. Narlikar, *The Structure of the Universe*, Oxford 1977], „Roczniki Filozoficzne” 27, z. 3, 1979, s. 135–136. 55. [M. Berry, *Principles of Cosmology and Gravitation*, Cambridge 1976], „Roczniki Filozoficzne” 27, z. 3, 1979, s. 136. 56. [M. Rowan – Robinson, *Cosmology*, Oxford 1977], „Roczniki Filozoficzne” 27, z. 3, 1979, s. 137. 57. *Kosmologia sprzed 2330 lat* [Arystoteles „*O niebie*”, Biblioteka Klasyków Filozofii, przekład O. Siwek], „Tygodnik Powszechny”, 6 lipca 1980, nr 27 (1641). 58. *Czas jako wspólny mianownik* [J. T. Fraser, *Time as Conflict*, Birkhäuser Verlag, Basel–Stuttgart 1978], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 2, 1980, s. 72–80. 59. *Czas wynalazczy* [K.G. Dembigh, *Świat i czas*, PWN, Warszawa 1979], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 2, 1980, s. 93–96. 60. *Logika a empiria* [A. Zinowjew, *Logika nauki*, PWN, Warszawa 1976], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 2, 1980, s. 97–110. 61. *Liczę więc jestem* [I. Lakatos, *Proofs and Refutations – The Logic of Mathematical Discovery*, Cambridge University Press 1976], „Znak” 311–312, 1980, s. 751–756. 62. *Stworzenie i ewolucja Wszechświata* [J. Silk, *The Big Bang – The Creation and Evolution of the Universe*, Freeman and Company, San Francisco 1980], „Tygodnik Powszechny”, 17 sierpnia 1980, nr 33 (1647). 63. *Piekło dla ciekawych* [R. Jastrow, *God and the Astronomers*, Norton and Company, London 1978], „Tygodnik Powszechny”, 28 września 1980, nr 39 (1653). 64. M. Heller, W. Voisé, *Czasowe lamigłówki* [D. Park, *The Image of Eternity*], „Znak” 321, 1981, s. 363–369. 65. [F. Hoyle, *Steady-State Cosmology Revisited*, University College Cardiff Press 1980; F. Hoyle and Ch. Wickramasinghe, *The Origin of Life*, University College Cardiff Press 1980; F. Hoyle, *The Relation of Biology to Astronomy*, University College Cardiff Press 1980], „The Astronomy Quarterly” 4, 1981, s. 39–41. 66. [J. V. Narlikar, *Relativity and Cosmology*, by Macmillan 1979], „The Astronomy Quarterly” 4, 1982, s. 138–139. 67. *Trzy panie o fizyce matematycznej* [Y. Choquet–Bruhat, C. DeWitt–Morette, M. Dillard–Bleick, *Analysis, Manifolds and Physics*, North Holland 1978], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 4, 1982, s. 56–69. 68. *Materia – kluczowe pojęcie filozofii Newtona* [E. McMullin, *Newton on Matter and Activity*, University of Notre Dame Press 1978], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 4, 1982, s. 73–75. 69. *Wśród książek*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 4, 1982, s. 81–85. 70. *W świecie książek*, „Znak” 337, 1982, s. 1630–1633. 71. *Wariacje na tematy kosmologiczne* [K. Rudnicki, *Die Sekunde der Kosmologen*, Klostermna, Frankfurt am Main 1982], „Przegląd Powszechny” 6/735 1982, s. 442–444. 72. [D.J. Raine, *The Isotropic Universe*, Adam Hilger Ltd., Bristol 1981], „The Astronomy Quarterly” 4, nr 16, 1982, s. 194–195. 73. *Czy nowa rewolucja w nauce?* [Ilya Prigogine, Isabelle Stengers, La Nouvelle Alliance, Ed. Gallimard, 1979], „Znak” 342–343, 1983, s. 1010–1014. 74. *Wśród książek*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 5, 1983, s. 65–68. 75. *Galileusz a Sobór Trydencki* [Vatican Observatory Publications, Special Series: Studi Galileiani, vol. 1, 1983], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 5, 1983, s. 77–78. 76. [M. Jammer, *Das Problem des Raumes*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980], *The Review of Metaphysics*, December 1983, s. 402–403. 77. [H. Mehlberg, *Time, Causality, and the Quantum Theory*, 2 vols, Dordrecht (Boston), London: D. Reidel Publishing Company 1980], *The Review of Metaphysics*, December 1983, s. 408–409. 78. [N. Rescher, *Induction: An Essay on the Justification of Inductive Reasoning*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1980], *The Review of Metaphysics*, December 1983, s. 416–417. 79. [G.J. Whitrow, *The Natural Philosophy of Time*, Oxford: Clarendon Press, 1980], *The Review of Metaphysics*, December 1983, s. 432–434. 80. [Comman J.W.,

- Skepticism, Justification, and Explanation*, Dordrecht: D. Reidel Publishing Company 1980], *The Review of Metaphysics*, March 1984, s. 618–619. 81. [Miller I.M., *Albert Einstein's Special Relativity: Emergence (1905) and Early Interpretation (1905–1911)*, Reading, Mass.: Addison Wesley Publishing Company 1981] *The Review of Metaphysics*, March 1984, s. 642–643. 82. *Wprowadzenie do teorii względności [Literatura źródłowa do kursu „Podstawy Fizyki” na Politechnice Warszawskiej, t. 1 i 3, red. W. Kruczek]*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 6, 1984, s. 77–78. 83. [*L'espece et le temps aujourd'hui*, Ed. Seuil, Paris 1983], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 6, 1984, s. 78–79. 84. [*Gregorian Reform of the Calendar – Proceedings of the Vatican Conference to Commemorate – Its 400th Anniversary 1582–1982*], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 6, 1984, s. 79–80. 85. *Książka, która otwiera horyzonty* [H. von Ditfurth, *Nie tylko z tego świata jesteśmy*, Pax, Warszawa 1985], „Przegląd Katolicki” 37/65, 15 września 1985, rok LXXIII, s. 3. 86. [M. Friedman, *Foundations of Space-Time Theories. Relativistic Physics and Philosophy of Science*, Princeton University Press 1983], „Acta Cosmologica” 13, 1985, s. 77–78. 87. [Y. Choquet-Bruhat, C. DeWitt-Morette with M. Dillard-Bleick, *Analysis, Manifolds and Physics*, revised edition, North Holland 1982], „Acta Cosmologica” 13, 1985, s. 79. 88. [*Astrophysical Cosmology. Proceedings of the Study Week on Cosmology and Fundamental Physics*, Pontificia Academia Scientiarum, Scripta Varia, vol. 48, 1982], „Acta Cosmologica” 13, 1985, s. 80. 89. *Cosmology – The Science of the Universe* [E. R. Harrison, *The Science of the Universe*, Cambridge University Press 1981], „The Astronomy Quarterly” 5, 1985, nr 18, s. 120–122. 90. [W. I. Arnold, *Teoria katastrof*, Izd. Moskowskiego Uniwersitetu 1983], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 7, 1985, s. 89–90. 91. *Tematyczna analiza nauki* [G. Holton, *L'imagination scientifique*, Ed. Gallimard, Paris 1981], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 7, 1985, s. 91–94. 92. *Bóg i nowa fizyka* [P. C. W. Davies, *Dio e la nuova fisica*, Mondadori Ed., Milano 1984], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 7, 1985, s. 95–98. 93. *Otwarty świat Sir Karla Poppera* [K. Popper, *L'univers irresolu*, Ed. des Sciences et des Artes, Paris 1984], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 7, 1985, s. 99–102. 94. [*General Relativity and Gravitation. Invited Papers and discussion reports of the 10th International Conference, Padua, 3–8 July 1983*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht 1984], „Classical and Quantum Gravity” 2, 1985, s. 599. 95. [*Quantum, Space and Time – The Quest Continues. Studies and Essays in Honour of Louis de Broglie, Paul Dirac and Eugene Wigner*, Cambridge University Press 1984], „Classical and Quantum Gravity” 2, 1985, s. 129–130. 96. [J. D. Barrow, F. J. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, Oxford University Press 1986], „Classical and Quantum Gravity” 2, 1985, s. 727–728. 97. [*The Enigma of Time*, ed. P. T. Landsberg, Adam Hilger; Bristol 1982], *Foundations of Physics* 15, 1985, s. 399–401. 98. [D. Layzer, *Constructing the Universe* (Scientific American Library), Freeman and Company 1984], „The Astronomy Quarterly” 5, 1986, s. 185–186. 99. *Lewa ręka stworzenia* [J. Silk, J.D. Barrow, *La main gauche de la création*, Paris 1985], „Przegląd Powszechny” 7–8/779–8, 1986, s. 208–210. 100. [*Die Physik er Zeitrichtung*, by H. D. Zeh, Springer, New York 1984], „Foundations of Physik” 16, 1986, s. 951–952. 101. [B. O'Neil, *Semi-Riemannian Geometry with Applications to Relativity*, Academia Press 1983], „Acta Cosmologica” 14, 1986, s. 139–140. 102. [*The Big Bang and Georges Lemaître, Proceedings of a Symposium in honour of G. Lemaître fifty years after his initiation of Big-Bang Cosmology, Louvain-La-Neuve, 10–13 Oct. 1983*, ed. by A. Bayer, D. Reidel 1984], „Acta Cosmologica” 14, 1986, s. 141–142. 103. [R. Penrose, W. Rindler, *Spinors*

- and Space-Time*, vol. 1, *Two-Spinor Calculus and Relativistic Fields*, Cambridge University Press 1984], *Acta Cosmologica* 14, 1986, s. 143–144. 104. *Powrót do kosmologii* [S. Toulmin, *The Return to Cosmology – Postmodern Science and the Theology of Nature*, University of California Press, 1985], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 8, 1986, s. 102–104. 105. *Wśród lektur: fizyka i filozofia*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 8, 1986, s. 117–124. 106. [J. D. Barrow, F. J. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, Oxford, Clarendon Press 1986], *The Review of Metaphysics*, March 1987, s. 564–565. 107. *Fizycy i teologowie w Castel Gandolfo*, „Tygodnik Powszechny”, 29 listopada 1987, nr 48 (2005), s. 3. 108. [A. Funkenstein, *Theology and the Scientific Imagination From the Middle Ages to the Seventeenth Century*, Princeton University Press 1986], *The Review of Metaphysics*, December 1987, s. 385–386. 109. *Wśród książek*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 9, 1987, s. 46–50. 110. [R. Geroch, *Mathematical Physics*, The University Press, Chicago – London 1985], „Acta Cosmologica” 15, 1988, s. 209–210. 111. *Z marszu czy krok po kroku?* [F. Capra, *Punkt zwrotny*, PIW, Warszawa 1987], „Przegląd Katolicki” 29/213, 17 lipca 1988, s. 6. 112. [D. E. Mook, T. Vargish, *Inside Relativity*, Princeton University Press, 1987], „Classical and Quantum Gravity” 5, 1988, s. 1155. 113. *Metanaukowa rewolucja* [J. Życiński, *The Structure of the Metascientific Revolution*, Pachart, Tucson 1988], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 10, 1988, s. 50–51. 114. [A. A. Friedman – *Life and Work*, E. A. Tropp. W. Ya. Frenkel, A. D. Czernin, Moscow: Nauka 1988], „Classical and Quantum Gravity” 6, 1989, s. 1063–1064. 115. [*God and Nature: Historical Essays on the Encounter between Christianity and Science*, ed. by D. C. Lindberg and R. L. Numbers, Berkeley: University of California Press 1986], *CTNS Bulletin (The Center for Theology and the Natural Sciences)* 9, nr 4, Autumn 1989, s. 16–18. 116. *Człowiek i Wszechświat z perspektywy Leningradu*, „Tygodnik Powszechny”, 14 stycznia 1990, nr 2 (2116), s. 1–2. 117. *Wśród książek*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 12, 1990, s. 63–66. 118. *Czytanie przez okulary (w odpowiedzi na krytykę)*, *Wiedza i Życie* 9, 1990, s. 77. 119. [*300 Years of Gravitation*, (ed. by W. Hawking & W. Israel) Cambridge University Press 1987], *Centaurus* 33, 1990, s. 290–292. 120. *Najgłębszy stopień zrozumienia* [J. Polkinghorne, *Science and Creation – The Search for Understanding*, SPCK, London 1989], „Przegląd Powszechny” 1/833, 1991, s. 167–169. 121. *Między Wiedzieć i Wierzyć – Dyskusja*, „Znak” 428, 1991, s. 29–42. 122. [J. D. Barrow, *The World within the World*, Clarendon Press, Oxford 1988], „Acta Cosmologica” 17, 1991, s. 85–87. 123. *Dwie książki, dwóch autorów*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 13, 1991, s. 29–32. 124. *O fizyce i filozofii, czyli kilka uwag na marginesie krytyki (odpowiedź na recenzję książki: Teoretyczne podstawy kosmologii)*, *Postępy Fizyki* 42, 1991, s. 108–110. 125. *Scenariusz kosmicznego dramatu* [K. Maślanka, *Kosmologia współczesna*, Wyd. Secesja, Kraków 1991], *Wiedza i Życie* 10, 1991, s. 32. 126. [*Modern Differential Geometry for Physicists* by Ch. J. Isham, World Scientific 1989], *European Journal of Physics* 12, 1991, s. 103–104. 127. *Książka jedenastu pytań* [D. Gjestrn, *Science and Philosophy – Past and Present*, Penguin 1989], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 14, 1992, s. 115–117. 128. *Stworzenie świata i kosmologia kwantowa* [W. B. Drees, *Beyond the Big Bang – Quantum Cosmologies and God*, Open Court 1990], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 14, 1992, s. 121–122. 129. *Wśród ostatnich lektur*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 14, 1992, s. 139–140. 130. *Post scriptum do „Dylematów”*, „Logos i Etos” 1, 1992, s. 122–124. 131. *Programy badawcze w teologii* [N. Murphy, *Theology in the Age of Scientific Reasoning*, Cornell University Press, 1990],

„Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 15, 1993, s. 117–119. 132. *Czy Pan Bóg gra w kości?* [I. Stewart, *Does God Play Dice? – The Mathematics of Chaos*, Penguin Books 1990], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 15, 1993, s. 121–122. 133. *Teologowie i nauka* [*Teologia e scienze nel mondo contemporaneo*, Massimo 1989], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 15, 1993, s. 123–124. 134. *W sprawie „sprawy Galileusza”*, *Postępy Fizyki* 44, 1993, s. 507–514. 135. *Explosive Theory, Universal Truths* [C. J. S. Clarke, *The Analysis of Space-Time Singularities*, Cambridge University Press 1993], *The Times Higher Education Supplement*, September 9, 1994, s. 22. 136. *Matematyczność świata* [J. D. Barrow, *Perché il mondo è matematico?* Laterza, Roma – Bari 1992], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 16, 1994, s. 121–122. 137. *Szachy, krykiet i matematyka* [G. H. Hardy, *A Mathematician’s Apology*, Cambridge University Press 1993], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 16, 1994, s. 122–123. 138. *Dalszy ciąg ważnej debaty* [*Quantum Cosmology and the Laws of Nature – Scientific Perspective on Divine Action*, red. R. J. Russell, N. Murphy, G. J. Isham, Vatican Observatory Publications – The Center for Theology and the Natural Sciences, Berkeley 1993], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 16, 1994, s. 129–132. 139. *Teologia naturalna w nowym wydaniu* [P. C. W. Davies, *The Mind of God – The Scientific Basis for a Rational World*, Simon and Schuster, New York, London, etc., 1993], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 16, 1994, s. 132–133. 140. *Mechanika Newtona wczoraj i dziś* [W. I. Arnold, G. I. Gijbels i Barrou, *Njuton i Guk*, Nauka, Moskwa 1989], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 16, 1994, s. 140–141. 141. *Göddla kłopoty z zamkniętym czasem* [recenzja: P. Yourgrau, *The Disappearance of Time – Kurt Gödel and the Idealistic Tradition in Philosophy*, Cambridge University Press, 1991], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 16, 1994, s. 141 – 143. 142. [J. V. Narlikar, *Introduction to Cosmology*, Cambridge University Press, 1993], „Classical and Quantum Gravity” 11, 1994, s. 2836–2837. 143. René Thom, *Stabilité structurelle et morphogénèse – Essai d’une théorie générale des modèles*, w: *Przewodnik po literaturze filozoficznej XX wieku*, tom 2, red. B. Skarga, przy współpracy S. Borzyna i H. Floryńskiej – Lalewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 422–426. 144. *Space, Time and Space-Time* [G. Nerlich, *What Spacetime Explains: Metaphysical Essays on Space and Time*, Cambridge University Press 1994], *The Times Higher Education Supplement*, September 29, 1995, nr 1195, s. 25. 145. *Czy nasz umysł myśli niealgoritmicznie?* [R. Penrose, *Shadows of the Mind*, Oxford University Press 1994], „Znak” 484, 1995, s. 189–193. 146. *Filozoficzne aspekty statystyki* [C. R. Rao, *Statystyka i prawda*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1994], *Zgadnienia Filozoficzne w Nauce* 17, 1995, s. 114–115.

f) Przekłady

1. Georges Lemaître, *Hipotezy kosmologiczne*, „Znak” 264, 1976, s. 877–889 (przekład: M. Heller, J. Łata; przypisy M. Heller). 2. Jean Rostand, *Myśli biologa*, „Znak” 297, 1979, s. 266–269. 3. Alfred North Whitehead, *Religia a nauka*, 12. rozdział książki: *Science and the Modern World*, (przekład i słowo wstępne o Whiteheadzie), „Znak” 308, 1980, s. 227–238. 4. C. F. von Weizsäcker, *Filozofia grecka i fizyka współczesna*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 2, 1980, s. 1–17 (przekład i opracowanie). 5. J. T. Fraser, *Wyjście z jaskini Platona: naturalna historia czasu*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 2, 1980, s. 18–40 (przekład i opracowanie). 6. K. Ladrrière, *Filozofia chrześcijańska a nauka*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 2, 1980, s. 41–60 (przekład: M. Heller i D. Orlewicz). 7. *Natura Rzeczywistości (Dyskusja Einsteina z*

Rabindranatem Tagore), „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 4, 1982, s. 8–12. 8. R. Penrose, *Platońska rzeczywistość pojęć matematycznych*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 13, 1991, s. 23–27. 9. *Teologia odsłonięcia*, 13. rozdział książki: R. Sokolowski, *Obecność eucharystyczna*, Biblos, Tarnów 1995, s. 201–239.

g) Inne

1. Z korespondencji autora *Wobec Wszechświata* [z Małgorzatą (Głódź)], „Znak” 215, 1972, s. 735–741. 2. [*Początek świata według współczesnej kosmologii*], w książce: Ks. Wincenty Granat, *Ku Człowiekowi i Bogu w Chrystusie*, t. I, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1972, s. 170–172. 3. [podpisane: M. H.], *Modlitwa o unitarną teorię pola*, „Znak” 240, 1974, s. 834–835. 4. *Astronom – Humanista*, „Tygodnik Powszechny”, 11 kwietnia 1976, nr 15 (1420), s. 7. 5. *Filozoficzne zagadnienia w nauce* (wstęp do numeru), „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 1, 1978/79, s. 1–2. 6. [wypowiedź na temat wznowionego czasopisma], „Przegląd Powszechny” 1– 2/730–1, 1982, s. 15–16. 7. W: *Katolicyzm A – Z*, pod red. ks. Z. Pawłaka, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1982, hasła: a) kosmos (kosmologia), s. 211–212; b) materia, s. 257–258; c) ruch, s. 335. 8. M. Heller, W. R. Stoeger, J. Życiński, *Introduction*, „Philosophy in Science” 1, 1983, s. 7–19. 9. *Genesis czasu* [wiersz], w: *25 lat Duszpasterstwa Akademickiego przy parafii NMP z Lourdes w Krakowie*, Kraków 1983, s. 32. 10. *Ewolucja – Problematyka w aspekcie kosmologicznym*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. IV, Wyd. Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 1983, s. 1444–1446. 11. *Wybrane kierunki i zagadnienia filozofii przyrody* [skrypt], PAT, Kraków 1986. 12. *Short History of The Pontifical Academy of Theology in Cracow*, w: *Newton and the New Direction in Science, Proceedings of the Cracow Conference, 25 to 29 May 1987*, ed. by G. V. Coyne, M. Heller, J. Życiński, Specola Vaticana 1988, s. 13. 13. M. Heller, W. R. Stoeger, J. Życiński, *Introduction*, „Philosophy in Science” 3, 1988, s. 9–14. 14. M. Heller, J. Życiński, Sz. Ślaga, J. Turek, *List* (do Ks. Bpa Alfonsa Nossola, Przewodniczącego Rady Naukowej Episkopatu), „Tygodnik Powszechny”, 17 czerwca 1990, nr 24 (2138), s. 6. 15. *Zamiast zakończenia*, w: *Matematyczność przyrody*, red. M. Heller, J. Życiński, A. Michalik, OBI-PAT, Kraków 1990, s. 139–141. 16. *Przedmowa* (do wydania polskiego książki: E. McMullin, *Ewolucja i stworzenie*, OBI – PAT, Kraków 1990), s. IV. 17. M. Heller, Z. Zekanowski, *Seminar on Differential Spaces* [wstęp do tomu], *Demonstratio Mathematica* 24, nr 3–4, 1991, s. 347–348. 18. *The Matter is Urgent* [Foreword – przedmowa do książki: J. O. Pedersen, *The Book of Nature*, Vatican Observatory Publications, Specola Vaticana 1992, s. V–VI. 19. [Wywiad:] *Gdyby Kościół uznał, że Ziemia się kręci, zrobiłby błąd*, *Niedziela – Dodatek tygodniowy do Życia Warszawy*, 28–29 listopada 1992, s. 4–5. 20. [Wywiad:] *Nauka a wiara: spór potrzebny teologii*, *Gazeta Krakowska* (Magazyn „Od piątku do soboty”), nr 17, 22 stycznia 1993, s. 5. 21. *Jak być chrześcijaninem w świecie Darwina i Einsteina?*, przedmowa do polskiego wydania książki: D. Sankey, D. Sullivan, B. Watson, *Planeta Ziemia – mój dom. Religia a nauka – zintegrowany kurs dla szkół podstawowych i średnich*, Biblos, Tamów 1993; [przedrukowane w: *Gość Niedzielny*, nr 8, rok LXX, 21 lutego 1993, s. 11.] 22. [Wywiad:] *Nasz Wszechświat nie mieści się już w równaniach Einsteina*, *Odra*, nr 3, marzec 1993, s. 23–33. 23. *Uwagi o etyce i metodyce pracy naukowej* [pierwsza część], „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 15, 1993, s. 99–105. 24. „*Jak kręgi od rzuconego do wody kamienia*”, wstęp do książki: E. McMullin, *Ewolucja i stworzenie*, wyd. drugie, poprawione i rozszerzone, OBI, Kraków 1993, s. VII–XXIII. 25. K. Buchner, M. Hel-

ler, P. Multarzyński, W. Sasin, *Literature on Differential Spaces*, „Acta Cosmologica” 19, 1993, s. 111–129. 26. *Uwagi o etyce i metodyce pracy naukowej* (dokończenie), „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 16, 1994, s. 101–109. 27. *Przedmowa*, w: *Kosmos i filozofia*, red. Z. Golda i M. Heller, Biblos–OBI, Tarnów–Kraków 1994, s. 7–9. 28. *Wypowiedź o Ojcu Bocheńskim*, *Gazeta Wyborcza*, nr 35 (1723) A, 10 lutego 1995, s. 11. 29. *Przemijanie i kultura – Słowo na rozpoczęcie Sympozjum*, w: *Teologia – Kultura – Rzeczywistość, Materiały z Sympozjum w Instytucie Teologicznym w Tarnowie*, red. Z. Adamek, Biblos, Tarnów 1995, s. 7–10. 30. *Prawda i wynikanie – Słowo na rozpoczęcie Sympozjum „Logika i metafizyka w: Logika i metafizyka*, red. Z. Wolak, Biblos – Tamów, OBI – Kraków 1995, s. 7–8. 31. *Rancho Gandolfo*, *Religioni et Litteris* 8, 1995, s. 14–16. 32. *Jerzy Rayski (1917–1993) – In Memoriam*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 17, 1995, s. 109–111.

JÓZEF HERBUT

Urodzony 1.XI.1933 r. w Baryszu na Podolu w rodzinie wieśniaczej. W 1945 r. przywieziony przez rodziców na Śląsk Opolski; tamże uzyskał świadectwo maturalne i w 1952 r. rozpoczął studia filozoficzno–teologiczne w Seminarium Duchownym w Opolu. Po ich ukończeniu i przyjęciu święceń kapłańskich kształcił się w zakresie filozofii teoretycznej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i uzyskał magisterium z logiki (rosp. *Analiza sylogizmu z terminami o znaczeniach analogicznych*, 1961); w okresie studiów uniwersyteckich największy wpływ wywarli na niego S. Kamiński, M. A. Krąpiec i A. B. Stępień. Wróciwszy do Opolu, podjął wykłady w Seminarium Duchownym, najpierw z logiki i teorii poznania, a po kilku latach także z innych dyscyplin filozoficznych. Pracy doktorskiej *O formalnym ujęciu analogii metafizycznej* broni w 1962 r. (promotor S. Kamiński). Ucząc nadal elementów filozofii w Seminarium Duchownym, po habilitacji (rozprawa *Hipotezy w filozofii bytu*) w 1976 r. J. Herbut podejmuje na Wydziale Filozofii KUL wykłady z metodologii filozofii i logiki języka religijnego. W 1984 r. otrzymuje nominację na docenta, a w 1987 r. uzyskuje tytuł prof. nadzw. Po utworzeniu na Wydziale Filozofii KUL Katedry Metodologii Filozofii, w 1992 r. zostaje kierownikiem tej katedry zatrudniony na stanowisku prof. zwyczajnego. Prócz wykładu kursorycznego z metodologii filozofii i wykładów monograficznych z tej dyscypliny oraz logiki języka religijnego, prowadzi seminarium magisterskie i doktoranckie (promował dotąd pięciu doktorów).

Po ukończeniu się w 1994 r. Uniwersytetu Opolskiego, na utworzonym tam Wydziale Teologii (obejmującym również dotychczasowe Seminarium Duchowne) powierzono J. Herbutowi kierownictwo Katedry Filozofii. Zatem obecnie pracuje na dwóch uczelniach: na pierwszym etacie – w KUL, na drugim etacie – w Uniwersytecie Opolskim.

Główne kierunki zainteresowań Herbuta to: różnorakie metody filozofowania, swoiste reguły sensu i przyjmowania wypowiedzi religijnych, sposoby powstawania ocen i uzasadniania nimi norm postępowania. W przekonaniu, że kluczowe pojęcia i tezy tradycyjnej filozofii (nawiązującej do Arystotelesa, Augustyna, Tomasza z Akwiny i ich komentatorów) nadal zachowują walory poznawcze, stara się je analizować i przedstawiać w języku bardziej zrozumiałym dla współczesnych czytelników.

J. Herbut pełni (od 1974 r.) funkcję sekretarza Sekcji Wykładowców Filozofii

w Uczelniach Kościelnych w Polsce, jest członkiem Towarzystwa Naukowego KUL (od 1990 r. w jego Zarządzie) i Societas Ethica. W 1976 r. i 1990 r. (przez jeden semestr) przebywał na stypendium naukowym w Monachium.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1978] 1. *Hipotezy w filozofii bytu*, Lublin, RW KUL, ss. 128. [1987] 2. *Metoda transcendentálna w metafizyce*, Opole, Wyd. św. Krzyża, ss. 142. [1963] 3. *O formalnym ujęciu analogii transcendentálnej*, „Roczniki Filozoficzne” 11, z. 1, s. 25–40. [1974] 4. *Pojęcie tajemnicy w teologii*, *Studia Teologiczno–Historyczne Śląska Op.* 4, s. 5–15. 5. *Pojęcie hipotezy w filozofii bytu*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 10, nr 1, s. 57–72. 6. *Sposoby dochodzenia do hipotez metafizycznych i rozstrzygania o ich wartości*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 10, nr 2, s. 33–66. 7. *Klasyfikacja hipotez występujących w filozofii bytu*, „Roczniki Filozoficzne” 22, z. 1, s. 91–102. [1976] 8. *Charakterystyka terminów orzekanych analogicznie*, *Studia Teologiczno–Historyczne Śląska Op.* 5, s. 61–69. [1977] 9. *Współczesna teologia a filozofia*, w: *Chrystocentryzm w teologii*, Lublin, RW KUL, s. 147–156. [1978] 10. *Problem metody transcendentálnej*, „Roczniki Filozoficzne” 26, z. 1, s. 51–67. 11. *Pojęcie i założenia funkcjonalnej analizy języka religijnego*, *Studia Teologiczno–Historyczne Śląska Op.* 6, s. 197–211. [1979] 12. *Jak powstaje religijny język?*, *Studia Teologiczno–Historyczne Śląska Op.* 7, s. 57–69. [1980] 13. *Metoda transcendentálna: obiektywność poznania i jej kryterium*, „Roczniki Filozoficzne” 28, z. 1, s. 91–117. 14. *Notwendige und hypothetische Erklärung in der Seinsphilosophie*, w: *The Human Person and Philosophy in the Contemporary World*, Kraków, T. 2, s. 453–456. [1982] 15. *J. Salamucha's Efforts towards the Methodological Modernization of Theistic Metaphysics*, *Communication and Cognition* 15, no. 2, 133–146. 16. *Metoda transcendentálna: przedmiot i punkt wyjścia metafizyki*, „Roczniki Filozoficzne” 30, z. 1, s. 52–73. [1984] 17. *Metoda transcendentálna: sposoby otrzymywania metafizycznych twierdzeń w ujęciu E. Coretha*, „Roczniki Filozoficzne” 32, z. 1, s. 83–100. 18. *Metoda transcendentálna: uzasadnianie filozoficznych twierdzeń przez próby ich obalania*, „Roczniki Filozoficzne” 32, z. 1, s. 101–114. 19. *Z syntaktycznej problematyki języka religijnego*, „Roczniki Filozoficzne” 32, z. 2, s. 35–43. [1985] 20. *Die hypothetische Erklärung in der Seinsphilosophie*, w: *Studies in Logic and Theory of Knowledge* 1, Lublin, TN KUL, s. 139–152. [1987] 21. *Problemy teologii pojętej jako rewelacjonizacja naturalnej wiedzy o życiu chrześcijańskim*, „Roczniki Filozoficzne” 37, z. 1, s. 293–307. [1992] 22. *Ideologia a doktryna religijna*, w: *Oblicza dialogu*, red. A. Stępień i T. Szubka, Lublin, TN KUL, s. 13–32. 23. *Struktura ideologii a struktura doktryny religijnej*, w: *Veritati et Caritati*, Opole, Wyd. św. Krzyża, s. 143–151. 24. *Aktualność transcendentálnej metody filozofowania*, „Roczniki Filozoficzne” 39–40, z. 1, s. 119–134. [1993] 25. *Założenia i metody etyki konsensusywnej*, w: *Studia metafizyczne* 1, red. A. Stępień i T. Szubka, Lublin, TN KUL, s. 295–326. [1995] 26. *Filozofia procesualna A. N. Whiteheada*, w: *Filozofować dziś. Z badań nad filozofią współczesną*, red. A. Bronk, Lublin, TN KUL, s. 199–210. 27. *O dwóch pojęciach tajemnicy stosowanych w teologii*, „Zeszyty Naukowe KUL” 38, nr 3–4, s. 109–120. 28. *Die Aktualität der transzendentálnen Methode des Philosophierens*, w: *Studies in Logic and Theory of Knowledge* 4, Lublin, TN KUL, s. 157–174. [1997] 29. *Wypowiedzenia twórcze języka religijnego w świetle teorii aktów mowy*, w: *Ineffabile Eucharistiae do-*

num, Opole, s. 177-185. 30. *Czy filozofia klasyczna może zachować aktualność?*, „Zeszyty Naukowe KUL” 40, nr 3-4, s. 41-45. [1998] 31. *Bóg filozofów*, w: *Studia metafizyczne* 2, red. A. Stępień, Lublin, TN KUL, s. 20-35. 32. *Logiczne relacje między moralnymi kwalifikacjami czynów ludzkich ze względu na przykazania i rady*, „Roczniki Filozoficzne” 46, z. 2, s. 79-87.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

[1965] 1. *Organizacja studiów filozoficznych w Zakładach Teologicznych w Polsce w dobie obecnej*, „Studia Philosophiae Christianae” 1, nr 2, s. 306-308. [1966] 2. *Kilka uwag o definicji analogii*, „Roczniki Filozoficzne” 14, z. 1, s. 115-122. [1967] 3. *W sprawie analogii opartej na relacjach kategoryalnych*, „Studia Philosophiae Christianae” 3, nr 3, s. 264-275. [1968] 4. „*Studia Filozoficzne*” w Wyższych Seminariach Duchownych w świetle soborowego dekretu „*O formacji kapłańskiej*”, Rocznik Teologiczny Śląska Op. 1, s. 75-86. [1970] 5. *Pojęcie hipotezy religijnej i jej rola w uracjonalnianiu religijnej wiary*, „Studia Philosophiae Christianae” 6, nr 2, s. 265-273. 6. *Kultura logiczna jako niezbędny składnik formacji intelektualnej alumnów Wyższych Seminariów Duchownych*, Rocznik Teologiczny Śląska Op. 2, s. 259-267. [1973] 7. *Pojęcie autorytetu z logicznego punktu widzenia*, *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Op. 3*, s. 229-239. [1974] 8. *Autorytet rozkazodawcy*, „*Studia Teologiczno-Historyczne Śląska*” Op. 4, s. 69-77. [1976] 9. *Logika religii a teologia*, „*Collectanea Theologica*” 46, vol. 2, s. 71-79. [1980] 10. *O metodologicznym unowocześnianiu teistycznej metafizyki. Refleksje nad poczynaniami ks. J. Salamuchy*, „Zeszyty Naukowe KUL” 23, nr 1, s. 21-32. [1992] 11. *Funkcje języka religijnego*, w: *Księga pamiątkowa „Philosophicum” Księży Werbistów w Nysie*, Warszawa, Verbinum, s. 49-63.

c) Inne opracowania (recenzje)

[1961] 1. M. L. Roure, *Logique et métalogique*, Lyon 1957, „Roczniki Filozoficzne” 9, z. 1, s. 156-159. [1962] 2. M.J. Charlesworth, *Philosophy and Linguistic Analysis*, Pittsburg 1959, „Roczniki Filozoficzne” 10, z. 1, s. 192-197. (1974) 3. H. Korch (Hrsg.), *Die wissenschaftliche Hypothese*, Berlin 1972, „Studia Philosophiae Christianae” 10, nr 2, s. 151-157. [1977] 4. A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin 1976, „Zeszyty Naukowe KUL” 20, nr 2, s. 89-92. 5. E. Coreth, *Was ist der Mensch? Grundzüge einer philosophischen Anthropologie*, Innsbruck 1973, „Roczniki Filozoficzne” 25, z. 1, s. 143-146. [1981] 6. A. Keller, *Sprachphilosophie*, Freiburg 1976, „Studia Philosophiae Christianae” 17, nr 2, 243-244. [1983] 7. G. Haefner, *Philosophische Anthropologie*, Stuttgart 1982, „Roczniki Filozoficzne” 31, z. 1, s. 125-127. [1988] 8. D. Braine, *The Reality of Time and the Existence of God*, Oxford 1988, „Zeszyty Naukowe KUL” 31, nr 4, s. 79-90.

d) Prace redaktorskie

1. Przygotowanie do druku drugiego tomu pism wybranych S. Kamińskiego: *Filozofia i metoda*, TN KUL, Lublin 1993, ss. 213. 2. Kierowanie pracami nad *Leksykonem Filozofii Klasycznej*, Lublin 1998; redakcja merytoryczna całości i opracowanie 123 haseł.

ROMAN STANISŁAW INGARDEN

Urodził się 1 października 1920 r. w Zakopanem. Obecnie mieszka w Toruniu (adres: ul. Kraszewskiego 22b, m. 28, 87–100 Toruń). W latach 1938–1939 studiował fizykę i filozofię na UJK, w latach 1939–1940 fizykę (2. i 3. rok) na Ukr. Uniw. I. Franki we Lwowie; w latach 1941–44 studia fizyki UJK w czasie okupacji niemieckiej 1944–45 studia fizyki (4. rok) na Ukr. Uniw. I Franki we Lwowie, 1945–46 zakończenie studiów (5. rok) fizyki na UJ w Krakowie, doktorat fizyki teoretycznej na Uniw. Warszawskim 1949. Najważniejsi nauczyciele filozofii i logiki: na UJK we Lwowie (1938–39) prof. Roman Ingarden (ojciec Romana Stanisława), prof. Kazimierz Ajdukiewicz, prof. Leon Chwistek. Tytuł pracy doktorskiej i nazwisko promotora: *On the geometrically absolute optical representation in the electron microscope*, Prace Wrocł. Tow. Nauk. Seria B Nr 45, Wrocław 1957, 60 str., promotor: prof. Wojciech Rubiniowicz (Uniw. Warszawski). Tytuł rozprawy habilitacyjnej: 2 prace: 1) *The problem of optimum optical systems*, *Optica Acta* 1960, t. 7, z. 2, s. 179–183. 2) *Informationstheorie, Bohr–Rosenfeldsche Unbestimmtheitsrelationen und das Problem der optimalen optischen Abbildung*, *Acta Physica Hungarica* 1961, t. 13, z. 1, s. 35–56.

Daty uzyskania stopni i tytułów: 1946 – mgr fizyki (UJ), 1949 – doktorat fizyki teoretycznej (Uniw. Warszawski), 1954 – profesor nadzwyczajny fizyki teoretycznej (Uniw. Wrocławski), 1961 – habilitacja z fizyki teoretycznej (niezatwierdzona z powodu posiadania tytułu prof. nadzwyczajnego w czasie gdy nie było habilitacji) (Uniw. Wrocławski), 1964 – profesor zwyczajny fizyki teoretycznej (Uniw. Wrocławski) 1996 dr h.c. UMK.

Przebieg pracy zawodowej: lipiec 1945 – asyst. fizyki na Polit. Śląskiej z tymcz. siedz. w Krakowie, wrzesień 1945 – st. asyst. fizyki na Uniw. Wrocławskim, kwiecień 1949: adiunkt tamże, wrzesień 1949 – zast. prof. fizyki teor. tamże, 1954: prof. nadzw. fiz. teor. tamże, 1964: prof. zwycz. tamże 1966 – prof. fiz. teor. zw. UMK, dyrektor Instytutu Fizyki UMK 1969–1978, 1991 – prof. emerytowany tamże. Nadto praca w Inst. Matematyki PAN (kier. Grupy Optyki Geometrycznej) 1951–56, Inst. Fizyki PAN (kier. Zakładu Niskich Temperatur i Grupy Teor.) 1956–1967. Także liczne prof. wiz. zagraniczne (New York, Paryż, Bruksela, Stuttgart, Aachen, Marburg, Rostock, Kyoto, Tokyo, Edmonton i inne)

Udział w działalności towarzystw naukowych: Wrocławskie Tow. Naukowe, czł. od 1951, zast. sekr. nauk. 1961–63, Tow. Nauk. w Toruniu, czł. od 1968, wiceprezes 1990–1998, Pol. Tow. Fiz. czł. od 1946, wiceprezes 1970–74, czł. Pol. Tow. Matem. od 1946, czł. New York Acad. Sci., Intern. Assoc. Math. Phys., Amer. Phys. Soc., Europ. Phys. Soc., Tensor Soc., założyciel i prezes Międzyn. Tow. Układów Otwartych i Dynamiki Informacyjnej od 1992.

Główne kierunki zainteresowań i globalna charakterystyka twórczości naukowej: optyka (geometryczna, falowa i kwantowa), termodynamika (statystyczna i informacyjna), teoria informacji, historia i filozofia fizyki, logika kwantowa i modalna. Główne wyniki: zastosowania geometrii Finslera do optyki i termodynamiki, nowa aksjomatyka pojęcia informacji (z K. Urbaniakiem), pojęcie temperatur wyższych rzędów, termodynamika informacyjna.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie

1. z P.L. Antonelli i M. Matsumoto, *The theory of sprays and Finsler Spaces with applications in physics and biology*, Kluwer, Dordrecht 1993, s. 308. 2. *Fizyka i fizycy. Studia i szkice z historii i filozofii fizyki*, UMK, Toruń 1994, s. 262. 3. z A. Kossakowski i M. Oya, *Information Dynamics and Open Systems*, Kluwer, Dordrecht 1997, s. 307.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

ponad 100 prac z fizyki teoretycznej i matematycznej, teorii informacji, geometrii różniczkowej i historii fizyki.

c) Skrypty i podręczniki

skrypty: 1. *Elektrodynamika klasyczna i kwantowa*, UMK, Toruń 1970, 2 wyd. tamże 1976. 2. *Elektrodynamika statystyczna*, tamże 1977. 3. *Termodynamika statystyczna*, tamże, 1979.

podręczniki: 1. z A. Jamiołkowskim, *Mechanika klasyczna*, PWN, Warszawa 1980, 2. z A. Jamiołkowskim, *Elektrodynamika klasyczna*, PWN, Warszawa 1980, 2 wyd. 1981, wyd. ang. Elsevier, Amsterdam, PWN, 1985, 3. z L. Górniewiczem, *Analiza matematyczna dla fizyków*, PWN, Warszawa, t. 1, 1981, t. 2, 1985, 2. wyd. t. 1. UMK Toruń 1994, 4. z M. Grabowskim, *Mechanika kwantowa, ujęcie w przestrzeni Hilberta*, PWN, Warszawa 1989, 5. z A. Jamiołkowskim i R. Mrugała, *Fizyka statystyczna i termodynamika*, PWM, Warszawa 1990, 6. z L. Górniewiczem, *Algebra z geometrią dla fizyków*, UMK, Toruń 1993.

d) Prace redaktorskie

założyciel i red. nac. „Reports on Mathematical Physics”, Toruń, 1970–92, wyszło dotychczas 35 tomów, założyciel i red. nac. „Open Systems and Information Dynamics”, od 1992, wyszły dotychczas 3 tomy. Nadto członek kilku rad redakcyjnych czasopism międzynarodowych (Tensor, J. Combinatorics and Systems Theory, Egypt. J. Math.).

MAREK N. JAKUBOWSKI

Urodził się w Nowym Mieście Lubawskim 5 czerwca 1949 roku. Rodzice – Edmund i Jadwiga byli nauczycielami. Od schyłku 1949 do lata 1965 roku mieszkał w Tucholi, następnie w Bydgoszczy, gdzie w 1967 zdał maturę w IV LO. W tymże roku rozpoczął studia na Wydziale Humanistycznym UMK w Toruniu na kierunku historii. Brał udział w seminarium z nauk pomocniczych historii średniowiecznej prowadzonym przez prof. K. Jasińskiego, pod którego kierunkiem przygotował pracę magisterską dotyczącą genealogii książąt zachodniopomorskich. Pracę obronił w czerwcu 1972 r.

Od września 1972 do grudnia 1973 pracował jako nauczyciel w Zasadniczej Szkole Budowlanej w Bydgoszczy. W grudniu 1973 zaczął pracę jako asystent w Wyższej Szkole Pedagogicznej (do 1975r. Wyższej Szkole Nauczycielskiej) w Bydgoszczy, w Instytucie Nauk Społecznych (Zakład Filozofii i Logiki, którym przez dłuższy czas

kierował prof. L. Gumański). Od 1975 brał udział w seminariach prowadzonych na Uniwersytecie Warszawskim przez prof. J. Kuczyńskiego. Pod jego opieką powstała praca doktorska zatytułowana *Czyn. Przyszłość. Naród. Poglądy filozoficzne Augusta Cieszkowskiego* obroniona na UW w czerwcu 1980 roku (recenzenci: prof., prof. A. Sikora i A. Walicki)

W 1980 roku został powołany na stanowisko adiunkta w WSP w Bydgoszczy. W 1991 roku rozstał się z WSP by przenieść się na UMK, gdzie otrzymał stanowisko adiunkta w Instytucie Filozofii, w Zakładzie Historii Filozofii i Myśli Społecznej.

W czerwcu 1992 zdał na UW kolokwium habilitacyjne, którego podstawą była praca zatytułowana: *Historiozofia jako filozofia praktyczna. Hegel a polska filozofia czynu*. (recenzenci: prof. prof. K. Bal, Z. Kuderowicz, B. Markiewicz, R. Panasiuk). Stopień doktora habilitowanego został zatwierdzony w listopadzie 1992 r.

Z dniem 1 kwietnia 1995 roku został mianowany profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Od 1998 Kieruje Pracownią Filozofii Polityki. Od 1974 roku jest także związany z Akademią Muzyczną w Bydgoszczy gdzie prowadzi wykłady z historii filozofii.

Dotychczasowe zainteresowania Marka Jakubowskiego koncentrowały się wokół historii filozofii XIX wieku ze szczególnym uwzględnieniem Hegla i jego szkoły oraz tak zwanej polskiej filozofii narodowej. Interesuje go także historiozofia, a od paru lat także historia filozofii politycznej, szczególnie zaś myśl liberalna.

Jest członkiem dwu międzynarodowych towarzystw heglowskich (Internationale Hegel–Vereinigung i Internationale Hegel–Gesellschaft), Polskiego Towarzystwa Filozoficznego oraz Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego. Od 1995 roku jest także sekretarzem Rady Programowej regionalnej rozgłośni publicznej Radia Pomorza i Kujaw (PiK). W 1972 ożenił się z ówczesną studentką prawa Bogusławą Jakubowską, która obecnie jest adwokatem, i z którą ma dwu synów: Andrzeja i Wojciecha.

BIBLIOGRAFIA

a) Książki

1. *Czyn. Przyszłość. Naród. Poglądy filozoficzne Augusta Cieszkowskiego*. Warszawa – Poznań, 1989. (recenzje w: *Hegel Studien*, Bd. 24; *Bulletin of Hegel Society of Great Britain*, No. 20 Autumn/Winter 1989), 2. *Historiozofia jako filozofia praktyczna. Hegel a polska filozofia czynu*. Bydgoszcz 1991. recenzja: 3. Łagowski, *Hegel w optyce polskiego romantyzmu*. W: „Kwartalnik Filozoficzny”, 1993

b) Artykuły

1. *On August Cieszkowski's „Philosophy of Action”*. W: *Dialectics and Humanism* (dalej DaH), 4/1977. 2. *O koncepcji twórczości Augusta Cieszkowskiego*. W: „*Studia Filozoficzne*” (dalej SF), 1/1978. 3. *Hegel, Cieszkowski, Hess – trzy idealistyczne koncepcje twórczości*. W: „*Studia z Nauk Społecznych WSP w Bydgoszczy*”, zeszyt 3, 1979. 4. *The Meaning of History in August Cieszkowski: Between Hegel and Romantic Historiosophy*. W: DaH, 3/1981. 5. *Paradoksy liberalizacji i rewolucja*. (pod pseud. Jakub Brzezina) W: *Aneks*, 28, Londyn 1982. 6. *U źródeł kłęski grudniowej*. (pod pseud. Jakub Brzezina) W: *Aneks*, 31, Londyn 1983. 7. *Czy rzeczywistość jest rozumna? Nowe źródła do filozofii prawa Hegla*. W: SF, 10/1985. 8. *The Meaning of Reality and the Meaninglessness of its Criticism in Hegel's Philosophy*. W: DaH, 2/1987. 9. *Heglowska*

koncepcja wojny jako środka racjonalizacji. W: SF, 9/1987. 10. Krytyka rzeczywistości i ideal społeczny w twórczości Augusta Cieszkowskiego. W: *Studia z dziejów polskiej myśli politycznej, II – Polska myśl polityczna dzielnicy pruskiej w XIX w.* Toruń 1990. 11. „O miłości ojczyzny” Libelta jako odpowiedź na Heglowskie „Zasady filozofii prawa” (aspekt wojny). W: *Oblicza polskości*, praca zbiorowa pod redakcją A. Kłoskowskiej. 12. *Hegel and „the end of philosophy” in the Polish philosophy of action of the 1840’s.* W: *Hegel-Jahrbuch 1992.* 13. „Wszystko, co jest rzeczywiste, jest rozumne”. Czy także wadliwe cytaty? W: „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy”, *Studia z Nauk Społecznych*, zeszyt 10 (1993). 14. *Hegel i „koniec filozofii” kontekst polskiej „filozofii czynu”.* W: *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filozofia XV* (1993). 15. *Criticism as a metacriticism. Hegel and the French Revolution.* W: *Hegel-Jahrbuch 1993/1994.* 16. *Hegels Auffassung des Krieges als Rationalisierungsmittel.* W: *Hegel-Jahrbuch 1995.* 17. *Cieszkowski: historiozofia filozofią narodową.* W: August Cieszkowski, W setną rocznicę śmierci. Warszawa 1996. 18. *August Cieszkowski’s Philosophy of Action in the Young Hegelian Context.* W: *Toruński Przegląd Filozoficzny 1997.* 19. *Cieszkowski i Hess: Dwie koncepcje historii.* W: *Studia z filozofii i logiki.* Księga pamiątkowa w darze Profesorowi Leonowi Gumańskiemu. Toruń 1997. 20. Wstęp do: Z.A. Pełczyński, *Wolność. Państwo. Społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej.* Wrocław 1998.

c) Recenzje, sprawozdania i inne

1. *Filozoficzne pisma Cieszkowskiego.* W: SF, 9/1975. 2. Współautor : A. M. Kaniowski, *Phenomenology and Marxism: Problems of Social Philosophy.* W: DaH, 3/1977. 3. *Fenomenologia a marksizm. Teoria poznania i teoria nauki.* W: „Ruch Filozoficzny”, 3–4/1979. 4. *Cieszkowski pedagogiem?* W: SF, 9/1980. 5. *Hegel Congress at Stuttgart.* W: DaH, 1/1982. 6. *Conference on Marx Presence in the 20th Century Culture. Some Reflections on the Warsaw Conference.* W: DaH, 3/1983. 7. *Jeszcze jedna apologia Hegla.* W: SF, 3/1984. 8. *Mitologia rozumu.* W: „Ruch Filozoficzny” 2/1986. 9. Współautorzy: A. M. Kaniowski, A. Szahaj. *Tezy do dyskusji o książce J. Habermasa „Teoria i praktyka” oraz głos w dyskusji.* W: *Colloquia Communia*, 4–5 /1986. 10. *Aktualność rozumu – aktualność Hegla.* W: SF, 2/1987. 11. *Metafizyka po Kancie?* W: „Ruch Filozoficzny”, 2/1988. 12. *The State and Civil Society. Studies in Hegel’s Political Philosophy.* Z. A. Pełczyński (ed.). W: DaH, 1/1990. 13. *Hegel, Fukuyama i koniec historii.* W: *Edukacja Filozoficzna*, 13/1992. 14. *T. H. Green’s „Analysis of Hegel”.* W: *History of Political Thought*, Vol. XIII, No.2, Summer 1992. 15. *Historiozofia jako filozofia praktyczna. Hegel a polska filozofia czynu.* (autoreferat habilitacyjny). W: *Edukacja Filozoficzna*, nr 15 (1993). 16. Norbert Waszek: *Eduard Gans (1292–1839): Hegelianer–Jude–Eropäer. Texte und Dokumente.* Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris 1991. W: „Ruch Filozoficzny”, 2/1993. 17. *Rotary Club Bydgoszcz w latach 1935–1939.* W: *Kronika Bydgoska*, XVI, 1994. 18. *Filozofia. Podstawowe pytania.* Pod red. E. Martensa: H. Schnadelbacha. Warszawa 1995. W: „Ruch Filozoficzny”, 3/1998.

d) Przekłady

1. Norbert Waszek: *Fox i Pitt. Konflikt w obrębie polityki brytyjskiej w świetle myśli Heglowskiej.* W: *Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia z Nauk Społecznych*, Zeszyt 10, Bydgoszcz 1993. 2. *Norbert Waszek: 1789, 1830 i tak bez końca. Hegel a Rewolucja Francuska.* W: *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filozofia XVI*,

Toruń 1995. Częściowe tłumaczenie i opracowanie: Z. A. Pelczyński, *Wolność. Państwo. Społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*. Wrocław 1998.

JERZY JARCO

Jerzy Andrzej Jarco urodził się 18 marca 1943 roku w Żywcu. „Studia Filozoficzne” ukończył na Uniwersytecie Wrocławskim w roku 1967. Od początku lat sześćdziesiątych mieszka we Wrocławiu (ul. Drzewieckiego 44/8) i pracuje w Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego. W latach 1962–1967 studiował filozofię i polonistykę. Wśród filozofów, logików, historyków filozofii i literatury, którzy wykładali wówczas na Uniwersytecie Wrocławskim, szczególny wpływ na jego zainteresowania mieli: Maria Kokoszyńska–Lutmanowa (metodologia), Tadeusz Kubiński (logika), Andrzej Nowicki (historia filozofii), Jerzy Gałeczki (estetyka, etyka), Stanisław Kolbuszewski (historia literatury romantycznej). W latach studiów był także słuchaczem wykładów profesorów Uniwersytetu Warszawskiego i Jagiellońskiego. Bywał na wykładach i seminariach m.in. L. Kołakowskiego, Z. Bauman, A. Schaffa, R. Ingardena i H. Markiewicza. Promotorem jego pracy magisterskiej (1967) a później także doktorskiej (1976) był prof. Andrzej Nowicki. Obydwie te prace poświęcone były recepcji zachodniej myśli racjonalistycznej w Polsce. Pierwsza monografia pt. „Jerzy Gengell jako autor Eversio Atheismi (Braniewo 1716)” opisywała reakcje polskich filozofów i teologów na docierające nad Wisłę poglądy Machiavellego, Cardana, Vaniniego, Kartezjusza i in. Druga pt. „Koncepcja kultury Tadeusza Boya-Żeleńskiego” analizowała twórczość translatorską i publicystyczną Boya zmierzającą do przebudowy polskiej kultury duchowej w oparciu o mieszczańską, głównie racjonalistyczną, myśl francuską. Za tę pracę poświęconą filozofii kultury Tadeusza Boya-Żeleńskiego przyznano autorowi I nagrodę w ogólnopolskim konkursie prac doktorskich w roku 1977. Recenzentami dysertacji byli Henryk Markiewicz z UJ, Zdzisław Czarnecki z UMCS i Jan Kurowicki z Wrocławia. W latach następnych zainteresowania Jerzego Jarco skupiały się wokół zagadnień filozofii kultury (stereotypów narodowych, tradycji i mitów, charakteru narodowego itp.). Przebywał kilkakrotnie na stażach zagranicznych, zbierał materiały w Moskwie, Sofii, Pradze i Getyndze. Interesował się obcymi wpływami artystyczno-ideowymi na polską filozofię i literaturę, przede wszystkim wpływem takich nurtów, jak: racjonalizm, materializm, socjalizm, marksizm i stalinizm. Rezultatem tych badań były liczne artykuły i monografia pt. „Geneza socjalistycznej kultury duchowej w Polsce (na przykładzie literatury XIX i XX wieku)”. Praca ta była publikowana w języku rosyjskim w Moskwie w 1988 roku. Wynikiem zainteresowań filozofią kultury była także dysertacja habilitacyjna pt. „Myśl marksistowsko–stalinowska w walce o dominację w kulturze polskiej lat 1944–1956” obroniona na Uniwersytecie Moskiewskim im. Łomonosowa w 1989 roku. W pracy tej przedmiotem analizy były: filozofia, literatura piękna, oświata, teatr, film i polityka kulturalna. Tytuł doktora habilitowanego Jerzy Jarco otrzymał w roku 1990. Recenzentami jego pracy i dorobku naukowego byli prof. prof. N. S. Złobin, A. A. Iwanowa, S. A. Efirow i ze strony polskiej prof. Jan Kurowicki.

Jerzy Jarco od blisko 30 lat pracuje w Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, gdzie stanowisko asystenta uzyskał w roku 1969, adiunkta w 1976, do-

centa w 1990 i profesora nadzwyczajnego w 1993.

W latach siedemdziesiątych wykładał historię filozofii, socjologię, etykę i logikę. Wykładał również historię literatury romantycznej w Instytucie Poezji i Literatury im. M. Gorkiego w Moskwie (w latach 1974–1975) oraz socjologię kultury na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego. Prowadzi wykłady i seminaria dla studentów ekonomii, informatyki i doktorantów dyscyplin ekonomicznych. Twórczość naukowa i dydaktyczna J. Jarco skupia się przede wszystkim na tych działach filozofii, które mają praktyczny wymiar użyteczny dla studentów i absolwentów ekonomii, zatem – na filozofii kultury, logice praktycznej, etyce, prakseologii oraz komunikacji społecznej. Od roku 1990 J. Jarco pełnił funkcję kierownika Międzywydziałowego Studium Nauk Politycznych AE przekształconego obecnie (1996) w Katedrę Filozofii i Komunikacji Społecznej. Jest redaktorem naczelnym „Nauk Humanistycznych” wydawanych przez AE im. O. Langego we Wrocławiu.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia rozprawy

1. *Program kulturalny T. Boya-Żeleńskiego wobec przeobrażeń społeczno-kulturalnych w Polsce po roku 1918*, [w] „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej, Wrocław 1977, nr 101, s. 52–90. 2. *Geneza socjalistycznej kultury duchowej w Polsce (na przykładzie literatury XIX i XX w.)*, Moskwa IMION AN ZSRR (w jęz. rosyjskim), 1988, s. 181. 3. *Stalinizm w walce o dominację w kulturze polskiej lat 1944–1956*, (skróty pracy habilitacyjnej w jęz. rosyjskim), Moskwa, MGPI 1989, s. 42.

b) Artykuły

1. *Jerzy Gengell (1657–1727) jako pierwszy historyk ateizmu w Polsce* [w:] „Euhemer”, 1971 nr 1 (79), s. 60–67. 2. *T. Boy-Żeleński a racjonalizm francuski* [w:] „Euhemer”, 1971, nr 4 (82), s. 85–90. 3. *Tadeusza Boya-Żeleńskiego stosunek do religii*, [w:] „Euhemer”, 1976, nr 3, s. 71–80. 4. *Świadomość religijna jako determinanta kultury etnicznej*, [w:] „Prace Naukowe” Akademii Ekonomicznej, Wrocław 1976, nr 76, s. 47–53 (współaut.). 5. *Oświeceniowe i antyromantyczne treści programu T. Boya-Żeleńskiego*, [w:] „Prace Naukowe” AE Wrocław 1978, nr 1, s. 39–55. 6. *Krytyka tradycji kulturalnej w Polsce międzywojennej*, [w:] „Prace Naukowe” AE Wrocław 1982, nr 222, s. 35–55. 7. *Na marginesie książki o Lassalle’u*, [w:] „Prace Naukowe” AE Wrocław 1982, nr 222, s. 80–86. 8. *Uniwersalistyczna koncepcja kultury T. Boya-Żeleńskiego*, [w:] „Prace Naukowe” AE Wrocław 1984, nr 287, s. 40–58. 9. *W sprawie czytania tekstów Marksa i marksistów*, [w:] „Prace Naukowe” AE Wrocław 1984, nr 279, s. 241–149. 10. *Pięć lat walki ideologicznej w PRL (1944–1948)*, [w:] „Prace Naukowe” AE Wrocław 1987, nr 396, s. 31–45. 11. *Polityka i twórcy*, [w:] „Prace Naukowe” AE Wrocław 1987, nr 396, s. 89–93. 12. *Ewolucja ideału społecznego*, [w:] „Filosofskoje Nauki” Moskwa 1987, nr 6, INION AN ZSRR (nr 322455), s. 6–27. 13. *Rozwój kultury duchowej w okresie przejściowym*, [w:] „Filosofskoje Nauki” Moskwa 1987, nr 6, INION AN ZSRR (nr 324455), s. 185–204. 14. *Kultura duchowa jako cel i środek rozwoju społecznego*, [w:] „Filosofskoje Nauki” Moskwa 1987, nr 6, INION AN ZSRR (nr 324455), s. 271–288. 15. *Społeczna i narodowa specyfika rozwoju kultury duchowej w Polsce*, [w:] „Kultura, obrazowanie, młodzież” Moskwa 1987, INION AN ZSRR (nr 34865), s. 171–190. 16. *Wychowawcza i ideologiczna rola literatury pięknej*,

[w:] „Filosofskoje Nauki” Moskwa 1989, nr 4, INION AN ZSRR, s. 151–163. 17. *Koncepcja przyspieszenia postępu społeczno-kulturowego*, [w:] „Naucznyj Komunizm” Moskwa 1988, nr 6, (ISSN 0235–1196), s. 121–125. 18. *Specyfika polskiej kultury duchowej*, [w:] „Nauka i iskustwo” Gabrowo (Bułgaria) 1988, s. 48–60 (w j. bułgarskim). 19. *Siła moralna literatury pięknej*, [w:] Materiałach z konferencji pt. Moral, obnowienie i perspektywy etyki, Moskwa, Moskowskoje Filosowskoje Obszczestwo SSSR 1989, s. 7–15. 20. *Mit Zachodu w kulturze polskiej*, [w:] „Prace Naukowe” AE Wrocław (Nauki Filozoficzne–Historyczne), nr 606, s. 35–42. 21. *T. Boy–Żeleński krytyk II Rzeczypospolitej*, [w:] „Prace Naukowe” AE Wrocław 1993, nr 664, s. 63–68. 23. *Boya krytyka tradycji romantyczno-sarmackiej*, [w:] Z zagadnień filozofii człowieka „Studia i Materiały” WSP Olsztyn 1993, nr 46, s. 81–90. 24. *Hermeneutyka jako filozofia rozumiejąca*, [w:] „Prace Naukowe” AE Wrocław 1994, nr 685, s. 15–21. 25. *Consensus jako kategoria prakseologiczna*, [w:] Dwa spotkania, Wyd. AE Wrocław 1994, s. 55–60. 26. *Jednomyślność jako archetyp słowiański z czasów kolektywizmu rodowego*, [w:] „Nauki Humanistyczne” nr 1, Wyd. Akademii Ekonomicznej Wrocław 1995, s. 11–16. 27. *Jednomyślność jako przejaw oportunistu*, [w:] „Człowiek wobec świata”, Wyd. ART Olsztyn 1996. 28. *Uniwersalizm w kulturze*, [w:] „Nauki Humanistyczne” nr 2, Wyd. Akademii Ekonomicznej Wrocław 1996, s. 12–20. 29. *Etyka i nauki biologiczne*, [w:] „Nauki Humanistyczne” nr 2, Wyd. Akademii Ekonomicznej Wrocław 1996, s. 205–11. 30. *Podstawowe prawa logiki formalnej w języku biznesu* [w:] „Nauki Humanistyczne” nr 3, s. 11–17. Warszawa 1997. 31. *Hermeneutyka i logika o komunikacji interpersonalnej* [w:] „Komunikacja gospodarcza”. Wyd. AE Wrocław 1997, s. 9–17.

c) Podręczniki, skrypty

1. *Wybrane zagadnienia filozofii*, Wyd. AE Wrocław 1992, ss. 211. 2. *Etyka. Świat wartości moralnych*, PWN Wrocław 1993 (1994) (współaut.) ss. 312. 3. *Wybrane zagadnienia filozofii i logiki*, Wyd. AE Wrocław 1994, ss. 148. 4. *Aktualne problemy filozofii*, Wyd. AE Wrocław (red. i współaut.) ss. 152.

d) Redakcje

Redaktor „Nauk Humanistycznych” wyd. przez Akademię Ekonomiczną we Wrocławiu od roku 1995. Pismo ukazuje się dwa razy do roku, zawiera 4 działy: filozofię, socjologię, historię, politologię.

e) Inne opracowania

Autor kilkudziesięciu esejów i felietonów filozoficzno-literackich publikowanych w tygodnikach, dziennikach i na antenie radiowej. Tłumacz publikacji rosyjskich, recenzent książek, skryptów, dysertacji i artykułów naukowych. Jest także promotorem dwóch prac doktorskich z filozofii.

MARIAN JAWORSKI

Urodził się 21 sierpnia 1926 r. we Lwowie. Świadectwo dojrzałości uzyskał w 1945 roku. Tego samego roku został przyjęty do Wyższego Seminarium Duchownego we Lwowie. Po przeniesieniu tegoż Seminarium do Kalwarii Zebrzydowskiej kontynu-

ował dalsze studia filozoficzno–teologiczne i formację duchową. Świecenia kapłańskie otrzymał w 1950 r., a także tytuł magistra teologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie pracy „Metoda kulturalno–historyczna w etnologii Wilhelma Schmidta”. Po rocznej pracy jako wikariusz w Baszni Dolnej otrzymał skierowanie na dalsze studia na Wydziale Teologicznym UJ. W 1952 roku uzyskał stopień doktora teologii, przedstawiając rozprawę „Rozwój poglądów na zasadę przyczynowości u Józefa Geysera”. Po kolejnym roku pracy duszpasterskiej w Poroninie został skierowany na dalsze studia na Wydział Filozoficzny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Na podstawie pracy „Arystotelesowska i tomistyczna teoria przyczyny sprawczej na tle pojęcia bytu” otrzymał w 1955 r. doktorat z filozofii. Natomiast w 1966 r. habilitował się na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, pisząc rozprawę „Religijne poznanie Boga według Romano Guardiniego. Studium analityczno–krytyczne”. Od 1967 r. pracował jako docent na ATK w Warszawie oraz na Wydziale Teologicznym w Krakowie i tu otrzymał nominację (1967) na profesora nadzwyczajnego. Natomiast tytuł profesora zwyczajnego otrzymał na Papieskim Wydziale Teologicznym w Krakowie w 1976 r. Przyznany mu został także doktorat honoris causa na Wydziale Teologii Katolickiej Ruhr–Universität w Bochum (RFN).

Był wykładowcą metafizyki i filozofii religii m.in. na:

- Studium Filozoficzno–Teologicznym OO. Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej,
- Wydziale Teologicznym przy Krakowskim Wyższym Seminarium Duchownym,
- Wydziale Filozoficznym OO. Jezuitów,
- w Kolegium Filozoficzno–Teologicznym OO. Dominikanów, a także
- w Częstochowskim Wyższym Seminarium Duchownym w Krakowie. Wykładał również na ATK w Warszawie, KUL-u i Papieskim Wydziale Teologicznym w Krakowie, pełniąc funkcje dziekana (od 1974 do 1982). Wykłady kontynuował w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, będąc pierwszym jej rektorem (1982 – 1988).

Mianowany został przez Ojca Świętego, Jana Pawła II, biskupem tytularnym Lambesi i Administratorem Apostolskim w Lubaczowie 24 maja 1984 r., a konsekrowany na biskupa 23 czerwca 1984 r. w Krakowie na Wawelu. Metropolita Lwowski z tytułem arcybiskupa został 16 stycznia 1991 r.

Ks. Arcybiskup w swej twórczości naukowej szczególną uwagę zwraca na zagadnienia związane z filozofią religii i stosuje metodę fenomenologiczną w badaniu doświadczenia religijnego. Dużo miejsca zajmują tematy dotyczące filozoficznego problemu Boga i ateizmu oraz antropologii chrześcijańskiej. Nie pominięte zostały „spojrzenia” z zakresu teologii fundamentalnej, relacji rozumu i wiary. Godne uwagi pozostają wskazania, że myślenie tomistyczne stanowi inspirację dla dzisiejszej filozofii i teologii.

Warto wspomnieć także o obecności i prezentacji referatów na licznych kongresach, sympozjach, konferencjach i sesjach naukowych krajowych i międzynarodowych, m.in.: Kongresie Teologów Polskich w Lublinie 1971, Sympozjum Filozofii Boga, Warszawa 1972, Sympozjum Hermeneutyki teologicznej, Kraków 1973, Sympozjum „Nowa teologia”, Kraków 1974, Kongresie Teologów Polskich, Lublin 1983, sesji naukowej poświęconej myśli Karola Wojtyły, Kraków 1984, Międzynarodowym Kongresie Tomistycznym, Rzym – Neapol 1974, Sympozjum Filozoficznym w Kirchberg 1985, Międzynarodowym Kongresie Tomistycznym „De Anima”, Rzym 1986, Międzynarodowym Kongresie Skotystycznym, Kraków 1986.

Był także inspiratorem i współorganizatorem niektórych kongresów i sympo-

zjów, np. Międzynarodowego Sympozjum „Z problematyki współczesnej filozofii religii”, Kraków 1988. Był zapraszany z licznymi wykładami nie tylko przez uczelnie w kraju, ale i zagranicą (np. Wiedeń, Graz, Bochum, Monachium, Passau, Paryż, Neapol, Rzym).

Pośród wielu działań naukowych warto wspomnieć o przynależności do niektórych towarzystw, komisji i sekcji: Podkomisji Episkopatu Polski ds. Studiów, Komisji Episkopatu Polski ds. Nauki Katolickiej, Rady Naukowej Episkopatu Polski, Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Sekcji Profesorów Filozofii w Polsce, Polskiego Towarzystwa Filozoficznego i Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Krakowie, Kolegium Rektorów Szkół Wyższych w Krakowie. Przewodniczy Radzie Fundacji im. Królowej Jadwigi dla Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. Brał udział w rekolekcjach, konferencjach Episkopatu Polski i Ukrainy oraz synodach Biskupów. W historycznej pamięci pozostały rozmowy z ówczesnym rządem PRL, prowadzące do regulacji statusu cywilnego Papieskiej Akademii Teologicznej oraz pozostałych uczelni kościelnych w Polsce.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografia, studia i rozprawy

1. *Arystotelesowska i tomistyczna teoria przyczyny sprawczej na tle pojęcia bytu*, Lublin 1958, s. 135.
2. *Rozwój poglądów Józefa Ceysera na zasadę przyczynowości*, „Roczniki Filozoficzne”, 1958, t. 6, z. 1, s. 53–96.
3. *Poznanie symboliczne Boga u Romano Guardiniego*, „Roczniki Filozoficzne”, 1961, t. 8, z.1, s. 89–124.
4. *Byt. Zagadnienie metafizyki tomistycznej*, wyd. 2 (współautor: Stefan Świeżawski), Lublin 1961, s. 261.
5. *Religijne poznanie Boga. Próba charakterystyki na tle poglądów R. Guardiniego*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 1961, nr 3, s. 39–58.
6. „Święte” i doświadczenie jego rzeczywistości przez człowieka u Romano Guardiniego. Przyczynek do zagadnienia religijnego poznania Boga, „Studia Philosophiae Christianae”, 1965 nr 2, s. 117–134.
7. *Problem filozofii religii*, „Studia Philosophiae Christianae”, 1967 nr 2, s. 169–194.
8. *Religijne poznanie Boga według Romano Guardiniego. Studium analityczno-krytyczne*, Warszawa 1967, s. 175.
9. *Przedfilozoficzne i filozoficzne poznanie Boga*, [w:] *Studia z filozofii Boga*, Warszawa 1968, t.1, s. 333–346.
10. *Bóg filozofów a Bóg wierzących*, [w:] *O Bogu i o człowieku t. 2*, Warszawa 1969, s. 97–106.
11. *Inspiracje soborowe w filozofii. Rozum a wiara*, [w:] *Myśl posoborowa w Polsce*, Warszawa 1970, s. 28–48.
12. *Człowiek a Bóg. Zagadnienie relacji znaczeniowej pomiędzy osobą ludzką i Bogiem a problem ateizmu*, [w:] *Logos i ethos. Rozprawy filozoficzne*, Kraków 1971, s. 115–128.
13. *Dowody istnienia Boga a fenomen religii*, „Analecta Cracoviensia”, 1970, t. 2, s. 53–80.
14. *Teologia a antropologia. Aspekt filozoficzny*, „Analecta Cracoviensia” 1971, t. 3, s. 51–69.
15. *Bóg religii jako najwyższa wartość*, „Znak”, 1972 nr 7/8, s. 907–916.
16. *Doświadczenie religijne. Próba filozoficznej interpretacji*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1973, nr 3/4, s. 19–28.
17. *Koncepcja antropologii filozoficznej w ujęciu Kard. Karola Wojtyły. Próba odczytania w oparciu o studium „Osoba i czyn”*, „Analecta Cracoviensia” 1973/74, t. 5/6, s. 91–106.
18. *Negacja sensowności idei Boga we współczesnych kierunkach ateizmu*, „Ateneum Kapłańskie”, 1973, z. 3, s. 337–350.
19. *Osoba ludzka jako podstawa w stosunku do Boga*, „Znak”, 1973, nr 223, s. 1–17.
20. *Tomistyczna koncepcja człowieka*, [w:] *Współczesna filozofia człowieka*, Wrocław 1973, s. 13–29.
21. *Zagadnienie reinterpretacji punktu wyjścia filozoficznego poznania*

Boga, [w:] *Studia z filozofii Boga*, t. 2, Warszawa 1973, s. 164–191. 22. *Idea Boga a współczesny ateizm. Szkic z filozofii religii*, [w:] *Aby poznać Boga i człowieka*. Cz. 1: *O Bogu dziś*, Warszawa 1974, s. 121–132. 23. *Prądy filozoficzne u podstaw nowej teologii*, „*Analecta Cracoviensia*” 1975, t. 7, s. 521–536. 24. *Ze współczesnej problematyki filozofii religii. I. Metafizyka a problem Boga*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, 1977, nr 1, s. 39–80. 25. *Die Konzeption der Anthropologie und das Menschenbild bei Karl Wojtyła*, „*Archiv für Religionspsychologie*” 14, 1981, s. 277–292. 26. *Personne humaine et transcendance*, „*Euntes Docete. Commentaria Urbaniana*” 1982, nr 1, s. 33–48. 27. *Die religiöse Erfahrung vom phänomenologischen Standpunkt ausgesehen*, „*Archiv für Religionspsychologie*” 15, 1982, s. 18–35. 28. *Die Verwurzelung der christlichen Botschaft in der Kultur in Anlehnung an die Lehre Johannes Paulus II unter besonderer Berücksichtigung der christlichen Werte der polnischen Kultur*, „*Archiv für Religionspsychologie*” 16, 1983, s. 11–21. 29. *Jakiej filozofii – filozofii Boga – potrzebujemy?*, „*Analecta Cracoviensia*”, 1994, t. 26, s. 49–62.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

30. *Arystotelesowska i tomistyczna teoria przyczyny sprawczej na tle pojęcia bytu*, [w:] *Streszczenia rozpraw doktorskich, magisterskich i seminaryjnych*, Poznań 1956, s. 197–209. 31. *Filozofia absurdu, czy absolutnej nadziei. Na marginesie książki G. Marcela: Homo viator*, „*Tygodnik Powszechny*” 1960, nr 44, s. 6. 32. *Uwagi dyskusyjne na temat wykładów z filozofii religii w wyższych seminariach duchownych*, „*Roczniki Filozoficzne*” 10:1962, z. 4, s. 94–96. 33. *Dlaczego wierzę, wątpię, odchodzę?* (omówienie ankiety), „*Znak*”, 1963, nr 104/5, s. 165–209. 34. *Religia a kultura*, „*Znak*”, 1964, nr 121/2, s. 834–838. 35. *Kronika współczesnej filozofii religii*, „*Znak*”, 1966, nr 9, s. 1132–1150. 36. *Niektóre uwagi na tle dekretu „Optatam Totius”. Dwojaki charakter dyscyplin nauczania w seminarium*, „*Ateneum Kapłańskie*” 1967, z. 1/2, s. 204–207. 37. *Św. Tomasz po Soborze*, [w:] *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 1, Warszawa 1967, s. 29–39. 38. *Problematyka doktrynalna na I Synodzie Biskupów*, „*Ateneum Kapłańskie*” 1968, z. 3/4, s. 173–180. 39. *O tej książce i jej autorze*. Wstęp do: R. Guardini, *Koniec czasów nowożytnych. Świat i osoba. Wolność, łaska, los*, Kraków 1969, s. 5–14. 40. *Teologia a antropologia* (streszczenie referatu wygłoszonego na Kongresie Teologów Polskich w Lublinie 1971), „*Biuletyn Akademii Teologii Katolickiej*” nr 6, s. 22–26. 41. *Poglądy na aktualną problematykę zła*, [w:] *W kierunku człowieka*, Warszawa 1971, s. 298–301. 42. *Granice pluralizmu w nowej interpretacji dogmatów. Chrześcijańskie doświadczenie religijne jako norma interpretacji*, „*Analecta Cracoviensia*” 1973/74, t. 5/6, s. 373–386. 43. *Teologia a antropologia. Aspekt filozoficzny*, [w:] *Teologia a antropologia. Kongres Teologów Polskich, 21–23 IX 1971*, Kraków 1973, s. 68–95. 44. *Wiara Maritaina*, *W Drodze*, 1973 nr 3/4, s. 125–132. 45. *Uwagi na temat stosunku teologii naturalnej do filozofii bytu „prius quoad nos”* (streszczenie referatu wygłoszonego podczas sympozjum filozoficznego w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, 14 II 1973), „*Studia Philosophiae Christianae*”, 1973, s. 271–278. 46. *O przyszłość teologii w Polsce*, „*Tygodnik Powszechny*” 1974, nr 13, s. 1, 5 (wspólnie z ks. A. Kubisiem). 47. *Bóg a metafizyka*, „*Analecta Cracoviensia*” 1976, t. 8, s. 39–47. 48. *O umiejętności czytania dzieł św. Tomasza dzisiaj*, [w:] *W kierunku prawdy*, Warszawa 1976, s. 473–484. 49. *Albert Dondeyne*, „*Znak*”, 1977, nr 9, s. 1005–1021. 50. *O dochodzeniu do prawdy. Z zagadnień współczesnej teologii*, „*Tygodnik*

- Powszechny” 1977, nr 46, s. 1, 7. 51. *Phénoménologie et métaphysique*, [w:] Atti del Congresso Internazionale Nr 6: L’essere, Napoli 1977, s. 511–516. 52. *Współczesne formy negacji teologii naturalnej*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, 1977, nr 2, s. 229–238. 53. *Wokół filozofii człowieka. Wspomnienia, relacje, refleksje (o twórczości filozoficzno–teologicznej kard. K. Wojtyły)*, „*Tygodnik Powszechny*” 1978, nr 44, s. 4. 54. *Antropologia dla Boga. O ekonomii Odkupienia w encyklice „Redemptor hominis”*, „*Więź*” 1979, nr 6, s. 8–15. 55. *Ja – Ty – Bóg*, „*Więź*” 1979, nr 2/3, s. 37–43. 56. *Świadek naszych czasów i wiary współczesnego Kościoła*, Ruch Biblijny i Liturgiczny 1979 (nr specjalny), s. 9–15. 57. *Zagrożony człowiek i miłosierny Bóg. Metoda antropologiczna w encyklice „Dives in misericordia”*, W Drodze 1981, z. 4, s. 59–70. 58. *Współczesna problematyka filozoficzna Boga a kierunki jej rozwiązania*, [w:] *Chrześcijańska duchowość*, pod red. bpa B. Bejze, Warszawa 1981 (W nurcie zagadnień posoborowych t. 14), s. 41–60. 59. *Tomistyczna koncepcja człowieka*, *Colloquium Salutis* 1981, t. 13, s. 251–265. 60. Ks. Prof. Kazimierz Klósak – *człowiek i dzieło*. „*Analecta Cracoviensia*” 1982, t. 14, s. XI – XVII; też w jęz. francuskim, s. XIX – XXV. 61. *Nouvel humanisme et préparation à l’évangélisation*, [w:] *L’Eglise devant le défi de l’athéisme contemporain*, Paris 1982. 62. *Problem koncepcji filozofii*, „*Analecta Cracoviensia*” 1982, t. 14, s. 1–9. 63. *Zakorzenie się orędzia chrześcijańskiego w kulturze*, *Studia Theologica Varsaviensia* 1982 nr 1, s. 253–266. 64. *Doświadczenie religijne w ujęciu fenomenologicznym*, [w:] *W kierunku religijności*, Warszawa 1983, s. 60–74. 65. *Nuovo umanesimo e preparazione all’evangelizzazione*, [w:] *La Chiesa davanti alla sfida dell’ateismo contemporaneo*, a cura di Mons. Paul Poupard, Casale Monferrato 1984, s. 102–106. 66. *Idea Kościoła jako społeczności religijnej u Maxa Schelera*, [w:] *Służyć prawdzie i miłości*, Częstochowa 1984, s. 107–119. 67. *Der christozentrische Humanismus von Johannes Paulus II*, *Vierteljahresschrift für das Gesamtgebiet der katholischen Theologie* 1985 H. 1, s. 20–26 i odbitka. 68. *Die fundamentale Würde des Menschen*, *Archiv für Religionspsychologie* 17, 1985, s. 293–301. 69. *Chrystocentryczny humanizm Jana Pawła II*, *Colloquium Salutis*, 1985, t. 17, s. 91–98. 70. *Musieć podjąć swoją część odpowiedzialności za tę uczelnię*, *Biuletyn Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie*, 1983/84 nr 2, s. 39–46. 71. *Uprawianie teologii udziałem w profetycznym posłannictwie Jezusa Chrystusa*, *Biuletyn Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie*, 1984/85 nr 3, s. 40–43. 72. *Podstawowa godność człowieka. Wykład wygłoszony 11 IV 1985 r. z okazji otrzymania doktoratu honoris causa na Uniwersytecie w Bochum*, „*Analecta Cracoviensia*” 1986, t. 18, s. XV – XXII, tamże, *Die Fundamentale Würde des Menschen*, s. XXIII – XXXII. 73. *U źródeł prawdziwie ludzkiej kultury w nawiązaniu do nauczania Jana Pawła II*, [w:] *Dialog Kościoła z kulturą*. T. 1. Materiały z IV i V Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej w Krakowie 1983, 1984, Kraków 1986, s. 87–92. 74. *Wyzwolenie człowieka w chrześcijaństwie*, [w:] *Problem wyzwolenia człowieka*, Rzym 1987, s. 240–253. 75. *Odpowiedzialność za spuściznę błogosławionej Jadwigi*, [w:] *Dialog Kościoła z kulturą*. T. 2. Materiały z VI i VII Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej w Krakowie 1985, 1986, Kraków 1988, s. 143–146. 76. *Zagadnienie dochodzenia do prawdy*, „*Tygodnik Powszechny*” nr 13, s. 2. 77. *Drugi – alter ego. Solidarność elementem autentycznego uczestnictwa we wspólnotcie*, *Ethos* 1988, nr 4, s. 50–54. 78. *Wartości moralne u podstaw kultury humanistycznej*, [w:] *Servo Veritatis. Materiały sesji naukowej poświęconej myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 16–17 listopada 1984; pod red. Wł. Stróżewskiego, Kraków 1988, s. 199–206. 79. *Wprowadzenie w problematykę Kongresu*, [w:] *Chrześcijaństwo a kultura*

polska. V Kongres Teologów Polskich, Lublin 14–16 IX 1983, Lublin 1988, s. 39–43. 80. *Wiara religijna a polityka (laudacja – tytuł dra honoris causa nadany Agostino Casaroli)*, Biuletyn Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 1989/90, s. 89–94. 81. *O potrzebie nauczania filozofii*, „Tygodnik Powszechny” 1991, nr 5, s. 2. 82. *Ontologiczne podstawy nadziei u G. Marcela*, Homo meditans 1992, nr 7, s. 69–77. 83. *Das Geheimnis der Hl. Trinität als Grundlage der Lehre von der Berufung des Menschen zum ewigen Leben*, „Analecta Cracoviensia” 1993, t. 25, s. 177–182. 84. *Najmłodsza i najstarsza. Papieska Akademia Teologiczna. Rozmowa z pierwszym rektorem PAT, ks. abpem prof. Marianem Jaworskim oraz z rektorem obecnym ks. prof. Adamem Kubiśiem*, „Tygodnik Powszechny” 1995, nr 17, s. 11.

c) Skrypty i podręczniki

85. *Metafizyka. Skrypt przeznaczony dla studentów filozofii na stopniu podstawowym*, red. ks. A. Smandek, Kraków 1988, ss.189.

d) Inne opracowania

86. *Wprowadzenie do Deklaracji o wolności religijnej*, [w:] Sobór watykański II, Poznań 1968, s. 409–413. 87. Rec.: *O Bogu i człowieku*, „Tygodnik Powszechny” 1970, nr 9, s. 5. 88. Rec. B. Dembowski, *Spór o metafizykę. Główne poglądy na metafizykę w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1969, „Studia Philosophiae Christianae” 1971, nr 2, s. 345–351. 89. *Słowo wstępne* (o działalności kard. Karola Wojtyły), [w:] Logos i ethos. Rozprawy filozoficzne, Kraków 1971, s. 9–18 i też w języku francuskim, s. 19–28. 90. *Mala encyklopedia wiary*, rec.: W nurcie zagadnień posoborowych, t. 4, „Tygodnik Powszechny”, 1971, nr 25, s. 7. 91. *Sprawozdanie z uroczystej sesji Rady Profesorskiej Wydziału Teologicznego w Krakowie, poświęconej 25. rocznicy święceń kapłańskich i pracy naukowej kard. Karola Wojtyły, Arcybiskupa Metropolity krakowskiego (21 XI 1971)*, „Analecta Cracoviensia”, 1971, t. 3, s. 439–446. 92. *Wprowadzenie – Introduction*, [w:] Teologia a antropologia. Kongres Teologów Polskich 21–23 IX 1971, red. M. Jaworski, A. Kubiś, Kraków 1973, s. 3–16 (wspólnie z ks. A.Kubisiem).

93. *Il metodo antropologico nella „Dives in Misericordia”*, [w:] Karol Wojtyła filozof – teolog – poeta. Atti del 1° colloquio internazionale del pensiero cristiano organizzato do, YSTRA–Istituto di studi per la transizione, Roma 23–25 settembre 1984, s. 215–225. 94. Rec.: E. Murawiec, *Rola intuicji w przyjmowaniu założeń w metafizyce ogólnej u J. Maritaina*, Warszawa 1974, „Studia Philosophiae Christianae” 1975 nr 1, s. 197–201. 95. *Bóg filozofii i Bóg wiary we współczesnej teologii*. Kongres Teologów Polskich (rozmowa przeprowadzona przez ks. A. Bardeckiego), „Tygodnik Powszechny” 1976 nr 47, s. 1, 2. 96. *Od redakcji – Les théologiens polonais en Congrès*, [w:] Teologia nauką o Bogu. IV Kongres Teologów Polskich Kraków – Mogiła 14 – 16 IX 1976, red. ks. M. Jaworski, ks. A. Kubiś, Kraków 1977, s. 5–19 (wspólnie z ks. A. Kubisiem). 97. *Słowo wstępne*, tamże, s. 28–29. 98. *Potrzeba nowych interpretacji teologicznych*. Wstęp do: K. Rahner, *Przez Syna do Ojca*, Kraków 1979, s. 5–12. 99. *Słowo wstępne*, Biuletyn Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 1982/83, nr 1, s. 3–4. 100. *Przemówienie inauguracyjne ...*, tamże, s. 26–30. 101. *Słowo wstępne*, Biuletyn Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 1983/84, nr 2, s. 3. 102. *Przemówienie ... w czasie inauguracji roku akademickiego PAT*, tamże, s. 20–26. 103. *Słowo wstępne*,

Biuletyn Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 1984/85, nr 3, s. 3–4. 104. *Przemówienie /inauguracyjne/, tamże, s. 10–14.* 105. *Przedmowa, [w:] Ks. Waclaw Szetelnicki, Lwowianin na drogach świata. Władysław Kardynał Rubin, wyd. 2, Roma 1986.* 106. *Słowo wstępne, Biuletyn Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie*, 1984/85, nr 4, s. 3. 107. *Przemówienie /inauguracyjne/, tamże, s. 19–14.* 108. *Słowo wstępne, Biuletyn Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 1985/86, s. 3.* 109. *Przemówienie /inauguracyjne/, tamże, s. 5–9.* 110. *O autorze i jego dziele, Max Thurian. Brat z Taizé, O Eucharystii i Modlitwie, Kraków 1987, s. 5–11.* 111. *Zwycięzcy dam spożyć owoc z drzewa życia, Poznań 1987, s. 64.* 112. *Słowo wstępne, ks. Waclaw Świerżawski, Pan jest dla nas, homilie, Kraków 1987, s. 5–6.* 113. *Słowo wstępne, Biuletyn Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 1986/87, nr 5, s. 3–4.* 114. *Przemówienie inauguracyjne, tamże, s. 8–12.* 115. *Słowo wstępne, Biuletyn Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 1987/88, nr 6, s. 5–6.* 116. *Przemówienie inauguracyjne, tamże, s. 8–13.* 117. *Przedmowa, Richard Schöffler, Filozofia religii, Częstochowa 1989, s. 11–14.* 118. *Wyraźny „Znak” mocy Bożej, L'Osservatore Romano, wyd. pol. 1992 r. 13, nr 1, s. 29.* 119. *Nie ma nic gorszego niż Kościół na służbie nacjonalizmu. Z ks. Abpem Marianem Jaworskim metropolitą lwowskim obrządku łacińskiego rozmawia Cezary Gawryś, Więź, 1993, nr 11, s. 94–99.* 120. *Prawda i etos w życiu filozofa. Dyskusja, oprac. ks. Włodzimierz Skoczny, „Znak”, 1994, nr 350, s. 47–53.* 121. *Istota – eidos – życie konsekrowanego, L'Osservatore Romano, wyd. pol. 1995 r. 16, nr 1, s. 31.*

e) Prace redakcyjne

122. Redakcja [wspólnie z ks. A. Kubisiem], *Teologia a antropologia. Kongres Teologów Polskich 21 – 23 IX 1971, Kraków 1973, ss. 381.* 123. Redakcja [wspólnie z ks. A. Kubisiem], *Teologia nauką o Bogu. IV Kongres Teologów Polskich Kraków – Mogiła 14 – 16 IX 1976, Kraków 1977, ss. 421.* 124. Redakcja [wspólnie z ks. A. Kubisiem], *Chrześcijaństwo a kultura polska. V Kongres Teologów Polskich Lublin 14 – 16 IX 1983, Lublin 1988, ss. 285.*

STANISŁAW JEDYNAK

Urodził się 12 IV 1939 roku w Charsznicy koło Miechowa. Ukończył LO im. Tadeusza Kościuszki w Miechowie. W latach 1958–1963 studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego i uzyskał tytuł magistra filozofii na podstawie pracy *Znaczenie emotywnie a znaczenie deskryptywne*, napisanej pod kierunkiem prof. dr Marka Fritzhanda (recenzent Maria Ossowska). W 1968 r. obronił na Uniwersytecie Warszawskim pracę doktorską *Spór o naturalizm w metaetyce* (promotor M. Fritzhand, recenzenci prof. prof. Ija Lazari-Pawłowska i Henryk Jankowski). W 1978 r. habilitował się na Wydziale Humanistycznym UMCS na podstawie książki *Etyka polska w latach 1863–1918* (recenzenci: prof. prof. Marek Fritzhand, Mieczysław Michalik, Andrzej Nowicki). W 1988 r. uzyskał tytuł profesora. W 1994 r. został mianowany profesorem zwyczajnym.

W UMCS pracuje od 1971 r. (wcześniej Uniwersytet Warszawski i Politechnika

Warszawska). Od 1979 r. jest kierownikiem Zakładu Historii Myśli Społecznej, od 1992 r. także kierownikiem Pracowni Religioznawstwa i Filozofii Wschodu. Jest także kierownikiem Studium Doktoranckiego, a od 1997 r. dyrektorem Instytutu Filozofii UMCS.

W latach 1969–1975 był jednym z redaktorów „Studiów Filozoficznych” oraz „Dialectics and Humanism”. Od 1991 r. jeden z redaktorów „Dialogue and Humanism”. W latach 1984–1990 i od 1996 członek Komitetu Nauk Filozoficznych PAN. Pod jego kierunkiem napisano 6 prac doktorskich i ok. 100 magisterskich. Opublikował ok. 430 prac, a ponadto wiele haseł w obu (nie pokrywających się) wersjach *Słownika etycznego*. Wiele haseł opracował w *Małej Encyklopedii Filozofii*, Bydgoszcz 1996. Inne informacje (zwłaszcza o Nauczycielach) zawiera autobiogram w „Ruchu Filozoficznym”, nr 1–2 (rok 1985) s. 104–105.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie

[1972] 1. *Etyka starożytnego Wschodu*, Warszawa, s. 211. [1974] 2. *Etyka i socjalizm*, Warszawa, s. 257. 3. *Hume*, Warszawa, s. 231. [1977] 4. *Etyka polska w latach 1863–1918*, Warszawa, s. 463. 5. *Z zagadnień osobowości*, Warszawa, s. 117. [1981] 6. *U źródeł filozofii*, Warszawa, s. 148. [1983] 7. *Z teorii i historii etyki*, Warszawa, s. 233. [1986] 8. *Etyka w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław, s. 209. 9. *Bogowie, władcy i zwykli ludzie. Z historii myśli społecznej starożytnego Wschodu i Grecji*, Warszawa, s. 227. [1991] 10. *Wartości. Antologia tekstów filozoficznych* (wstęp, wprowadzenia do poszczególnych zagadnień, wybór, redakcja naukowa, przekłady), Wrocław, s. 445. 11. *Baśnie Dalekiego Wschodu* (przekłady, wstęp, komentarze), Lublin, s. 191. [1993] 12. *Niewygodne tematy*, Lublin, s. 91. [1995] 13. *Ex Oriente Lux. Szkice filozoficzno-antropologiczne dla miłośników kultur Wschodu*, Lublin, s. 250. [1996] 14. *Człowiek, społeczeństwo, moralność*, Lublin, s. 340. [1998] 15. *Destruam et aedificabo*, Lublin, s. 326

b) Studia, rozprawy, artykuły i szkice naukowe (do 1995 r.)

[1967] 1. *Błąd naturalistyczny*, „Etyka”, nr 2. [1969] 2. *O humanizmie przed Protagorasem*, [w:] *Humanizm socjalistyczny*, Warszawa. 3. *Gilgamesz – „pierwszy filozof”*, „Studia Filozoficzne”, nr 6. [1970] 4. *Emotywizm a krytyka naturalizmu*, „Studia Filozoficzne”, nr 3. 5. *Od Rigwedy do Upaniszad. Pomysły filozoficzno-etyczne Wed.* „Studia Filozoficzne”, nr 6. 6. *O gnoseologicznym ujęciu centralnych kategorii filozoficznych u Lenina*, „Studia Filozoficzne”, nr 2. 7. *Etyka w USA w latach 1945–1964*, „Studia Filozoficzne”, nr 4–5. [1971] 8. *Filozofia a pokój w „państwie środka”*, [w:] *Filozofia i pokój*, Warszawa. 9. *Dawid Niezwyciężony i szkoła hellenofilska*, „Meander” nr 10. 10. *Z nauk moralnych starożytnego Egiptu*, „Etyka” nr 8. 11. *Utopie pesymistyczne w cywilizacji technicznej*, „Człowiek i Światopogląd” nr 3. [1972] 12. *System etyczny Adama Smitha*, „Studia Filozoficzne”, (obcojęzyczne) nr 5. 13. *Współczesna filozofia szwedzka*, „Studia Filozoficzne”, nr 11–12. 14. *Wang Cz’ung – krytyk starożytnej filozofii chińskiej* (autoreferat), „Ruch Filozoficzny” nr 3–4. 15. *Etyka teoretyczna Aleksandra Świętochowskiego*, „Studia Filozoficzne”, nr 11–12. 16. *Asjologia Bertrnada Russella*, „Studia Filozoficzne”, nr 5. [1973] 17. *Etyka polska od Galla Anonima do Kopernika*, „Studia Filozoficzne”, nr 10. 18. *Staropolskie wzory*

- osobowe. *Trzy nurty w etyce polskiej późnego odrodzenia*, „Studia Filozoficzne”, nr 5. 19. *Tales i Anaksymander*, „Meander”, nr 11–12. 20. *Współczesna filozofia Indonezji*, „Studia Filozoficzne”, nr 7. 21. *Etyka polska od Konarskiego do Kołłątaja*, „Studia Filozoficzne”, nr 10. [1974] 22. *Dialektyka możliwości i rzeczywistości*, „Studia Filozoficzne”, nr 1. 23. *Polish ethics in the middle ages*, „Dialectics and Humanism”, nr 4. [1976] 24. *Etyka teoretyczna i praktyczna J. Ochorowicza*, Annales UMCS, vol. 1, sec. 1. [1977] 25. *Etyka Floriana Znanieckiego*, Annales UMCS, vol. 2, sec. 1. 26. *Eznik Kochbacy – ormiański krytyk filozofii antycznej*, „Meander”, nr 11. 27. *Sto lat japońskiej filozofii*, „Studia Filozoficzne”, nr 5. [1978] 28. *O znaczeniu etyki polskiej z lat 1863–1918*, „Studia Filozoficzne”, nr 6. 29. *Elementy teorii etycznej u polskich uczonych w latach 1918–1939*, Annales UMCS, vol. 3/4, sec. 1. [1979] 30. *Etyka polska w czasach Grzegorza z Sanoka*, [w:] *500-lecie Grzegorza z Sanoka*, Lublin. 31. *Etyka polska w kręgu szkoły lwowsko-warszawskiej*, „Studia Filozoficzne”, nr 8. 32. *Etyka Sebastiana Petrycego z Pilzna*, [w:] *Studia z dziejów epoki Renesansu*, Warszawa. 33. *Indie i starożytna Grecja*, „Meander”, nr 8. [1986] 34. *Filozoficzne zagadnienia sposobu życia*, [w:] *Jakość życia i pracy a ruch robotniczy i związkowy*, Warszawa. 35. *Practical Philosophy of David the Invincible*, Erevan. [1981] 36. *Leon Petrażycki o ideale uniwersytetu*, „Studia Filozoficzne”, nr 5. [1983] 37. *Praktičeskaja filozofija Davida Niepobiedinnogo*, [w:] *David Niepobedimyj*, Moskwa. [1984] 38. *Buddyzm Zen*, [w:] *Filozofia wieku dwudziestego*, Rzeszów. 39. *Heraklit i Demokryt – początki greckiej myśli społecznej*, „Meander”, nr 4. [1986] 40. *Filozofia marksistowska w Bułgarii*, „Studia Filozoficzne”, nr 4. 41. *O filozofii węgierskiej*, Akcent, nr 1. 42. *On Justice*, „Dialectics and Humanism”, nr 2–3. [1987] 43. *Filozofia w Afryce*, „Studia Filozoficzne”, nr 12. 44. *O filozofii dwudziestolecia międzywojennego*, „Zeszyty Naukowe WSI” nr 16, Radom. 45. *Pozytywizm w Czechach*, „Ruch Filozoficzny” nr 1 [1988] 46. *Aksjologiczne zagadnienia rozwoju cywilizacji według Feliksa Konecznego*, „Przegląd Humanistyczny” nr 3. 47. *Etyka Władysława Witwickiego*, „Przegląd Humanistyczny” nr 7. 48. *Etyka Kazimierza Kelles-Krauzy*, Biuletyn Radomskiego Towarzystwa Naukowego, t. 23, z. 2. 49. *Prepozytywizm w etyce polskiej i obcej*, Lublin. 50. *Roman Dmowski a Józef Piłsudski*, [w:] *Ideologia i polityka Józefa Piłsudskiego*, Warszawa. 51. *Tradycje humanizmu w polskiej myśli społecznej i politycznej*, [w:] *Drogi formowania świadomości społecznej*, Lublin. 52. *Moralność w perspektywie przyszłościowej*, „Studia Filozoficzne”, nr 12. [1989] 53. *Główne wątki myśli aksjologicznej i etycznej Ludwika Krzywickiego*, [w:] *Człowiek i wartości moralnej*, Lublin. 54. *O przedmiocie moralności*, „Studia Filozoficzne”, nr 11. [1990] 55. *Masaryk a Polska*, „Kamena” (kwartalnik) nr 1. [1991] 56. *Etyka XX wieku*, [w:] *Etyka XX wieku*, t. 1, Lublin. 57. *Myśl etyczna C. I. Lewisa*, tamże. 58. *Poglądy etyczne R.B. Perry’ego*, tamże. 59. *Myśl społeczno-etyczna M. Ginsberga*, tamże. 60. *Poglądy społeczno-etyczne S. Hooka*, tamże. 61. *Etyka M. T. Masaryka*, tamże. 62. *O problemach globalnych ludzkości XX wieku*, [w:] *Etyka XX wieku*, t. 2, Lublin. 63. *Koncepcje etyczne H. Bergsona*, tamże. 64. *Die philosophischen und gesellschaftlichen Anschauungen Stanislaw Leszczyńskis*, [w:] *Frühjahrklarung in Deutschland und Polen*, Berlin. [1992] 65. *Myśl społeczna Jana Wacława Machajskiego*, [w:] *Z dziejów filozofii polskiej dwudziestego wieku*, Lublin. 66. *Spryjniatja dumki H. Skoworody w Polsce*, [w:] *H. Skoworoda ukraiński myślytel, Jubilejni czytannja*, Lwów. 67. *Stanislaw Szczepanowski o stosunkach polsko-ukraińskich*, [w:] *Spotkania polsko-ukraińskie*, Lublin. [1993] 68. *Myśl Etyczna Karla Mengersa. Z nie znanych tekstów Kola Wiedeńskiego*, „Folia Philosophica”, t. 11, Katowice. 69. *Koncepcje filo-*

zoficzno–społeczne *Sun Jat–sena*, [w:] *Odkrywanie Dharmy*, Lublin. 70. *Pitrim Sorokin o naturze rewolucji*, [w:] *Filozofia społeczna. W kręgu wybranych zagadnień*, Lublin. [1994] 71. *O stosunku do zwierząt w aspekcie moralnym*, [w:] *Aksjologiczne dylematy epoki współczesnej*, Lublin. [1995] 72. *Wątki aksjologiczne nauki organizacji i kierownictwa K. Adamieckiego*, [w:] *Problemy prakseologii*, Lublin. 73. *Mysł filozoficzno–antropologiczna Adama Mickiewicza*, „Rota” nr 1. 74. *Filozofie i filozofowie słowiańscy w światowych słownikach i encyklopediach filozoficznych*, [w:] *Filozofia i religia w kulturze narodów słowiańskich*, Rzeszów. 75. *Nonkonformizm a religia. Dysydenci prawosławni w ZSRR w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych*, [w:] *Studia etyczne i estetyczne*, t. 2, Lublin. 76. *Przyczyny i skutki postaw agresywnych*, [w:] *Natura a kultura*, Lublin. 77. *Symbolizm graficzny Dagonów*, [w:] *Symbol w kulturze*, Lublin, s. 15–24.

e) Skrypty

[1964] 1. *Wstęp do etyki*, ss. 90, Warszawa. [1966] 2. *Historia etyki starożytnej*, ss. 80, Warszawa. [1987] 3. *Filozofia moralności*, ss. 216, Warszawa. [1991] 4. *Wstęp do filozofii. Ontologia. Teoria poznania*, ss. 52, Radom. [1998] 5. *Filozofia*, Radom, s. 99.

d) Ważniejsze recenzje i prace popularno–naukowe (głównie z dziedziny filozofii) – do 1995 r.

[1966] 1. *Antypozytywizm M. Kangrgi*, „Studia Filozoficzne”, nr 1. [1967] 2. *Artykuły o treści etycznej w „The Philosophical Review”*, „Etyka” nr 2. [1968] 3. *O „empirycznym” ujęciu problematyki alienacyjnej*, „Studia Filozoficzne”, nr 1. 4. *Artykuły o treści etycznej w „Philosophy”*, „Etyka” nr 3. [1969] 5. *O wschodnich źródłach europejskiego Renesansu*, „Studia Filozoficzne”, nr 2. 6. *O futurologii i planowaniu perspektywicznym* (wywiad z prof. Maleckim), „Studia Filozoficzne”, nr 6. [1970] 7. *Prakseologia w Czechosłowacji*, „Studia Filozoficzne”, nr 1. 8. *Mielizny metaetyki*, „Studia Filozoficzne”, nr 3. 9. *Idealizm subiektywny i logika*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 8. 10. *Filozofia analityczna i religia*, Euhemer, nr 3–4. [1971] 11. *Filozofia umysłu Ryle’a*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 2. 12. *Filozofia młodego Wittgensteina*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 2. 13. *Antropologia Cassirera*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 11. [1972] [1974] 14. *Main Problems and Trends in Metaethics*, „Dialectics and Humanism”, nr 1. 15. *Aksjologiczne aspekty ochorny przyrody*, „Wychowanie Obywatelskie”, nr 6. 16. *Conference on Philosophy and Peace in Varna*, „Dialectics and Humanism”, nr 1. [1975] 17. *Pochodzenie filozofii i ateizm*, „Euhemer”, nr 3. [1976] 18. *Negatywna dialektyka*, „Studia Filozoficzne”, nr 10. [1978] 19. *Nowe tendencje etyki zachodniej*, „Studia Filozoficzne”, nr 5. 20. *Ontologia J. Hruśowskiego*, „Studia Filozoficzne”, nr 4. 21. *Mecenat*, „Meander”, nr 2. [1979] 22. *Moralność a nauka*, „Etyka”, nr 17. [1981] 23. *Marxism, Humanism, Morality*, „Dialectics and Humanism”, nr 2. 24. *O rektorze Uniwersytetu Krakowskiego Pawle Włodkowicu*, „Wisielka”, (kwartalnik dla Polaków poza granicami kraju) nr 1–2. [1983] 25. *Etikos Etiudoj*, „Studia Filozoficzne”, nr 3. 26. *J. Godebski o pracy*, „Kurier Lubelski”, nr 84. 27. *Grzegorz Piramowicz o dobrym nauczycielu*, tamże, nr 202. 28. *Instrukcje wychowawcze Jakuba Sobieskiego*, tamże, nr 182. [1984] 29. *Kultura polska w złotym wieku*, „Wisielka”, nr 3. 30. *Mysł materialistyczna na Zachodzie*, „Argumenty” nr 12. 31. *Poznanie. Proces nieskończony*, „Argumenty” nr 48. [1985] 32. *Kultura Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego*

(do roku 1830), „Wisielka”, nr 3. 33. *Kultura polska w czasach stanisławowskich*, „Wisielka”, nr 4. 34. *Sylwetki wybitnych Polaków: Dawid, Grzegorzewska, Krzywicki, Kotarbiński*, „Wisielka”, nr 1. [1987] 35. *Józef Wybicki*, „Wisielka”, nr 2. 36. *Kultura polska w latach 1831–1863*, „Wisielka”, nr 3. [1991] 37. *Czym jest moralność*, „Problemy” nr 8. 38. *Ideal pokoju w staropolskiej myśli społecznej i politycznej*, „Problemy”, nr 11–12. 39. *Artur Grottger a powstanie 1863 r.* (wkładka I–IV do nr 3 „Roty”). [1992] 40. *Sylwetki lwowian: Władysław Kozłowski – popularyzator pozytywizmu H. Spencera*, *Gazeta Lwowska*, nr 19. [1993] 41. *Mikołaj Kopernik. W 450 rocznicę wielkiego astronoma*, „Rota”, nr 1. 42. *Kultura polska w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Rota” nr 2/3. 43. *Tadeusz Czacki i szkoły krzemienieckie*, tamże nr 2/3. 44. Recenzja R. Jadcza, *Kazimierz Twardowski twórca szkoły lwowsko-warszawskiej* (razem z L. Zdyblem), „Ruch Filozoficzny”, nr 2. [1993] 45. *Józef Chelmoński – duma Polaków*, „Rota” nr 4. [1994] 46. *Leszek Kolakowski na Uniwersytecie Warszawskim*, [w:] *Honorowy Radomianin Leszek Kolakowski*, Radom. 47. *Trzeci rozbiór Polski*, „Rota” nr 1–2. 48. *Universitas – Kwartalnik Towarzystwa Przyjaciół Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie*, tamże nr 1–2. 49. *Królewskie wolne miasto Drohobycz*, „Rota”, nr 3–4. [1995] 50. *Etyczne aspekty edukacji ekologicznej*, [w:] *Edukacja ekologiczna*, Zwierzyniec. 51. *Polska w latach 1945–1995*, „Rota” nr 1.

e) Prace zbiorowe oraz inne wydawnictwa pod redakcją naukową

[1985] 1. *Zarys historii filozofii i myśli społecznej w Polsce*, Warszawa (tu także kilka rozdziałów jego autorstwa). [1986] 2. *Główne problemy i kierunki filozofii*, Warszawa. [1987] 3. *Stanisław Leszczyński, Głos wolny wolność ubezpieczający* (wstęp, wybór tekstów), Lublin. [1988] 4. *Stanisław Szczepanowski, Idea polska wobec prądów kosmopolitycznych* (wstęp, wybór tekstów), Lublin. [1990] 5. *Studia z historii etyki polskiej 1900–1939* (wstęp, redakcja, dwa studia), Lublin. 6. *Słownik etyczny* (wstęp, redakcja naukowa oraz 87 haseł), Lublin. [1991] 7. *Etyka XX wieku*, t. 1 (współautor L. Gawor), Lublin. [1994] 8. *Mały słownik etyczny*, (redakcja całości, ok. 80 haseł), Bydgoszcz. [1995] 9. *Filozofia i myśl społeczna L. Kolakowskiego*, Radom. [1996] 10. *Mała encyklopedia filozofii* (redakcja całości, ok. 80 haseł), Bydgoszcz.

MAREK JĘDRASZEWSKI

Urodził się 24 VII 1949 r. w Poznaniu. Jego aktualny adres: ul. Kordeckiego 56A 60–144 Poznań.

Marek Jędraszewski w 1967 r. ukończył I Liceum Ogólnokształcące im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu i po zdaniu matury rozpoczął studia filozoficzno–teologiczne w Arcybiskupim Seminarium Duchownym w Poznaniu i na Papieskim Wydziale Teologicznym w Poznaniu. W 1974 r. uzyskał na tej uczelni stopień licencjata teologii (w terminologii studiów kościelnych jest to stopień pośredni między magistrem a doktorem) na podstawie pracy „Problematyka osoby w filozofii Gabriela Marcela”. Jego ówczesnym głównym nauczycielem filozofii był ks. prof. Ludwik Wciórka.

Dnia 24 V 1973 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Następnie przez 2 lata pracował jako wikariusz w parafii rzymskokatolickiej św. Marcina w Odolanowie k. Ostrowa Wlkp.

W latach 1975–1980 studiował na Wydziale Filozofii Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie. Jego najważniejszymi nauczycielami byli prof. prof.: J. de Finance, J. B. Lotz, P. Henrici, S. Decloux, K. Huber, N. Sprokel, P. Valori, G. Wetter. W 1977 r. po zdaniu egzaminów i przedstawieniu pracy „La filosofia del simbolo religioso di Paul Ricoeur” uzyskał stopień licencjata filozofii, wyróżniony złotym medalem Uczelni. Dnia 20 XII 1979 r. obronił pracę doktorską „Le relazioni intersoggettive nella filosofia di Emmanuel Lévinas”, pisaną pod kierunkiem prof. Simona Decloux. Praca ta została wyróżniona złotym medalem Jego Świątobliwości Jana Pawła II.

Po powrocie do Kraju w r. 1980 jako adiunkt na Papieskim Wydziale Teologicznym w Poznaniu objął wykłady z historii filozofii nowożytnej i współczesnej oraz antropologii filozoficznej.

W 1991 r. habilitował się na Wydziale Filozoficznym Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie na podstawie rozprawy „Jean Paul Sartre i Emmanuel Lévinas: w poszukiwaniu nowego humanizmu. Studium analityczno–porównawcze”.

Aktualnie jest docentem na Papieskim Wydziale Teologicznym w Poznaniu, a także członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W latach 1980–1984 wykładał antropologię filozoficzną w Akademii Ekonomicznej w Poznaniu. Od r. 1992 ten sam przedmiot wykłada na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu.

Zajmuje się głównie filozofią współczesnego personalizmu, a zwłaszcza zagadnieniami wolności i prawdy, które „zdarzają się” podczas spotkania między osobami. Obok zagadnień ściśle filozoficznych w swej twórczości o charakterze eseistycznym podejmuje problematykę z pogranicza filozofii, teologii i historii sztuki.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

1. *Le relazioni intersoggettive nella filosofia di Emmanuel Lévinas*, Romae, PUG, 1980, ss. 82. 2. *Filozofia i modlitwa*, Poznań, Wyd. „W drodze”, 1986, ss. 231. 3. *Wobec Innego. Relacje międzypodmiotowe w filozofii Emmanuela Lévinasa*, Poznań, KŚW, 1990, ss. 341. 4. *W poszukiwaniu nowego humanizmu: J.–P. Sartre – E. Lévinas*, Kraków, PAT, 1994, ss. 284.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

[1977] 1. *Rola nadziei w tworzeniu się osoby według Gabriela Marcela*, „W Drodze” 1977, vol. V, no 11, s. 18–22. [1982] 2. *Co to jest integralizm?*, „W Drodze” 1982, vol. X, no 7, s. 88–96. [1983] 3. *Okres ontologiczny w filozofii Emmanuela Lévinasa*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1983, vol. IV, s. 449–474. 4. *O człowieku filozoficzne medytacje*, „W Drodze” 1983, vol. XI, no 7, s. 99–103. 5. *Filozofia i modlitwa*, „W Drodze” 1983, vol. XI, no 11, s. 7–18. 6. *Blaise Pascal*, „W Drodze” 1983, vol. XI, no 12, s. 75–87. [1984] 7. *Soren Kierkegaard*, „W Drodze” 1984, vol. XII, no 1, s. 22–33. 8. *Kartezjusz*, „W Drodze” 1984, vol. XII, no 7, s. 42–52. 9. *Gabriel Marcel*, „W Drodze” 1984, vol. XII, no 9, s. 66–77. 10. *„Jakie jest zadanie poety w czasach skrajnego ubóstwa?” Rozumienie sensu historii filozofii u Heideggera i Lévinasa*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1984, vol. V, s. 427–445. 11. *Emmanuela Lévinasa*

- filozofia Drugiego, „Przegląd Powszechny” 1984, no 12, s. 362–374. [1985] 12. *Na drogach wolności: Kartezjusz, Sartre, Lévinas*, „Przegląd Powszechny” 1985 no 4, s. 9–26. 13. *Nicolas Malebranche*, W Drodze, 1985, vol. XIII, no 3, s. 76–87. 14. *Między szaleństwem a nadzieją filozofii*, W Drodze, 1985, vol. XIII, no 8, s. 53–62. 15. *Martin Buber*, W Drodze, 1985, vol. XIII, no 9, s. 61–72. [1986] 16. „*Ojciec nasz*” *Augusta Cieszkowskiego*, W Drodze, 1986, vol. XIV, no 5–6, s. 127–139. 17. *Bubera i Lévinasa spór o rozumienie dialogu*, „Przegląd Powszechny” 1986, no 7–8, s. 55–65. 18. *Relacje międzypodmiotowe w świetle dyskusji między Martinem Buberem a Emmanuelem Lévinasem*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1986, vol. 6, s. 463–482. 19. *Rozmowy z Emmanuelem Lévinasem. Wprowadzenie*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1986, vol. 6, s. 549–493. 20. *25 lat pracy dydaktycznej i naukowej Księdza Profesora Ludwika Wciórki*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1986, vol. 6, s. 549–554. 21. *Grzegorz Kotlarski: Teoriopoznawcze i metodologiczne aspekty filozofii Patrycego Przeczytańskiego (1750–1817)*. Poznań 1979. Rec. „Poznańskie Studia Teologiczne” 1986, vol. 6, s. 593–595. 22. *Z badań nad filozoficznymi podstawami nauk. Pod redakcją Stefana Kaczmarka*. Poznań 1981. Rec. – Poznańskie Studia Teologiczne 1986, vol. 6, s. 600–601. [1988] 23. *Emmanuela Lévinasa z Martinem Buberem dialog o dialogu*, W: *Teksty Filozoficzne. Rozum i Słowo. Eseje dialogiczne*, Kraków, PAT, 1988, s. 125–144. 24. *Odwaga filozofów. O filozoficznym testamencie Jean-Paul Sartre’a*, W Drodze, 1988, vol. XVI, no 5, s. 75–84. [1989] 25. *On the paths of Cartesian Freedom: Sartre and Lévinas*, „*Analecta Husserliana*” 1989, vol. XXVII, s. 671–683. [1990] 26. *Dzisiaj załamujesz swą myśl. O ostatnim filozoficznym posłaniu Jean-Paul Sartre’a*, W Drodze, 1990 vol. XVIII, no 4, s. 19–25. 27. *Dwa spojrzenia*, W Drodze, 1990, vol. XVIII, no 6, s. 41–48. 28. *Jean-Paul Sartre i Simon de Beauvoir – czy można być konsekwentnym ateistą?*, W Drodze, 1990, vol. XVIII, no 10, s. 34–40. [1991] 29. *Apel jako model relacji międzyludzkich w „Cahiers pour une morale” Jean-Paul Sartre’a*, W: *Zawierzyć człowiekowi*. Księdzu Józefowi Tischnerowi na sześćdziesiąte urodziny, Kraków, Wyd. „Znak”, 1991, s. 66–80. 30. *Między „Totalité et Infini” a „Autrement qu’être ou au-delà de l’essence”*. Korespondencja Emmanuela Lévinasa z Simonem Decloux, „*Logos i Ethos*” 1991, vol. I, no 1, s. 99–110. 31. *J.-P. Sartre: „Cahiers pour une morale”*, „*Logos i Ethos*” 1991, vol. I, no 1, s. 121–127. 32. *J.-P. Sartre: „Vérité et existence”*, „*Logos i Ethos*” 1991, vol. I, no 1, s. 127–132. 33. *Wmyśleć się w dramat*, W Drodze, 1991, vol. XIX, no 6, s. 37–42. 34. *Europa i Biblia* W: E. Lévinas, *Trudna wolność. Eseje o judaizmie*, Gdynia, Wyd. „Atext”, 1991, s. I–VIII. [1992] 35. *Rozwój motywacji wiary*, W Drodze, 1992, vol. XX, no 4, s. 29–38. 36. *Szukanie samych siebie*, W Drodze, 1992, vol. XX, no 9, s. 22–29. 37. *Domem wolności jest prawda*, W Drodze, 1992, vol. XX, no 10, s. 8–14. 38. „*Es*” jako „*Ono*” czy jako „*To*”? „*Logos i Ethos*” 1992, vol. II, no 2, s. 160–165. [1993] 39. *Tolerancja czyli zatroskanie o prawdę*, W Drodze, 1993, vol. XXI, no 1, s. 30–37. 40. *Iluzja społecznego i etycznego postępu*, W Drodze, 1993, vol. XXI, no 5, s. 85–92. 41. *Świadek XX wieku: Emmanuel Lévinas*, W: *Jak dzisiejszemu człowiekowi mówić o Bogu?*, Warszawa, ATK, 1993, s. 94–104. 42. *Cywilizacja śmierci – cywilizacja miłości*, W Drodze, 1993, vol. XXI, no 10, s. 28–38. 43. *Thumaczyć to co czyste i niewysławialne, czyli Emmanuela Lévinasa mówienie o Bogu*, „*Zeszyty Karmelitańskie*” 1993, vol. I, no 3, s. 123–135. [1994] 44. *Aby nie zdradzić nadziei* W: *Jak dzisiejszemu człowiekowi mówić o Bogu?*, Warszawa, ATK, 1994, s. 110–115. 45. *Emmanuel Lévinas: Autrement qu’être ou au-delà de l’essence*, W: *Przewodnik po literaturze filozoficznej XX wieku*, Warszawa, PIW, 1994, t. 1, s. 267–276. 46. *Dzielo Jezusa Chrystu-*

sa, W Drodze, 1994, vol. XXII, no 3, s. 12–18. 47. *Autonomia – heteronomia – teonomia*, W Drodze, 1994, vol. XXII, no 5, s. 27–34. 48. *Koj e waszijat Bog, mosju Dekart?*, „Dokoswanje” (Sofia) 1994, vol. 1, no 1, s. 5–12. 49. *Ho az te poznach*, „Dokoswanje” (Sofia) 1994, vol. 1, no 2, s. 28–34. 50. *Lecz dzisiejszy świat...*, W Drodze, 1994, vol. XXII, no 11, s. 5–20. 51. *Az i Ti. Martin Buber (1876–1969)*, „Dokoswanje” (Sofia) 1994, vol. 1, no 3, s. 11–19. 52. *Priwłjeczi ni kl sede si. Sjuren Kirkegor (1813–1855)*, „Dokoswanje” (Sofia) 1994, vol. 1, no 4, s. 6–13. 53. *Pod patronami świętych Apostołów Piotra i Pawła, Archidiecezja Poznańska*, W: *Wielka Księga miasta Poznania*, Poznań 1994, s. 387–396. [1995] 54. *Rok 1968*, W Drodze, 1995, vol. XXIII, no 1, s. 29–35. 55. *Świadomość europejskiego dziedzictwa*, „Przegląd Powszechny” 1995, no 3, s. 341–346. 56. *Nieskończona dal, która nas zaprasza*, „Przegląd Powszechny” 1995, no 10, s. 52–58. 57. *Wstęp*, W: M. Nédoncelle, *Prośba i modlitwa*, Kraków, Wyd. „Znak”, 1995, s. 7–22. 58. *Rok 1968: na rozdrożu prawdy o człowieku*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” 1995, vol. 46, no 11, s. 21–30. 59. *Prawda (w) filozofii*, W: *Prawda w filozofii, nauce i teologii. Dwugłos nauki i teologii*, Poznań, Ośrodek Wydawnictw Naukowych, 1995, vol. 1, z. 1, s. 29–38.

c) Skrypty i podręczniki

1. *Antropologia filozoficzna. Prolegomena i wybór tekstów*, Poznań, KŚW, 1991, ss. 201.

d) Inne opracowania

1. *Jan Paweł II w Poznaniu*, Poznań, Pallottinum, 1986, ss. 340. 2. *Obrazki z Pniew*, Poznań, Pallottinum, 1992, ss. 206. 3. *Odzyskać samych siebie*, Poznań, Pallottinum, 1993, ss. 175. 4. „Znak” *niezawodnej nadziei*, Poznań, Pallottinum, 1994, ss. 110.

e) Przekłady

1. *Rapport de la conversation avec M. le professeur Dr. E. Lévinas Leyde le 20 mai 1975*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1986, vol VI, s. 491–510. 2. *Korespondencja między Emmanuelem Lévinasem i Simonem Decloux*, „Logos i Ethos” 1991, vol I, no 1, s. 111–119. 3. S. Decloux, *Braterstwo i sprawiedliwość w myśli Emannuela Lévinasa*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1992, vol. VII, s. 339–351.

f) Prace redaktorskie

1. Członek zespołu współpracującego z redakcją półrocznika „Logos i Ethos” związanego z Papieską Akademią Teologiczną w Krakowie. Uwaga: w niniejszej bibliografii opuszczono liczne drobne artykuły zamieszczone w „Przewodniku Katolickim”.

RYSZARD STEFAN JADCZAK

Urodził się 19 lutego 1951 roku w miejscowości Radziejów Kujawski. Tam ukończył szkołę podstawową a następnie liceum ogólnokształcące. W 1970 roku podjął studia na kierunku historia w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Podczas

studiów działał w Studenckim Naukowym Kole Historyków oraz uczestniczył w konwersatorium filozoficzno–etycznym, prowadzonym przez doc. dra Stanisława Soldenhoffa, a także przewodniczył Studenckiemu Naukowemu Kołu Filozofów. Magisterium otrzymał na podstawie pracy pt. *Jeńcy rosyjscy w KL Stutthof* (prof. W. Łukaszewicz) w 1975 roku. W tym też roku został zatrudniony w Zakładzie Etyki Instytutu Nauk Społecznych UMK. Uczestniczył w tzw. *privatissimum* prowadzonym przez Prof. Tadeusza Czeżowskiego. W 1980 roku obronił pracę doktorską pt. *Poglądy filozoficzne Władysława Witwickiego. Z laickich tradycji nauki polskiej* (S. Soldenhoff) i na tej podstawie otrzymał stanowisko adiunkta. Od tej pory prowadził wykłady i ćwiczenia na różnych kierunkach studiów z historii filozofii oraz z etyki. Od chwili utworzenia Instytutu Filozofii UMK pracuje w Zakładzie Etyki.

Jego praca badawcza koncentruje się głównie na: 1) dziejach filozofii (etyki) polskiej XIX i XX wieku, 2) biografistyce filozoficznej, 3) psychologii moralności, 4) deontologii nauczycielskiej. W połowie lat osiemdziesiątych podjął badania nad spuścizną naukową Kazimierza Twardowskiego oraz orientacją intelektualną zwaną Szkołą Lwowsko–Warszawską. Prowadzi też studia nad dziedzictwem kulturowym (zwłaszcza filozoficznym) dawnego Wilna i Lwowa. Wyniki tych m.in. badań publikowane były w monografiach i artykułach naukowych. W swych badaniach nawiązuje do tradycji filozofii analitycznej w Polsce.

Kolokwium habilitacyjne na podstawie pracy *Człowiek szukający etyki. Filozofia moralna Kazimierza Twardowskiego* (Toruń 1993) odbył na Wydziale Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego 30 listopada 1993 roku. Centralna Komisja do Spraw Tytułów Naukowych i Stopni Naukowych tytuł doktora habilitowanego nauk humanistycznych z zakresu filozofia–etyka zatwierdziła w czerwcu 1994 roku. Od 1 lipca 1996 r. zatrudniony na stanowisku profesora nadzwyczajnego UMK.

Jest członkiem Towarzystwa Naukowego Toruńskiego, w którym od 1994 roku pełni funkcję przewodniczącego Komisji Filozoficznej. Od 1980 r. należy do Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. W latach 1992–1995 był z–cą członka ZG PTF a od 1996 r. członkiem Komisji Rewizyjnej ZG. Jest członkiem Zarządu Sekcji Etyki przy PTF. Od stycznia 1996 r. jest sekretarzem Oddziału Toruńskiego PTF. W latach 1995–1997 był kierownikiem Zaocznego Studium Filozofii w UMK. Wchodził w skład Biura Organizacyjnego i Biura Prasowego VI Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Toruniu.

Stale współpracuje z redakcją „Ruchu Filozoficznego”. Jest w kolegium redakcyjnym czasopisma „Edukacja Filozoficzna” (Warszawa) oraz miesięcznika „Przegląd Artystyczno–Literacki” (Toruń) a także w składzie Rady Programowej kwartalnika „Kultura i Edukacja” (Toruń). Obok pracy naukowej i dydaktycznej propaguje problematykę filozoficzną i etyczną w ramach olimpiad filozoficznych, zajęć z etyki i filozofii w toruńskich szkołach średnich, oraz poprzez artykuły publicystyczne drukowane na łamach czasopism.

BIBLIOGRAFIA

a) Druki zwarte

1. *Krusińszczycy i Proletariatczycy. Inspiracje i kontrowersje ideowe*, ZG ZSMP Warszawa, „Poprawki z historii” nr 35, Warszawa 1986, ss. 16.
2. *Kazimierz Twardowski. Nota biobibliograficzna* (nakładem autora z pomocą finansową IF UMK), Toruń 1991, ss. 80.
3. *Kazimierz Twardowski. Twórca szkoły lwowsko–warszawskiej*. Wyd.

Adam Marszałek. Toruń 1991, ss. 143. 4. Kazimierz Twardowski, *Wybór pism psychologicznych i pedagogicznych*. Wybór, opracowanie i wstęp R. Jadcza, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1992, ss. 492. 5. *Człowiek szukający etyki. Filozofia moralna Kazimierza Twardowskiego*, Wydawnictwo UMK, Toruń 1993, s. 258. 6. Kazimierz Twardowski, *Etyka*. Do druku przygotował, przedmową i przypisami opatrzył R. Jadcza, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1994, ss. 138. 7. *Powstanie filozofii analitycznej w Polsce (Noty bibliograficzne)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1995, s. 95. 8. *Polskie zjazdy filozoficzne*, Redakcja, wstęp oraz cztery rozdziały tekstu R. Jadcza, Wydawnictwo UMK, Toruń 1995. 9. *Bibliografia publikacji z dziedziny etyki 1990–1993*. Opracowanie Ryszard Jadcza i Maciej Woźniczka, Wydawnictwo WSP, Częstochowa 1995, ss. 68. 10. Kazimierz Twardowski, *Dzienniki*, t. 1 (ss. 337) wraz z fotografią K. Twardowskiego i fragmentem rękopiśmiennym „Dziennika” i 2 (ss. 418), Warszawa – Toruń 1997, PTF–Wyd. A. Marszałek. Do druku przygotował, wprowadzeniem i przypisami opatrzył R. Jadcza. 11. *Mistrz i Jego uczniowie*, Warszawa 1997, Wydawnictwo SCHOLAR, ss. 228. Ostatni rozdział T. Rzepa.

b) Artykuły naukowe

1. *Światopogląd studentów – próba badań*, „Człowiek i Światopogląd”, nr, 11, 1977, s. 162–168. 2. *Władysław Witwicki. W setną rocznicę urodzin*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 11, 1978, s. 58–66. 3. *Teoria „supozycji” w ujęciu Władysława Witwickiego*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia IV, z. 103, 1979, s. 35–45. 4. *Światopoglądowe podstawy socjologii Ludwika Krzywickiego*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 12, 1979, s. 159–167. 5. *Władysław Witwicki – o prawdzie, rodzajach poznania i funkcjach nauki*, W: *Księga Pamiątkowa ku czci Prof. Tadeusza Czeżowskiego*, Toruń 1980, s. 141–154. 6. „*Teoria kratyzmu*” Władysława Witwickiego, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia V, z. 121, 1981, s. 25–40. 7. *O potrzebie zmian programowo-organizacyjnych w nauczaniu filozofii*, „Życie Szkoły Wyższej”, nr 7/8, 1981, s. 113–123. 8. *Racjonalizm i krytycyzm w poglądach filozoficznych Józefy Kodiosowej*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 7/8, 1981, s. 131–146. 9. *Władysław Witwicki o ideale człowieka racjonalnego i uspołecznionego*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Pedagogika IX, z. 127, 1982, s. 69–83. 10. *Teoriopoznawcze podstawy filozofii Józefy Kodiosowej*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia VI, z. 130, 1982, s. 47–66. 11. *Związki między psychologią a socjologią w ujęciu Tadeusza Szczurkiewicza*, W: *Prof. dr Tadeuszowi Szczurkiewiczowi w 85 rocznicę urodzin i 60-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, pod red. J. Pawłaka, UMK Toruń 1982, s. 19–34. Drugie wydanie (poprawione) w: *Filozofia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika (1945–1995)*, pod red. J. Pawłaka, UMK Toruń 1995, s. 82–99. 12. *Ziemia Radziejowska w dobie walk narodowo-wyzwoleńczych XIX wieku*, W: *Dzieje Radziejowa Kujawskiego*, pod red. J. Danielewicz, Bydgoszcz 1982, s. 57–65. 13. *Statuty Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej /Analiza porównawcza dokumentów/*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Nauki Polityczne XIV, z. 139, 1983, s. 61–74. 14. *Inspirująca rola marksizmu dla teorii moralności i teorii religii Ludwika Krzywickiego*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia VII, z. 143, 1983, s. 19–36. 15. *Psychologia moralności. Zarys problemów*, W: *Wybrane pojęcia i problemy etyki*, Toruń 1984, s. 83–100. 16. *Stosunek Tadeusza Kotarbińskiego wobec niektórych współczesnych mu kierunków filozofii polskiej*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia VIII, z. 152, 1984, s. 3–24. 17. *Krusińcyzy, „Ideologia i Polityka”*, nr 5, 1984, s. 131–141. 18. *Z dyskusji nad propedeutyką filozofii w szkole średniej*, „Studia Filozoficzne”, nr

- 11/12, 1984, s. 151–159. 19. *Rola introspekcji w ogólnej teorii nauk Kazimierza Twardowskiego*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia IX, z. 157, 1985, s. 3–19. 20. *Tadeusz Kotarbiński o czasie i świeckiej perspektywie nieśmiertelności*, „Euhemer”, nr 1, 1985, s. 37–52. 21. *Karol Marks o filozofii i jej funkcjach*, „Myśl Marksistowska”, nr 4, 1985, s. 79–89. 22. *Zmiany strukturalne w polskim ruchu młodzieżowym w latach 1971–1984*, „Ideologia i Polityka”, nr 2, 1987, s. 148–158. 23. *Adam Zieleńczyk jako historyk filozofii*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia X, z. 182, 1987, s. 21–37. 24. *Koncepcja rewolucji w ujęciu Proletariatów*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Politologia XVIII, z. 180, 1987, s. 27–44. 25. *Idea postępu w programie i publistyce Wielkiego Proletariatu*, W: *Wybrane problemy postępu moralnego*, Toruń 1987, s. 141–167. 26. *Adam Zieleńczyk o potrzebie racjonalizacji nauki*, „Euhemer”, nr 3, 1987, s. 41–53. 27. *Etyka zawodowa – próba systematycznego ujęcia problemu*, „Humanizacja Pracy”, nr 6, 1987, s. 26–36. 28. *O podstawach racjonalizmu (antyirracjonalizmu) w szkole lwowsko-warszawskiej*, W: *Irracjonalizm. Studia i materiały*, t. 1, pod red. J. Szmyda i E. Stawowy, Warszawa 1988, s. 107–127. 29. *Ideal „opiekuna społecznego” a „etyka walki” w koncepcjach Tadeusza Kotarbińskiego*, Zeszyty Naukowe WSP Bydgoszcz, Studia z nauk politycznych, z. 91988, s. 91–109. 30. *Racjonalizm i krytycyzm jako podstawy światopoglądu materialistycznego Władysława Witwickiego*, W: *Dialektyka świecczenia kultury*, pod red. D. Tanalskiego i S. Szydłowskiego, Warszawa 1988, s. 177–205. 31. *Kazimierz Twardowski o „poczuciu narodowym” o obowiązkach wobec Ojczyzny*, „Kultura–Oświata–Nauka”, nr 1/2, 1988, s. 119–150. 32. *Rola Kazimierza Twardowskiego w stworzeniu analitycznej szkoły filozoficznej w Polsce*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 11/12, 1988, s. 137–147. 33. *Władysław Witwicki – o wartościach moralnych*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 7, 1988, s. 43–53. 34. *Adam Zieleńczyk (1880 – 1943 lub 1944)*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLV, 1988, nr 2, s. 139–144. 35. *Henryk Struve i Kazimierz Twardowski – z dziejów spotkania dwóch filozofów*, „Studia Filozoficzne”, nr 8, 1988, s. 131–141. 36. *Przyczynek do biografii Wincentego Lutosławskiego*, „Kultura–Oświata–Nauka”, nr 5–6, 1988, s. 109–122. 37. *Kazimierz Twardowski o przedmiocie etyki naukowej*, W: *Człowiek i wartości moralne*, pr. zbiorowa pod red. Z. J. Czarneckiego i S. Soldenhoffa, Lublin 1989, s. 207–230. 38. *Władysław Witwicki i jego etyka normatywna*, tamże, s. 169–206. 39. *Seminarium filozoficzne Kazimierza Twardowskiego*, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 9, 1989, s. 411–417. 40. *O wspólnej podstawie niektórych poglądów K. Twardowskiego i W. Witwickiego*, „Przegląd Psychologiczny”, t. XXXII, nr 3, 1989, s. 113–122. 41. *Jeszcze o „Wierze oświeconych” (z korespondencji między W. Witwickim a K. Twardowskim)*, „Euhemer”, nr 1, 1989, s. 121–126. 42. *Jeszcze „O jasnym i niejasnym stylu filozoficznym” K. Twardowskiego*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLVI, nr 3, 1989, s. 281–284. 43. *Kazimierz Twardowski o języku filozofii i zasadach krytyki naukowej*, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 10, 1990, s. 89–101. 44. *O tzw. szkole lwowsko-warszawskiej*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia XI, z. 197, 1990, s. 19–37. 45. *Kazimierzowi Twardowskiemu – „Discipulorum amor et pietas”*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 2, 1990, s. 173–177. 46. *Wojenny rektorat Kazimierza Twardowskiego*, „Studia Historyczne”, R. XXXIII, z. 3–4, 1990, s. 423–442. 47. *Kazimierz Twardowski o sensie historii filozofii*, W: *Filozofia: uniwersalność i różnorodność*, pr. zbiorowa pod red. A. Misia, Warszawa 1990, s. 97–108. 48. *Kazimierz Twardowski o nauce i jej funkcjach*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, nr 4, 1990, s. 623–631. 49. *Kazimierz Twardowski wobec metafizyki G. Th. Fechnera*, „Studia Philosophiae

Christianae”, nr 2, 1991, s. 124–133. 50. *Kazimierza Twardowskiego program szkoły narodowej – polskiej*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Pedagogika XV, z. 220, 1991, s. 59–73. 51. *Kazimierz Twardowski i jego program filozofii naukowej*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia XII, z. 228, 1991, s. 123–139. 52. *Jak powstawał „Ruch Filozoficzny”*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia XIII, z. 234, 1991, s. 37–48. 53. *Kilka uwag o stosunku K. Twardowskiego do T. Kotarbińskiego* [w:] *Logika, praktyka, etyka: przesłanie filozoficzne T. Kotarbińskiego. Fragmenty filozoficzne*, Seria czwarta, Warszawa 1991, s. 37–43. 54. *Z dziejów spotkania szkoły lwowsko-warszawskiej z marksizmem*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 11, 1991, s. 99–114. 55. *Jan Łukasiewicz i Kazimierz Twardowski – dwaj liderzy szkoły lwowsko-warszawskiej*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 12, 1991, s. 39–51. 56. *Przyczynek do działalności Tadeusza Czeżowskiego w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, „Ruch Filozoficzny” t. XLVIII, nr 1, 1991, s. 7–12. 57. *80 lat „Ruchu Filozoficznego”*, „Ruch Filozoficzny” t. XLVIII, nr 2, 1991, s. 99–105. 58. *Warszawski doktorat h.c. filozofii dla Kazimierza Twardowskiego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” nr 2, 1991, s. 269–272. 59. *Logistyka a pogląd na świat. Przyczynek do biografii Jana Łukasiewicza* [w:] *Fragmenty filozoficzne ofiarowane Henrykowi Hiżowi*, Warszawa 1992, s. 40–48. 60. *O niezrealizowanym projekcie drugiego, niemieckiego wydania „Zur Lehre vom inhalt und Gegenstand” K. Twardowskiego*, „Ruch Filozoficzny” t. XLIX, nr 1, 1992, s. 17–19. 61. *O „polglądzie na świat i życie” – wedle Kazimierza Twardowskiego*, Nowa Krytyka nr 3, 1992, s. 57–67. 62. *Przyczynek do biografii Henryka Elzenberga*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 4, 1992, s. 127–134. 63. *O osobistych i naukowych związkach pomiędzy K. Twardowskim a W. Witwickim*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” Toruń, Filozofia XIV, z. 250, 1992, s. 29–39. 64. *Kilka faktów o Romanie Ingardenie w świetle korespondencji Kazimierza Twardowskiego*, „Kwartalnik Filozoficzny” t. XXI, z. 1, 1993, s. 13–22. 65. *Uwagi K. Twardowskiego do biografii naukowych niektórych filozofów*, [w:] T. Rzepa, J. Leoński, *O biografii i metodzie biograficznej*, Poznań 1993, s. 105–111. 66. *Kazimierz Twardowski i Mściślaw Wartenberg – dwaj filozofowie na katedrach uniwersytetu lwowskiego*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 15, 1993, s. 217–226. 67. *O kontaktach naukowych szkoły lwowskiej Kazimierza Twardowskiego z filozofią niemiecką*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” Toruń, Filozofia XV, z. 264, 1993, s. 29–42. 68. *Acta osobowe Kazimierza Twardowskiego*, „Ruch Filozoficzny” nr 3, t. L, 1993, s. 279–280. 69. *Kazimierz Twardowski wobec problemu odzyskania niepodległości przez Polskę*, „Dzieje Najnowsze” R. XXV, nr 3, 1993, s. 13–19. 70. *Jan Kasprowicz i Kazimierz Twardowski. Z dziejów przyjaźni*, „Ruch Literacki” R. XXXIV, z. 5, 1993, s. 617–630. 71. *Stanisław Leśniewski a Szkoła Lwowsko-Warszawska*, „Analecta” R. II, z. 2, 1993, s. 29–38. 72. *Kilka szczegółów do biografii naukowej Kazimierza Sośnickiego*, „Ruch Filozoficzny” t. L, nr 4, 1993, s. 413–414. 73. *Lwowski i poznański okres w działalności naukowej Zygmunta Zawirskiego*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 16, 1993, s. 197–205. 74. *Uczeń i nauczyciel. Z listów Leopolda Blausteina do Kazimierza Twardowskiego z lat 1927–1930*, [w:] „... A mądrości zło nie przemoże”, pod red. J. Jadackiego i B. Markiewicz, Warszawa 1993, s. 19–27. 75. *On objective of morality*, [w:] *Roots of Polish Psychology*, Edited by R. Stachowski, Poznań 1993, s. 24–33. 76. *Kazimierz Twardowski o obiektywności i bezwzględności dobra* (fragment pr. hab.), „Etyka” nr 26, 1993, s. 24–33. 77. *Droga Mieczysława Kreutza do katedry uniwersyteckiej*, „Kultura i Edukacja” nr 4, 1993, s. 125–132. 78. *Uczony i polityka: Kazimierz Twardowski wobec niektórych problemów społeczno-politycznych II Rzeczypospolitej*, „Kultura i Społeczeństwo”

- nr 1, 1994, s. 51-60. 79. *Projekty przeniesienia się Kazimierza Twardowskiego ze Lwowa do Warszawy*, „Analecta” R. III, 1994, z. 1, s. 123-133. 80. *Wokół pracy Kazimierza Twardowskiego „O filozofii średniowiecznej. Wykładów sześć”*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 17, 1994, s. 263-273. 81. *Uniwersalizm a etyka niezależna*, [w:] *Czy jest możliwa etyka uniwersalna?* (Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pod red. J. Sekuły), Siedlce 1994, s. 193-204. 82. *Z pierwszych lat działalności „Przeglądu Filozoficznego”*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 18, 1994, s. 257-264. 83. *Kazimierz Ajdukiewicz w Warszawie w latach 1926-1928*, „Nowa Krytyka” nr 5, 1994, s. 179-190. 84. *Losy starań Władysława M. Kozłowskiego o katedrę filozofii*, „Akta Universitatis Nicolai Copernici” Toruń, Filozofia XVI, z. 279, 1994, s. 51-59. 85. *Z międzywojennej działalności Stefana Baleya (1885-1952) na polu psychologii i pedagogiki*, „Kultura i Edukacja” nr 1, 1995, s. 79-90. 86. *Przed pierwszym polskim zjazdem filozoficznym (z dziejów idei zjazdowej)*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 19, 1995, s. 305-314. 87. *Kazimierz Twardowski wobec problemu prawdy obiektywnej w nauczaniu filozofii*, [w:] *Etyka zawodu nauczyciela. Nauczanie etyki*, Zielona Góra 1995 (Konferencja w 1992 r.), s. 217-226. 88. *Toruńskie środowisko filozoficzne w latach 1945-1990*, [w:] *Filozofia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika (1945-1995)*, pod red. J. Pawłaka, Toruń 1995, s. 7-30. 89. *Polskie Towarzystwo Filozoficzne 1904-1994*, „Ruch Filozoficzny” t. LII, nr 2, 1995, s. 275-278. 90. *Międzywojenny okres w działalności filozoficznej Władysława Tatarkiewicza*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 20, 1995, s. 263-274. 91. *Jeszcze o „Legendzie o Kazimierzu Twardowskim” H. Hollanda*, „Ruch Filozoficzny” t. LIII, nr 1, 1996, s. 9-12. 92. *Jednostka ludzka w świecie przyrodniczym i społecznym (Uwagi przedstawicieli szkoły lwowsko-warszawskiej)*, [w:] *Religia a ruchy ekofilozoficzne*, Materiały II Olsztyńskiego Sympozjum Ekologicznego, Olsztyn-Waszeta 19-21 września 1995 roku, WSP Olsztyn 1996, s. 166-171. 93. *Lwowski okres w działalności naukowo-dydaktycznej Kazimierza Ajdukiewicza*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 21, 1996, s. 249-258. 94. *Kazimierz Twardowski wobec akcji zawieszania krzyży w salach Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, „Przegląd Religioznawczy” nr 1, 1996, s. 55-64. 95. *Marian Massonius – wileński filozof i pedagog*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 22, 1996, s. 265-274. 96. *Inspiracje i kontrowersje. Z korespondencji K. Twardowskiego z A. Meinongiem*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” R. V, nr 3, 1996, s. 105-118. 97. *Wileńskie Towarzystwo Filozoficzne w latach 1939-1945*, [w:] *Próg istnienia. Dzieło nie dokończone*, pod red. B. Markiewicz i J.J. Jadackiego, Warszawa 1996, s. 255-262. 98. *Kazimierz Twardowski o narodowych i uniwersalnych celach wychowania*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” R. XXXIX, nr 3-4, 1996, s. 161-173. 99. *Ze studiów wschodnich Bogumila Jasinowskiego*, [w:] *Europa orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*, Studia i materiały ofiarowane Prof. Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin, Toruń 1996, s. 421-425. 100. *Teksty etyczne w spuściźnie naukowej Kazimierza Twardowskiego*, „Etyka” nr 29, 1996, s. 237-245. 101. *Elzenberg*, [w:] W. Mackiewicz, *Człowiek miarą wszechrzeczy. Słynne sentencje filozofów*, wyd. III, zmienione i rozszerzone, Warszawa 1997, s. 190-201. 102. *Z badań nad Wileńskim Towarzystwem Filozoficznym (1928-1938)*, [w:] *Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim*, pr. zb. pod red. R. Jadcza i J. Pawłaka, Toruń 1997, s. 175-186. 103. *Izydora Dąmbska i jej pozycja w Szkole Lwowsko-Warszawskiej*, „Toruński Przegląd Filozoficzny” nr 1, 1997, s. 115-131. 104. *Absolutystyczne stanowisko Kazimierza Twardowskiego w teorii prawdy*, [w:] *Studia z filozofii i logiki. Księga pamiątkowa w darze Profesorowi Leonowi Gumańskiemu*, pod red. C. Gorzka i R. Jadcza, Toruń

1997, s. 73-85. 105. *O niektórych poglądach filozoficznych Kazimierza Twardowskiego*, [w:] *Rozprawy z historii filozofii nowożytnej i współczesnej. Materiały VI Polskiego Zjazdu Filozoficznego Toruń 1995 r.*, pod red. R. Jadczaaka, J. Pawlaka, Toruń 1997, s. 139-152. 106. *Moralny aspekt kompromisu w życiu publicznym*, [w:] *Etyka a życie publiczne. Materiały VIII Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego, Kraków 7-8 czerwca 1996*, pod red. J. Pawlicy, Kraków 1997, s. 63-68. 107. *Helena Sloniewska: wierna pamięci i wskazaniom programowym Kazimierza Twardowskiego*, „Kultura i Edukacja” nr 1-2/1997, s. 91-98. 108. *Pojęcie przyrody w filozoficznym poglądzie na świat Henryka Elzenberga*, [w:] *Światopogląd i ekologia. Materiały III Olsztyńskiego Sympozjum Ekologicznego, Olsztyn-Waplewo 11-13 września 1996 r.*, pod red. Jana Dębowskiego, Olsztyn 1997, s. 134-141. 109. *Etyka w szkole – uczyć myśleć i działać odpowiedzialnie*, [w:] *Etyka w szkole. Jak nauczać*, pod red. Z. Sareły, Warszawa 1997, s. 23-37. 110. *O roli nauki i państwa w wychowaniu (w ujęciu przedstawicieli Szkoły Lwowsko-Warszawskiej)*, [w:] *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność*, pod red. W. Wojdyły i M. Strzeleckiego, Toruń 1997, s. 153-164. 111. *Losy doktoratu h.c. filozofii arcyksięcia Fryderyka*, „Studia Małopolskie” vol. 1, nr 1, 1997, s. 217-224. 112. *Władysław Horodyski: od polityki do filozofii*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 24, 1997, s. 335-344. 113. *Polsko-ukraiński spór o charakter Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1900-1922, [...] Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, pod red. Z. Karpusa, W. Rezmera, E. Wiszki, Toruń 1997, s. 421-430. 114. *Problematyka czynu w ujęciu Tadeusza Kotarbińskiego i Mariana Borowskiego*, [w:] „Naukowe Zeszyty Lubuskie” nr 1/1997 (Zielona Góra), s. 71-82. 115. *Wileński epizod w działalności filozoficzno-pedagogicznej Ludwika Chmaja*, „Edukacja Filozoficzna” vol. 25, 1998, s. 281-287.

e) Recenzje

1. J. F. Godlewski, *Kościół rzymsko-katolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 1, 1979, s. 208-210. 2. *Drogi współczesnej filozofii*. Wybrał i wstępem opatrzył M. Siemek, „Ruch Filozoficzny”, t. XXXVII, nr 3/4, 1979, s. 158-160. 3. C. Głombik, *Tradycje i interpretacje. Antoni Molicki a reakcja katolicka wobec polskiej „filozofii narodowej”*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, Seria B, Włocławek 1979, s. 315-317. 4. J. Reykowski, *Motywacja, postawy społeczne a osobowość*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXXVIII, nr 3/4, 1980, s. 210-212. 5. S. Szmyd, *Osobowość a religia. Z psychologii religii w Polsce*, tamże, s. 212-215. 6. S. Kozyr-Kowalski, *Klasy i warstwy. Max Weber a współczesne teorie stratyfikacji społecznej*, „Studia Nauk Politycznych”, nr 2, 1981, s. 211-215. 7. W. Kinastowski, *Biologia i kosmologia a światopogląd*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, Toruń, Filozofia V, z. 121, 1981, s. 125-128. 8. E. Paczkowska-Lągowska, *Psychika i poznanie. Epistemologia Kazimierza Twardowskiego*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXXIX, nr 1, 1981, s. 17-19. 9. B. Dziemidok, *Teoria przeżyć i wartości estetycznych w polskiej estetyce dwudziestolecia międzywojennego*, tamże, s. 15-17. 10. A. Nowicki, *Nauczyciele*, „Ruch Filozoficzny”, t. XL, nr 3, 1982/83, s. 206-208. 11. W. Sitek, *Florian Znaniecki a marksizm. Epistemologiczna conceptualizacja w naukach społecznych*, tamże, s. 203-205. 12. A. Nowicki, *Witwicki*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLI, nr 1, 1984, s. 59-61. 13. A. Sikora, *Prorocy szczęśliwych światów*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLI, nr 4, 1984, s. 366-368. 14. *Myśl socjalistyczna i marksistowska w Polsce 1878-1939*. Teksty wybrał i wstępem opatrzył S. Dziamski, „Ideologia i Polityka”, nr 1, 1985, s. 159-161. 15. J.

Sobczak, E. Tomaszewski, *Walka o dominację marksizmu w polskim ruchu robotniczym*, *Myśl Marksistowska*, nr 6, 1985, s. 187–193. 16. S. Borzym, *Bergson a przemiany światopoglądowe w Polsce*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLIII, nr 2, 1986, s. 177–179. 17. M. Weber, *Szkice o socjologii religii*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLIII, nr 3/4, 1986, s. 346–348. 18. E. i B. Syzdek, *Polityczne dylematy Władysława Gomułki*, „Myśl Marksistowska”, nr 6, 1986, s. 181–189. 19. J. Woleński, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 1, 1987, s. 126–130. 20. Ks. J. Majka, *Rozważania o etyce pracy*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 11, 1987, s. 99–104. 21. E. Frykowski, *Poglądy społeczno-filozoficzne J. Śniadeckiego*, „Studia Filozoficzne”, nr 6, 1987, s. 184–187. 22. A. Dylus, *Problematyka etyki nauki u przedstawicieli szkoły lwowsko-warszawskiej*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 6, 1988, s. 122–125. 23. S. Symotiuk, *Pojmowanie krytycyzmu i modele krytyki w polskich sporach filozoficznych XX wieku*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLV, nr 4, 1988, s. 409–414. 24. S. Szewczuk, *Sumienie*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 9, 1989, s. 149–154. 25. W. Tyburski, *Ideologia nauki w świadomości polskich środowisk intelektualnych*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLII, nr 3/4, 1990, s. 270–272. 26. T. Rzepa, *Psychologia W. Witwickiego*, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 11, 1991, s. 224–226. 27. C. Gryko, *Józef Chalasiński*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLVIII, nr 2, 1991, s. 164–167. 28. U. Schrade, *Etyka. Główne systemy*, „Ruch Filozoficzny”, t. L, nr 3, 1993, s. 340–342. 29. W. Okoń, *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, „Wychowanie na codzień”, nr 6, czerwiec 1994, s. 34–35. 30. Z. Wolak, *Neotomizm a Szkoła Lwowsko-Warszawska*, „Kwartalnik Filozoficzny”, t. XXII, z.1–2, 1994, s. 249–253. 31. Cz. Głombik, *Tomizm czasów nadziei*, „Nowa Krytyka”, nr 6, 1995, s. 235–240. 32. *Zachęta do „mikrofilozofii”* (rec. S. Symotiuk, *Filozofia i genius loci*), „Przegląd Artystyczno-Literacki”, nr 9, wrzesień 1997, s. 114–116. 33. A. Zachariasz, *Antropotelizm. Człowiek a sens istnienia*, „Ruch Filozoficzny”, t. LIV, nr 3, 1997, s. 415–419. 34. *O filozofach polskich* (rec. *Wielcy filozofowie polscy. Sześć studiów*), „Przegląd Artystyczno-Literacki” nr 1-2/1998, s. 168-171. 35. J. Woleński, *Szkoła Lwowsko-Warszawska w polemikach*, „Ruch Filozoficzny” t. LV, nr 1, 1998, s. 91-96.

d) Autoreferaty, głosy w dyskusji

1. *Władysław Witwicki o przedmiocie, zakresie i funkcjach etyki*. Autoreferat (PTF, Oddział w Toruniu, 15 IV 1981), „Ruch Filozoficzny”, t. XXXIX, nr 2/4, 1981, s. 107–113. 2. *O przedmiocie psychologii moralności*. Autoreferat (PTF, Oddział w Toruniu, 10 XII 1982), „Ruch Filozoficzny”, t. XLI, nr 2/3, 1984, s. 203–206. 3. *Karol Marks o filozofii i jej funkcjach*. Autoreferat (PTF, Oddział w Toruniu, 30 III 1983), „Ruch Filozoficzny”, t. XLI, nr 4, 1984, s. 356–359. 4. *Nauka Karola Marksa a współczesność*. Rozprawy UMK, Toruń 1985, s. 83–87 (głos w dyskusji na sesji naukowej). 5. *O znaczeniu psychologii moralności dla pedagogiki*, W: *Moralność i wychowanie*, MON Warszawa 1985, s. 176–185 (głos w dyskusji na sesji naukowej). 6. *O dyskusji nad propedeutyką filozofii w polskich gimnazjach okresu międzywojennego (na podstawie „Przeglądu Filozoficznego” i „Ruchu Filozoficznego”)*. Autoreferat (PTF Oddział w Toruniu, 6 VI 1984), „Ruch Filozoficzny”, t. XLIII, nr 3/4, 1986, s. 313–319. 7. *Uwagi do dyskusji o tzw. szkole lwowsko-warszawskiej*. Autoreferat (PTF Oddział w Toruniu, 17 IV 1985), „Ruch Filozoficzny”, t. XLIV, nr 1, 1987, s. 51–56. 8. *Etyka zawodowa a etyka ogólna*. Autoreferat (PTF Oddział w Toruniu, 26 III 1986), „Ruch Filozoficzny”, t. XLIV, nr 3/4, 1987, s. 298–302. 9. *O niektórych związkach szkoły lwowskiej K. Twardowskiego z naukowymi ośrodkami niemieckojęzycznymi*. Autoreferat

(PTF Oddział w Toruniu, 6 V 1987), „Ruch Filozoficzny”, t. XLV, nr 4, 1988, s. 381–387. 10. *K. Twardowski wobec problemu niezależności etyki*. Autoreferat (PTF Oddział w Toruniu, 20 III 1990), „Ruch Filozoficzny”, t. XLVIII, nr 34, 1991, s. 258–261. 11. *Bogumił Jasinowski w Wilnie* (PTF Oddział w Toruniu, 12 V 1992), „Ruch Filozoficzny”, t. L, nr 1, 1993, s. 87–90. 12. *Pozycja Stanisława Leśniewskiego w Szkole Lwowsko-Warszawskiej* (PTF Oddział w Toruniu, 9 XII 1992), „Ruch Filozoficzny”, t. L, nr 3, 1993, s. 311–316. 13. *Toruński okres w życiorysie naukowym Romana Ingardena* (PTF Oddział w Toruniu, 13 XIII 1993), „Ruch Filozoficzny”, t. LI, nr 3–4, 1994, s. 223–227. 14. *Wokół wniosku o profesurę dla Romana Ingardena we Lwowie* (PTF Oddział w Łodzi, 8 XII 1993), „Ruch Filozoficzny”, t. LI, nr 3–4, 1994, s. 268–274. 15. *Człowiek szukający etyki...* Autoreferat habilitacyjny, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 19, 1995 r., s. 201–203. 16. *Przesłanie Szkoły Lwowsko-Warszawskiej* (Oddział PTF w Olsztynie, 13 IV 1994), „Ruch Filozoficzny”, t. LII, nr 1, 1995, s. 81–83. 17. *Biografistyka i jej miejsce w historii filozofii* (Instytut Filozofii UMK Toruń, 25 V 1994), „Ruch Filozoficzny”, t. LII, nr 1, 1995, s. 85–90. 18. *Przesłanie moralne Profesor Lazari-Pawłowskiej* (Oddział PTF Toruń, 12 XII 1994), „Ruch Filozoficzny”, t. LII, nr 1, 1995, s. 15–20. 19. *Z dyskusji nad stanowiskiem Tadeusza Kotarbińskiego w kwestii „istnienia przyszłości”* (Oddział PTF Toruń, 14 III 1996), „Ruch Filozoficzny”, t. LIV, nr 1, 1997, s. 71–74. 19. *Przyczynek do pojęcia kompromisu* (Oddział PTF Olsztyn, 17 V 1996), tamże, s. 75–79. 19. *Toruński okres w życiorysie naukowym Henryka Elzenberga* (Oddział PTF Toruń, 21 IV 1997), „Ruch Filozoficzny”, t. LIV, nr 4, 1997, s. 609–616.

e) Sprawozdania i komunikaty

1. *Sesja naukowa w 100 rocznicę urodzin W. Witwickiego*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXXVI, nr 2/4, 1978, s. 143–144. 2. *Wrześniowe konferencje akademickich nauczycieli marksistowskiej filozofii i socjologii*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 1, 1980, s. 142–146. 3. *Wiedza naukowa a światopogląd*, „Pokolenia”, nr 5, 1980, s. 74–81. 4. *Konferencja akademickich nauczycieli marksistowskiej filozofii i socjologii*, Życie Szkoły Wyższej, nr 1, 1981, s. 71–76. 5. *Sprawozdanie z zebrań naukowych Zakładu Etyki UMK*, „Ruch Filozoficzny”, t. XL, nr 1/2, 1982/83, s. 62–66. 6. *Studenci o roli filozofii w życiu współczesnym*, „Pokolenia”, nr 11, 1987, s. 55–61. 8. *Sesja naukowa w 300-lecie śmierci K. Łyszczyńskiego*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 8, 1989, s. 108–112. 9. *O podstawach marksistowskiej i katolickiej koncepcji pracy (komunikat)*. Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia XI, z. 197, 1990, s. 136–139. 10. *Metodologiczne problemy historii filozofii*, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 10, 1990, s. 136–139. 11. *Konferencja: Sprawiedliwość, etyka, prawo – dylematy współczesności*, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 15, 1993, s. 239–242. 12. *Ogólnopolska Konferencja Etyków*, „Ruch Filozoficzny”, t. L, nr 2/1993, s. 137–139. 13. *Konferencja: Wartościowość – odpowiedzialność*, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 16, 1993, s. 229–252. 14. *Warsztaty logiczno-filozoficzne. Szklarska Poręba – 94*, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 18, 1994, s. 254–256. 15. *Czy jest możliwa etyka uniwersalna?* (konferencja w Siedlcach), „Edukacja Filozoficzna”, vol. 19, 1995, s. 315–319. 16. *Konferencja „Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim” – Toruń czerwiec 1995*, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 20, 1995, s. 275–278. 17. *Zjazd Filozoficzny w Toruniu*, „Kultura i Edukacja”, nr 4, 1995, s. 165–167. 18. *Szkola Lwowsko-Warszawska a filozofia współczesna. Lwów-Warszawa 15–22 listopada 1995*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, t. XXXI, nr 3–4, 1995, s. 264–

265. 19. *Toruński Zjazd filozoficzny*, „Sztuka i Filozofia”, nr 11, 1996, s. 246–252. 20. Konferencja *Problematyka zła w systemach filozofii europejskiej* (Toruń, XI 1996), „Edukacja Filozoficzna”, vol. 23, 1997, s. 295–298. 21. Konferencja *Henryk Elzenberg. Dziedzictwo idei: filozofia – aksjologia – kultura* (Toruń, maj 1997), „Edukacja Filozoficzna”, vol. 24, 1997, s. 375–378. 22. Konferencja: *Perfekcjonizm aksjologiczny. W kręgu myśli Henryka Elzenberga* (Karpacz 17-21 IX 1997), „Edukacja Filozoficzna” vol. 25, 1998, s. 317-320.

f) Teksty archiwalne

1. *Listy S. I. Witkiewicza do Kazimierza Twardowskiego*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 11/12, 1988, s. 157–161. 2. *Memorial PTF we Lwowie w sprawie wytycznych propedeutyki filozofii... (rękopis K. Twardowskiego)*. „Edukacja Filozoficzna”, vol. 5, 1988, s. 491–496. 3. *Kierunki filozofii współczesnej*, Część IV. *Filozofia polska*, pod red. J. Pawlaka, Toruń 1989. Wybór tekstów i wprowadzenie do haseł: Kazimierz Twardowski (s. 5–24), Tadeusz Kotarbiński (s. 25–51), Ludwik Krzywicki (s. 181–200). 4. *Z Dziennika Kazimierza Twardowskiego*. Wstęp, wybór i przypisy, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 10, 1990, s. 265–282. 5. *Kazimierz Twardowski o muzyce*. Wstęp i przygotowanie do druku wykładu Twardowskiego „*Dlaczego lubimy muzykę*”, „Sztuka i Filozofia”, nr 3, 1990, s. 11–21. 6. *O dostojności Uniwersytetu*. Wprowadzenie i przygotowanie do druku wykładu Twardowskiego, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, nr 3, 1990, s. 369–381. 7. *Kazimierz Twardowski o pornografii*. Wstęp i przygotowanie do druku tekstu Twardowskiego o pornografii w literaturze i sztuce, „Pamiętnik Literacki”, t. LXXXII, z. 4, 1991, s. 172–182. 8. *Kazimierz Twardowski o przesądach*. Wstęp i przygotowanie do druku dwóch wykładów Twardowskiego o przesądach, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 13, 1992, s. 139–151. 9. *Trzy listy Anieli Szycówny do Kazimierza Twardowskiego*, „Edukacja i Kultura”, nr 1, 1992, s. 61–69. 10. *Dobra Idealne*. Wprowadzenie i przygotowanie do druku fragmentu rękopisu Twardowskiego *Etyka*, „Res Humana”, nr 3, 1992, s. 23–25, 29–30. 11. *Co to jest filozofia i po co się jej uczymy?*. „Biuletyn Olimpiady Filozoficznej”, nr 5, 1993, s. 27–30. 12. *O cnotach w ogólności*. Fragmenty spuścizny rękopiśmiennej K. Twardowskiego – *Etyka* (wstęp, przygotowanie do druku i przypisy R. Jadcza), Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Filozofia XV, z. 264, 1993, s. 3–18. 13. *Z korespondencji Henryka Struvego do Kazimierza Twardowskiego*, „Kwartalnik Filozoficzny”, t. XXI, z. 4, 1993, s. 113–133. 14. *Jan Łukasiewicz o naukowości* [Wykład pożegnalny J. Łukasiewicza], „Zagadnienia Naukoznawstwa”, nr 1–8, 1992–1993, s. 79–81. 15. *Polskie Towarzystwo Filozoficzne przed 40 laty. (Przemówienie I. Dąbmskiej z okazji 50-lecia PTF)*, „Ruch Filozoficzny”, t. XLI, nr 1, 1994 r., s. 3–6. 16. *Izydora Dąbmska, O niektórych etycznych i metaetycznych poglądach w Szkole Lwowsko-Warszawskiej* (opracował, przypisami i wstępem opatrzył R. Jadcza), „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria”, R. III, nr 4, 1994, s. 107–116. 17. *Izydora Dąbmska, W sprawie „Legendy o Kazimierzu Twardowskim”* (opracował, przypisami i wstępem opatrzył R. Jadcza), „Ruch Filozoficzny”, t. LIII, nr 1, 1996, s. 9–12. 18. *Kazimierz Twardowski, Niezależność myśli*, (wykład PWU). Przygotował do druku i wstępem opatrzył R. Jadcza, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, t. XXXII, zeszyt 1, 1996, s. 119–127. 19. *Tadeusz Czeżowski, Przyczynek do analizy pojęcia silnej woli*, przygotował do druku R. Jadcza, „Przegląd Artystyczno-Literacki”, nr 11, listopad 1996, s. 30–31. 20. *Roman Ingarden, Niektóre kierunki współczesnej teorii poznania*, Wykład R. Ingardena w UJK, przygotował do druku i wstępem poprzedził R. Jadcza,

„Kwartalnik Filozoficzny”, t. XXIV, z. 3, 1996, s. 123–147. 21. Roman Ingarden, *Dla czego pisałem po niemiecku?*, Tekst z rękopisu przygotował do druku, opatrzył wprowadzeniem i przypisami R. Jadcza, *Przegląd Artystyczno–Literacki*, nr 9, wrzesień 1997, s. 6–9. 22. *Wileńskie listy Tadeusza Czeżowskiego*, „Przegląd Artystyczno–Literacki”, nr 11, listopad 1997, s. 49–51. Przygotował do druku R. Jadcza. 23. Roman Ingarden, *Z „Dziennika”*, „Przegląd Artystyczno–Literacki”, nr 12, grudzień 1997, s. 24–28, przygotował do druku R. Jadcza. 24. Tadeusz Czeżowski, *O przedmiocie aksjologii*, „Przegląd Artystyczno–Literacki” nr 4, kwiecień 1998, R. VI, s. 145–148, przygotował do druku R. Jadcza. 25. *Z listów Romana Ingardena do Ostapa Ortwina*, tamże, s. 148–150, przygotował do druku R. Jadcza. 26. Roman Ingarden, *Wspomnienia z Getyngi* (przygotowanie do druku, wstęp i przypisy R. Jadcza), „Przegląd Artystyczno–Literacki”, nr 5–6, maj–czerwiec 1998. 27. Jan Fryling, *Wspomnienia ucznia o Kazimierzu Twardowskim*, „Ruch Filozoficzny” t. LV, nr 1, 1998, s. 3–9, przygotowanie do druku, wstęp i przypisy R. Jadcza.

Przegląd czasopism

Zestawił W. Mincer

I

Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, 20 (1995) nr 1-3. SIMON J.: Philosophie des Zeichens und Ethik (nr 1); BORSCHKE T.: Tatsachen, Ideen und die Kunst der Geschichtsschreibung. Sprachphilosophische Überlegungen im Anschluß an Wilhelm von Humboldt (nr 1); LENK H.: Das metainterpretierende Wesen (nr 1); GRAESER A.: Sinne, Beleuchtungen und Vorstellungen. Vier Bemerkungen zu Frege (nr 1); GLAUNER F.: Die „Befreiung der Grammatik von der Logik“. Zur Bedeutung von Heideggers Begriff des 'Zeigens' für Wittgensteins Begriff der 'Gewißheit' (nr 1); KELLERWESSEL W.: Wittgensteins Sprachspielkonzeption und Apels Kritik. Eine Interpretation zu den „Philosophischen Untersuchungen“ Par. 67 (nr 1); ZENKERT G.: Das praktische Wissen und das theoretische Leben. Zum Aristotelischen Handlungsbegriff (nr 2); WOLZ-GOTTWALD E.: Zur Metabasis im Spätwerk Edmund Husserls (nr 2); HERMANNI F.: Die Wiederkehr des Bösen (nr 2); BRIESE O.: Einstimmung auf den Untergang. Zum Stellenwert „kupierter“ Apokalypsen im gegenwärtigen geschichtsphilosophischen Diskurs (nr 2); KUCERA A.W.: Zur Diskussion des ontologischen und kosmologischen Gottesbeweises in der neueren angelsächsischen Religionsphilosophie. Ein Literaturbericht (nr 2); SPEER A.: Jenseits von Kunst und Schönheit? Auf der Suche nach dem Gegenstand einer philosophischen Ästhetik (nr 3); KONERSMANN R.: Kulturgeschichte als Naturgeschichte. Zum Darstellungsverfahren Walter Benjamins (nr 3); TRAPPE T.: Phänomenologie als Geometrie des Bewußtseins? (nr 3); RAPP Ch.: Wieviel Anthropologie braucht – wieviel Anthropologie verträgt die politische Theorie? Eine Problemskizze (nr 3); GÖLZ W.: Formalismus oder Sinnverständnis – Über zwei

Möglichkeiten, von Wahrheit zu reden (nr 3); CANTILLO G.: Italicische Philosophie und deutscher Existentialismus (nr 3).

II

Archiv für Begriffsgeschichte *, 38 (1995). ROBLING F.H.: Probleme begriffsgeschichtlicher Forschung beim „Historischen Wörterbuch der Rhetorik“; WELTI M.: „Vir bonus“ / „Homo bonus“ / „Preudome“. Kleine Geschichte dreier nahe verwandter Begriffe; SCHNEIDER J.H.J.: Der Begriff der Sprache im Mittelalter, im Humanismus und in der Renaissance; LEINKAUF Th.: Licht als unendlicher Selbstbezug und als Prinzip von Differenz. Zur Wirkungsgeschichte der spekulativen Licht-Metaphorik und zur Bedeutung des Begriffes Licht in der Philosophie des Deutschen Idealismus; TRAPPE T.: Zur Vorgeschichte der „transzendentalen Erfahrung“; LORENZ S.: André Lalande, Henri Bergson und die „Fixation du langage philosophique“. Zur Vorgeschichte des „Vocabulaire technique et critique de la philosophie“; KÜHNE-BERTRAM G.: Der Begriff des „hermeneutischen Begriffs“; BIBLIOGRAPHIE.

III

Archiv für Geschichte der Philosophie, 78 (1996) nr 1-3. MALCOLM J.: On the duality of 'Eidos' [gr.] in Aristotle's *Metaphysics* (nr 1); CHEVENAL F.: Proclus politisé: La réception de Proclus au Moyen Age tardif (nr 1); SHAVER R.: Grotius on scepticism and self-interest (nr 1); MANN W.-R.: The life of Aristippus (nr 2); DILLON J.: Damascius on the ineffable (nr 2); ALEXANDER W.: Pluraque credimus, paucissima scimus: zur Diskussion über philosophische und hermeneutische Wahrscheinlichkeit in der ersten Hälfte des 18.

Jahrhunderts (nr 2); GRECO A.: Plato's cyclical argument for the immortality of the soul (nr 3); ADLER J.: Spinoza's physical philosophy (nr 3); STEPHAN A.: John Stuart Mills doppelte Vaterschaft für den britischen Emergentismus (nr 3); KÜNNE W.: Bolzanos Philosophie der Religion und der Moral (nr 3).

Archiv für Geschichte der Philosophie, 79 (1997) nr 1–3. WEDIN M.: The strategy of Aristotle's *Categories* (nr 1); FLORIDI L.: Scepticism and animal rationality: the fortune of Chrysippus' Dog in the history of western thought (nr 1); THIEL U.: Varieties of inner sense. Two pre-Kantian theories (nr 1); ROHS P.: Zu Freges Kantianismus; PENNER T.: Socrates on the strenght of knowledge: *Protagoras* 351B–357E (nr 2); ROZEMOND M.: Leibniz on the union of body and soul (nr 2); FALKENSTEIN L.: Hume on manners of disposition and the ideas of space and time (nr 2); WEIDEMANN H.: Aristoteles über Schlüsse aus falschen Prämissen. Zu Günther Patzigs Interpretation von *Anal. pr. II* 4, 57a36–b17 (nr 2); BÜTTE0EYER W.: Der italienische Positivismus in neuer Sicht? (nr 2); BALTZLY D.: Knowledge and belief in *Republic* V (nr 3); GASKIN R.: Peter of Ailly and other fourteenth-century thinkers on divine power and the necessity of the past (nr 3); CAREY D.: Locke as moral sceptic: innateness, diversity, and the reply to Stoicism (nr 3); FRANKS P.: Freedom, *Tatsache* and *Tathandlung* in the development of Fichte's Jena *Wissenschaftslehre* (nr 3).

IV

Archives de Philosophie, 59 (1996) nr 1–4. KÜHN R.: Les limites de l'*eidōs* en phénoménologie (nr 1); ROCKMORE T.: Quelques problèmes dans le pragmatisme récent (nr 1); DOV HERCENBERG B.: La parole, le manque et l'oeuvre (nr 1); VALENSI M.: La voix de Stanley Cavell (nr 1); KERSZBERG P.: Husserl et Merleau-Ponty: la prose bourdonnante du monde (nr 2); CLAIR A.: Merleau-Ponty lecteur et critique de Bergson. Le statut bergsonien de l'intuition (nr 2); BERNS Th.: Le retour à l'origine de l'État (Machiavelli, *Discorsi*, III, 1) (nr 2); PICAUVET E.: Sur la justification des droits de l'homme (nr 2); MAESSCHLACK M.: Fichte et la question nationale; DI CESARE D.: Jaspers, Heidegger et le langage (nr 3);

VINCENT H.: Scepticisme et l'usage du monde (nr 3); HERMANS M., KLEIN M.: Ces exercices spirituels que Descartes aurait pratiqués (nr 3); BOSS G.: Discours et méthode (nr 3); LIBERMAN G.: La dialectique du *Banquet* de Platon (nr 3); GALONNIER A.: Auto-suffisance et autoprobanance dans l'argument du *Proslogion* de saint Anselme (nr 4); JOOS J.–E.: La norme et la fin. La théorie kantienne de l'action (nr 4); MILET J.–Ph.: Horizon et contrée chez Heidegger (nr 4); KIRSCHER G.: Les figures de la subjectivité dans la *Logique de la philosophie* d'Éric Weil (nr 4); BENOIST J.: Qu'est-ce que qui est donné? La pensée et l'événement (nr 4); LABARRI_RE P.–J.: In memoriam. J. Gauvin (nr 4).

V

Australasian Journal of Philosophy, 73 (1995) nr 1–4. MOHANTY J.N.: Theory and practice in Indian philosophy (nr 1); MARTIN M.R.: Ritual action(*Li*) in Confucius and Hsun Tzu (nr 1); FORREST P.: Mayā and the pluralist predicament (nr 1); O'LEARY–HAWTHORNE D.: Theaetetan epistemology as Platonic epistemology (nr 1); KAZEZ J.R.: Can counterfactuals save mental causation? (nr 1); HELLER M.: Might-counterfactuals and gratuitous differences (nr 1); GOLDSTICK D.: Marxism on dialectical and logical contradiction (nr 1); LEVINSON J.: Messages in art (nr 2); NOVITZ D.: Messages „in” and messages „through” art (nr 2); DIFFEY T.J.: What can we learn from art (nr 2); ROBINSON J.: *L'Éducation sentimentale* (nr 2); BARWELL I.: Who's telling this story, anyway? Or, how to tell the gender of a storyteller (nr 2); LAMARQUE P.: Tragedy and moral value (nr 2); CURRIE G.: The moral psychology of fiction (nr 2); FEAGIN S.L.: Paintings and their places (nr 2); SHUSTERMAN R.: Art infraction: Goodman, rap, pragmatism (nr 2); HERMEREN G.: Art and life: models for understanding music (nr 2); DUNN R.: Motivated irrationality and divided attention (nr 3); EHRING D.: Personal identity and the *R*-relation: reconciliation through cohabitation? (nr 3); GARRETT B.: Wittgenstein and the first person (nr 3); GOLDSMITH M.M.: Glaucon's challenge (nr 3); SENCERZ S.: Moral facts and the problem of justification in ethics (nr 3); SWINBURNE R.: Thisness (nr 3); ELDER C.L.: A different kind

of natural kind (nr 4); KING P.J.: Other times (nr 4); TANESINI A.: Nietzsche's theory of truth (nr 4); VIHVELIN K.: Causes, effects and counterfactual dependence (nr 4).

Australasian Journal of Philosophy, 74 (1996) nr 1–4. PASSMORE J.: The end of philosophy? the 'end-of' syndrome (nr 1); PATAKI T.: Intention in wish-fulfilment (nr 1); POOLE R.: On being a person (nr 1); MARTIN C.B.: How it is: entities, absences and voids (nr 1); CROSTHWAITE J., PRIEST G.: The definition of sexual harassment (nr 1); HETHERINGTON S.C.: Gettieristic scepticism (nr 1); MINTOFF J.: On a problem for contractarianism (nr 1); O'LEARY-HAWTHORNE J., MICHAEL M.: Compatibilist semantics in metaphysics: a case study (nr 1); WILLIAMS J.N.: Moorean absurdities and the nature of assertion (nr 1); KIRK R.: Strict implication, supervenience and physicalism (nr 2); NEANDER K.: Dretske's innate modesty (nr 2); O'LEARY-HAWTHORNE J., PRICE H.: How to stand up for non-cognitivists (nr 2); ENGEL R., YOES M.G. Jr.: Exponentiating entities by necessity (nr 2); KAUFMAN F.: Death and deprivation: or, why Lucretius' symmetry argument fails (nr 2); DREIER J.: Accepting agent centred norms: a problem for non-cognitivists and a suggestion for solving it (nr 3); MAHER P.: The hole in the ground of induction (nr 3); SIDER Th.: All the world's a stage (nr 3); HOOFT S. van: Commitment and the bond of love (nr 3); WENDLER D.: Locke's acceptance of innate concepts (nr 3); LEWIS D.: Elusive knowledge (nr 4); DeROSE K.: Knowledge, assertion and lotteries (nr 4); CANDLISH S.: Wittgenstein and the doctrine of kinaesthesia (nr 4); MOORE A., CRISP R.: Wellfatism in moral theory (nr 4); LANGE M.: Laws of nature, cosmic coincidences and scientific realism (nr 4).

Australasian Journal of Philosophy, 75 (1997) nr 1–4. MALPAS J.: The transcendental circle (nr 1); MATTHEN M.: Teleology and the product analogy (nr 1); GLOUBERMAN M.: Spinoza à la mode: a defence of Spinozistic anti-pluralism (nr 1); PARGETTER R., BIGELOW J.: The validation of induction (nr 1); GAUS G.: Does democracy reveal the voice of the people? Four takes on Rousseau (nr 2); LYONS J.: Testimony, induction and folk psychology (nr 2); RIGGS W.D.: The weakness of strong justification (nr 2); ROBERTS L.D.:

How demonstrations connect with referential intentions (nr 2); DE VIDI D., SOLOMON G.: $\square$ in intuitionistic modal logic (nr 2); CHALMERS A.: Did Democritus ascribe weight to atoms? (nr 3); GALLOIS A.: Can an anti-realist live with the past? (nr 3); JACQUETTE D.: Wittgenstein on the transcendence of ethics (nr 3); LEWIS D.: Naming the colours (nr 3); MALINAS G.: Simpson's paradox and the wayward researcher (nr 3); PRIEST G.: Sexual perversion (nr 3); DAVIES S.: John Cage's '4'33'' : is it music? (nr 4); LLOYD G.: Group-based identity and Kantian 'orientation' (nr 4); BRADDON-MITCHELL D., JACKSON F.: The teleological theory of content (nr 4); MUSGRAVE A.: The T-Scheme plus epistemic truth equals idealism (nr 4); SWANTON Ch.: The supposed tension between 'strengh' and 'gentleness' conceptions of the virtues (nr 4).

VI

The British Journal for the Philosophy of Science, 46 (1995) nr 1–4. HOWSON C.: Theories of probability (nr 1); CLIFTON R.: Independently motivating the Kochen–Dieks modal interpretation of quantum mechanics (nr 1); NEANDER K.: Pruning the tree of life (nr 1); PIETROSKI P., REY G.: When other things aren't equal: saving *ceteris paribus* laws from vacuity (nr 1); BACKHOUSE R.E.: An empirical philosophy of economic theory (nr 1); GRIFFITHS P.E.: The Cronin controversy (nr 1); STERELNY K.: Understanding life. Recent works in philosophy of biology (nr 2); BELOT G.: New work for counterpart theorists: determinism (nr 2); DICKSON W.M.: Is there *really* no projection postulate in the modal interpretation? (nr 2); HUTCHISON K.: Temporal asymmetry in classical mechanics (nr 2); ALLIS V., KOETSIER T.: One some paradoxes of the infinite II (nr 2); KUKLA A.: Forster and Sober on the curve-fitting problem (nr 2); IRZIK G., GRÜNBERG T.: Carnap and Kuhn: arch enemies or close allies? (nr 3); LAUDISA F.: Einstein, Bell and nonseparable realism (nr 3); CALLENDER C.: The metaphysics of time reversal: Hutchison on classical mechanics (nr 3); HUTCHISON K.: Differing criteria for temporal symmetry (nr 3); FORSTER M.R.: The Golfer's dilemma: a reply to Kukla on curve-fitting (nr 3); HANSSON S.O., ROTT H.: How

not to change the theory of theory change: a reply to Tennant (nr 3); LEEDS S.: Wheeler–Feynmann again: a reply to Price (nr 3); SOBER E.: Natural selection and distinctive explanation: a reply to Neander (nr 3); ACHINSTEIN P.: Are empirical evidence claims a priori? (nr 4); FRANKS B.: On explanation in the cognitive sciences: competence, idealization, and the failure of the classical cascade (nr 4); LANGE M.: Spearman's principle (nr 4); McDERMOTT M.: Redundant causation (nr 4); STREVEIS M.: A close look at the 'new' principle (nr 4); VOLPE G.: A semantic approach to comparative verisimilitude (nr 4); NEANDER K.: Explaining complex adaptations: a reply to Sober's 'Reply to Neander' (nr 4); SAINSBURY R.M.: Vagueness, ignorance, and margin for error (nr 4).

VII

Les Études Philosophiques, 1995 nr 1–4.

Signification, phénoménologie et philosophie analytique. F LLESDAL D.: La notion husserlienne de noème (nr 1); RIVENC F.: Husserl avec et contre Frege (nr 1); HINTIKKA J.: Husserl: la dimension phénoménologique (nr 1); ROY J.–M.: Comment peut-on parler du sens? Russell critique de Husserl (nr 1); RIGAL E.: De l'idéalité de la signification (nr 1); ROUILHAP Ph. de: Introduction aux problèmes fondamentaux d'une logique du sens (nr 1); CHENET F.: Nietzsche et la pensée de l'Asie (nr 1); Henri de Lubac et la philosophie. CARRAUD V.: La philosophie et Henri de Lubac: le paradoxe (nr 2); GREISCH J.: De la „lecture infinie” à l'infini métaphysique. Enjeux métaphysiques de la doctrine du quadruple sens de l'Écriture (nr 2); TILLIETTE X.: Le P. de Lubac et le débat de la philosophie chrétienne (nr 2); BOULNOIS O.: Les deux fins de l'homme. L'impossible anthropologie et le repli de la théologie (nr 2); LACOSTE J.–Y.: Le désir et l'inexigible. Préambules à une lecture (nr 2); PINCHARD B.: Sujet théologique sujet initiatique. L'interprétation du joachimisme par Henri de Lubac et la figure de Dante (nr 2); Platon. ALCOLOUMBRE th.: Politique et vérité de Platon à Maïmonide (nr 3); FRONTEROTTA F.: L'être et la participation de l'autre. Une nouvelle ontologie dans le *Sophiste* (nr 3); MÉNISSIER Th.: Platon et la maladie dans la *République* (nr 3); PRADEAU J.–F.: tre

quelque part, occuper une place. 'Topos' [gr.] et 'hora' [gr.] dans le *Timée* (nr 3); VILLANI A.: La sophistique grecque et le renversement nietzschéen du platonisme (nr 3); Recherches. BENSUSSAN G.: Spinoza lisant Maïmonide. Antifinalisme et contingence (nr 4); GALPARSORO J.: La volonté de puissance chez Nietzsche: tentative d'une explication naturaliste du monde (nr 4); HOUSSET E.: Husserl et le Dieu d'Aristote (nr 4); JURANVILLE A.: Savoir philosophique et inconscient (nr 4); KEBEDE M.: Remarques sur la conception bergsonienne de l'histoire (nr 4).

VIII

Filosofia Oggi, 20 (1997) nr 1–3 (77–79).

RASCHINI M.A.: Principi ispiratori di una riforma universitaria (nr 1/2); ROSTENNE P.: La volonté liberatrice (II) (nr 1/2); SCRIMIERY G.: Sistematica fenomenologica della „relativita” einsteiniana (nr 1/2); POZZO G.M.: L'approdo speculativo di Gentile: la filosofia pratica (nr 1/2); DEVAUX A.A.: René Le Senne et Gabriel Marcel (nr 1/2); CESAR C.M.: L'espace sacré chez Mircea Eliade (nr 1/2); ROSTENNE P.: La volonté libératrice (III) (nr 3); BAGOLINI L.: Il fondamento etico e metafisico del diritto (nr 3); GASBARRINI A.: Rosario Assunto e l'arte di Francesco Guadagnuolo (nr 3); POZZO G.M.: L'esaltazione dell'uomo: Pico della Mirandola é Vico (nr 3); THEIS R.: Hegel lecteur de Descartes (nr 3).

IX

Kant–Studien, 87 (1996) nr 1–4. LEIBER

T.: Schemata und empirische Begriffe: Kants Beitrag zur kognitiven Psychologie (nr 1); FEGER H.: Antimelancholische Kritik – Kants Theorie des Erhabenen und die Verengung des Vernunftgebrauchs zum unausbleiblichen Erfolg (nr 1); CROWELL S.G.: Emil Lask: Aletheiology as ontology (nr 1); STARK W.: Der Marburger Streit um das Verhältnis der Philosophie Kants zu Religion (nr 1); McPHERSON RUDISILL P.: Circles in the air, pantomimics and the transcendental object = X (nr 2); BOOTH E.: Kant's critique of Newton 9nr 2); BONDELI M.: Zu Kants Behauptung der Unentbehrlichkeit der Vernunftideen (nr 2); NAUERN F.: Garve – ein Philosoph in der echten Bedeutung des

Wortes (nr 2); SCHALOW F.: Thinking at cross purposes with Kant: reason, finitude and truth in the Cassirer-Heidegger debate (nr 2); BOI L.: Les géométries euclidiennes, le problème philosophique de l'espace et la conception transcendante: Helmholtz et Kant, les néo-kantiens, Einstein, Poincaré et Mach (nr 3); JONG W.R. de: Gottlob Frege and the analytic-synthetic distinction within the framework of the Aristotelian model of science (nr 3); BRIESE O.: Ethik der Endlichkeit. Zum Verweisungsscharakter der Erhabenen bei Kant (nr 3); SCHÖNECKER D.: Zur Analytizität der *Grundlegung* (nr 3); LAUTH R.: Leibniz im Verständnis Fichtes (nr 4); FREUDIGER J.: Kants Schlußstein - wie die Teleologie die Einheit der Vernunft stiftet (nr 4); LA ROCCA C.: Kant und die Methode der Philosophie (nr 4); ROBINSON H.: Kantian appearances and intentional objects (nr 4).

Kant-Studien, 88 (1997) nr 1-3. WYLLER T.: Kausalität und singuläre Referenz: Eine sprachphilosophische Rekonstruktion des empirischen Realismus bei Kant (nr 1); ENGSTROM S.: Kant's conception of practical wisdom (nr 1); ROY L.: Kant's reflections of the sublime and the infinite (nr 1); RÖTTGERS K.: Kants Zigeuner (nr 1); WILSON H.I.: Kant's integration of morality and anthropology (nr 1); PERREIJN W.: Kant, Smith and Locke: the Locksmith's mending of tradition. A reaction to Mr. Fleischacker's thesis (nr 1); NOSKE R.: Immanuel Kants Grundlegung der Arithmetik (nr 2); WESTPHAL K.R.: Affinity, idealism, and naturalism: the stability of cinnabar and the possibility of experience (nr 2); SOMMER U.: Felix peccator? Kants geschichtsphilosophische Genesis-Exegese im *Muthmaßlichen Anfang der Menschengeschichte* und die Theologie der Aufklärung (nr 2); LUDWIG B.: Will die Natur unwiderstehlich die Republik? Einige Reflexionen anlässlich einer rätselhaften Textpassage in Kants Friedensschrift (nr 2); BRANDT R.: Antwort auf Bernd Ludwig: Will die Natur unwiderstehlich die Republik? (nr 2); ROSER A.: Kant's zweite Analogie der Erfahrung. Ein Beispiel für Satzklassentransformationen in iterierten Beschreibungen (nr 3); DELFOUR J.-J.: Une équivocité énigmatique dans le quatrième paralogisme de la *Critique de la raison pure*. La labilité de la frontière entre réalité et effectivité (nr 3); SCHÖNECKER D.: Gemeine sittliche und philosophische Vernunftkenntnis.

Zum ersten Übergang in Kants *Grundlegung* (nr 3).

X

Philosophical Studies, 1997 vol. 85-88 nr 1-3. LANGE M.: Inductive confirmation, counterfactual conditionals, and laws of nature (85, 1); MARKIE P.J.: In defense of one form of traditional epistemology (85, 1); STAINTON R.J.: What assertion is not (85, 1); VISION G.: Believing sentences (85, 1); CARLSON E.: The intrinsic value of non-basic states of affairs (85, 1); BOWIE N.E.: The role of philosophy in public policy - a philosopher in a business school (85, 2/3); CRANOR C.F.: A philosophy of risk assessment and the law: a case study of the role of philosophy in public policy 985, 2/3); FULLINWIDER R.K.: The life and death of racial preferences (85, 2/3); CALHOUN Ch.: Family outlaws (85, 2/3); FEDER E.K.: Disciplining the family: the case of gender identity disorder (85, 2/3); MATTHEWS G.B.: Perplexity in Plato, Aristotle, and Tarski (85, 2/3); SOSA E.: How to resolve the Pyrrhonian problematic: a lesson from Descartes (85, 2/3); COHON R.: Is Hume a noncognitivist in the motivation argument? (85, 2/3); CHRISTENSEN D., KORNBLITH H.: Testimony, memory and the limits of the *a priori* (86, 1); BURGE T.: Interlocution, perception, and memory (86, 1); WEDGWOOD R.: Non-cognitivism, truth and logic (86, 1); MILLIKAN R.G.: Troubles with Wagner's reading of Millikan (86, 1); BYRNE A.: Some like it hot: consciousness and higher-order thoughts (86, 2); GASKIN R.: Fregean sense and Russellian propositions (86, 2); BRIGHOUSE H.: Political equality in justice as fairness (86, 2); VINEBERG S.: Dutch books, dutch strategies and what they show about rationality (86, 2); PENCZEK A.: Disjunctive properties and causal efficacy (86, 2); GAMPEL E.H.: The normativity of meaning (86, 3); MAYO D.G.: Severe tests, arguing from error, and methodological underdetermination (86, 3); RIEBER S.: A semiquotational solution to substitution puzzles (86, 3); HYMERS M.: Realism and self-knowledge: a problem for Burge (86, 3); SWOYER Ch.: Complex predicates and conversion principles (87, 1); LANGSAM Ch.S.: Imaginability, conceivability, possibility and the mind-body problem (87, 1);

NOGGLE R.: The nature of motivation (and why it matters less to ethics than one might think) (87, 1); HUNTER D.: Understanding, justification and the A priori (87, 2); JESKE D., FUMERTON R.: Relatives and relativism (87, 2); ROSS G.: Undefeated naturalism (87, 2); DALY Ch.: Pluralist metaphysics (87, 2); DAVIS L.H.: Cerebral hemispheres (87, 2); GLANNON W.: Sensitivity and responsibility for consequences (87, 3); YALOWITZ S.: Rationality and the argument for anomalous monism (87, 3); NOLAN D.: Three problems for „strong” modal fictionalism (87, 3); MELNYK A.: On the metaphysical utility of claims of global supervenience (87, 3); BLOOMFIELD P.: *Of goodness and healthiness*: a viable moral ontology 987, 3); BARNES R.E.: Rationality, dispositions, and the Newcomb paradox (88, 1); KETCHUM R.J.: On the impossibility of epistemology (88, 1); CLARKE R.: On the possibility of rational free action (88, 1); BEEBEE H.: Taking hindrance seriously (88, 1); GRAVES P.R.: Reference and imperfective paradox (88, 1); CLING A.D.: Epistemic levels and the problem of the criterion (88, 2); OLSON E.T.: Relativism and persistence (88, 2); MERRICKS T.: Fission and personal identity over time (88, 2); MAHER P., KASHIMA Y.: Preference reversal in Ellsberg problems (88, 2); VALLENTYNE P.: Intrinsic properties defined (88, 2); GERT H.J.: Wittgenstein on description (88, 3); RUDD A.: Realism and time (88, 3); ODDIE G.: Killing and letting-die: bare differences and clear differences (88, 3); TYE M.: The problem of simple minds: is there anything it is like to be a honey bee? 988, 3); CAMPBELL J.K.: A compatibilist theory of alternative possibilities (88, 3).

XI

Révue de la Métaphysique et de Morale, 101 (1996) nr 1–4. La philosophie de l'histoire chez Fichte. PHILONENKO A.: Le jeune Fichte et l'histoire (nr 1); RADRIZZANI I.: La doctrine de la science et l'engagement historique (nr 1); IVALDO M.: L'approche pratique et éthique de l'histoire dans la philosophie transcendantale de Fichte (nr 1); GODDARD J.–Ch.: Le Christ et l'histoire dans la *Staatslehre* de 1813 (nr 1); LAUTH R.: Philosophie et prophétie (nr 1); VIEWEG K.: „On me connaissait quand on m'a

appelé”. L'appel du Magister Fichte à l'Académie d'Iéna en 1794 (nr 1); Philosophie politique. CASTILLO M.: Volonté républicaine et raison démocratique (nr 2); CHAUVIER S.: Libéralisme politique et universalisme juridique. Droits des gens et droits de l'homme selon John Rawls (nr 2); HERB K.F.: Le fondement de la philosophie de l'État dans le *De cive* (nr 2); LOSURDO D.: Realismo e nominalismo come categorie politiche (nr 2); AVIAU DE TERNAY H. d': De l'opportunité d'une relecture de la philosophie du droit de Kant à partir de la troisième Critique (nr 2); VILLANI A.: Deleuze et Whitehead (nr 2); Le jugement. CHAUVIRÉ Ch.: La monstration, unique mode de donation de l'*a priori* chez Wittgenstein (nr 3); DASTUT F.: L'étude des théories du jugement chez le jeune Heidegger (nr 3); RIGAL E.: L'„en soi” husserlien à la lumière de la doctrine transcendantale du jugement (nr 3); CAPELLI RE F.: Concept, jugement et „forme sérielle”: à propos de la philosophie des formes symboliques comme „logique des relations” (nr 3); GENS J.–C.: La doctrine du jugement correct dans la philosophie de F. Brentano (nr 3); REINACH A.: Théorie du jugement négatif (nr 3); SEBESTIK J.: Études bolzanniennes (nr 3); Philosophie et poésie. GADAMER H.–G.: Philosophie et poésie (nr 4); TRÉMOILLI RE F.: Le fragile pouvoir des mots (nr 4); RADRIZZANI I.: Genèse de l'esthétique romantique: de la pensée transcendantale de Fichte à la poésie transcendantale de Schlegel (nr 4); JOCHMANN C.G.: Le déclin de la poésie (nr 4).

Révue de la Métaphysique et de Morale, 102 (1997) nr 1–4. Les „trois ordres” de Pascal. MAGNARD P.: Les „trois ordres” selon Pascal (nr 1); PÉCHARMAN M.: L'ordre dans les trois ordres et l'ordre des trois ordres chez Pascal (nr 1); CARRAUD V.: Des concupiscences aux ordres de choses (nr 1); BOUCHILLOUX H.: La portée anti-cartésienne du fragment des trois ordres (nr 1); GUENANCIA P.: Quel est l'ordre du soi? (nr 1); ZARKA Y.–Ch.: Les implications politiques des trois ordres selon Pascal (nr 1); MÉCHOULAN E.: La discipline du temps: goût et sublime dans la *Critique de la faculté de juger* (nr 1); Philosophies autrichiennes. CHAUVIRÉ Ch.: La tradition autrichienne et son oubli: une éclipse de la raison? (nr 2); LIBERA A. de: Subsistance et existence? Porphyre et Meinong (nr 2); MULLIGAN K.: The essence of

language: Wittgenstein's builders and Bühler's bricks (nr 2); BENOIST J.: De Kant à Bolzano: Husserl et l'analyticité (nr 2); COMETTI J.-P.: Musil philosophe (nr 2); SOULEZ A.: Les valeurs: une question négligée par le Cercle de Vienne (nr 2); Philosophies françaises. MERLEAU-PONTY M.: Notes de lecture et commentaires sur Théorie du champ de la conscience de Aron Gurwitsch (nr 3); ONG-VAN-CUNG K.S.: Malebranche et l'exemplarisme médiéval (nr 3); MARTIN-HAAG É.: Diderot et Voltaire lecteurs de Montaigne: du jugement suspendu à la raison libre (nr 3); PEILLON V.: H. Bergson et le problème du commencement humain de la réflexion (nr 3); TRÉGUIER J.-M.: Merleau-Ponty et le „bergsonisme“ (nr 3); LE LANNOU J.-M.: Bataille: la plénitude souveraine (nr 3); Philosophies et droit. HÖFFE O.: Déterminer les droits de l'homme à travers une discussion interculturelle (nr 4); AMSELEK P.: *Zoon poietikon* ou le myosotis de l'univers (nr 4); TERRÉ f.: De l'indépendance des juges (nr 4); BOURGEOIS B.: Spéculation hégélienne et droit positif (nr 4); GOYARD-FABRE S.: Les rapports de la philosophie et du droit (nr 4); GUASTINI R.: Problèmes épistémologiques du normativisme en tant que théorie de la science juridique (nr 4); LAKS A.: Bulletin de philosophie ancienne (nr 4).

XII

Zeitschrift für Philosophische Forschung, 49 (1995) nr 4. JACOBI K.: Natürliches Sprechen – Theoriesprache – Theologische Rede. Die Wissenschaftslehre des Gilbert von Poitiers (ca 1085–1154); BECKERMANN A.: Wittgenstein, Neurath und Tarski über Wahrheit; WYLLER T.: Indexikalität und empirische Objektivität.

Zeitschrift für Philosophische Forschung, 50 (1996) nr 1–4. HÖFFE O.: Im 50. Jahrgang (nr 1/2); BECKERMANN A.: Eigenschafts-Physicalismus (nr 1/2); FRANK M.: „Wechselgrundsatz“. Friedrich Schlegels philosophischer Ausgangspunkt (nr 1/2); GRAESER A.: Moralische Beobachtung, interner Realismus und Korporatismus (nr 1/2); HABERMAS J.: Sprechakttheoretische Erläuterungen zum Begriff der kommunikativen Rationalität (nr 1/2); HÖFFE O.: Der kommunitarismus als Alterna-

tive? Nachbemerken zur Kritik am moralisch-politischem Liberalismus (nr 1/2); HORN Ch.: Augustinus und die Entstehung des philosophischen Willensbegriffs (nr 1/2); LÜBBE H.: Netzverdichtung. Zur Philosophie industriegesellschaftlicher Entwicklungen (nr 1/2); MOULINES C.U.: Gibt es etwas außer mit selbst? Überlegungen zur semantischen Begründung des Realismus (nr 1/2); ORTH E.W.: Orientierung über Orientierung. Zur Medialität der Kultur als Welt des Menschen (nr 1/2); PIEPER A.: Europa – ein utopisches Konstrukt (nr 1/2); RAPP Ch.: Aristoteles über die Rationalität rhetorischer Argumente (nr 1/2); RIEDEL M.: Für einen anderen Umgang mit Nietzsche (nr 1/2); SIEP L.: Eine Skizze zur Grundlegung der Bioethik (nr 1/2); SIMON J.: Zeichenmachende Phantasie. Zum systematischen Zusammenhang von Zeichen und Denken bei Hegel (nr 1/2); SOMMER M.: „Abschattung“ (nr 1/2); SPAEMANN R.: Ähnlichkeit (nr 1/2); SPECHT R.: Ideen von mehr weniger Süße oder Licht. Zur Darstellung von Intensität bei Locke (nr 1/2); STRÖKER E.: Krise der europäischen Kultur – ein Problemerbe der husserlschen Philosophie (nr 1/2); TUGENDHAT E.: Gibt es eine moderne Moral? (nr 1/2); PERLER D.: War Aristoteles ein Funktionalist? Überlegungen zum Leib-Seele-Problem (nr 3); WALTER H.: Die Freiheit des Deterministen. Chaos und Neurophilosophie (nr 3); BUCHHEIM Th.: Zum Verhältnis von Existenz und Freiheit in Leibniz' Metaphysik (nr 3); SOLDATI G.: Bedeutungen und Gegenständlichkeiten. Zu Tugendhats sprachanalytischer Kritik von Husserls früher Phänomenologie (nr 3); GLOY K.: Vernunft und das Andere der Vernunft (nr 4); SEDGWICK S.S.: Hegel's critique of Kant's empiricism and the categorical imperative (nr 4); LENK H.: Philosophie als kreatives Interpretieren (nr 4); WOLF J.C.: Ein Pluralismus von prima-facie Pflichten als Alternative zu monistischen Theorien der Ethik (nr 4).

Zeitschrift für Philosophische Forschung, 51 (1997) nr 1–3. POGGE Th.: Lebensstandards im Kontext der Gerechtigkeitslehre (nr 1); HONNETH A.: Anerkennung und moralische Verpflichtung (nr 1); LUMER Ch.: Habermas' Diskursethik (nr 1); NIDA-RJEMELIN J.: Praktische Kohärenz (nr 2); RINDERLE P.: Gesellschaftsvertrag oder größter Gesamtnutzen? Die

Vertragstheorie von John Rawls und ihre neo-utilitaristischen Kritiken (nr 2); BERNECKER S.: Die Grenzen des Selbstwissens (nr 2); POHLENZ G.: Teleologie und Teleonomie aus Sicht der philosophischen Qualia-Thematik (nr 2); MORMANN Th.: Ist der Begriff der Repräsentation obsolet? (nr 3); HORSTER D.: Recht und Moral: Analogien, Komplementa-

ritäten und Differenzen (nr 3); KRÄMER H.: Hermeneutik – Wissenschaft – Kultur – Praxis (nr 3); BAUMGARTEN H.,-U.: Kant und das Problem einer *prästablierten Harmonie*. Überlegungen zur *transzendentalen Deduktion* der Verstandskategorien (nr 3); NEWEN A.: Die Entwicklung der Wittgensteinschen Sprachphilosophie von 1929–1932 (nr 3).

Zapiski bibliograficzne

(Bibliographical Notes)

za rok 1997

oraz uzupełnienia z lat poprzednich

Zestawił W. Mincer

a) Prace opublikowane w Polsce (Polish publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

Byt, logos, matematyka: filozofia – logika, filozofia logiczna 1995: księga pamiątkowa bloku ontologiczno–logicznego VI Polskiego Zjazdu Filozoficznego, Toruń 5–9 września 1995 r. Red. J. Perzanowski, A. Pietruszczak. Toruń: Wydaw. UMK, 1997 – 408 s.

Człowiek i wartości: księga pamiątkowa poświęcona 35–leciu pracy naukowej i 40–leciu pracy nauczycielskiej profesora Jana Szymda. Red. A. Komender, R. Padoł, M. Śliwa. Kraków: WSP, 1997 – 390 s.

Dec I.: V Światowy Kongres Filozofii Chrześcijańskiej (KUL, 20–25.08.1996). – *Wroc. Prz. Teol.* 1996 nr 2 s. 146–148.

Dialogue and meaning: [5 Conference of the International Society for the Study of European Ideas (ISSEI): materiały]. – *Dialog. a. Univers.* 1996 nr 5/6 s. 25–184.

Eboh M.P.: Universalism and the reconciliation of religion, atheism and secular cultures. – *Dialog. a. Univers.* 1996 nr 4 s. 87–98.

Hudzik J.P.: Filozofia a pedagogika – na przykładzie Immanuela Kanta. – *Lub. Roczn. Pedag.* 17 (1995/1996) s. 61–72. Sum.

Kozioł P.: Elementy filozofii kartezjańskiej a zagrożenie ekologiczne. – *Hum. i Przyrodozn.* 2 (1996) s. 67–80. Sum.

Mazanka P.: Czy warto jeszcze filozofować?: sprawozdanie z Sympozjum filozoficznego z okazji 10 rocznicy śmierci ks. prof. Stanisława Kamińskiego. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 288–289.

Spór o współczesny sens racjonalizmu. [Wypow.] B. Stanosz et al. – *Res Hum. / TKŚ* 1996 nr 3 s. 8–14, IV okł.

Świeżawski S.: Wolność w filozofii: rozm. przepr. i tł. z fr. R.J. Weksler–Waszkinel. – *Kwart. Filoz.* 1997 z. 1 s. 9–24.

Wolicka E.: Próby filozoficzne: w kręgu wybranych zagadnień "filozofii wieczystej" i współczesnej antropologii. Kraków: "Znak", 1997 – 285 s.

Teksty źródłowe
i ich przekłady
(Sources and their translations)

Aristoteles: Dzieła wszystkie. T. 5. Etyka nikomachejska...; przeł. D. Gromska et al. Warszawa: PWN, 1996 – 536 s.

Flavius Filostratos: Żywoć Apoloniusza z Tyany: (V 27–40). Tł. z grec. M. Szarmach. – *Meander* 1996 nr 11/12 s. 564–574.

Horkheimer M., Adorno Th.W.: Dialektyka oświecenia: [fragmenty filozoficzne]; przeł. M. Łukasiewicz. Warszawa: IFiS PAN, 1994 – 298 s.

Mandukjópanisad; tł. z sanskrytu B. Śliwczyńska. – *Stud. Indol.* 3 (1996) s. 130–134 [tekst również w sanskrycie].

Nietzsche F.: Antychrześcijanin: przekleństwo chrześcijaństwa; przeł. G. Sowiński; przedm. Z. Kuderowicz. Kraków: "Nomos", 1996 – 112 s.

Popper K.R.: W poszukiwaniu lepszego świata: wykłady i rozprawy z trzydziestu lat; przeł. z niem. i ang. A. Malinowski. Warszawa: Książka i Wiedza, 1997 – 297 s.

Praśnópanisad; tł. z sanskrytu M. Mejor. *Stud. Indol.* 3 (1996) s. 92–117 [tekst również w sanskrycie].

Scheler M.: Resentyment a moralność; tł. J. Garewicz; wst. H. Buczyńska–Garewicz. Warszawa: "Czytelnik", 1997 – 215 s. (Nowy Sympozjon).

Seneca L.A.: O szczęściu; przeł. L. Joachimowicz; wst. i oprac. S. Stabryła. Kraków: Wydaw. Liter., 1996 – 119 s.

Simmel G.: Filozofia pieniądza; przeł. i post. opatr. A. Przyłębski. Poznań: Wydaw. Fund. Humaniora, 1997 – 507 s.

Historia filozofii (History of philosophy)

Bastek A.: Świat bez kreacji czyli z perspektywy antyku. – *Hum. i Przyrodozn.* 2 (1996) s. 81–96. Sum. [Filozofia starożytna].

Dubik A.: Konteksty "oporu": (między klasyką i myślą współczesną). – *Acta UNC Socjol. Wychow.* 13 (1997) s. 235–256.

Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim. Red. R. Jadczyk, J. Pawlak. Toruń: Wydaw. UMK, 1997 – 191 s.

Gilson E.: Rola filozofii w historii cywilizacji. Tł. – *Spol. Otwarte* 1997 nr 1 s. 20–24.

Jadczyk R.: Mistrz i jego uczniowie. Warszawa: "Scholar", 1997 – 226 s. [K. Twardowski].

Jocz A.: Gnoza a filozofia – kontrowersje poznawcze. – *Prz. religiozn.* 1995 nr 4 s. 83–96. Sum. [Poglądy Ojców Kościoła].

Kolarzowski J.J.: Chrześcijańska recepcja gnozy: czterech przedstawicieli panteizmu. – *Gnosis* 9 (1996) s. 8–19.

Kwiatkiewicz A., Worwąg M.: Podróż po historii filozofii: Starożytność. Warszawa: "Scholar", 1997 – 168 s.

Scholem G.G.: Mistycyzm żydowski i jego główne kierunki; przeł. I. Kania, wst. M. Galas. Warszawa: "Czytelnik", 1997 – 519 s.

Śluga H.: Filozofia i polityka w nazistowskich Niemczech: niemiecka misja: Niemieckie Towarzystwo Filozoficzne 1917–1944. Tł. – *Odra* 1997 nr 2 s. 52–61.

Tyburski W., Wachowiak A., Wiśniewski R.: Historia filozofii i etyki: źródła i komentarze. Toruń: Tow. Nauk. Org. i Kier., 1997 – 492 s.

Wodziński C.: Hermes i Eros: eseje drugie. Warszawa: IFiS PAN, 1997 – 214 s.

Wróbel M.: Strabon o Arystotelesie i jego dziełach. – *Acta Univ. Wratisl. Class.* 20 (1996) s. 37–50. Rés.

Współczesne kierunki filozoficzne (Contemporary philosophical trends)

Gellner E.: Postmodernizm, rozum i religia; przeł. M. Kowalczyk. Warszawa: PIW, 1997 – 126 s. (Biblioteka Myśli Współczesnej).

Halaczek B.: Między pluralizmem (post-modernizmu) a uniwersalizmem (ekoetyki). – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 223–225.

Wilkoszewska K.: Wariacje na post-modernizm. Kraków: "Księg. Akadem.", 1997 – 226 s.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Głombik Cz.: Józef M. Bocheński wobec tomizmu. – *Prz. Religiozn.* 1996 nr 1 s. 83–108. Sum.

Dyskusje z Donaldem Davidsonem o prawdziw. języku i umyśle. Red. U. Żegleń. Lublin: TN KUL, 1996 – 355 s. (Prace Wydz. Filoz. TN KUL; 71).

Markowski M.P.: Efekt inskrypcji: Jacques Derrida i literatura. Bydgoszcz: Studio [Fita]: "Homini", 1997 – 432 s.

Skrzypek M.: Filozofia Diderota. Warszawa: IFiS PAN, 1996 – 318 s.

Bondanella P.E.: Umberto Eco: semiotyka, literatura, kultura masowa; przeł. M.P. Markowski. Kraków: "Znak", 1997 – 207 s.

Paźniewski W.: Filozof z ulicy Grudziądzkiej. [Elsenberg] – *Twórczość* 1997 nr 2 s. 127–130.

Pawlaczyk A.: Filona z Aleksandrii "Quis rerum divinarum heres sit" 45–48: interpretacja. – *Eos* 1994 fasc. 2 s. 213–219. Sum.

Gadamer i Wrocław. Red. K. Bał, J. Wilk. Wrocław: Wydaw. Uniw. Wroc., 1997 – 210 s., bibliogr. (Acta Univers. Wratisl.; 1922).

Buchowski M.: Ernest Gellner (1925–1995). – *Lud* 80 (1996) s. 353–355.

Andrzejuk A.: Mieczysława Gogacza dochodzenie do pedagogiki. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 77–104. Sum.

Bańkowski K.: Tomizm konsekwentny na tle odmian tomizmu. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 211–219. [Poglądy M. Gogacza].

Klimski T.: Życie i działalność naukowa Profesora Mieczysława Gogacza [oraz] Wykaz publikacji... [współaut. A. Andrzejuk]. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 7–50.

Zarzycki S.T.: Dietricha von Hildebranda filozoficzno-teologiczne podstawy duchowości serca. Lublin: KUL, 1997 – 434 s.

Mordka A.: Transcendencja i sposoby jej poszukiwania w filozofii Karla Jaspersa. – *Nowa Kryt.* 7 (1996) s. 187–206.

Boyer R.: Powrót do Kierkegarda. Tł. – *Nowa Kryt.* 7 (1996) s. 145–157.

Żejmo M.: "Dziennik" Sorena Kierkegarda: zapis niepokoju człowieka. – *Slup. Pr. Hum.* 1996 nr 16a s. 119–129.

Mylik M.: O koncepcji filozofii ks. bpa K. Kowalskiego: (w jubileusz 100-lecia jego urodzin). – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 261–274. Bibliogr.

Gniazdowski A.: Filozofia i gilotyna: tradycjonalizm Josepha de Maistre'a jako hermeneutyka polityczna. Warszawa: IFiS PAN, 1996 – 255 s.

Prokop M.P.: Jacques Maritain a filozofia chrześcijańska. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 219–222.

Pacholski A.: Powrót do raj? [Nietzsche] – *Literatura* 1997 nr 1 s. 18–21.

Ziemski P.: Spory wokół filozofii Juliana Ochorowicza. – *Nowa Kryt.* 7 (1996) s. 171–185.

Odczytywanie myśli Pascala. Red. A. Siemianowski. Poznań: Wyd. Fund. Humaniora, 1997 – 132 s.

Miodoński L.: Inspiracje schopenhauerowskie we wczesnym piśmiennictwie Stefana Pawlickiego. – *Acta Univ. Wratisl. Filoz.* 31 (1996) s. 1–83. Zsfg.

Mann G.: Bertrand Russell. Tł. – *Kwart. Filoz.* 1996 z. 4 s. 175–206.

Safranski R.: Schopenhauer i szalone lata filozofii [fragm. książki]. Tł. – *Kresy* 1997 nr 1 s. 9–27.

Dobieszewski J.: Włodzimierz Sołowjow i jego "Wykłady o bogoczołowieczeństwie". – *Acta UNC. Stud. Rosjozn.* 3 (1996) s. 123–136 [dołączono Sołowjowa: Wykłady... Wykład 8].

Korecki T.: Wprowadzenie do Swedenborga. – *Metafora* 17 (1994) s. 34–46.

O profesorze Swieżawskim mówią / Bohdan Bejze et al. – *Kwart. Filoz.* 1997 z. 1 s. 31–112 [90–lecie urodzin].

Stróżewski W.: Próba zreferowania wyników dyskusji Wyższego Seminarium Historii Filozofii KUL w okresie od r. 1953/1954 do 1955/1956. – *Kwart. Filoz.* 1997 nr 1 s. 25–30 [seminarium prof. Swieżawskiego].

Stróżewski W.: Przemówienie Dziekana Wydziału Historyczno-Filozoficznego podczas uroczystego nadania tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego Profesorowi Stefanowi Swieżawskiemu. – *Kwart. Filoz.* 1997 z. 1 s. 25–30.

Twardowski K.: Dzienniki: do dr. przygot., wpraw. i przyp. R. Jadcza. Cz. 1–2. Toruń: Wyd. A. Marszałek, 1997 – 337 + 418 s.

Grzmot-Bilski G.J.: Idea racjonalności w filozofii A.N. Whiteheada. Bydgoszcz: WSP, 1996 – 157 s.

Opacki Z.: Marian Zdziechowski w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach

1894–1914. – *Stud. Hist.* 1995 z. 3 s. 365–380. Sum.

Błachnio J.R.: Poglądy filozoficzne Eleonory Ziemięckiej na tle sporów ideowych połowy XIX wieku. Bydgoszcz: WSP, 1997 – 258 s.

Ontologia i metafizyka (Ontology. Metaphysics)

Błaszczak P.: Ingarden o czasie. Cz. 2. – *Kwart. Filoz.* 1996 z. 4 s. 125–151.

Chrudzinski A.: Transcendentalizm Kanta i Husserla. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 256–261.

Gogacz M.: Metafizyka św. Tomasza ochroną katolickiej kultury współczesnej. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 127–134. Sum.

Hartman J.: Problematyka istnienia. – *Kwart. Filoz.* 1997 z. 1 s. 195–208.

Heflik W.: Bertranda Russella krytyka koncepcji substancji u Arystotelesa: próba unowocześnienia języka tradycyjnej metafizyki. – *Rocz. Nauk.-Dydak. WSP Krak. Pr. Filoz.* 7 (1997) s. 87–101.

Koćciuszko K.: Witkacy i Eddington – dwie koncepcje metafizyki. – *Kwart. Filoz.* 1996 z. 4 s. 69–84.

Kuczyński J.: The spirit of the ultimate frontier: universum + future = universal subject and universal society. Tł. z pol. – *Dialog. a. Univers.* 1996 nr 4 s. 51–75.

Milcarek P.: Metafizyka tomizmu konsekwentnego: (próba charakterystyki). – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 51–59. [Poglądy M. Gogacza].

Niemiec H.: [Joseph] de Finance'a koncepcja bytu. – *Częst. Stud. Teol.* 23/24 (1995/1996) s. 335–351.

Pietsch R.: O mistyce i metafizyce u Hryhorija Skoworody. Tł. – *W Drodze* 1996 nr 1 s. 64–75.

Skarga B.: Tożsamość i różnica: eseje metafizyczne. Kraków: "Znak", 1997 – 276 s.

Śnieżyński K.: Problem czasowości w filozofii Martina Heideggera. – *Zesz. Filoz.* 5 (1996) s. 111–126.

Wojtysiak J.: O Ingardenowej i tomistycznej koncepcji bytu [fragm. pracy]. – *Kwart. Filoz.* 1997 z. 1 s. 145–174.

Ziemiński I.: Argument z przygodności bytu na istnienie Boga: próba analizy krytycznej. Cz. 1. – *Kwart. Filoz.* 1997 z. 1 s. 129–144.

Filozofia języka
(Philosophy of language)

Święczkowska H.: Platonińska perspektywa języka u Kartezjusza i Leibniza. – *Pr. Filol.* 41 (1996) s. 193–205.

Teoria poznania
(Epistemology)

Hanuszewicz S.: Sceptycyzm a krytycyzm. – *Kwart. Filoz.* 1996 z. 4 s. 49–68.

Kowalski S.: Teoria poznania. Sandomierz: Wydaw. Diecezj., 1997 – 184 s.

Michalik M.: Poznanie – wartościowanie – zmiana świata. – *Hum. i Przyrodozn.* 2 (1996) s. 21–33. Sum.

Mitterer J.: Tamta strona filozofii: przeciwko dualistycznej zasadzie poznania; przeł. M. Łukasiewicz. Warszawa: "Oficyna Naukowa", 1996 – VIII, 118 s. (Terminus; 9).

Półtawski A.: Problematyka doświadczenia "zewnętrznego" w filozofii Romana Ingardena. Cz. 2. – *Kwart. Filoz.* 1996 z. 4 s. 97–123.

Szmyd J.: W kierunku nietradycyjnego pojmowania racjonalności i irracjonalności: rozważania teoretyczne i metodologiczne. – *Rocz. Nauk.-Dydak. WSP Krak. Pr. Filoz.* 7 (1997) s. 7–18.

Szyndler L.: "Mowa serca" w ujęciu Mieczysława Gogacza. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 97–112. Sum.

Zajac J.: Przynajmniej stanów mentalnych. – *Nowa Kryt.* 7 (1996) s. 55–72.

Historia i filozofia nauki (History and philosophy of science)

Alternatywy przewartościowania we współczesnej filozofii nauk. Red. H. Korpikiewicz, E. Piotrowska. Poznań: Wydaw. UAM, 1997 – 164 s.

Bednarczyk A.: René Descartes (1596–1650) jako biolog i jego siedemnastowieczni krytycy. – *Kwart. Hist. Nauki* 1996 nr 3/4 s. 7–51. Sum.

Kaczmarek J.: Źródła poznania nauk przyrodniczych w neoracjonalizmie frankofońskim. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 149–163. Rés.

Lepeniec W.: Niebezpieczne powinowactwa z wyboru: eseje na temat historii nauki; przeł. A. Zeidler-Janiszewska. Warszawa: "Oficyna Naukowa", 1996 – XX, 155 s. (Terminus; 10).

Lubański M.: Cybernetyka a rozwój nauki. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 113–125. Sum.

Rotter K.: Idea nauk formalnych we wczesnej filozofii Ludwiga Wittgensteina 1913–1922. – *Acta Univ. Wratisl. Filoz.* 27 (1996) s. 1–132. Zsfg.

Wilezyński W.: Epistemologia Immanuela Kanta a jedność przedmiotu geografii. – *Kwart. Hist. Nauki* 1996 nr 3/4 s. 97–107.

Logika i metodologia.
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

First German-Polish workshop on Logic & Logical Philosophy: Bachotek, VIII, 10–13, 1995 [materiały]. – *Rep. Math. Log.* 29 (1995) s. 101–146.

Gawroński A.: Prawda i logika tekstu: zarys metatekstowej teorii prawdy. – *Kwart. Filoz.* 1996 z. 4 s. 9–47.

Komendera A.: Poznawcza użyteczność idealizacji: koncepcja Andrzeja Malewskiego. – *Rocz. Nauk.–Dydak. WSP Krak. Pr. Filoz.* 7 (1997) s. 73–85.

Latawiec A.: The notion of simulation – philosophical aspects. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 165–176.

Mirek R.: Problem uzasadnienia abdukcji u Charlesa S. Peirce'a w świetle poglądów Tadeusza Czeżowskiego. – *Kwart. Filoz.* 1996 z. 4 s. 85–95.

Musiał G.: Rozważania wokół determinacji według wykładni poznańskiej szkoły metodologicznej. – *Zesz. Nauk. AE Krak.* 138 (1995) s. 7–22. Sum.

Semiotyczne olśnienia: szkice o teorii A.J. Greimasa. Red. A. Grzegorzczak. Poznań: Wydaw. Fund. Humaniora, 1997 – 171 s.

Sikora M.: Problem interpretacji w metodologii nauk empirycznych. Poznań: Wydaw. Nauk. UAM, 1997 – 165 s.

Tworak Z.: Logika wobec myślenia. – *Nowa Kryt.* 7 (1996) s. 73–91.

Wprowadzenie w logikę. Cz. 2: Śankarasvamin; tł. z sanskrytu P. Balcerowicz. – *Stud. Indol.* 3 (1996) s. 5–47.

Żabski E.: Uwagi o antynomiach logicznych, ich założeniach i rozwiązaniach. – *Nowa Kryt.* 7 (1996) s. 103–108.

Żukrowska A.: W stronę teorii sensu: szkic konstrukcji. – *Nowa Kryt.* 7 (1996) s. 93–102.

Psychologia (Psychology)

Andrzejuk A.: Osobowa perspektywa dla uczuć w traktacie Mieczysława Gogacza o rozpacz i nadziei. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 204–211.

Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M.: Psychologia społeczna: serce i umysł; przekł. z ang. A. Bezwińska et al. Poznań: Zysk i S-ka, 1997 – 736 s.

Brocki M.: Język i ciało: o wzajemnych związkach dwóch systemów semiotycznych. – *Lud* 80 (1996) s. 129–144. Sum.

Galdowa H.: Homo quaerens. – *Znak* 1997 nr 2 s. 68–84.

Gellner E.: Uwodzicielski urok psychoanalizy czyli Chytrość antyrozumu; z ang. przeł. T. Hołówka. Warszawa: Książka i Wiedza, 1997 – 183 s.

Hankala A.: Memory as a universal environment of human mind. – *Dialog, a. Univers.* 1996 nr 4 s. 99–109.

Ledzińska M.: Wybrane problemy w studiach nad metapoznaniem. – *Psychol. Wychow.* 1997 nr 2 s. 97–106. Sum.

May R.: Błaganie o mit; przekł. B. Moderska, T. Zysk. Poznań: Zysk i S-ka, 1997 – 264 s.

Miś L.: Ego versus Id: dynamika racjonalnych i irracjonalnych składników aparatu psychicznego w teorii Freuda. – *Rocz. Nauk.–Dydak. WSP Krak. Pr. Filoz.* 7 (1997) s. 19–31.

Mizińska J.: Obietnica cierpienia. – *Nowa Kryt.* 7 (1996) s. 207–214.

Psychospołeczne aspekty rozwoju człowieka: V Ogólnopolska Konferencja Psychologów Rozwojowych, Łódź, 9–12.05.1996; streszczenia. Łódź: Wydaw. UL, 1996 – 66 s.

Rostkowski J.: Wybrane aspekty ekologicznego podejścia do psychologii twórczości. – *Acta UL Fol. Psychol.* 1 (1997) s. 3–12. Sum.

Rzepa T.: Autobiografia naukowa jako podstawa autoportretu psychologicznego. – *Zesz. Nauk. Uniw. Szczec. Stud. Sociol.* 7 (1996) s. 77–90. Sum.

Rzepa T.: Czy w biografach uczonych warto poszukiwać potwierdzenia jungowskiej koncepcji indywidualności? – *Prz. Hum.* 1996 nr 5 s. 47–56.

Stasieniuk Ż.: Pozajęzykowe aspekty w dyskusji. – *Zesz. Nauk. Uniw. Szczec. Stud. Sociol.* 7 (1996) s. 129–136. Sum.

Trąbka J.: Fenomenologia świadomości (S). – *Hum. i Przyrodozn.* 2 (1996) s. 9–19. Sum.

Warmiński A.: Koncepcja "cienia" w psychologii analitycznej C.G. Junga. – *Rocz. Nauk.–Dydak. WSP Krak. Pr. Filoz.* 7 (1997) s. 33–46.

Wójtowicz–Dacka M.: Znaczenie intuicji w warsztacie psychologa. – *Forum Psychol.* 1996 nr 1/2 s. 137–151. Sum.

Antropologia filozoficzna (Philosophical anthropology)

Bańka J.: On aspects of recentivist philosophy; transl. from Pol. by Ch.A. Kisiel. Poznań: Centr. Europ. Centre for Behav. Economics, 1995 – 109 s.

Bielik–Robson A.: Wielka przygoda egzystencjalna: człowiek estetyczny i jego doświadczenie nowoczesności. – *Res Publ. Nova* 1997 nr 4 s. 18–24.

Czaja D.: Kłopoty z duszą: szkic o osobliwościach wyobraźni potocznej. – *Znak* 1997 nr 2 s. 54–67.

Człowiek i wartości: księga pamiątkowa poświęcona 35-leciu pracy naukowej i 40-leciu pracy nauczycielskiej profesora Jana Szydy. Red. A. Komender, R. Padoł, M. Śliwa. Kraków: WSP, 1997 – 390 s.

Kowalczyk S.: Charakterystyka relacji osobowych w ujęciu Gogacza. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 61–75. Zsfg.

Kwiecień M.: Osoba jako spójnia pomiędzy filozofią człowieka i teologią człowieka. – *Zesz. Filoz.* 5 (1996) s. 79–93.

Myślenie w czasach wieloznaczności: Bauman, Tischner i inni. Red. H. Perkowska. Szczecin: Uniw. Szczec., 1997 – 226 s.

Aksjologia (Axiology)

Galewicz W.: O źle używanych dobrach: aksjologiczna antynomia w "Eutydemie" Platona. – *Kwart. Filoz.* 1997 z. 1 s. 113–127.

Ziemiński I.: Zarys aksjologii śmierci: próba filozoficznego opisu sensu śmierci. – *Etyka* 29 (1996) s. 57–78. Sum.

Zuziak W.: Georges'a Bastide'a filozofia wartości. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 245–256.

Etyka i teoria postępowania (Ethics)

Appel K.–O.: Uniwersalistyczna etyka współodpowiedzialności. Tł. – *Etyka* 29 (1996) s. 9–28. Sum.

Choroszy J.F.: Poglądy etyczne Tadeusza Kotarbińskiego: studium historyczno-analityczne. Wrocław: Wydaw. Uniw. Wroc., 1997 – 292 s. (Acta Univ. Wratisl.; 1980).

Deklinacja wolności. Red. H. Szabala. Gdańsk: Wydaw. UG, 1997 – 128 s.

Domański J.: Kilka refleksji nie tylko etycznych o tradycji, recepcji i renesansie jako atrybutach kondycji człowieczej. – *Etyka* 29 (1996) s. 81–89. Sum.

Drwiega M.: "Mała etyka" Paula Ricoeura. – *Kwart. Filoz.* 1996 z. 4 s. 153–174.

Dyk W.: Między biologią a etyką. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 226–232.

Etyka a życie publiczne: materiały VIII Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego, Kraków, 7–8 czerwca 1996 r. Red. J. Pawlica. Kraków: Wydaw. UJ, 1997 – 181 s. (Varia UJ; 371).

Galarowicz J.: W drodze do etyki odpowiedzialności. T. 1. Fenomenologiczna etyka wartości (Max Scheler, Nicolai Hartmann, Dietrich von Hildebrand). Kraków: Wyd. Nauk. PAT, 1997 – 365 s. (Rozprawy Habilitacyjne PAT; 10).

Grabowski M.: Ku rzeczywistości winy. – *Etyka* 29 (1996) s. 47–55. Sum.

Jadczak R.: Teksty etyczne w spuściźnie naukowej Kazimierza Twardowskiego. – *Etyka* 29 (1996) s. 237–245.

Łuków P., Markiewicz B.: Lekcja z filozofii politycznej. – *Etyka* 29 (1996) s. 181–187.

Maciuszek J.: Czym jest moralność naturalna. – *Rocz. Nauk. Dydak. WSP Krak. Pr. Psychol.* 5 (1996) s. 23–35. Sum. [Poglądy A. Kępińskiego].

Moń R.: Źródła konfliktów moralnych i próby ich usuwania. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 236–244.

Morawski S., Legutko R., Sarelo Z.: Kłopoty z Baumanem. – *Czas. Kult.* 1997 nr 1 s. 40–43 [dot. moralności ponowoczesnej].

Myślenie w czasach wieloznaczności: Bauman, Tischner i inni. Red. H. Perkowska. Szczecin: Uniw. Szczec., 1997 – 226 s.

Pilat R.: Krzywda i zadośćuczynienie. – *Etyka* 29 (1996) s. 29–45. Sum.

Podrez E.: Historia etyki: portret własny. – *Stud. Philos. Christ.* 1996 nr 2 s. 189–199. Sum.

Póltawski A.: Fenomenologia jako fundamentalna filozofia moralna według Stefana Strassera. – *Kwart. Filoz.* 1997 z. 1 s. 175–194.

Przełęcki M.: O tolerancji w kwestiach moralnych. Tł. – *Bez Dogmatu* 1997 nr 31 s. 8–10.

Przybyślawski A.: Przyczynek do aretologii Plotyna. – *Etyka* 29 (1996) s. 129–135. Sum.

Rutkowski M.: Epistemologiczne przesłanki etyki Dawida Hume'a. – *Nowa Kryt.* 7 (1996) s. 5–31.

Szmyd J.: Irracjonalizm etyczny: ujęcie psychologiczne w twórczości Władysława Witwickiego. – *Rocz. Nauk.-Dydak. WSP Krak. Pr. Filoz.* 7 (1997) s. 47–55.

Wiertelwska M.: Koncepcje etyczne George'a Edwarda Moore'a. – *Zesz. Filoz.* 5 (1996) s. 95–109.

Wojnowski K.: Człowiek wobec rozumu i woli: (dylemat rozumu i woli w filozofii Augusta Cieszkowskiego). – *Hum. i Przyrodozn.* 2 (1996) s. 131–143. Sum.

Zawłaszczanie zwłok ludzkich. Red. A. Wiekluk. Kraków: PAU, 1996 – 41 s. (Prace Komisji Etyki Medycznej PAU; 6).

Estetyka i filozofia sztuki (Aesthetics. Philosophy of art)

Benisz H.: Meandry estetyki Kierkegaarda: Dziennik uwodziciela" jako relacja z "pracowni artystycznej" Johanna, gdzie zwyczajna Kordelia staje się dziełem sztuki. – *Nowa Kryt.* 7 (1996) s. 159–169.

Čekoj M.: Koncepcja piękna jako nicości. Tł. – *Topos* 1996 nr 1 s. 10–14.

Golaszewska M.: Estetyka pięciu zmysłów. Warszawa: PWN, 1997 – 231 s.

Hudzik J.P.: U podstaw estetyki: główne problemy kantowskiej estetyki w świetle współczesnej filozofii i kultury. Lublin: UMCS, 1996 – 319 s. (UMCS Rozprawy Habilitacyjne; 15).

Padół R.: Koncepcja sztuki i założenia estetyczne Edwarda Abramowskiego. – *Rocz. Nauk.-Dydak. WSP Krak. Pr. Filoz.* 7 (1997) s. 103–118.

Tyszczyk A.: Metafizyczność poezji: o kilku koncepcjach XX-wiecznej filozofii literatury. – *Rocz. Hum.* 1996 z. 1 s. 5–16. Sum.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of politics)

Kaute W.: Filozofia Śmierci Boga Fryderyka Nietzschego a zasady nowożytnego państwa. – *Prz. Religiozn.* 1996 nr 1 s. 37–53. Sum.

Legutko R.: Tolerancja: rzecz o surowym państwie, prawie natury, miłości i sumieniu. Kraków: "Znak", 1997 – 233 s. (Biblioteka Myśli Politycznej).

Filozofia państwa i prawa
(Philosophy of law)

Piechowiak M.: Wolność religijna – aspekty filozoficzno-prawne. – *Tor. Roczn. Praw. Człow.* 3 (1996) s. 7–21.

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Kultura a jednostka ludzka [materiały z konferencji]. – *Acta Univ. Wratisl. Pr. Kulturozn.* 5 (1995) s. 3–201.

Mity: historia i struktura mistyfikacji. Red. Z. Drozdowicz. Poznań: Wydaw. Fund. Humaniora, 1997 – 190 s.

Filozofia wychowania
(Philosophy of education)

Pietrzak J.: Cel i treści wychowania postulowane przez Fryderyka Nietzschego. – *Slup. Pr. Hum.* 1996 nr 13b s. 3–30.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Drozdowski H.: Alberta Einsteina filozofia fizyki. – *Fiz. w Szk.* 1997 nr 1 s. 52–57, 62.

Sztumski W.: Szkic prospektywny: (ewolucja i możliwość przetrwania). Katowice: "Res-Type", 1996 – 153 s.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Chwedeńczuk B.: Maksyma Berkeleya i jej antagonistka. – *Bez Dogmatu* 32 (1997) s. 5–17.

Fitzgerald T.: Nauka o religii jako nauka o kulturze: filozoficzna i antropologiczna krytyka pojęcia religii. Tł. – *Prz. Religiozn.* 1995 nr 4 s. 23–34.

Kaute W.: Filozofia Śmierci Boga Fryderyka Nietzschego a zasady nowożytnego państwa. – *Prz. Religiozn.* 1996 nr 1 s. 37–53. Sum.

Kwiecień M.: Ontologia wiary religijnej: filozoficzne studium podstaw wiary chrześcijańskiej. – *Zesz. Filoz.* 5 (1996) s. 47–78.

Rusecki M.: Istota i geneza religii. Lublin: Wydaw. Diecezj., 1997 – 311 s.

b) Piśmiennictwo obce
(Foreign publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

Création et événement autour de Jean Ladrrière: Centre international de Cerisy-la-Salle, actes de la décade du 21 au 31 ao-t 1995. Dir. J. Greisch, G. Florival. Leuven: Peeters, 1997 – X, 390 s. (Bibl. Philos. de Louvain; 45). Ff 307,00.

Allgemeine philosophische Pragmatik. Hrsg. von H. Stachowiak. Darmstadt: Wiss. Buchges., 1997 – LXIII, 648 s. (Pragmatik; 3).

Askani H.–Ch.: Das Problem der Übersetzung – dargestellt an Franz Rosenzweig: die Methoden und Prinzipien der Rosenzweigschen und Buber-Rosenzweigschen Übersetzungen. Tübingen: Mohr Siebeck, 1997 – XVI, 388 s. DM 178,00.

Aufklärung heute. Castalgandolfo-Gespräche. Institut für die Wissenschaften vom Menschen. Hrsg. von K. Michalski. Stuttgart: Klett-Cotta, 1997 – 258 s. DM 68,00.

Cognitio humana – Dynamik des Wissens und der Werte: Vorträge und Kolloquien / XVII. Deutscher Kongress für Philosophie. Leipzig, 23–27 September 1996. Hrsg. Ch. Hubig. Berlin: Akad.-Verl., 1997 – 584 s. DM 168,00.

The **collaborative** bibliography of women in philosophy. Eds. N. Hutchings, W.D. Rumsey. Bowling Green: Philosophy Documentation Center, 1997 – 375 s. \$ 39,50.

A **companion** to world philosophies. Eds. E. Deutsch, R. Bontekoe. Oxford: Blackwell, 1997 – 587 s. £ 65,00.

Critique et théorie. Dir. D. Chateau, J.-R. Ladmiral. Paris: L'Harmattan, 1997 – 300 s. Ff 160,00.

Denkend vom Ereignis Gottes sprechen: die Bedeutung der Philosophie in der Theologie. Bernhard Casper zum 65. Geburtstag. Hrsg. S. Bohlen. Freiburg/Br.: Kath. Akad. der Erzdiözese Freiburg, 1997 – 279 s. DM 29,00.

Guidebook for publishing philosophy. Ed. E. Hoffman. 1997 edition. Bowling Green: Philosophy Documentation Center, 1997 – 256 s. \$ 30,00.

International directory of philosophy and philosophers 1997–1998. Eds. R. Cormier, R.H. Lineback. Tenth ed. Bowling Green, OH: Philosophy Documentation Center, 1997 – 562 s. \$ 99,00.

Nagel Th.: The last word. Oxford Univ. Press, 1997 – 160 s. £ 16,99.

Ricoeur P.: La métaphore vive. Paris: Seuil, 1997 – 412 s. Ff 59,00.

Sandkühler H.J.: Interaktionen zwischen Wissenschaften und Philosophien: eine Ringvorlesung im Sommersemester 1995. Bremen: Zentrum Philos. Grundlagen der Wiss.,

1997 – 118 s. (Schriftenreihe / Zentrum philosophische Grundlagen der Wissenschaften; 18).

Scheffler I.: Symbolic worlds: art, science, language, ritual. Cambridge Univ. Press, 1997 – 222 s. £ 37,50.

Teksty źródłowe
i ich przekłady
(Sources and their translations)

Abbo <Floriacensis>: De syllogismis hypotheticis. Textkritisch hrsg., übers., eingeleitet und kommentiert von F. Schupp. Leiden: Brill, 1997 – XX, 123 s. (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters; 56).

Agrippa von Nettesheim H.C.: De nobilitate et praecellencia foeminei sexus: latein. Text und dt. Übersetzung. Einl. und Anm. O. Schönberger. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1997 – 113 s. DM 29,80.

Böhme J.: Werke. Hrsg. von F. van Ingen. Frankfurt/M.: Dt. Klassiker Verl., 1997 – 1165 s. (Bibliothek deutscher Klassiker; 143). DM 172,00.

Diez I.C.: Briefwechsel und Kantische Schriften: Wissensbegründung in der Glaubenskrise Tübingen – Jena (1790–1792). Hrsg. D. Henrich. Stuttgart: Klett-Cotta, 1997 – CXXIV, 1090 s. DM 168,00.

Hugo de Sancto Victore: Didascalicon de studio legendi = Studienbuch. Übers. und eingel. von Th. Offergeld. Freiburg/Br.: Herder, 1997 – 455 s. (Fontes Christiani; 27). DM 78,00. [tekst łac.–niem.]

Jouffroy Th.: Mélanges philosophiques. 1. 1833–1842. Paris: Fayard, 1997 – 400 s. (Corpus des oeuvres de philosophie en langue française). Ff 200,00.

Socratis quae feruntur epistolae: Edition, Übersetzung, Kommentar von J.F. Borkowski. Leipzig: Teubner, 1997 – 141 s. (Beiträge zum Altertumskunde; 94). DM 52,00.

Les **Stoïciens**. Ed. P.–M. Schulh. Trad. du latin E. Bréhier. 1–2. Paris: Gallimard, 1997 – 728 s. + 826 s. Ff 69,00 + 76,00.

Thomae Aquinatis opera omnia: cum hypertextibus in CD-ROM. Hrsg. R. Bosa. Version 2. neue Version. Stuttgart: Frommann–Holzboog, 1997 – 1 CD-ROM. DM 600,00.

Historia filozofii
(History of philosophy)

Der **Aufstieg** pragmatischen Denkens im 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von H. Stachowiak. Darmstadt: Wiss. Buchges., 1997 – LXI, 481 s. (Pragmatik; 2).

Bast R.: Der Titel Philosophische Bibliothek": ein Beitrag zur materialen Philosophie- und Bildungsgeschichte vor allem des 18. Jahrhunderts. Köln: Dinter, 1997 – 100 s. DM 42,00.

Birkenstock E.: Heisst philosophieren sterben lernen: Antworten der Existenzphilosophie: Kierkegaard, Heidegger, Sartre, Rosenzweig. Freiburg/Br.: Alber, 1997 – 310 s. DM 58,00.

Bloch O.: Matière à histoires: le matérialisme de l'Antiquité ... nos jours. Paris: Vrin, 1997 – 464 s. Ff 340,00.

The **Cynics**: the cynic movement in Antiquity and its legacy. Eds. R.B. Branham, M.–O. Goulet–Caze. Berkeley: Univ. of California Press, 1997 – IX, 456 s. \$ 55,00.

Droit R.–P.: Le culte du néant: quand les philosophes crurent voir le Bouddha. Paris: Seuil, 1997 – 368 s. Ff 140,00.

Figures italiennes de la rationalité. Dir. Ch. Menasseyre, A. Tosel. Paris: Kimé, 1997 – 650 s. Ff 300,00.

Follon J.: Introduction à l'esprit de la philosophie ancienne: suivre la Divinité. Paris: Peeters–France, 1997 – 225 s. Ff 115,00.

Ganty E.: Penser la modernité: essai sur Heidegger, Habermas et Eric Weil. Namur: Presses univ., 1997 – 797 s. Fb 2100,00.

Gombocz W.L.: Die Philosophie der ausgehenden Antike und des frühen Mittelalters. München: Beck, 1997 – 513 s. (Geschichte der Philosophie; Bd. 4). DM 49,80.

Hottois P.: De la Renaissance à la Postmodernité: une histoire de la philosophie moderne et contemporaine. Bruxelles: De Boeck, 1997 – 491 s. Ff 165,00.

Kastely J.L.: From Plato to Postmodernism: rethinking the rhetorical tradition. New Haven: Yale Univ. Press, 1997 – VIII, 293 s. \$ 30,00.

Marin L.: Pascal et le Port Royal. Paris: PUF, 1997 – 384 s. Ff 148,00.

Pasnau R.: Theories of cognition in the later Middle Ages. Cambridge Univ. Press, 1997 – 330 s. £ 37,50.

Philonenko A.: Métaphysique et politique chez Kant et Fichte. Paris: Vrin, 1997 – 479 s. Ff 350,00.

Qu'est-ce que la philosophie au Moyen Age?: der 10. Internationale Kongress für Mittelalterliche Philosophie vom 25. bis 30. August 1997 in Erfurt in Kurzfassungen. Hrsg. J.A. Aertsen, A. Speer. Erfurt: Akad. Gemeinnütziger Wiss., 1997 – 351 s. [tyt. również ang. i niem.]

Réflexions contemporaines sur l'Antiquité classique: actes du colloque international tenu à Grenoble du 25 au 27 mars 1993. Dir. M.–L. Desclos. Paris: Vrin, 1997 – 286 s. (Recherches sur la philosophie et le langage; 18). Ff 150,00.

Schneider A.: Nietzscheanismus: zur Geschichte eines Begriffs. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1997 – 182 s. DM 39,80.

Stadler F.: Studien zum Wiener Kreis: Ursprung, Entwicklung und Wirkung des logischen Empirismus im Kontext. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1997 – 1034 s. DM 128,00.

Studies in seventeenth-century European philosophy. Ed. M.A. Stewart. Oxford Univ. Press, 1997 – 237 s. £ 35,00.

Zimmer H.: Les philosophies de l'Inde. Paris: Payot, 1997 – 512 s. Ff 195,00.

Współczesne kierunki
filozoficzne
(Contemporary philosophical trends)

Schmidt-Soltau K.: Der Marxismus des 20. Jahrhunderts: Bilanz und Perspektive: Prolegomenon einer praktischen Philosophie. Münster: Lit, 1997 – 286 s. DM 49,80.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Bolzano und die österreichische Geistesgeschichte. Hrsg. H. Ganthaler, O. Neumaier. Sankt Augustin: Academia Verl., 1997 – 278 s. (Beiträge zur Bolzano-Forschung; 6). DM 36,00.

Zeithammer G.: Biographie Bolzanos. Hrsg. G. Zwerschke. Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1997 – 265 s. (Bernard-Bolzano-Gesamtausgabe: Reihe 4: Dokumente; 2). DM 456,00.

Dagognet F.: Georges Canguilhem: philosophe de la vie. Le Plessis-Robinson: Inst. Synthélabo pour le progrès de la connaissance, 1997 – 201 s. Ff 84,00.

Ernst **Cassirers** Werk und Wirkung: Kultur und Philosophie. Hrsg. D. Frede, R. Schmücker. Darmstadt: Wiss. Buchges., 1997 – IX, 219 s. DM 64,00.

Davidsons Philosophie der Mentalen. Hrsg. W.R. Köhler. Paderborn: Schöningh, 1997 – 234 s. DM 58,00.

Einsätze des Denkens: zur Philosophie von Jacques Derrida. Hrsg. von H.D. Gondek, B. Waldenfels. Frankfurt/m.: Suhrkamp, 1997 – 416 s. DM 27,00.

Preston J.: Feyerabend: philosophy, science and society. Oxford: Polity, 1997 – 234. £ 45,00.

Frege in Jena: Beiträge zur Spurensicherung. Hrsg. von G. Gabriel, W. Kienzler. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1997 – 161 s. (Kritisches Jahrbuch der Philosophie; 2). DM 38,00.

The **Frege** reader. Ed. M. Beaney. Oxford: Blackwell, 1997 – 409 s. £ 45,00.

Ferrer M.: Handlung und Kritik: die Philosophie von Habermas. Konstanz: Hartung-Gorre, 1997 – 166 s. DM 78,00.

Brasser M.: Wahrheit und Verborgenheit: Interpretation zu Heideggers Wahrheitsverständnis von Sein und Zeit bis Vom Wesen der Wahrheit. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1997 – 362 s. DM 69,00.

The **Cambridge** companion to William James. Ed. R.A. Putnam. Cambridge Univ. Press, 1997 – 422 s. £ 40,00.

Derrida J.: Adieu à Emmanuel Lévinas. Paris: Gallilée, 1997 – 208 s. Ff 168,00.

Hayat P.: Individualisme, éthique et philosophie chez Lévinas. Paris: Kimé, 1997 – 128 s. Ff 105,00.

Dannemann R.: Georg Lukács zur Einführung. Hamburg: Junius, 1997 – 166 s. DM 24,80.

Status P.: Le réel et la foi: essai sur l'oeuvre de Montaigne. Paris: Kimé, 1997 – 392 s. Ff 210,00.

Brusotti M.: Die Leidenschaft der Erkenntnis: Philosophie und ästhetische Lebensgestaltung bei Nietzsche von Morgenröthe bis Also sprach Zarathustra. Berlin: de Gruyter, 1997 – XIII, 702 s. (Monographien u. Texte zur Nietzsche-Forschung; 37). DM 350,00.

Conway D.W.: Nietzsche's dangerous game: philosophy in the twilight of the idols. Cambridge Univ. Press, 1997 - 267 s. £ 37,50.

Gasser R.: Nietzsche und Freud. Berlin: de Gruyter, 1997 - XXI, 746 s. (Monographien und Texte zur Nietzscheforschung; 38).

Biard J.: Guillaume d'Ockham: logique et philosophie. Paris: PUF, 1997 - 128 s. Ff 45,00.

Kahn Ch.H.: Plato and the socratic dialogue: the philosophical use of a literary form. Cambridge Univ. Press, 1997 - 453 s. £ 45,00.

Siorvanes L.: Proclus: neo-platonic philosophy and science. New Haven: Yale Univ. Press, 1997 - XV, 340 s. \$ 35,00.

Sytenko L., Sytenko T.: Wladimir Solowjow in der Kontinuität philosophischen Denkens: zum 100. Todestag des grossen russischen Geistes am 13. August 2000: Aufzeichnungen einer Kehrbrigade Kiev - Tallinn - München. Schaffhausen/Schweiz: Novalis-Verl., 1997 - 680 s. DM 68,00.

Christian Thomasius: (1655-1728): neue Forschungen im Kontext der Frühaufklärung. Hrsg. F. Vollhardt. Tübingen: Niemeyer, 1997 - VII, 506 s. (Frühe Neuzeit; 37). DM 196,00.

Bloor D.: Wittgenstein, rules and institutions. London: Routledge, 1997 - 173 s. £ 40,00.

The **Cambridge** companion to Wittgenstein. Eds. H. Sluga, D.G. Stern. Cambridge Univ. Press, 1997 - 523 s. £ 45,00.

Philipp P.: Bibliographie zur Wittgenstein-Literatur. Bergen (Norway): Wittgenstein Archives at the Univ. of Bergen, 1997 - 540 s.

Ontologia i metafizyka
(Ontology. Metaphysics)

Armstrong D.M.: A world of states of affairs. Cambridge Univ. Press, 1997 - 296 s. £ 40,00.

Baert E.: Aufstieg und Untergang der Ontologie: Descartes und die nachthomastische Philosophie. Osnabrück: Univ.-Verl. Rasch, 1997 - 206 s. (Osnabrücker Philosophische Schriften: Reihe A, Abhandlungen; 2). DM 56,00.

Chisholm R.M.: A realistic theory of categories: an essay on ontology. Cambridge Univ. Press, 1997 - 158 s. £ 35,00.

Cockburn D.: Other times: philosophical perspectives on past, present and future. Cambridge Univ. Press, 1997 - 398 s. £ 40,00.

Hamma M.: Geschichte und Grundfragen der Metaphysik. Hrsg. und eingel. von L. Börsig-Hover. Fridingen a.D.: Börsig, 1997 - 289 s. DM 58,00.

Janicaud D.: Chronos: pour l'intelligence du partage temporel. Paris: Grasset, 1997 - 283 s. Ff 145,00.

Jubien M.: Contemporary metaphysics. Oxford: Blackwell, 1997 - 212 s. £ 40,00.

Milner-Gulland T.: The birth of three sides: a theory of dimensionality. Hampshire: Ashgate Publ. Ltd, 1997 - 198 s. £ 35,00.

Steward H.: The ontology of mind. Oxford: Clarendon Press, 1997 - 276 s. £ 35,00.

Filozofia języka
(Philosophy of language)

Botet S.: Langue, langage et stratégies linguistiques chez Heidegger. Bern: Lang, 1997 - XII, 550 s. Sfr 79,00.

Buschlinger W.: Wider das Verbot der semantischen Geschlossenheit einer Sprache: der Wert unliebsamer sprachlicher Strukturen für die Reduktion von Graphentheorie auf Logik. Bern: Lang, 1997 - 287 s. DM 89,00.

A companion² to the philosophy of language. Ed. B. Hale, C. Wright. London: Routledge, 1997 – 721 s. £ 65,00.

Gladen R.: Sprache und Wissen: zu einer transzendentallogischen Semantik natürlicher Sprachen. Bern: Lang, 1997 – 226 s. DM 69,00.

Sprachphilosophie, Sprachpragmatik und formative Pragmatik. Hrsg. H. Stachowiak. Darmstadt: Wiss. Buchges., 1997 – XIV, 527 s. (Pragmatik; 4).

Villers J.: Kant und das Problem der Sprache: die historischen und systematischen Gründe für die Sprachlosigkeit der Transzendentalphilosophie. Konstanz: Verl. am Hockgraben, 1997 – XIV, 438 s. (Reflexionen zur Sprachtheorie; 1). DM 87,00.

Teoria poznania
(Epistemology)

Almeder R.: An essay on human knowledge and natural science. Lanham (USA): Rowman and Littlefield, 1997 – 247 s. £ 41,00.

Baumanns P.: Kants Philosophie der Erkenntnis: durchgehender Kommentar zu den Hauptkapiteln der "Kritik der reinen Vernunft". Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1997 – 911 s. DM 68,00.

Bencivenga E.: A theory of language and mind. Berkeley: Univ. of California Press, 1997 – 103. £ 22,00.

Bogdan R.J.: Interpreting minds. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997 – 304 s. £ 29,50.

Cleveland T.: Trying without willing: an essay in the philosophy of mind. Hampshire: Ashgate Publ. Ltd, 1997 – 208. £ 35,00.

Gabriel G.: Logik und Rhetorik der Erkenntnis: zum Verhältnis von wissenschaftlicher und ästhetischer Weltauffassung. Paderborn: Schöningh, 1997 – 150 s. DM 48,00.

Pivcevic E.: What is truth. Hampshire: Ashgate Publ. Ltd, 1997 – 220 s. £ 35,00.

Sellars W.: Empiricism and philosophy of mind. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1997 – 181. £ 23,00.

Historia i filozofia nauki
(History and philosophy of science)

Aristotelische Biologie: Intentionen, Methoden, Ergebnisse: Akten des Symposions über Aristoteles' Biologie vom 24–28 Juli 1996 in der Werner–Reimers–Stiftung in Bad Homburg. Hrsg. W. Kullmann, S. Föllinger. Stuttgart: Steiner, 1997 – 444 s. cd tytułu: (Philosophie der Antike; 6). DM 196,00.

Balzer W.: Die Wissenschaft und ihre Methoden: Grundsätze der Wissenschaftstheorie: ein Lehrbuch. Freiburg/Br.: Alber, 1997 – 351 s. DM 48,00.

The dynamics of norms. Eds. C. Bicchieri, R. Jeffrey, B. Skyrms. Cambridge Univ. Press, 1997 – 234 s. £ 45,00.

Endert E.: Über Zusammenhänge von Fühlen und Denken in Wahrnehmungs- und Wissensprozessen: ein Vergleich der "Affektlogik" von Luc Ciompi mit dem wissenssoziologischen Ansatz Ludwik Flecks. Köln: PapyRossa–Verl., 1997 – 154 s. DM 28,00.

Leplin J.: A novel defense of scientific realism. Oxford Univ. Press, 1997 – 224 s. \$ 39,95.

Pragmatische Tendenzen in der Wissenschaftstheorie. Hrsg. H. Stachowiak. Darmstadt: Wiss. Buchges., 1997 – XXXIX, 482 s. (Pragmatik; 5).

Sandkühler H.J.: Interaktionen zwischen Wissenschaften und Philosophien: eine Ringvorlesung im Sommersemester 1995. Bremen: Zentrum Philos. Grundlagen der Wiss., 1997 – 118 s. (Schriftenreihe / Zentrum philosophische Grundlagen der Wissenschaften; 18).

Sankey H.: Rationality, relativism and incomensurability. Hampshire: Ashgate Publ. Ltd, 1997 – 276 s. £ 37,50.

Suppes P., Zanotti M.: Foundations of probability with applications: selected papers 1974–1995. Cambridge Univ. Press, 1997 – 205 s. £ 45,00.

Wassermann G.D.: From Occam's razor to the roots of consciousness. Twenty essays in philosophy, philosophy of science and philosophy of mind. Hampshire: Ashgate Publ. Ltd, 1997 – 262. £ 39,95.

Logika i metodologia.
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Adams E.W.: A primer of probability logic. Cambridge Univ. Press, 1997 – 376 s. £ 45,00.

Barnes J.: Logic and the imperial stoa. Leiden: Brill, 1997 – XI, 165 s. (Philosophia antiqua; 75). Hfl 106,00.

Boole G.: Selected manuscripts on logic and its philosophy. Ed. I. Grattan-Guinness, G. Bornet. Basel: Birkhäuser, 1997 – LXIV, 236 s. (Science Networks; 20). DM 58,00.

Bostock D.: Intermediate logic. Oxford Univ. Press, 1997 – 393 s. £ 40,00.

Brewka G., Dix J., Konolige K.: Nonmonotonic reasoning. An overview. Cambridge Univ. Press, 1997 – 179 s. £ 40,00.

Bühler A.: Einführung in die Logik. 2., neu bearb. Aufl. Freiburg/Br.: Alber, 1997 – 320 s. DM 34,00.

Costa Newton C.A. da: Logiques classiques et non classiques: essai sur les fondements de la logique. Trad. du portugais et complété par J.-Y. Béziau. Paris: Masson, 1997 – 280 s. Ff 320,00.

Direct reference, indexicality and propositional attitudes. Eds. W. Künnle, A. Newen, M. Anduschus. Stanford, Calif.: Center for the Study of Language and Information, 1997 – 402 s.

Dorn G.J.W.: Deductive, probabilistic and inductive dependence: an axiomatic study in probability semantics. Bern: Lang, 1997 – 361 s. DM 98,00.

Ha Byung-Hak: Das Verhältnis der Mathesis universalis zur Logik als Wissenschaftstheorie bei E. Husserl. Bern: Lang, 1997 – 206 s. DM 65,00.

Haag K.: Zeichen, ästhetisches Zeichen: ein kritischer Beitrag zur Semiotik, Ästhetik und Interpretationstheorie. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1997 – 540 s. DM 98,00.

Historical foundations of informal logic. Ed. D. Walton, A. Brinton. Hampshire: Ashgate Publ. Ltd, 1997 – 190 s. £ 35,00.

Schlechta K.: Nonmonotonic logics: basic concepts, results and techniques. Berlin: Springer, 1997 – IX, 243 s. DM 66,00.

Transklassische Logik und neue disziplinäre und interdisziplinäre Ansätze. Hrsg. L. Clausen. München: Profil, 1997 – 256 s. (Technik- und Wissenschaftsforschung; 29). DM 58,00.

Wang H.: A logical journey. From Gödel to Philosophy. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997 – 152 s. £ 25,00.

Psychologia
(Psychology)

Besançon S.: La philosophie de Cabanis: une réforme de la psychiatrie. Le Plessis-Robinson: Inst. Synthélabo pour le progrès de la connaissance, 1997 – 203 s. Ff 84,00.

Bogdan R.J.: Interpreting minds. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997 – 304 s. £ 29,50.

Frawley W.: Vygotsky and cognitive science: language and the unification of the social and computational mind. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1997 – 333 s. £ 39,95.

Frie R.: Subjectivity and intersubjectivity in modern philosophy and psychoanalysis. Lanham (USA): Rowman and Littlefield, 1997 – 227 s. £ 46,50.

Hermeneutical approaches in psychology of religion. Ed. J.A. Belzen. Amsterdam: Rodopi, 1997 – 294 s. \$ 23,50.

The **nature** of consciousness: philosophical debates. Eds. N. Block, O. Flanagan, G. Güzeldere. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997 – 843 s. £ 40,00.

Olson E.T.: The human animal: personal identity without psychology. Oxford Univ. Press, 1997 – X, 189 s. \$ 29,00.

Rezeption der deskriptiven Psychologie Franz Brentanos in Deutschland und Italien. Hrsg. W. Baumgartner. Dettelbach: Röhl, 1997 – 354 s. (Brentano-Studien; 6).

Sciences cognitives: diversité des approches. Dir. M.B. Gordon, H. Paugam-Moisy. Paris: Hermès, 1997 – 288 s. (Interdisciplinarité et nouveaux outils). Ff 195,00.

Wilkerson T.E.: Irrational action: a philosophical analysis. Hampshire: Ashgate Publ. Ltd, 1997 – 178 s. £ 35,00.

Antropologia filozoficzna
(Philosophical anthropology)

Bourdieu P.: Méditations pascaliennes; éléments pour une philosophie négative. Paris: Seuil, 1997 – 316 s. Ff 140,00.

Geyer P.: Die Entdeckung des modernen Subjekts: Anthropologie von Descartes bis Rousseau. Tübingen: Niemeyer, 1997 – XIII, 297 s. (Mimesis; 29). DM 98,00.

Sturma D.: Philosophie der Person: die Selbstverhältnisse von Subjektivität und Moralität. Paderborn: Schöningh, 1997 – 376 s. DM 68,00.

Aksjologia
(Axiology)

Sherman N.: Making a necessity of virtue: Aristotle and Kant on virtue. Cambridge Univ. Press, 1997 – 407 s. £ 45,00.

Etyka i teoria postępowania
(Ethics)

Baron M.W., Pettit Ph., Stone M.: Three methods of ethics. Oxford: Blackwell, 1997 – 285 s. £ 45,00.

Biologie im Horizont der Philosophie: der Entwurf einer europäischen "Bioethik"-Konvention. Hrsg. R. Rösler. Bern: Lang, 1997 – 285 s. DM 48,00.

Brandt R.B.: Facts, values and morality. Cambridge Univ. Press, 1997 – 329 s. £ 45,00.

Ethik, Vernunft und Rationalität: in Luzern, Schweiz, 1996 = Ethics, reason and rationality. Hrsg. A. Bondolfi. Münster: Lit, 1997 – 286 s. (Beiträge zur... Jahrestagung der Societas Ethica; 33). DM 49,80.

Feldman F.: Utilitarianism, hedonism and desert: essays in moral philosophy. Cambridge Univ. Press, 1997 – 208 s. £ 37,50.

Jullien F.: Traité de l'efficacité. Paris: Grasset, 1997 – 234 s. Ff 120,00. [Dot. filozofii chińskiej].

Macherey P.: Introduction à l'Ethique de Spinoza, quatrième partie, la condition humaine. Paris: PUF, 1997 – 448 s.

McGinn C.: Ethics, evil and fiction. Oxford Univ. Press, 1997 – 200 s. \$ 24,95.

Reclaiming the history of ethics. Essays for John Rawls. Ed. A. Reath, B. Herman, Ch.M. Korsgaard. Cambridge Univ. Press, 1997 – 420 s. £ 40,00.

The **right** to know and the right not to know. Ed. R. Chadwick, M. Levitt, D. Schickle.

Hampshire: Ashgate Publ. Ltd, 1997 - 112 s.
£ 32,50.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics. Philosophy of art)

Ästhetische Information: eine Einführung in die kybernetische Ästhetik = Estetika informacio. Von H.G. Frank und H.W. Frank. Berlin: Akad. Libroservo, 1997 - IX, 147 s. DM 24,00.

Bild und Reflexion: Paradigmen und Perspektiven gegenwärtiger Ästhetik. Hrsg. B. Recki, L. Wiesing. München: Fink, 1997 - 354 s. DM 78,00.

Esser A.: Kunst als Symbol: die Struktur ästhetischer Reflexion in Kants Theorie des Schönen. München: Fink, 1997 - 201 s. DM 58,00.

Haag K.: Zeichen, ästhetisches Zeichen: ein kritischer Beitrag zur Semiotik, Ästhetik und Interpretationstheorie. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1997 - 540 s. DM 98,00.

Kivy P.: Philosophy of arts. Cambridge Univ. Press, 1997 - 242 s. £ 37,50.

Seubold G.: Das Ende der Kunst und der Paradigmenwechsel in der Ästhetik: philosophische Untersuchungen zu Adorno, Heidegger und Gehlen in systematischer Absicht. Freiburg/Br.: Alber, 1997 - 331 s. DM 98,00.

Zembylas T.: Kunst oder Nichtkunst: über Bedingungen und Instanzen ästhetischer Beurteilung. Wien: WUV-Univ.-Verl., 1997 - 259 s. DM 41,00.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of politics)

Asbach O.: Kritische Gesellschaftstheorie und historische Praxis: Entwicklungen der Kritischen Theorie bei Max Horkheimer. 1930-1942/43. Bern: Lang, 1997 - 336 s. DM 89,00.

Bloch J.R.: Utopie: Ortsbestimmungen im Nirgendwo: Begriff und Funktion von Gesellschaftsentwürfen. Opladen: Leske u. Budrich, 1997 - 123 s. (Kieler Beiträge zur Politik und Sozialwissenschaft; 13). DM 28,00.

Chattopadhyaya D.: Sociology, ideology and utopia: socio-political philosophy of East and West. Leiden: Brill, 1997 - 236 s. (Philosophy of history and culture; 18). Hfl 144,00.

Choe H.: Ideologie: eine Geschichte der Entstehung des gesellschaftskritischen Begriffe. Bern: Lang, 1997 - 297 s. (Philosophie und Geschichte der Wissenschaften; 37). DM 89,00.

Edwards Ph.: Pathways to anarchism. Hampshire: Ashgate Publ. Ltd, 1997 - 148 s. £ 32,50.

Foucault M.: Il faut défendre la société: cours au Collège de France, 1976. Paris: Seuil; Gallimard, 1997 - 272 s. Ff 140,00.

Rizk H.: La constitution de l'ordre social: le statut ontologique du collectif dans la Critique de la raison dialectique [de Sartre]. Paris: Kimé, 1997 - 240 s. Ff 155,00.

Filozofia państwa i prawa
(Philosophy of law)

Eichenseer G.: Staatsidee und Subjektivität: das Scheitern des Subjektgedankens in Hegels Staatsphilosophie und seine Konsequenzen. Regensburg: Roderer, 1997 - 577 s. (Theorie und Forschung; 476: Philosophie; 31). DM 108,00.

Ethische und strukturelle Herausforderungen des Rechts: Referate der 2. Tagung der Initiative Junger Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler aus den Bereichen Rechtsphilosophie, Rechtstheorie und Rechtssoziologie vom 10 bis zum 12 November 1995 in cd tyt.: Göttingen. Hrsg. A. Brockmöller. Stuttgart: Steiner, 1997 - 168 s. DM 68,00.

Goller P.: Naturrecht, Rechtsphilosophie oder Rechtstheorie?; zur Geschichte der Rechtsphilosophie an Österreichs Universitäten (1848-1945). Bern: Lang, 1997 - 403 s. DM 98,00.

Justice and justification: reflective equilibrium in theory and practice. Cambridge Univ. Press, 1997 - 381 s. £ 45,00.

Staatsphilosophie und Rechtspolitik: Festschrift für Martin Kriele zum 65. Geburtstag. Hrsg. B. Ziemse. München: Beck, 1997 - XVI, 1552. DM 388,00.

Filozofia historii
i nauk historycznych
(Philosophy of history)

Baumgartner H.M.: Kontinuität und Geschichte: zur Kritik und Metakritik der historischen Vernunft. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1997 - 384 s.

Beards A.: Objectivity and historical understanding. Hampshire: Ashgate Publ. Ltd, 1997 - 178 s. £ 35,00.

Fessard G.: Le mystère de la société: recherches sur le sens de l'histoire. Ed. M. Sales. Namur: Culture et Vérité, 1997 - 645 s. Ff 400,00.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Bonsiepen W.: Die Begründung einer Naturphilosophie bei Kant, Schelling, Fichte und Hegel: mathematische versus spekulative Naturphilosophie. Frankfurt/M.: Klostermann, 1997 - 651 s. (Philosophische Abhandlungen; 70). DM 198,00.

Cohen S.M.: Aristotle on nature and incomplete substance. Cambridge Univ. Press, 1997 - 197 s. £ 32,50.

Paulot C.: Matière et esprit: la physique moderne à la lumière d'une saine philosophie. Paris: Téqui, 1997 - 130 s. Ff 59,00.

Von der Philosophie zur Wissenschaft: Cassirers Dialog mit der Naturwissenschaft.

Hrsg. E. Rudolph, I.O. Stamatescu. Hamburg: Meiner, 1997 - VII, 230 s. (Cassirer-Forschungen; 3). DM 86,00.

Filozofia matematyki
(Philosophy of mathematics)

Maddy P.: Naturalism in mathematics. Oxford Univ. Press, 1997 - 254 s. £ 32,50.

Shapiro S.: Philosophy of mathematics: structure and ontology. Oxford Univ. Press, 1997 - 279 s. £ 40,00.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Denkend vom Ereignis Gottes sprechen: die Bedeutung der Philosophie in der Theologie. Bernhard Casper zum 65. Geburtstag. Hrsg. S. Bohlen. Freiburg/Br.: Kath. Akad. der Erzdiözese Freiburg, 1997 - 279 s. DM 29,00.

Hermann Cohen's philosophy of religion: international conference in Jerusalem 1996. Ed. S. Moses, H. Wiedebach. Hildesheim: Olms, 1997 - VIII, 294 s. (Philosophische Texte und Studien; 44). DM 68,00.

Hermeneutical approaches in psychology of religion. Ed. J.A. Belzen. Amsterdam: Rodopi, 1997 - 294 s. \$ 23,50.

Mason R.: The God of Spinoza: a philosophical study. Cambridge Univ. Press, 1997 - 286 s. £ 35,00.

Schaeffler R.: Religionsphilosophie. 2., durchges. und erw. Aufl. Freiburg/Br.: Alber, 1997 - 352 s. (Handbuch Philosophie). DM 148,00.

Schlette H.R.: Mit der Aporie leben: zur Grundlegung einer Philosophie der Religion. Frankfurt/M.: Knecht, 1997 - 211 s. DM 38,00.

Suckiel E.K.: Heaven's champion: Williams James's philosophy of religion. Notre Dame, Indiana: Univ. of Notre Dame Press, 1997 - 184 s. £ 28,95.

Wiadomości bieżące

WIADOMOŚCI WYDAWNICZE

Publikacje jednostkowe

Jan Salamucha: Wiedza i wiara. Wybrane pisma filozoficzne (Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1997, ss. 612). Redaktorami tego wyboru pism są Jacek J. Jadacki i Kordula Świętorzecka. Księgę otwiera krótkie słowo wstępne o. Józefa M. Bocheńskiego oraz informacja biograficzna napisana przez redaktorów, którzy ponadto opatrzyli całość obszernym „Posłowiem”, streszczeniem w języku francuskim i bibliografią uwzględniającą zarówno prace samego Salamuchy jak i dotyczące go prace innych autorów. W „Posłowiu” podano przyjęte zasady wydawnicze. Czytamy tam m.in.: „Prace filozoficzne Salamuchy zostały w tym tomie zebrane niemal w reprezentatywnym wyborze”. „Spośród tekstów dotąd nie opublikowanych daliśmy tylko list do o. Bocheńskiego i *Wykłady z logiki* – te ostatnie m.in. dla ich niezwykłej prostoty i jasności. „Unowocześniliśmy i ujednoliliśmy ortografię oraz interpunkcję”. „Zachowaliśmy wszędzie oryginalną notację logiczną Salamuchy (...)” Prace wybrane do tego tomu zostały podzielone na następujące działy: I. Katolicki styl w filozofii, II. Z etyki katolickiej, III. Katolicyzm wobec logiki, IV. Pojęcie dedukcji u Arystotelesa i św. Tomasza z Akwinu. Studium historyczno-krytyczne (praca opublikowana w 1930 r.), V. Logika i teodycea katolicka, VI. Z historii logiki, VII. Kurs logiki elementarnej. W edycji tej uderza skrupulatna dbałość redakcyjna granicząca z pietyzmem wobec spuścizny po Salamusze.

Jan Czerniawski: Struktura empirycznego

testu teorii (Universitas, Kraków 1997, ss. 92). Autor występuje tu przeciw tezie, że empirycznych nie można potwierdzić samymi obserwacjami, gdyż one obciążone są założeniami teoretycznymi. Rozważa koncepcje zdaniowe i niezdaniowe teorii i w ich świetle zauważa, że w obu koncepcjach szuka się potwierdzenia teorii, porównując obiekty niewspółmierne (wynik pomiaru czy obserwacji ze zdaniem lub obiektem teoretycznym). Dla uniknięcia tej trudności autor proponuje potwierdzanie teorii na drodze porównania testu rzeczywistego z testem (eksperymentem) pomysłowym, pojętym jako projekt testu rzeczywistego. Propozycję ilustruje przykładami (eksperyment Michelsona-Morleya i Kennedy’ego-Thorndike’a) i w końcu omawia niektóre filozoficzne implikacje swego stanowiska.

Ryszard Palacz: Klasyki filozofii. Biografie. Poglądy. Pojęcia (Zachodnie Centrum Organizacji, Warszawa-Zielona Góra, 1997, ss. 292). Jest to już czwarte, ale zmienione i uzupełnione wydanie tej książki. Autor jest profesorem WSP w Zielonej Górze. We „Wstępie” wyjaśnia, że książka ta nie jest podręcznikiem, ma na celu zachęcenie czytelnika do lektury i refleksji. Przez ‘klasykę’ rozumie myślicieli, którzy bądź utworzyli szkołę filozoficzną, bądź wywarli swą twórczością wpływ na rozwój filozofii. Po krótkim przedstawieniu jońskich początków filozofii następują zwięzłe informacje o 55 wybranych filozofach, ułożone w porządku chronologicznym od starożytności po współczesność. Zamieszczona na końcu bibliografia obejmuje tylko polskie dwudziestowieczne przekłady dzieł filozofów prezentowanych w tym wybo-

rze.

W. Tyburski, A. Wychowiak, R. Wiśniewski: **Historia filozofii i etyki. Źródła i komentarze** (Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 1997, ss. 395). Jest to II wydanie, poprawione i uzupełnione tomem materiałów do wykładów z dziejów filozofii od starożytności po koniec XIX wieku. Pierwsze wydanie tej książki ukazało się kilka miesięcy wcześniej i rychło zostało rozprzedane, co może świadczyć o tym, iż wyszło naprzeciw zapotrzebowaniu i zostało pozytywnie ocenione przez czytelników. Książka łączy omówienia, komentarze i streszczenia z wypisami tekstów, a przeznaczona jest głównie dla studentów kierunków społeczno-humanistycznych, ale – jak piszą autorzy – może być pomocna wszystkim poszukującym zwięzłego przeglądu dziejów filozofii.

Michał Ostrowicki: Dzieło sztuki jako system (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1997, ss. 136). Praca stanowi próbę opisaną dzieła sztuki jako względnie izolowanego systemu dynamicznego oraz zjawisk zachodzących w strukturze dzieła potraktowanego jako podsystem sytuacji estetycznej. Autor wykorzystuje nowoczesne środki metodologiczne, teorię katastrof i analizę systemową. Nawiązuje do zagadnień współczesnej estetyki, semiologii, informatyki i teorii wartości.

Ludzie – instytucje – idee. Księga pamiątkowa dedykowana Prof. dr. hab. Januszowi Sztumskiemu pod red. Jana Iwanka (Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1997, ss. 238). Księgę przygotowano z okazji 40-lecia pracy naukowej Jubilata. Składa się – poza „Słowem wstępnym” redaktora i wykazem ważniejszych publikacji Prof. Sztumskiego – z artykułów i szkiców przygotowanych przez 23 autorów, uczniów i przyjaciół Profesora. Ofiarowane Profesorowi prace z założenia są wielowątkowe, należą do kilku dyscyplin naukowych, podobnie jak Jego dorobek naukowy wykracza poza jedną dziedzinę badań i ma w znacznej części charakter interdyscyplinarny. Najliczniejszą grupę stanowią w księdze prace z zakresu socjologii, stosownie do profesjonalnych zainteresowań Jubilata (autorstwa Z. Zagórskiego, J. Wodza, Z. Żechowskiego, T. Banaszczyka, W. Markiewicza, S. Kosińskiego, R. Dyoniziaka, B. Gołębiowskie-

go, M. Gramlewicza, H. Bednarskiego i H. Machela), dalej prace z zakresu polityki społecznej (przygotowane przez L. Frąckiewicz, M. Zralek oraz I. Mądry), prace z filozofii (które złożyli C. Głombik i W. Tyburski), z pedagogiki (ofiarowane przez A. Radziewicz-Winnickiego i J. Żebrowskiego), z prawa konstytucyjnego (J. Iwanek), z politologii (M. Kolczyński) oraz z demografii (M. Mitręga). Tematyka scalonych w księdze prac jest w swej różnorodności bogata i może zaciekać czytelnika zainteresowanego naukami społecznymi w ich szerokim przekroju. (C. Głombik)

Książd Prof. Dr Konstanty Michalski – życie i działalność, materiały posesyjne przygotowane do druku przez Józefa Śliwioka (Wszechnica Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk im. Walentego Roździeńskiego, Katowice 1996, ss. 94). Tom obejmuje poza „Wstępem” redaktora całego opracowania Prof. dra hab. J. Śliwioka – słowo wprowadzające oraz pięć referatów przedstawionych w trakcie sesji naukowej, jaką GTPN zorganizowało w sali konferencyjnej Muzeum Śląskiego w Katowicach w dniu 31 V 1996 r. (por.: „Ruch Filozoficzny” T. LIV, nr 2, s. 342-343). W publikacji zostały pomieszczone nadto materiały dodatkowe, wzbogacające cały tom, pomocne przede wszystkim osobom, które pragną poszerzyć kontakt z myślą filozoficzną K. Michalskiego. Są to przedruki artykułów opublikowanych w „Gościu Niedzielnym” przybliżających sylwetkę intelektualną K. Michalskiego oraz podana za monografią A. Usowicza i K. Kłósaka: Książd Konstanty Michalski (1879-1947), Kraków 1949, s. 213-228 bibliografia prac drukowanych zmarłego filozofa; uzupełnia całość serwis zdjęć z katowickich obrad. (C. Głombik)

Bernard Korzeniewski: Trzy ewolucje. Ewolucja Wszechświata. Ewolucja życia. Ewolucja świadomości (Małopolska Oficyna Wydawnicza „Korona”, Kraków, bez daty, ss. 312). Ze „Wstępu”: „W dużym zakresie książka stanowi opracowanie popularnonaukowe, przedstawiając wybrane osiągnięcia nauk przyrodniczych, przede wszystkim fizyki i biologii”. „Podejście filozoficzne staje się dominujące w trzeciej części książki, dotyczącej ewolucji sieci pojęciowej (...)”. Autor nawiązuje do swych poprzednich książek: *Powstanie i ewolucja życia*. (1960) oraz *Absolut – odniesienie*

urojone (1994). Nie unika prowokacyjnych sformułowań. Tak np. omawiając stosunek kultury do sieci pojęciowej, pisze m.in.: „filozofia, tracąc kontakt z rzeczywistością zaczyna coraz bardziej zajmować się samą sobą, swoimi wytworami i ustanowionymi przez tradycję schematami (...)”. „Aby osiągnąć w niej coś nowego, rozsądne wydaje się więc pozbycie się całego tego balastu i zaczęcie od podstaw, od wiedzy, pojęć i paradygmatów oferowanych przez nauki przyrodnicze” (s. 277). Nowa książka Korzeniowskiego może być uważana za próbę pójścia tą drogą.

Józef Bańka: Metafizyka wirtualna. Traktat o strukturach chwilowych (Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1997, ss. 298). Książka składa się ze wstępu i czterech części: 1. Narodziny systemu rzeczywistości wirtualnej z intuicji pierwotnej, 2. Zmierzanie systemu rzeczywistości wirtualnej ku pojęciom ogólnym, które powtarzają idealność bytu, lecz nie powtarzają jego realności, 3. Obumieranie intuicji rzeczywistości wirtualnej w pojęciach ogólnych i przerwanie ciągłości myśli naukowej w filozofii, 4. Prawda i struktury chwilowe bytu wirtualnego. Na samym początku wstępu czytamy: „Żyjemy w epoce recentywizmu, w której głównym bohaterem jest rzeczywistość wirtualna. Obiektywnie istnieją ja sam, a wszystko inne jest moją chwilową, wirtualną terażniejszością” (s. 21). Na końcu książki znajduje się słownik ważniejszych terminów oraz streszczenie w języku angielskim i niemieckim. Jak już nietrudno było zauważyć w poprzednich książkach, autor posługuje się ezoterycznym językiem, toteż zamieszczony w książce słownik może ułatwić zrozumienie tekstu i ewentualne podjęcie dyskusji z autorem. Dowiadujemy się tam np., że zdarzenie, czyli *recens*, to „podstawowa kategoria recentywizmu; to co dzieje się tu i teraz; dane człowiekowi intuicyjnie, ponieważ w procesie poznania dostrzega on jedynie zjawiska, stanowiące efekt zdarzeń” (s. 295). „Zjawisko to istnienie, któremu przysługuje trwanie, w przeciwieństwie do zdarzenia, które nie trwa”. „Zjawiska są podstawą i źródłem wiedzy naukowej, czyli wiedzy o faktach w świecie. Przedmiot dociekań filozofii stanowią zdarzenia, stąd filozofia nie jest nauką”. (s. 296).

Marian Grabowski: Istotne i nieistotne w nauce (Wydawnictwo Rolewski, Toruń

1997, s. 185). Autor – profesor Instytutu Filozofii UMK – tropi zjawisko banalu występujące w nauce współczesnej, nie tylko w sferze humanistyki, lecz także w obrębie nauk ścisłych i zwraca uwagę na zagrożenia stąd płynące. M. Grabowski habilitował się z fizyki teoretycznej, pracował nad matematycznymi podstawami mechaniki kwantowej. Na tle stwierdzonej szmiry pseudonaukowej i banalu naukowego nie przynoszącego żadnego poznania ani praktycznych możliwości wykorzystania, autor kreśli obraz rzetelnej działalności naukowej, mającej wysoką wartość poznawczą i praktyczną.

Karl Popper: Nieustanne poszukiwania. Autobiografia intelektualna (Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1997, ss. 303). Jest to przekład Adama Chmielewskiego książki *Unended Quest*, której pierwotna wersja opublikowana była pod tytułem *Autobiography* w wydanej w 1974 r. *The Philosophy of Karl Popper* w ramach serii „The Library of Living Philosophers”. A zatem autobiografia ta powstała w okresie szczytu kariery autora *Logik der Forschung*. Tłumacz w swej „Nocie” pisze, że książka ta stanowi świadectwo rozwoju intelektualnego Poppera i jego zainteresowań badawczych, ujawnia też wpływ myśli uczonych polskich na osobowość Poppera. Można tu znaleźć wiele ciekawych wypowiedzi o osobach, z którymi Popper się zetknął, np. o Russellu, Wittgensteinie, Einsteinie i Bohrze. Autor (zmarły w 1994 r.) opisał również ewolucję własnych poglądów, od komunizmu do liberalizmu, oraz dramatyczne dzieje swej przymusowej emigracji z Austrii.

John L. Mackie: Cud teizmu. Argumenty przemawiające za istnieniem Boga i przeciw Jego istnieniu (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, ss. XVI + 352). Książka przełożona z angielskiego przez Bohdana Chwedeńczuka, była czterokrotnie wznawiana w ciągu dziesięciu lat od jej pierwszej publikacji, co świadczy o jej poczytności. Autor stara się przeanalizować krytycznie, ale bezstronnie, wszelkie podane dotychczas argumenty za lub przeciw istnieniu Boga. Podaje też informacje historyczne z tym tematem związane. Mackie był profesorem filozofii w Oksfordzie, zmarł przed kilkunastoma laty.

Robert Spaemann: Szczęście a życzliwość. Esej o etyce. Przełożył Jarosław Merecki SDS

(Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997, ss. 261). Robert Spaemann przedstawia w swej książce ujęcie etyki, które ma na celu przezwyciężenie opozycji pomiędzy dążeniem do szczęścia a powinnościami moralnymi. Autor jest przekonany, że podstawowym odniesieniem człowieka do rzeczywistości jest życzliwość. Stanowi ona bowiem zarówno fundament spełnionego życia, czyli szczęścia, jak i warunek doświadczanej powinności moralnej. Podstawowe wątki i nurty klasycznej teorii moralności Spaemann łączy ze współczesnymi poglądami etyki dyskursu, utylitaryzmu, konwencjonalizmu oraz teorii systemów. Rozważa także niektóre problemy etyki szczegółowej, jak np. poszanowania życia, manipulacji genetycznej czy troski o świat przyrody.

Michele Malatesta: The Primary Logic. Instruments for a Dialogue between the two Cultures (Gracwing Fowler Wright Books – Millennium Romae Editrice, Leominster – Roma, bez daty, ss. 204). W przedmowie autor podkreśla, że książkę tę wyróżnia: 1° nacisk na filozoficzne problemy języka, 2° zastosowanie symboliki Łukasiewicza obok innych oraz 3° wskazanie źródeł logiki współczesnej w starożytności i średniowieczu. Książka składa się z ośmiu rozdziałów traktujących kolejno o: 1. filozofii języka i elementach semiotyki, 2. elementach metalogiki, 3. podziałach i ujęciach logiki, 4. funktozach klasycznego rachunku zdań, 5. różnych używanych notacjach logicznych, 6. poprawności wyrażań i tabelkowej metodzie wartościowania wyrażań, 7. tautologiach, schematach i regułach inferencji, metodzie aksjomatycznej oraz naturalnej dedukcji. Ostatni, ósmy rozdział wprowadza funktozy polyadyczne (superpozycje jednego rodzaju dwuargumentowego funktoza prawdziwościowego), nawiązując do Galena. Autor jest profesorem logiki na Uniwersytecie Fryderyka II w Neapolu oraz redaktorem czasopisma „Metalogicon”.

D.A. Dilworth, V. H. Viglielmo, A. J. Zawala (eds.): Sourcebook for Modern Japanese Philosophy. Selected Documents (Greenwood Publishing Group, London 1998, cena £ 79.05 w oprawie). Jest to wybór dwudziestu dwóch prac współczesnych filozofów japońskich, zwłaszcza z filozoficznej szkoły Kyoto. Zamieszczono tu zarówno rozprawy i eseje, jak i rozdziały książek. Dołączono bio-

i bibliograficzne informacje a także komentarze. W wyborze tym znalazły się pisma następujących filozofów: N. Kitaro, T. Hajime, K. Shuzo, W. Tetsuro, M. Kiyoshi, T. Jun, N. Keiji. Redaktorzy dokonali zarazem przekładu tych prac na angielski.

Eric Mark Kramer: Modern/Postmodern. Off the Beaten Path of Antimodernism (Praeger Publ. – Eurospan Group, London 1997, ss. 224, cena £ 47.95 w oprawie). Autor wprowadza własną teorię, za pomocą której objaśnia różnicę pomiędzy modernizmem a postmodernizmem. Wywodzi, że społeczno-naukowe definicje operacyjne są pożyteczne, ale często arbitralne, toteż oparte na nich stwierdzenia mają alternatywną (twórczą) słusność. Kramer stosuje tę koncepcję do pojęcia modernizmu i postmodernizmu, dając przy tym przegląd genezy, głównych reprezentantów i obecnego stanu tych dwóch kierunków.

David Z. Rich: Crisis Theory (Praeger Publ. Co. – Eurospan Group, London 1997, ss. 256, cena £ 47.50 w oprawie). Autor krytycznie omawia teorię chaosu i teorię katastrof. Twierdzi, że poznanie ma charakter dynamiczny i ukierunkowane jest na nierównowagę. Rich przedstawia również własną, nową teorię kryzysu, którą stosuje do problemów ekonomicznych, politycznych oraz do nauk społecznych.

Nicholas Resher: Objectivity. The Obligations of Impersonal Reason (University of Notre Dame Press, Notre Dame 1997, ss. 264, cena £ 12.95 broszura). Autor stara się przywrócić pojęciu obiektywności należne miejsce w filozofii. Dostrzega źródła obiektywności w samej istocie racjonalności a rację obiektywności lokuje w głębi ludzkiej natury, widząc w człowieku zwierzę racjonalne.

Jan Hus – zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Herausgegeben von Ferdinand Seibt unter Mitwirkung von Zdeněk Dittrich... (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum. Bd. 85, R. Oldenbourg Verlag, München 1997, ss. 544). Jest to z opóźnieniem wydany, za to gruntownie przygotowany edytorsko i z pomocniczym aparatem naukowym tom materiałów (referatów, przemówień oficjalnych) z międzynarodowego sympozjum naukowego, jakie w dniach 22-26 IX 1993 r. odbyło się w Bayreuth. Materiał ujęto w kilku działach

tematycznych, przedstawiających współczesny stan studiów oraz dyskusji nad Husem, jego epoką i ruchem husyckim. Działy ważniejsze to: Kościół późnego średniowiecza, Hus i siły reformy, Myśl Husa o Kościele i teologii, Hus i prawo, Hus i husyci, Hus i niemiecka reformacja, Powroty Husa. Tom zawiera trzy teksty polskich autorów, uczestników obrad w Bayreuth. Są to C. Glombik (UŚ): Die aktuelle Hus-Diskussion in Polen, J. Drabina (UJ): Das Echo des Hussitismus in Schlesien, J. Misiurek (KUL): Zur „Rechtssache Hus”. Bogactwo zebranych w tomie materiałów usprawiedliwia opinię, iż jest on niezbędny dla osób tak zainteresowanych dalszymi studiami nad Husem i jego czasami, jak i poszukujących możliwych aktualnych konkretyzacji idei ekumenizmu. (C. Glombik)

Publikacje zbiorowe

Maurice Blondel: Oeuvres complètes (Presses Universitaires de France, Paris 1997, tom I: ss. 784, cena 380 F, tom II: ss. 832, cena 380 F). Celem tej edycji jest zebranie wszystkich pism Blondela (1861-1949) w porządku chronologicznym ich ukazywania się. Całość zbioru przewidziana jest na dziewięć tomów. Tom I, pod tytułem *Les deux thèses* zawiera prace z 1893 r., zaś tom II, zatytułowany *La philosophie de l'action et la crise moderniste*, obejmuje pisma z lat 1888-1913.

Johann Gottlieb Fichte: Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Reihe II, Band 11 (Frommann-Holzboog, Stuttgart 1997, ss. VIII + 466). Zapoczątkowane w 1962 r. pełne wydanie pism J.G. Fichtego ma łącznie obejmować 35 tomów. Redaktorami całości są Reinhard Lauth i Hans Gliwitzky. Pisma posegregowano na cztery serie: I. Dzieła, II. Pisma ze spuścizny, III. Listy, IV. Zapiski do wykładów. Tom 11 serii II zawiera pisma z lat 1807-1810. Przy jego wydaniu współpracowali z redaktorami Peter K. Schneider, Erich Fuchs i Ives Radrizzani. Cena pojedynczego tomu wynosi ca 500 DM.

Melanie Klein: Gesammelte Schriften. Band II. Die Psychoanalyse des Kindes (Frommann-Holzboog, Stuttgart 1997, ss. 450). Edycja całości pism M. Klein została

rozpoczęta w 1995 r. (zob. „Ruch Filoz.” t. LII nr 2 s. 303a). Tom II przełożyła z angielskiego na niemiecki Elisabeth Vorspohl. Na 1998 r. wydawnictwo zapowiada zakończenie druku tomu III, który ma zawierać pisma z lat 1946-1963.

Wydawnictwa ciągłe

Ks. Tadeusz Wojciechowski: Zarys filozofii przyrody ożywionej (Wydział Teologii Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1997, ss. 140). Publikacja z serii „Podręczniki i skrypty” opracowana przez emerytowanego profesora, byłego rektora PAT. W „Przedmowie” napisanej przez ks. Kazimierza Wolszę czytamy m.in., że po wstępnym rozdziale o charakterze metodologicznym następuje wykład takich zagadnień jak opis fenomenu życia (rozd. II), omówienie sposobu i przyczyn powstania życia (rozd. III, IV) oraz filozoficzne wyjaśnienie istoty życia (rozd. V). Książka zawiera propozycję teistycznej interpretacji teorii ewolucji. Autor wykorzystuje pewne osiągnięcia paleontologii i współczesnej genetyki jako podstawę swych rozważań filozoficznych.

Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej. Twardowski, Witwicki, Baley, Błachowski, Kreutz, Lewicki, Tomaszewski. Wybór i opracowanie Teresa Rzepa (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, ss. 474). Książka ukazała się w serii „Biblioteka Klasyków Psychologii”, która ma prezentować prace psychologów polskich i obcych opublikowane od 1939 roku. W obszernej przedmowie prof. Rzepa podkreśla, że celem książki jest wskazanie podstaw i historii myśli psychologicznej rozwijanej w ramach filozoficznej szkoły lwowsko-warszawskiej. Proponuje pewną próbę periodyzacji rozwoju psychologii w tej szkole, wyjaśnia w czym tkwi specyfika tej psychologii, oryginalność jej teorii, stosowane metody badawcze. Każdy z siedmiu reprezentantów szkoły przedstawiony zostaje w krótkim biografii, po którym następują wybrane jego prace (Twardowskiego pięć prac i po jednej pozostałych autorów). Dołączono też bibliografię każdego z tych psychologów.

Ludwig Wittgenstein: Tractatus Logico-Philosophicus (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, ss. XLII + 109). Ko-

lejna pozycja „Biblioteki Klasyków Filozofii” ukazała się w tłumaczeniu Bogusława Wolniewicza, który poprzedził ten dość trudny, pełen aforyzmów tekst swoim obszernym komentarzem. Wittgenstein wywarł silny wpływ na pozytywizm Koła Wiedeńskiego i atomizm logiczny Russella. W tej książce zawarł odpowiedź na pytanie „Co istnieje?” w siedmiu tezach głoszących, że świat jest tym, co jest faktem, czyli istnieniem stanu rzeczy; logicznym obrazem faktów jest myśl, czyli zdanie sensowne, a więc pewna funkcja prawdziwościowa zdań elementarnych. Ostatnia teza stwierdza, że należy milczeć o tym, o czym nie można mówić.

Lewis E. Hahn (ed.): The Philosophy of Roderic M. Chisholm (Open Court Publ. Co. – Eurospan Group, London 1997, ss. 786, cena £ 23.95 broszura). Książka ta stanowi tom XXV znanej serii „Library of Living Philosophers”. Prezentuje twórczość amerykańskiego filozofa jako siewcę cudzych idei, lecz również jako twórcę własnej teorii poznania, obrońcę dualizmu Kartezjańskiego, zwolennika fundamentalizmu, a także jako twórcę przyszłokwowej teorii doświadczenia zmysłowego oraz oryginalnego rozwiązania problemu wolności osobistej.

Evandro Agazzi, György Darvas (eds.): Philosophy of Mathematics Today (Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1997, ss. 392, cena £ 86.00). To już jest 22. tom serii „Episteme”. Znaleźć w nim można zarówno ogólnofilozoficzne ujęcie matematyki, jak i bardziej techniczne kwestie jej podstaw i zastosowań, a także analizy historyczne. Przedstawia najnowsze kierunki filozofii matematyki powstałe w rezultacie zmięczenia form klasycznych. Szczególną uwagę autorzy poświęcają strukturalizmowi i konstruktywizmowi.

Maarten Marx, Yde Venema: Multi-Dimensional Modal Logic (Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1997, ss. 256, cena £ 68.00). Książka ukazała się jako czwarty tom serii „Applied Logic Series” redagowanej przez Dov M. Gabbaya i Jon Barwise’a. Wielowymiarowe logiki modalne to systemy, które w zamierzonej semantyce mają uniwersum złożone ze stanów stanowiących n-ki elementów pewnego zbioru. Badania tych systemów rozwinęły się w ostatnich dwudziestu latach,

znajdując zastosowanie w komputerologii, filozofii, językoznawstwie i sztucznej inteligencji. W tej książce autorzy traktują logiki wielowymiarowe w ten sposób, iż łączą ich matematyczną teorię z logiką algebraiczną. Omawiają szereg systemów, skupiając się na kwestiach ekspresywności, definiowalności, aksjomatyzowalności, rozstrzygalności i interpolacji.

Trends in Logic to nowa seria wydawana przez Kluwer Academic Publishers. Kierującym redaktorem tej serii jest Ryszard Wójcicki, pozostali członkowie redakcji to: Petr Hájek, David Makinson, Daniele Mundici, Krister Segerberg i Alasdair Urquhart. Seria ma objąć nie tylko taki zakres tematyczny jak „Studia Logica”, lecz szerszy, tak aby każdy tom był dostępny dla większego grona czytelników. Przewiduje się wydawanie dwóch tomów rocznie, objętości 250-300 stron. W 1997 r. ukazały się w tej serii już dwa tomy: **Gerhardt Schurz: The Is-Ought Problem. An Investigation in Philosophical Logic** (ss. 344, cena £ 72) oraz **Eva Ejerhed, Sten Lindström: Logic, Action and Cognition. Essays in Philosophical Logic** (ss. 256, cena £ 64).

Simone Goyard-Fabre: Les principes philosophiques du droit politique (Presses Universitaires de France, Paris 1997, ss. 448, cena 188 F). Publikacja ta należy do serii „Thémis”. Jej autorka jest emerytowanym profesorem filozofii. Badając struktury prawne we współczesnym świecie zachodnim, doszła do przekonania, że od trzech wieków prawo jest organizowane na podstawie racjonalnej, umożliwiającej jedność centralistyczną suwerennego państwa. Zasady konstytucyjne i regulatywne, nadające ważność normatywną nowoczesnemu prawu politycznemu, opierają się na czystej idealności rozumu, ale nie są wrocie żywej, rozwijającej się myśli.

François Duchesneau: Philosophie de la biologie (Presses Universitaires de France, Paris 1997, ss. 456, cena 148 F). Autor jest profesorem uniwersytetu w Montrealu. W tej książce stara się ustalić, jak nauka o życiu konstituuje się i przekształca, jak argumentuje i uzasadnia swe twierdzenia w porównaniu z dominującym modelem nauk zajmujących się przyrodą nieożywioną. Duchesneau wybiera kwestie do rozpatrzenia, biorąc pod uwagę ich ważność oraz znaczenie dla epistemologii.

Rozważa m.in. zagadnienie metod doboru pojęć taksonomicznych, takich jak gatunek. Daje też odpowiedź na pytanie, poprzez jakie przekształcenia dokonano się przejście od genetyki Mendelejewa do genetyki molekularnej. Książkę wydano w serii „Sciences. Modernités. Philosophies”.

Stéphane Callens: Les maîtres de l'erreur. Mesure et probabilité au XIXe siècle (Presses Universitaires de France, Paris 1997, ss. 576, cena 188 F). Nowa pozycja serii „Science. Histoire et Société” jest dziełem pracownika Instytutu Maxa Plancka, wykładającego również na Uniwersytecie w Lille. Główne tezy autora można streścić następująco: Po rewolucji Newtonowskiej w XVIII w. pojawiła się rewolucja prawdopodobieństwowa, która m.in. zrodziła współczesne nauki społeczne. Aktorzy tej rewolucji, od Gaussa do Borela, odnowili myśl o pomiarze przez zastosowanie teorii prawdopodobieństwa i w tym sensie stali się mistrzami błędu. Jednakże ta rewolucja jest kontrowersyjna, gdyż w naukach społecznych wyparła pewność doktrynalną na korzyść wymogu precyzji i skuteczności. Nauka i polityka nie mogą więc obecnie pretendować do głoszenia prawdy, tylko bardziej umiarkowanie do „mistrzostwa błędu”.

Friedrich Kümmel (Hg.): O.F. Bollnow: Hermeneutische Philosophie und Pädagogik (Verlag Karl Alber, Freiburg/München 1997, ss. 392, cena 98,- DM). Tom z serii „Alber Reihe Philosophie” zawiera materiały sympozjum zorganizowanego z okazji 90. rocznicy urodzin O.F. Bollnowa. Centralnym punktem dyskusji na sympozjum była koncepcja filozofii i pedagogiki hermeneutycznej opracowana przez Bollnowa a na starość poddana przez niego przeróbce pod wpływem uświadomienia krytycznej sytuacji ekologicznej. Hermeneutyczne pytania: „Czy natura mówi? Jeśli tak, to czy możemy ją słyszeć i rozumieć?” kryją trudność, której rozwiązanie pozwoli zrewidować i przedefiniować podstawowe założenia dotąd uznawanej teorii poznania i filozofii języka. Tak można scharakteryzować główne zagadnienie tego tomu.

Hans Reiner Sepp: Praxis und Theoria. Husserls transzendentalphänomenologische Rekonstruktion des Lebens (Verlag Karl Alber, Freiburg/München 1997, ss. 384, cena 78,- DM). Jest to pierwszy tom nowej serii

„Phänomenologie. Kontexte”. Autor wykładu na Uniwersytecie Karola w Pradze, był współpracownikiem Husserl-Archivs we Fryburgu, współredaktorem tomów „Husserliana”. W tej książce naświetla stosunek teorii do praktyki w fenomenologii Husserla, który uważał fenomenologię za pośredniczkę między bytem transcendentnym a praktycznym. Na tym tle autor przedstawia mniej znane poglądy Husserla na etykę i nową interpretację fenomenologicznej *epoché*.

Andrea Roeding: Foucault und Sartre. Die Kritik des modernen Denken (Verlag Karl Alber, Freiburg/München 1997, ss. 224, cena 58,- DM w oprawie). Czwarty tom serii „Phänomenologie. Kontexte.” Foucaulta opis „współczesnego myślenia” autorka pojmując jako instrumentarium krytyczno-systematyczne, które stosuje do dzieł Sartre’a. W ten sposób uzyskuje nową interpretację idei Sartre’a a zarazem głębsze zrozumienie myśli Foucaulta. Zestawia „systemy” obu filozofów, posługując się formą fikcyjnej polemiki pomiędzy nimi. Pozwala jej to przedstawić metodykę Sartre’a i podstawy jego filozofii świadomości. Andrea Roeding w latach 1962-1994 pracowała w Instytucie Filozofii Wolnego Uniwersytetu w Berlinie.

Czasopisma

Kwartalnik Filozoficzny zesz. 3 tomu XXV (1997) prócz artykułów i recenzji zamieścił przekład znanej pracy George’a Boole’a *The Mathematical Analysis of Logic* z 1848 roku, w której znajdują się wyraźnie przedstawione główne idee formalizmu. Przekładu dokonał Jan Satorowicz.

Acta Mediaevalia t. X (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997, ss. 234) wypełnia w całości opracowane przez Hannę Wojtczak wydanie krytyczne „*Quaestiones de quantitate et de qualitate ex Benedicti Hesse commento super „Praedicamenta” Aristotelis cum quaestionibus et additionibus eius successorum*”.

Studia Philosophiae Christianae zamieściły w numerze 2 z 1997 r. m. in. sprawozdanie z konferencji zorganizowanej przez Akademię Teologii Katolickiej na temat „Filozoficzne i naukowo-przyrodnicze elementy obrazu świata”, jaka odbyła się 16 IV 1997 r.

Biuletyn Olimpiady Filozoficznej, wydawany przez Komitet Główny Olimpiady Filozoficznej, w numerze 15/1997 publikuje artykuły następujących autorów: J. Gajda-Krynica, E. Morawiec, W. Krajewski, S. Lewi, B. Ogrodnik, S. Borzym, B. Kalisz. W dziale „Filozofia w szkole” zamieszczono wypowiedzi związane z dydaktyką filozofii. Zwraca tu uwagę konspekt dwugodzinnej lekcji dla klasy I LO oraz ankieta opracowana przez Redakcję Biuletynu, mająca na celu zorientowanie się w potrzebach wydawniczych osób nauczających filozofię. Ponadto w numerze zamieszczono wspomnienie prof. Jadackiego, recenzję z książki, wiadomości wydawnicze, aktualne informacje o uprawnieniach laureatów i finalistów Olimpiady, a także sprawozdanie z działalności Collegium Invisible oraz z obozu treningowego w Karwicy.

Przegląd Socjologiczny – organ Łódzkiego Towarzystwa Naukowego – poświęcił tom XLV (1996) problematyce metodologicznej. Artykuły dotyczą badań sondażowych, badań akademickich, badań opinii i rynku w Polsce a ponadto wartości danych uzyskiwanych z badań kwestionariuszowych.

Věda, technika společnost to nowa nazwa czasopisma, które poprzednio ukazywało się pod nazwą „Teorie Vědy”. Pismo wydawane jest przez Instytut Filozofii Akademii Nauk Republiki Czeskiej, a redaktorem naczelnym jest prof. Ladislav Tondl. Niektóre prace poprzedzone są streszczeniem angielskim, aczkolwiek pisane są w języku czeskim. Prenumerata roczna kosztuje 20 USD. Adres: 110 00 Praha 1, Jilská 1.

Philosophischer Literaturanzeiger w tomie 50 zes. 4 (1997) opublikował recenzję z książki Macieja Potępy (Uniw. Łódzki) pt. *Schleiermachers hermeneutische Dialektik* (Pharos, Kampen 1996). Recenzent, Wolf Dietrich Schmied-Kowarzik (Kassel) pozytywnie ocenia tę książkę, podkreślając zwłaszcza jej aktualność i interpretację dialektyki Schleiermachera.

Synthese poświęciło majowy numer tomu 111 (1997) tematyce dowodu i postępu w matematyce. Numer zawiera prace następujących autorów: J. Jaffe, S. MacLane, J. Hintikka, G. C. Rota, B. Mazur. Redaktorem tego numeru jest A. Kanamori. Następny czerwcowy numer tego pisma traktuje o filozofii chemii. Piszą na

temat: E. R. Scerri, L. McIntyre, J. L. Ramsey, J. van Brakel oraz K. Gavroglu.

Philosophica, pismo ukazujące się dwa razy w roku a wydawane przez Uniwersytet Gandawski (Belgia), przeznaczyło tom 57 (1996 – I) na omówienie tematyki pojęć, przedstawień i ewolucji. Sześciu autorów zaprezentowało tu swe prace, nawiązując do prób łączenia epistemologii z biologią i informatyką, które pojawiały się w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych naszego stulecia. W artykule wstępnym Philip Van Loocke stwierdza, że poza pojęciami występującymi w wypowiedziach i wierzeniach ludowych leżą „głębinowe” przedstawienia, których właściwości często różnią się od właściwości pojęć. Te przedstawienia – a nie pojęcia – są przyczynowo czynne w mózgu i podlegają ewolucji. Liane Gabora zaś proponuje pewien model tego, jak indywidualum staje się „meme’em” (termin wprowadzony przez Dawkinsa w 1976 r. oznaczający istotę rozmnażającą się skokiem od ciała do ciała). Henry Plotkin referuje swe badania psychologiczne mechanizmów umożliwiających kulturę. Markus F. Peschl stara się pokazać, jak naukowe pojęcia i procesy osadzone są w przedstawionej działalności systemu kognitywnego a dynamika teorii i pojęć daje się sprowadzić do dynamiki przestrzeni nerwowych reprezentacji.

ODCZYTY I WYKŁADY

Zagadnienia końca wieku to cykl wykładów organizowanych przez Instytut Cervantesa i Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. W ramach tego cyklu Jerzy Niecikowski i Fernando Savater wygłosili wykład na temat „Etyka końca wieku” dnia 6 lutego 1998 r. w Instytucie Cervantesa (Ambasada Hiszpańska, ul. Myśliwiecka 4, Warszawa).

Gandawskie Towarzystwo Kulturalne zorganizowało cykl wykładów na temat rodzajów myślenia. Program obejmował myślenie praktyczne (13 X 1997 – D. Loose), myślenie teologiczne (3 XI 1997 – L. Boeve), myślenie naukowe (1 XII 1997 – W. Derkse), myślenie strukturalne (2 II 1998 – F. Mortier) i myślenie prawnicze (2 III 1998 – K. Tindemans). Informacje: J.D. Visscher – voorzitter van de Gent-

se Kultuurvereniging, Gustaaf Callierlaan 175, B-9000 Gent, Belgia.

ORGANIZACJE

Komisja Filozoficzna Towarzystwa Naukowego w Toruniu na zebraniu sprawozdawczo-wyborczym w dniu 10 XII 1997 r. wybrała ponownie Ryszarda Jadezaka na swojego przewodniczącego. W drugiej części zebrania Ryszard Wiśniewski wygłosił odczyt pt. „O naturze etyki. Kilka uwag w sprawie przedmiotu i kryterium ocen etycznych”.

Towarzystwo Przyjaciół Filozofii Ekologicznej, kontynuując swą działalność, zorganizowało wspólnie z Regionalnym Centrum Edukacji Ekologicznej kolejne spotkanie w Warszawskim Ośrodku Kultury 15 X 1997 r. Tematem spotkania było: „Ekologia – polityka inaczej”. W dyskusji udział wzięli: H. Skolimowski, R. Gawlik (poseł) i J. Okrzesik (senator RP).

American Philosophical Association ze względu na rozległość Stanów Zjednoczonych działa w trzech osobnych oddziałach, z których każdy wyznacza swój doroczny zjazd w innym miejscu i terminie. I tak Eastern Division miał swój zjazd w Filadelfii 27-30 XII 1997 r., Pacific Division w Los Angeles 25-28 III 1998 r., zaś Central Division odbędzie swój zjazd w Chicago 6-9 V 1998 r.

The Hegel Society of America wyznaczyło swe 15. spotkanie na dni 2-4 X 1998 r. Omawiana ma być Hegłowska filozofia prawa. Spotkania tej organizacji odbywają się co dwa lata. Bliższych informacji zasięgnąć można pod adresem: Prof. Robert R. Williams, Department of Philosophy, Hiram College, Hiram, Ohio 44234, USA.

North American Fichte Society zorganizowało swój czwarty zjazd (urządzane są co dwa lata) na Marquette University w dniach 6-9 III 1997 r. Omawiano zagadnienie „The Later Jena Wissenschaftslehre”. Obszerne sprawozdanie a przebiegu obrad zamieściło czasopismo „The Owl of Minerva” Vol. 28 No 2 (1997).

ZJAZDY I KONFERENCJE

XI Międzynarodowy Kongres Logiki, Metodologii i Filozofii Nauki organizowany przez International Union of History and Phi-

losophy of Science został wyznaczony na 20-26 sierpnia 1999 r. a odbędzie się w Krakowie pod patronatem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Komitet Organizacyjny, działający pod przewodnictwem prof. Jana Woleńskiego, ustanowił już wykaz siedemnastu sekcji, w których toczyć się będą obrady kongresowe oraz wyznaczył przewodniczących tych sekcji. Tematyka obrad sekcyjnych obejmuje logikę, ogólne i szczegółowe zagadnienia filozofii nauk, a także etyczne, historyczne i społeczne perspektywy filozofii nauki. W ramach kongresu zaplanowano dwa sympozja specjalne: „Sto lat filozofii nauki” i „Nauka kognitywna w spotkaniu a filozofią nauki”. Zapowiedziano publikację streszczeń referatów, które należy nadsyłać w terminie do I II 1999 r. Więcej informacji o Kongresie znaleźć można w zaawizowaniu, które w języku angielskim zamieszczamy na końcu niniejszego zeszytu.

Filozofia jako antropologia w ujęciu Adama Krokiewicza to temat sesji naukowej, która odbędzie się 14 maja 1998 r. w Warszawie staraniem Instytutu Filologii Klasycznej UW. Zgłoszenia przyjmowano do I I 1998 r. Dodatkowe informacje można uzyskać pod adresem: Robert Zaborowski, ul. Długa 36/6, 00-238 Warszawa. Organizatorzy planują również urządzenie na początku przyszłego roku akademickiego sesji poświęconej Wincentemu Lutosławskiemu.

Konferencja: „Sens życia, sens wychowania”. W dniach 23-24 października 1997 r. Katedra Teorii Wychowania i Deontologii Nauczycielskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, kierowana przez prof. Andrzeja M. Tchorzewskiego, zorganizowała ogólnopolską konferencję naukową na temat: „Sens życia, sens wychowania. Dylematy człowieka końca XX wieku”. Konferencję, w której uczestniczyło liczne grono badaczy, reprezentujących pedagogikę, psychologię, socjologię, filozofię, etykę, rozpoczęła dyskusja panelowa na temat kondycji nauk pedagogicznych i ich zdolności reagowania na problemy związane z poszukiwaniem (tworzeniem) sensu życia przez ucznia – wychowanka. Wzięli w niej udział profesorowie: Maria Dudzikowa, Zbigniew Kwieciński, Kazimierz Obuchowski, Stefan Sarnowski i Andrzej M. Tchorzewski.

Następnie uczestnicy Konferencji pracowali w trzech zespołach, w których rozpatrywano następujące problemy: Zespół I – „Sens życia” jako kategoria filozoficzna, psychologiczna, socjologiczna, pedagogiczna, etyczna, religijna. Zespół II – Człowiek i wychowanie w końcu XX wieku: a) sens czy bezsens, b) sens odkrywany czy tworzony, c) sens nadany czy wielość sensów. Zespół III – Problematyka sensu życia – kontekst edukacyjny.

Choć w dyskusjach ujawniły się znaczne różnice zdań, uwzględniające reprezentowane przez jej uczestników dyscypliny, doświadczenie oraz założenia metodologiczne i światopoglądowe, to jednak panowała zgodność co do wagi tematu Konferencji. Dzieleno się na niej zarówno przemyśleniami teoretycznymi dotyczącymi znaczenia pojęć „sens” i cel życia, związanych z wartościami, informowano o rezultatach prowadzonych przez siebie badań nad występowaniem i rozumieniem kategorii „sens życia” w różnych okresach historycznych i doktrynach filozoficzno-pedagogicznych a także współcześnie, dyskutowano nad rolą nauk humanistycznych w rozpoznawaniu (nadawaniu) sensu w życiu człowieka. Materiały Konferencji zostaną opublikowane w specjalnym tomie. (Ryszard Jaszczak)

Poglądy filozoficzne ks. prof. Konstantego Michalskiego – w 50-tą rocznicę śmierci Uczzonego – to tytuł konferencji naukowej zorganizowanej 22 IV 1997 r. w Katowicach przez Instytut Filozofii Uniwersytetu Śląskiego oraz komisję Filozofii i Socjologii Oddziału PAN w Katowicach. Słowa powitalne do licznie zebranych gości i studentów uczelni zostały skierowane przez JM Rektora Uniwersytetu Śląskiego prof. dra hab. Tadeusza Sławka, JE Ks. Abpa, metropolitę katowickiego dra Damiana Zimonia oraz Przewodniczącą Oddziału PAN w Katowicach prof. dra hab., czł. rzeczą PAN Kornelę Gibińskiego. W części przedpołudniowej konferencji referaty przedstawili: Ks. prof. dr hab. S. Wielgus (Rektor KUL); Ks. prof. Konstanty Michalski – prekursor i inicjator współczesnych badań nad „fizyką nową” w średniowiecznym Uniwersytecie Krakowskim; Prof. dr hab. M. Markowski (IFiS PAN); Konstanty Michalski projektodawcą „Aristoteles Latinus”; Ks. prof. dr hab. A. Kubiś (Rektor PAT); Dług wdzięczności Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie

wobec Ks. prof. Konstantego Michalskiego; Dr H. Wojtczak (UŚ): Średniowieczne komentarze logiczne w badaniach Konstantego Michalskiego; Ks. dr W. Paluchowski (Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, Kraków): Gnozeologia Dantego jako testament filozoficzny Ks. Konstantego Michalskiego. Po przerwie obiadowej z referatami wystąpili: Prof. dr hab. T. Banaszczyk (UŚ): „Między heroizmem a bestialstwem” odczytane po latach pięćdziesięciu; Ks. dr S. Bafia (PAT): W trosce o jedność i odnowę narodu i państwa polskiego; Ks. dr K. Wolsza (Uniwersytet Opolski): Wpływ Ks. Konstantego Michalskiego na powstanie i rozwój filozoficznego Koła Krakowskiego; Mgr M. Rembierz (UŚ, Filia w Cieszynie): Wsparci na ramionach olbrzymów wiedzy... – dorobek i osoba Ks. prof. Konstantego Michalskiego w rozprawach i wspomnieniach prof. Stefana Świeżawskiego; Prof. dr hab. C. Głombik (UŚ): Konstanty Michalski w kręgu oddziaływań łowańskiej neoscholastyki.

Obrady odbyły się w uniwersyteckiej Auli im. Kazimierza Lepszego, a przewodniczyli im – w części przedpołudniowej – prof. C. Głombik, zaś w części popołudniowej prof. J. Bańka. Materiały konferencji przewidziane są do wydania książkowego. (C. Głombik)

Aporie sensu: emotywizm czy racjonalizm? - pod takim tytułem odbyła się kolejna z corocznych międzynarodowych konferencji naukowych organizowanych przez Instytut Filozofii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Obradowano w Wiśle w DW „Halny” w dniach 12.V. do 15.V. 1997 r. W pierwszym dniu w trakcie obrad plenarnych wykłady wygłosili: Prof. dr hab. J. Bańka (UŚ, Katowice): Recentywnizm a dekonstrukcja sensu w gramatologii J. Derridy, oraz Prof. dr hab. A. Zachariasz (WSP, Rzeszów): Filozofia wobec pojęcia prawdy: poznawczy czy emotywny charakter prawdy filozoficznej. W następnych dniach obradowano w sekcjach, a referaty przedstawili: Prof. dr hab. J. Štěpán (Uniwersytet Palackiego, Olomuniec): Interpretacja kontekstualna; Prof. dr hab. J. Kosian (UWr): Spór wokół relacji rozum a uczucie: Doc. dr hab. J. Zouhar (Uniwersytet Masaryka, Brno): Filozofia uczucia Františka Mareša (1857-1941); Dr J. Kučirek (UŚ): Monokulturalizm a multikulturalizm; Mgr R. Kula (UP, Olomu-

niec): Epistemologia rzeczywistości; Dr M. Niemczuk (UP, Ołomuniec): Homo sapiens czy homo demens?; Prof. dr hab. A. Papuziński (WSP, Bydgoszcz): Teoretyczne podstawy filozoficzno-ekologicznej krytyki naukowego obrazu świata; Dr M. Palenčar (Uniuersytet M. Bela, Bańska Bystrzyca): Uwagi o problemie świadomości śmierci; Dr hab. A. Latawiec (ATK, Warszawa): Człowiek wobec postępu technicznego; Mgr Z. Migus (WSP, Olsztyn): Sens życia ludzkiego w doktrynach nowych ruchów religijnych; Mgr B. Olkowska (WSP, Olsztyn): Rola dialogu w antropologii filozoficznej J. Tischnera; Mgr K. Barczewski (WAT, Warszawa): Sugestie antropologii między imperatywizmem a deskrytywizmem; Mgr A. Kuzior (UŚ, Stud. Doktoranckie): Kategoria nadziei we współczesnej antropologii filozoficznej; Dr hab. J. Czerny (UŚ): Dekoherecja czasu a założenia recentywizmu; Doc. dr hab. A. Ondrejková (UMB, Bańska Bystrzyca): W poszukiwaniu zastępczego świata; Doc. dr hab. J. Ślosiar (UMB, Bańska Bystrzyca): „Trwoga” w znaczeniu egzystencjalnym; Dr hab. K. Wieczorek (UŚ): O przekłetych problemach etyki racjonalistycznej według Dostojewskiego i Gombrowicza; Dr K. Pawłowski (UŚ): Rola aporii w uspojnianiu rozumu, uczuć i woli; Dr G. Mitrowski (UŚ): Sens a znaczenie pojęć „być” i „istnieć”; Mgr M. Piróg (UŚ): Poza hermeneutyką; Dr A. Wójcik (UŚ): O języku propagandy; Dr K. Szymanek (UŚ): Wybór światopoglądów; Dr S. Blandzi (IFiS PAN, Warszawa): U źródeł eidetyki Platona; Dr Dembiński (UŚ): Aporie platońskie; Dr B. Ogródnik (UŚ): O fundamentalnych kategoriach metafizyki; Mgr. J. Bańka (UŚ): Filokryptologiczne aporie sensu; Mgr D. Kubok (UŚ): Problem „obejmującego” w filozofii przedsokratejskiej; Mgr D. Olesiński (UŚ): Ekoregionalizm albo nie; Prof. dr hab. A. Kiepas (UŚ): Nauka i technika w obliczu ryzyka ekologicznego; Dr I. Fudali (WSP, Kielce): Racjonalizm w filozofii ekologicznej H. Skolimowskiego; Dr T. Sośniak (UŚ): Aporie estetyki postmodernistycznej.

Obrazy ostatniego dnia konferencji ponownie wypełnione zostały referatami plenarnymi, jakie przedstawili: Doc. dr hab. P. Fobel (UMB, Bańska Bystrzyca): Ekologia racjonalności jako fenomen nowej duchowości; Prof. dr hab. S. Symotiuł (UMCS Lublin): Racja

bytu – sens – znaczenie. Podsumowania czterodniowych obrad dokonał dyr. Instytutu Filozofii UŚ prof. dr hab. Józef Bańka. (C. Głombik)

Człowiek na przełomie dwóch tysiącleci – to temat drugiego już corocznie organizowanego sympozjum, jakie z udziałem gości zagranicznych odbyło się w dniach 10-11. IX. 1996 r. w Bańskiej Bystrzycy (Słowacja). Organizatorem i gospodarzem sympozjum była Katedra Nauk Filozoficznych Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Matéja Bela. W trakcie obrad wygłoszono łącznie 38 referatów. Referenci zagraniczni to głównie filozofowie, także etycy, z Austrii, Czech, Węgier i Polski – do antropologów oraz ekologów były one też przede wszystkim adresowane. Tematyka referatów została zgrupowana wokół trzech wątków głównych (odpowiadających trzem sekcjom roboczym sympozjum): 1) Filozoficznych problemów człowieka u progu nowego tysiąclecia, 2) Inicjatyw filozoficzno-antropologicznych u końca XX wieku, 3) Filozoficzno-etycznych problemów ochrony środowiska biologicznego. Ze strony polskiej w sympozjum uczestniczyli pracownicy Instytutu Filozofii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (w ramach umowy o współpracy z Uniwersytetem w Bańskiej Bystrzycy) i wygłosili referaty: Prof. dr hab. W. Sztumski: Od scjentyzmu i racjonalizmu do ekologizmu, oraz Dr T. Czakon: Utopia eko-filozofii H. Skolimowskiego. Materiały sympozjum przewidziane są do opublikowania w specjalnym zbiorze. (C. Głombik)

The New Europe: Transformation and Environmental Issues – pod tak sformulowanym tytułem zorganizowana została trzecia już **Międzynarodowa Konferencja Etyki i Polityki Środowiskowej**, która w dniach 26-28. IX 1996 r. obradowała w Bratysławie. Zwołana została przez trzy instytucje: Fondazione Lanza z Włoch, Academia Istropolitana w Bratysławie oraz Zentrum für Umweltforschung w Münster. Patronat nad konferencją objęli Sekretarz Generalny Rady Europy i Ministerstwa Ochrony Środowiska Republiki Słowackiej, Włoch oraz Niemiec. Celem konferencji była wymiana poglądów oraz dyskusja na temat wspólnej strategii na zasadzie partnerstwa między krajami Europy Wschodniej, Środkowej i Zachodniej w sprawach dotyczą-

cych ochrony środowiska w okresie transformacji ustrojowo-społecznej. Obrady konferencji toczyły się, poza posiedzeniami plenarnymi, w trzech sekcjach, które pracowały równolegle. Na sekcjach podjęto następujące problemy: 1) Etyka środowiskowa i polityka, 2) Etyka środowiskowa i ekonomia, 3) Etyka środowiskowa, kultura i społeczeństwo. Z referatami wystąpiło 101 autorów reprezentujących 24 kraje z Europy i Stanów Zjednoczonych. Polskie środowisko filozoficzne reprezentowało 7 osób, w tym także jako referenci m.in. profesorowie Maria Gołaszewska i Zdzisław Piątek z Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Andrzej Kiepas i Wiesław Sztumski z Uniwersytetu Śląskiego. Dwaj ostatni profesorowie wystąpili z referatami: *The Formation of the Environmental Consciousness as Chance of Survival* (Sztumski) oraz *Social and Ethical Aspects of Ecological Risk* (Kiepas). Referaty te, wygłoszone w ramach sekcji trzeciej, zostały w podsumowaniu wysoko ocenione przez jej przewodniczącego Prof. Philippa Schmitza z Hochschule St. Georgen we Frankfurcie n/Menem. (C. Głombik)

2. Bremer Kongress Interkulturalität odbył się na Uniwersytecie w Bremie w dniach 8-11 X 1997 r. Temat ogólny obrad brzmiał: „Jedność i wielość – Rozumienie kultur”. Organizatorem było Gesellschaft für Interkulturelle Philosophie.

Kirkegard a wolność to temat międzynarodowej konferencji, która wyznaczona została na 3-5 VI 1998 r. i ma się odbyć na Uniwersytecie w Cambridge, Madingley Hall. Organizatorem konferencji jest British Society for the History of Philosophy. Informacje: Dr James Giles Kanasai Gaidai Hawaii College, 5257 Kalanianale Highway, Honolulu, Hawaii 96821.

25 Kongres Hume Society będzie miał miejsce w Schotse Stirling w dniach 20-24 VII 1998 r. Szczególną okazją stała się 250. rocznica wydania *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Informacje: Prof. Saul Traiger, Executive Secretary of the Hume Society, Department of Philosophy, Occidental College, Los Angeles, California 90041-3314.

Międzynarodowy Kongres w Katolickim Uniwersytecie w Nijmegen (Holandia), poświęcony rosyjskiemu filozofowi i teologowi Władymirowi Solowjowowi (1853-1900) od-

będzie się 15-18 IX 1998 r. Informacje: Evert van der Zweerde. Faculteit der Wijsbegeerte, Postbus 9103, NL-6500 HD Nijmegen.

22. Doroczna Konferencja Międzynarodowa urządzana przez Merleau-Ponty Circle miała miejsce na Uniwersytecie Seattle w dniach 18-22 IX 1997 r. Tematem wiodącym było pojęcie natury.

2nd International History of Philosophy of Science Conference (HOPOS'98) odbyła się 12-15 III 1998 r., w Reilly Center for Science, Technology and Values, należącego do Uniwersytetu Notre Dame. Informacji udziela: Cassandra Pinnick, Department of Philosophy, Western-Kentucky University, Bowling Green, KY 42101, USA.

NAUCZANIE

Katolicki Uniwersytet w Nijmegen (Holandia) prowadzi od września 1997 r. jednoroczne studia z dziedziny etyki. Program przewiduje kurs wprowadzający, jak również kurs dla zaawansowanych. Uwzględnia ogólnoteoretyczne aspekty, a także rozmaite zagadnienia szczegółowe. Informacji udziela: Van Melsen Instituut KUN, drs. M.P. Schijvenaars, Postbus 9103, NL-6500 HD Nijmegen.

WIADOMOŚCI OSOBISTE

Andreas Arndt (Berlin) był gościem Uniwersytetu Wrocławskiego i przy tej okazji wygłosił w tamtejszym Instytucie Filozofii odczyt pt. „Filozofia F.E.D. Schleiermachera”.

Władysław Arzanuchin (Uniw. im. Hercega, Sankt Petersburg) był gościem Katedry Filozofii Uniwersytetu Łódzkiego. Na posiedzeniu Katedry wygłosił odczyt pt. „Przemiany duchowe w Rosji po upadku komunizmu”.

Bp. Bohdan Bejze otrzymał nagrodę naukową I stopnia imienia Ireny i Franciszka Skowyrów za działalność redaktorsko-wydawniczą.

Grzegorz Franciszek Bryll (U.Op.) uzyskał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim dnia 15 X 1997 r.

Jose Luis Falguera (Santiago de Compostela) był gościem Katedry Logiki i Metodologii Nauk Uniwersytetu Łódzkiego. Na semi-

narium Katedry wygłosił referat pt. „Representational semantics for scientific theories”.

Ks. Krzysztof Góźdz (KUL) otrzymał nagrodę naukową II stopnia oraz nagrodę specjalną pani U. Wolf z Münster dnia 5 V 1997 r.

Ks. Kazimierz Kłoskowski (ATK, Warszawa) uzyskał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w dniu 14 V 1997r.

Barbara Anna Markiewicz uzyskała tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w dniu 3 II 1998 r.

Wiliam Leon McBride (Purdue Univ., USA) był gościem Katedry Logiki i Metodologii Nauk Uniwersytetu Łódzkiego. Na zebraniu Katedry wygłosił odczyt pt. „A Reappraisal of Sartre in Light of the Contemporary Situation in Philosophy”.

Adam Nowaczyk (UŁ) uzyskał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w dniu 29 V 1996 r.

Mieczysław Omyła (UW) uzyskał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w dniu 14 V 1997 r.

Hiroakira Ono (School of Information Science, JAIST, Japonia) był gościem Katedry Logiki i Metodologii Nauk Uniwersytetu Łódzkiego. Na seminarium Katedry wygłosił odczyt na temat: „An algebraic approach to logic without the contraction rule”.

Józef Pawlak (UMK) uzyskał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w dniu 24 VI 1997 r.

Henryk Pisarek (UWr) uzyskał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w dniu 29 V 1996 r.

Maciej Potępa (UŁ) uzyskał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w dniu 13 II 1997 r.

Wojciech Suchoń uzyskał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w dniu 3 XII 1997 r.

Max Urchs (UMK) uzyskał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim

w dniu 24 VI 1997 r.

Adam Węgrzecki (Ak.Ekon., Kraków) uzyskał tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w dniu 3 II 1998 r.

Anna Zeidler-Janiszewska (UAM) uzyskała tytuł profesora nauk humanistycznych. Uroczystość nadania tytułu odbyła się w Pałacu Prezydenckim w dniu 3 XII 1997 r.

Ryszard Zuber (Paryż) w trakcie swej wizyty w Katedrze Logiki i Metodologii Nauk Uniwersytetu Wrocławskiego wystąpił 27 XI 1997 r. z odczytem na temat „Algebra Boole'a i informacja semantyczna”.

KONKURSY I NAGRODY

Prix Cardinal Mercier to nagroda w wysokości 100.000 franków belgijskich przyznawana co dwa lata przez Foundation Cardinal Mercier za dzieło z dziedziny metafizyki tomistycznej. Informacje: Institut Supérieur de Philosophie, place du Cardinal Mercier 14, B-1348 Louvain-la-Nueve, Belgia.

VARIA

Spotkanie z tłumaczem. Koło Filozoficzne Studentów Uniwersytetu Łódzkiego PTF zorganizowało spotkanie z Arturem Przybysławskim, (absolwentem filozofii na UŁ oraz doktorantem UJ) tłumaczem tekstów filozoficznych i literackich. Spotkanie połączone było z prezentacją najnowszej książki tłumaczonej przez A. Przybysławskiego: Thomasa de Quincey'a *Ostatnie dni Immanuela Kanta* (Oficyna Literacka, Kraków 1996).

NEKROLOGIA

Józef Borgosz (ur. 23 X 1928 r. w Targaniczku, Wadowic), b. profesor filozofii na Wojskowej Akademii Politycznej w Warszawie, w ostatnich latach profesor WSP w Częstochowie, zmarł 14 X 1997 r. Był absolwentem Uniwersytetu Warszawskiego. Tamże doktoryzował się w 1964 r. i habilitował w 1972 r. Był Członkiem Komitetu Nauk Filozoficznych PAN w latach 1976-1980. Pełnił funkcję zastępcy redaktora naczelnego „Studiów Filozoficznych” i „Dialektics and Humanism”. Napisał

m.in. *Tomasz z Akwinu* (1962), *Herbert Marcuse i filozofia trzeciej siły* (1972), *Ewolucjonizm neopozytywistyczny jako filozoficzna postawa współczesnej socjaldemokracji* (1975).

Adolfo P. Carpio (ur. 3 VI 1923 r.), profesor Uniwersytetu w Buenos Aires, zmarł 25 XII 1996 r. Opublikował m.in. *Páginas de la filosofía* (1967), *Principios de la filosofía* (1974) oraz *El sentido de la historia de la filosofía* (1977).

Marvin Fox (ur. 1922), profesor filozofii żydowskiej w Brandeis University, zmarł w lutym 1996 r. Zajmował się zwłaszcza filozofią Maimonidesa.

Richard La Croix (ur. 1936), profesor w Buffalo State College, zmarł 14 VIII 1996 r.

Quentin Lauer (ur. w Brooklynie), b. przewodniczący Hegel Society of America, profesor filozofii w Fordham University, jezuita – zmarł 9 III 1997 r. Prócz studiów w USA odbył też pięcioletnie studia na Sorbonie i uzyskał tam doktorat. Zajmował się głównie fenomenologią i filozofią Hegla. Opublikował m.in. *La phenomenologie de Husserl* (1955), *Phenomenology: Its Genesis and Prospect* (1965), *Hegel's Idea of Philosophy* (1976), *Hegel's Concept of God* (1982). Obszerne wspomnienie nekrologiczne o nim, napisane przez Ardis B. Collinsa (Loyola Univ., Chicago) zamieściło czasopismo Amerykańskiego Towarzystwa Hegłowskiego „The Owl of Minerva” Vol. 28 No 2 (1997).

Michaël Franciscous Josephus Marlet (ur. 8 V 1921 r. w Rijswijk), jezuita, profesor filozofii w Berchmanianum (Nijmegen, 1952-1967), w Uniwersytecie w Insbrucku (1961-1976) i na Uniwersytecie Amsterdamskim (1967-1991) – zmarł 13 VIII 1997 r.

Alberto Moscato (ur. w Genui w 1926 r.), profesor filozofii Uniwersytetu Genewskiego, zmarł 29 I 1996 r. Pisał o filozofii Kartezjusza, Pascala, Kanta, Blondela, Levinasa. Współpracował z „Giornale di Metafisica” i z M.F. Siciaccą.

Milton Karl Munitz (ur. 1913), wykładowca w City University of New York, zmarł 23 IX 1995 r. Studiował i doktoryzował się w Co-

lumbia University. Spośród wielu jego prac przypomnieć warto *The Moral Philosophy of Santayana* (1939), *Space, Time and Creation* (1957), *The Mystery of Existence* (1965), *Existence and Logic* (1974), *The Ways of Philosophy* (1979), *Contemporary Analytic Philosophy* (1981), *Cosmic Understanding* (1986), *The Question of Reality* (1990), *Does Life Have a Meaning?* (1993).

Maurice Alexander Natason (ur. 1924 w New Yorku), em. profesor Uniwersytetu Kalifornijskiego w Santa Cruz (1965-1976) oraz Yale University od 1976 r. – zmarł 16 VIII 1996 r. Łączył filozofię fenomenologiczną z egzystencjalistyczną. Napisał m.in. *A Critique of Jean-Paul Sartre's Ontology* (1973), *Edmund Husserl: Philosopher of Infinite Tasks* (1973), *Anonymity: A Study in the Philosophy of Alfred Schutz* (1986).

Clémence Ramnoux (ur. 1905), profesor w Poitiers (1963-1965) oraz Nanterre (do 1975), zmarł 27 V 1997 r. Zajmował się filozofią antyczną. Napisał m.in. *La nuit at les enfants de la nuit dans la tradition grecque* (1959), *Mythologie ou la Famille olympienne* (1962), *Études présocratiques* (1970, 1983), *Parmenides et ses successeurs immédiats* (1979).

Robert Weingard (ur. 1942 w New Yorku), profesor Rutgers University w New Jersey, zmarł 14 IX 1996 r. Zajmował się głównie filozofią nauk przyrodniczych.

Christopher J.F. Williams, em. profesor Uniwersytetu w Bristolu, zmarł w marcu 1997 r. Zajmował się logiką filozoficzną, metafizyką i teologią. Do jego ważniejszych publikacji należą: *What Is Truth?* (1976), *What Is Existence?* (1981), *What Is Identity?* (1989).

Peter Guy Winch (ur. 14 I 1926 r. w Londynie), profesor filozofii w King's College w Londynie (1967-1984) i od 1984 r. w University of Illinois, zmarł w Stanach Zjednoczonych 27 IV 1997 r. Opublikował m.in. *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy* (1958), *Ethics and Action* (1971), *Trying to Make Sense* (1987), *Simone Weil: The Just Balance* (1989).

SPECIAL SYMPOSIA

- A Hundred Years of Philosophy of Science.
- Cognitive Science meets Philosophy of Science.

ABSTRACTS

Abstracts of contributed papers (max. 2 pages) will appear in volumes available at the congress. The deadline for submitting an abstract is February 1st, 1999.

Further information from:
Organizing Committee LMPS 99
Institute of Philosophy
Jagiellonian University
ul. Grodzka 52
31-044 Cracow, Poland
tel./fax: +48 12 4224916
email: lmeps00@jetta.if.uj.edu.pl
<http://www.uj.edu.pl/Phils/congress>

ANNOUNCEMENT

INTERNATIONAL UNION OF HISTORY
AND PHILOSOPHY OF SCIENCE

Division of Logic, Methodology and Philosophy of Science

The 11th International Congress of Logic,
Methodology and Philosophy of Science
will be held in Cracow, Poland, August 20-26, 1999,
under the auspices of the Jagiellonian University.

CONGRESS SECTIONS

Logic

1. Proof Theory (Chair: Sam Buss)
2. Model Theory (Chair: Wilfrid Hodges)
3. Recursion Theory (Chair: Yannis Moschovakis)
4. Axiomatic Set Theory (Chair: Alain Louveau)
5. Logic and Computation (Chair: Jerzy Tiuryn)
6. Logic, Language, and Cognition (Chair: Martin Davies)

General Philosophy of Science

7. Methodology (Chair: David Papineau)
8. Probability, Induction, and Decision Theory (Chair: Brian Skyrms)

Philosophical Problems about the Sciences

9. Philosophy of Logic, Mathematics, and Computer Science (Chair: Charles Parsons)
10. Philosophy of the Physical Sciences (Chair: Jan Faye)
11. Philosophy of Biological Sciences (Chair: Geroen Wolters)
12. Philosophy of Cognitive Science and Artificial Intelligence
(Chair: Christopher Habel)
13. Philosophy of Linguistics (Chair: Jim Hurford)
14. Philosophy of the Social Sciences (Chair: Dan Sperber)

Ethical, Historical, and Social Perspectives on Philosophy of Science

15. Ethics of Science and Technology (Chair: Lars Bergström)
16. History of Logic, Methodology, and Philosophy of Science (Chair: Hide Ishiguro)
17. Philosophy Questions Raised by the History and Sociology of Science
(Chair: Stephen Gaukroger)

315825
25.40